

**T.C.
ERCIYES ÜNİVERSİTESİ
SOSYAL BİLİMLER ENSTİTÜSÜ
GAZETECİLİK ANABİLİM DALI**

**KADIN DERGİLERİNDE (1869-1927)
KADIN MODERNLEŞMESİ**

**Hazırlayan
Çilem Tuğba AKDAĞ**

**Danışman
Doç. Dr. İlkay ŞAHİN**

Doktora Tezi

**Ekim 2015
KAYSERİ**

**T.C.
ERCIYES ÜNİVERSİTESİ
SOSYAL BİLİMLER ENSTİTÜSÜ
GAZETECİLİK ANABİLİM DALI**

**KADIN DERGİLERİNDE (1869-1927)
KADIN MODERNLEŞMESİ**

(Doktora Tezi)

**Hazırlayan
Çilem Tuğba AKDAĞ**

**Danışman
Doç. Dr. İlkay ŞAHİN**

**Ekim 2015
KAYSERİ**

BİLİMSEL ETİĞE UYGUNLUK

Bu çalışmadaki tüm bilgilerin, akademik ve etik kurallara uygun bir şekilde elde edildiğini beyan ederim. Aynı zamanda bu kural ve davranışların gerektirdiği gibi, bu çalışmanın özünde olmayan tüm materyal ve sonuçları tam olarak aktardığımı ve referans gösterdiğimi beyan ederim.

Adı-Soyadı: Çilem Tuğba AKDAĞ

İmza:

YÖNERGEYE UYGUNLUK SAYFASI

Kadın Dergilerinde (1869-1927) Kadın Modernleşmesi isimli Doktora Tezi, Erciyes Üniversitesi Lisansüstü Tez Önerisi ve Tez Yazma Yönergesine uygun olarak hazırlanmıştır.

Tezi Hazırlayan

Çilem Tuğba AKDAĞ

Danışman

Doç. Dr. İlkay ŞAHİN

Gazetecilik Ana Bilim Dalı Başkanı

Prof. Dr. Hamza ÇAKIR

Doç. Dr. İlkey ŞAHİN danışmanlığında **Çilem Tuğba AKDAĞ** tarafından hazırlanan **“Kadın Dergilerinde (1869-1927) Kadın Modernleşmesi”** adlı bu çalışma, jürimiz tarafından Erciyes Üniversitesi Sosyal Bilimleri Enstitüsü **Gazetecilik** Anabilim Dalında **Doktora** tezi olarak kabul edilmiştir.

17/09/2015
(Tez Savunma Sınav Tarihi Yazılacak)

JÜRİ:

Danışman : Doç. Dr. İlkey ŞAHİN

Üye : Prof. Dr. Havva SELÇUK

Üye : Doç. Dr. Caner ARABACI

Üye : Doç. Dr. Mustafa TALAS

Üye : Doç. Dr. Hakan AYDIN

ONAY:

Bu tezin kabulü Enstitü Yönetim Kurulunun 06/10/2015 tarih ve ...22... sayılı kararı ile onaylanmıştır.

Prof. Dr. Lütfullah CEBECİ
Enstitü Müdürü

ÖNSÖZ

Tanzimat'ın ilanından Cumhuriyet'in ilk yıllarına kadar olan dönem, Osmanlı toplumunun, “ilerleme”, “hürriyet”, “kardeşlik”, “eşitlik” fikirleri altında, modern bir toplum olma yolunda istikametini Batı'ya doğru çevirdiği bir dönemdir. Modernleşme çabalarının hız kazandığı bu dönemde, başta genç kızlara yönelik açılan okullar olmak üzere kadınların farklı mesleklerde istihdam edilmeye başlaması, kadınların hukuksal durumunu iyileştiren kanunların düzenlenmesi gibi birçok yenilik kadın modernleşmesi konusunu kamuoyunun gündemine taşımıştır. Yine söz konusu dönemde kadın dergilerinin ortaya çıkması, Osmanlı toplumundaki kadınların ilk defa kendi durumları üzerindeki tartışmalara katılabilecekleri bir mecra bulmalarını sağlamıştır. Dönemin önde gelen kadın aydınları fikirlerinikadın dergileri aracılığıyla halka duyurabilmişlerdir. Bu bakımdan *Kadın Dergilerinde (1869-1927) Kadın Modernleşmesi* isimli bu çalışmada, yaşamlarıyla modernleşmenin simgesi olmuş kadın aydınların yazılarından yola çıkarak “kadın modernleşmesi”ne ilişkin bilgiye ulaşılması amaçlanmıştır.

Bu çalışmanın ortaya çıkmasında emeği geçen ve değerli katkılarıyla bana bir yol haritası çizen sevgili hocam, danışmanım Doç. Dr. İlkay Şahin'e, bu konuyu çalışmam konusundaki teşvikleri için Doç. Dr. Hakan Aydın'a, Osmanlıca metinlerin tashihleri için değerli vaktini ayıran Prof. Dr. Hülya Argunşah'a, metinlerin çevirisinde benimle birlikte saatlerce metinler üzerinde kafa yoran canım arkadaşım Yrd. Doç. Dr. Hikmet Demirci'ye, teze yeniden bir ruh katan Yrd. Doç. Dr. Aylin Yonca Gencoğlu'na tezimin en son tashihinde gösterdikleri titizlik vekendi tezlerini bir kenara bırakarak tezime zaman ayırdıkları için Arş. Gör. Berna Berkman ve Arş. Gör. Harun Bodur'a, son olarak hayatımın her aşamasında karşılaştığım zorluklarda manevi desteğiyle yanımda olduğu ve sıkıntılı anlarımda bana katlandığı için canım anneme sonsuz teşekkür ederim...

Çilem Tuğba Akdağ

**KADIN DERGİLERİNDE (1869-1927)
KADIN MODERNLEŞMESİ**

Çilem Tuğba AKDAĞ

**Erciyes Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü
Doktora Tezi, Ekim 2015
Danışman: Doç.Dr. İlkay ŞAHİN**

ÖZET

Kadın Dergilerinde (1869-1927) Kadın Modernleşmesi isimli bu çalışmanın konusu, “kadın modernleşmesi” kavramını kadın aydınların yazıları üzerinden karşılaştırmalı olarak analiz etmektir. Bu kapsamda, Türkiye’de modernleşmenin hız kazandığı 1869 ile 1927 yılları arası dönemde, “Fatma Aliye, Emine Semiye, Halide Edip, Şükûfe Nihal, Ulviye Mevlan ve Nezihe Muhittin” adlı kadın gazeteci ve aydınların kadın dergilerindeki yazıları ele alınmıştır. Bu çalışma, modernleşen bir toplumda, yaşamlarıyla modernleşmenin simgesi olan kadın aydınların yazılarından yola çıkarak, “modern kadın tasavvurunu”, bizzat kadınların zihniyet dünyaları üzerinden anlamayı amaçlamaktadır. Çalışmada, “kadın modernleşmesi” kavramına, kadın dergilerindeki metinlerden yola çıkarak bir açıklama getirildiği için veriler nitel analiz yöntemiyle incelenmiştir. Metinler analiz edilirken “kadın modernleşmesi” kavramı, “bireycilik, ilerlemecilik, akılcılık, eski kurum ve yapıların eleştirisi” gibi modernleştirici bazı temalardan hareketle oluşturulmuştur. Dolayısıyla modern kadın tasavvurunun içinde yer alan kadın aydınlanması, kadının özgürlüğü, kadınların ilerletilme düşüncesi, eski yapıların ve kadınlık algısının eleştirisi gibi “kadın modernleşmesi”nin temel kavramlarına ulaşılmıştır.

İncelenen dönemde, Batılı milletlerin seviyesine ulaşma ideali yaygın bir kanı olmasına rağmen Osmanlı kadın aydınının zihnindeki modern kadın, Batılı kadın olmamıştır. Kadın aydınlar yazılarında, Osmanlı kadınlarını “ıffet, namus, hürmet, merhamet, şefkat, vakar, fedakârlık, vatanseverlik” gibi niteliklere sahip olmaları nedeniyle Batılı kadınlardan üstün tutmuşlardır. Diğer taraftan, Osmanlı kadın aydınları geçmişten beri kadını cehalet ve atalet içinde bırakan “eski kadınlık algısını” da yazılarında eleştirmişlerdir. Kadın yazılarında, kadınlara eğitim, çalışma ve siyasi hayata katılma haklarının talep edilmesinin Batı’daki gibi bireysel bir talep olmadığı tam tersine

toplumun ilerlemesinin bir koşulu olarak dile getirildiği görülmüştür. Bu bakımdan kadın bir milletin parlayan yıldızı olarak tahayyül edilmiştir.

Anahtar Sözcükler: Kadın Dergileri, kadın modernleşmesi, kadın hareketi, kadın aydınlar.

**WOMEN'S MODERNIZATION IN
WOMEN'S PERIODICALS (1869-1927)**

Çilem Tuğba AKDAĞ

**Erciyes University Institute of Social Sciences
PhD Thesis, October 2015
Supervisor: Doç.Dr. İlkey ŞAHİN**

ABSTRACT

The subject of the study named *Women's Modernization in Women's Periodicals (1869-1927)* is to make a comparative analysis on the concept of "Women's Modernization" over the writings of female intellectuals. In this context, the writings of some female journalists and intellectuals are studied including those by "Fatma Aliye, Emine Semiye, Halide Edip, Şükûfe Nihal, Ulviye Mevlan and Nezihe Muhittin" in women's periodicals between the years of 1869 and 1927 during which modernization was facilitated in Turkey. The study aims to make sense of "the understanding of modern women", who were the symbol of modernization in a modernizing society along with their lives, based on the writings of female intellectuals in a constantly modernizing society thus embarking from the mentality of women themselves. The study applies quantitative analysis method as it tries to clarify the concept of "women's modernization" analyzing the texts in women's periodicals. In the text analysis, the concept of "women's modernization" is established based upon some modernization themes including "individuality, progressivism, rationalism, criticism of old institutions and structures etc.". Therefore, the emerging concept of modernizing woman bore some basic-concepts of women's modernization including women's enlightenment, women's freedom, the idea of women's progression, criticism of old structures and women's perception.

Although the ideal to attain the level of Western Societies was so commonplace in relevant period, the modern woman was not western woman in the mentality of Ottoman female intellectuals. Those female intellectuals always depicted Ottoman woman as equipped with some superior qualifications like "chastity, purity, reverence, mercy, compassion, solemnity, self-sacrifice, and patriotism" when compared to their Western counterparts. On the other hand, Ottoman female intellectuals also criticized "the old perception of femininity" which left women in ignorance and passivism since

the old days. It is observed that the rights for women to get education, work and participate in political and social life are regarded as a pre-condition for the progression of society rather than an individual right in Western cultures. In this respect, woman is associated with a shining star within the society.

Keywords: Women's Periodicals, women's modernization, women's movement, female intellectuals.

İÇİNDEKİLER

KADIN DERGİLERİNDE (1869-1927) KADIN MODERNLEŞMESİ

BİLİMSEL ETİĞE UYGUNLUK.....	ii
YÖNERGEYE UYGUNLUK SAYFASI.....	ii
ÖNSÖZ.....	iv
ÖZET	v
ABSTRACT	vii
İÇİNDEKİLER.....	ix
GİRİŞ	1
Araştırmanın Konusu, Amacı ve Önemi.....	5
Araştırmanın Yöntemi.....	15
Literatür İncelemesi.....	24

BİRİNCİ BÖLÜM

KAVRAMSAL ÇERÇEVE

1.1. Modernlik, Modernleşme ve Modernite’ye İlişkin Tanımlamalar.....	31
1.2. Bireycilik İdeolojisi ve Birey Olarak Kadın.....	34
1.3. Akılcılaşma Kavramı: Aklın Ötekisi Kadın	38
1.4. Toplum Yapısında Farklılaşma Süreci: Gelenekselden Modern’e	42
1.5. Modernizasyon Sürecinde “Kadın Modernleşmesi”	47
1.6. Kadın Hareketi ya da Feminizm?	51
1.7. Ataerki Tarafından Şekillenen Kadınlık İmgesi	55
1.8. Eşitlik, Bireycilik İdeolojisi ve Liberal Feminizm	61
1.9. Marksist ve Sosyalist Feminizm	62

İKİNCİ BÖLÜM

BATI'DA VE OSMANLI'DA “KADIN MODERNLEŞMESİ”: KADIN ÖRGÜTLERİ VE YAYINLARININ ORTAYA ÇIKIŞI

2.1. Batı'da Kadınların Durumu	72
2.1.1. Batı'da Kadınların Çalışma Hayatına Katılması.....	73
2.1.2. Batı'da Genç Kızların Eğitimi	76
2.1.3. Kadın Hareketinin Örgütlenerek Ortaya Çıkışı	85
2.1.4. Batı'da Kadın Yazını'nın Doğuşu.....	94
2.1.5. İngiliz Kadın Süreli Yayınlarının Ortaya Çıkışı	94
2.1.6. İngiltere'de Feminist Kadın Basınının Doğuşu	102
2.1.7. İngiliz Sufraj Hareketi ve Yayın Organları.....	108
2.1.8. Amerika'da Kadın Hareketi ve Kadın Yayınları	112
2.1.9. Amerikan Sufraj Hareketi ve Yayın Organları	115
2.1.10. Fransa'da Feminist Bir Dergi: 'La Tribune des Femmes'	119
2.1.11. Clara Zetkin ve Gazetesi 'Die Gleichheit' (Equality: Eşitlik)	123
2.2. Osmanlı'dan Cumhuriyet'e Kadınların Durumu	126
2.2.1. Osmanlı'da Kadınların Eğitimi.....	131
2.2.2. Osmanlı'da Kadının Çalışması	136
2.2.3. Osmanlı Kadın Yayınları ve Kadın Hareketi.....	141
2.2.4. Osmanlı Kadın Örgütleri Üzerine	151
2.2.5. Dönemin Önemli Kadın Aydınları Üzerine.....	156
2.3. Osmanlı'daki ve Batı'daki “Kadın Modernleşmesi”	166

ÜÇÜNCÜ BÖLÜM

KADIN AYDINLARININ YAZILARINDA “KADIN MODERNLEŞMESİ”

3.1. Modern Kadın Tasavvuru.....	172
3.1.1. Aile İçinde Kadının “Analık Vazifesi”.....	179
3.1.2. Aile İçinde Kadının “Zevcelik Vazifesi”.....	183
3.2. Toplumun Mürebbiyesi “Kadının Eğitimi”.....	190
3.3. Kadınların Çalışması: “Atalet ve Meskenet Mikrobu”.....	204
3.4. Bireycileşme, Kadın Özgürleşmesi: “Ne Erkek Hâkimdir Ne de Kadın Mahkûm”	208
3.5. “Kadın İntihâbı”: Kadınların Siyasi Hak Talepleri.....	206
3.6. Eski Kurumların Eleştirisi.....	213
3.6.1. Aile ve Evlilik Kurumu Eleştirisi.....	214
3.6.2. Taaddüd-i Zevcât Meselesi’nin Eleştirisi.....	217
3.7. “Mesturiyetimizden Müşteki Değiliz”: Kılık-Kıyafetle İlgili Tartışmalar.....	220
3.8. "Terakkiyat-ı Nisvaniye'yi Kimden Bekleyim?": Erkek Aydınların Tenkidi.....	223
3.9. “Biz Türkler, en çok da Fransızlara meclûbuz”: Hayranlık ve Taklitçilik Konusu.....	228
3.10. “İlerlemenin parlak yıldızı Kadın”: İlerleme İdeali.....	238
3.11. Rasyonel Akla Duyulan İnanç ve “Kadın Aydınlanması”.....	242
SONUÇ.....	246
KAYNAKÇA.....	254
EKLER.....	279
ÖZGEÇMİŞ.....	283

GİRİŞ

Modernleşme'nin toplum yapısı üzerindeki etkileri gerek Türkiye'de gerekse Batı'da sosyal bilim alanındaki tartışmaların odağında olmaya devam etmektedir. Kadın ve modernleşme ilişkisi ise kadınların toplumsal cinsiyet rollerine bağlı olarak geleneği devam ettirme veya modernleşmeyle birlikte değişme seçenekleri arasında kalma durumuna işaret etmektedir. Türkiye'deki sosyal bilimler alanında kadın ve modernleşme konusuna dair yapılan tartışmalar kadını erkek eliyle gerçekleştirilen makro bir modernleşme projesinin nesnesi olarak tanımlayan görüşler etrafında yoğunlaşmaktadır. Kandiyotti'ye göre kadınlar eskiden özel alan içinde düşünülürken uluslaşma süreciyle birlikte, kamusal denetimin hâkim olduğu bir alan içinde yeniden değerlendirilmeye başlanmışlardır. Kandiyotti, devletin cinsiyet ilişkilerine müdahale ettiği ve her devletin tanımlanabilir bir "toplumsal cinsiyet rejimi" oluşturduğunu iddia etmiştir. Böylece kadınlar ulus devlet algısı etrafında şekillenen makro modernleşme projeleri kapsamında gündeme gelmiştir.¹

Diğer taraftan Sancar ise, kadın hareketini milliyetçi ideolojinin bir uzantısı olarak tanımlamıştır. Sancar'a göre, Tanzimat dönemi ve arkasından gelen II. Meşrutiyet döneminde modernleşmeci erkekler, modern toplumda olmasını arzusunu çektikleri "kadını" ve "aileyi" yeniden tanımlamak istemişlerdir. Sancar'a göre, yeni modern eğitim kurumlarından yetişen Osmanlı aydınları, ulaştıkları seviyeye kadınların da ulaşması gerektiğini düşünmüşlerdir. Sancar, bu görüşlerin çeşitli kırılmalarla da olsa, Genç Osmanlılar'ın, İttihat ve Terakki'nin, ayrıca Millî Mücadele'nin kurucu kadrolarının görüşlerini şekillendirdiğini iddia etmektedir.²

¹ Deniz Kandiyotti, *Cariyeler, Bacılar, Yurttaşlar Kimlikler ve Toplumsal Dönüşümler*, Metis Yayıncılık, İstanbul 2007, s. 165

² Serpil Sancar, *Türk Modernleşmesinin Cinsiyeti*, İletişim Yayınları, İstanbul 2012, s. 238.

Dolayısıyla makro modernleşme savına göre, Batılılaşma yanlısı erkek aydınların zihninde yaratılan modern kadın imgesi, Türk kadınına benimsetilmek istenmiştir. Modernleşme ideolojisine inanan reform yanlısı aydınlar, kadını toplumda geriliğin sebebi olarak görmüşlerdir. Reform yanlısı erkek aydınlar, kadınların eğitilmesi, çalışması, toplum içinde konumunun değişmesi yoluyla kadını modern toplumun değişen yüzü haline getirmeyi amaçlamışlardır.³ Bu nedenle, kadınların toplumdaki durumuyla ilgili reform yapmak isteyen ve çaba sarf edenler hep erkek aydınlar olarak görülmüştür. Dolayısıyla bu yaklaşım biçimi kadının tarihin eyleyicisi olma rolünü göz ardı etmektedir.

Bununla birlikte, kadın modernleşmesi konusunda, kadını modernleşmenin bir aktörü/faili/eyleyeni olarak gören, kadın örgütleri ve dergileri aracılığıyla yürütülen mücadelede kadın aydınların itici gücüne vurgu yapan çalışmalar da bulunmaktadır. Örneğin Çakır, Cumhuriyet öncesinde bir “kadın hareketi var mıydı?” sorusundan hareket ederek *Kadınlar Dünyası* dergisindeki makaleler üzerinden kadın konusunda verilmiş olan mücadeleyi ortaya çıkarmıştır.⁴ Ayrıca Çakır, Cumhuriyet’le birlikte kadınlara sosyal, ekonomik, toplumsal ve siyasal hakların kadınların etkin girişi olmaksızın verildiğine dair argumanın, kadınların bu konudaki çabasını görünmez kıldığını ifade etmiştir. Oysa Çakır’a göre, kadınlar modernleşmenin bizzat eyleyeni ve failleri olmuşlardır.⁵

Yine kadınları birer eyleyen olarak kabul eden ve tarihteki mücadelelerini konu alan Davaz da dünyada ve Türkiye’deki kadın örgütleri ve yayınlarını karşılaştırmalı olarak incelemiştir. Davaz kadın mücadelesini yürüten kadın derneklerinin Batı’da ve Osmanlı’da farklı amaçlarla kurulmuş olduklarına dikkat çekmiştir. Davaz’a göre Osmanlı’da kurulan ilk kadın derneklerinin Batı’daki kadın derneklerinden en önemli farkı siyasal hayata katılma hakkını talep etmemiş olmalarıdır. Davaz, 1908 ve 1918 yılları arası dönemi, Osmanlı kadınlarının aktivizminin en yoğun olduğu dönem olarak tespit etmiştir. Yine Davaz, Osmanlı kadın hareketinin Batı’dakine göre kitlesel olarak örgütlenemeyişi ve kullandıkları stratejilerdeki farklılıklara vurgu yaparak; Batı’daki

³Ayrıntılı bilgi için bkz. Kandiyotti, *Cariyeler, Bacılar, Yurttaşlar Kimlikler ve Toplumsal Dönüşümler*, s.232-233; Sancar, *Türk Modernleşmesinin Cinsiyeti*, s. 238.

⁴ Serpil Çakır, *Osmanlı Kadın Hareketi*, Metis Yayıncılık, İstanbul 2011, s.22.

⁵Serpil Çakır, “Tarih içindeki görünürlükten kadın tarihine Türkiye’de kadın tarihi yazmak”, *Farklı Feminizmler Açısından Kadın Araştırmalarında Yöntem*, (Haz. Serpil Çakır, Necla Akgökçe), Sel Yayıncılık, İstanbul 1990, s.222.

sufraj (kadınlara siyasal hakların verilmesi için çalışan)⁶ örgütlerine yakınlığı nedeniyle Ulviye Mevlan ve Nezihe Muhittin'i diğer Osmanlı feministlerinden ayırdığı görülmüştür.⁷

Bu çalışmalarla birlikte kadın modernleşmenin mahiyetini doğrudan ve edebi, kültürel, sosyal ya da ekonomik verilerden hareketle ayrıntılı bir biçimde analiz etmekten uzak düştüğü görülmüştür. Dolayısıyla kadın modernleşmesi konusunda yapılacak *Kadın Dergilerinde (1869-1927) Kadın Modernleşmesi* adlı bu tezde kadını modernleşmenin nesnesi ya da öznesi olarak tanımlayan ve literatüre hâkim olan yaklaşımlara taraf olunmadan doğrudan kadın modernleşmesi temasına yoğunlaşılacak istenmiştir. Bu minvâlde tezin temel amacı, “kadın modernleşmesi” kavramının ne olduğunu ve nasıl tanımlandığını, seçilen kadın aydınların yazıları üzerinden anlamak ve yorumlamaktır. Dolayısıyla kadın modernleşmesi konusunda yukarıda bahsedilen ve kadınları, modernleşmenin özneleri ya da nesneleri olarak tanımlayan tartışmalara kuramsal bir çerçeve olarak başvurulmamıştır. Çalışmada, 1869 ile 1927 yılları arasında, Fatma Aliye, Emine Semiye, Halide Edip, Şükûfe Nihal, Ulviye Mevlan ve Nezihe Muhittin'in kadın dergilerindeki yazıları incelemeye alınmıştır. Bu yıllar arasındaki metinlerin seçilme nedeni, incelenen dönem aralığının uzun bir süreyi kapsaması ve kırktan fazla kadın dergisinin bulunması nedeniyle tezin kapsamını sınırlandırmak üzere *Kadın Dergileri Bibliyografyası (1869-1927)*⁸'na başvurulmuş olmasıdır. Tezin konusu olan “kadın modernleşmesi” temalı olduğu düşünülen yazılar bu bibliyografya üzerinden belirlenmiştir. Böylece incelenen dönemde söz konusu kadın yazarların, kadının sosyal, ekonomik ve hukuksal konumundaki değişimle birlikte oluşturulmaya çalışılan yeni, “modern kadının” nasıl olacağı ilgili yazılar yazdıkları varsayılmıştır.

⁶ Kadınlara siyasal hakların tanınması talebinde olan kadın feministler, tarihte bir gazetenin (*Daily Mail*'in) taktığı adla, “*sufraj*et” adıyla anılmışlardır. Oy hakkını çok kararlı biçimde savunmuş ve şiddete başvurmaktan çekinmemişlerdir. Bombalama, vitrin camlarının kırılması, mitingler, açlık grevleri, kamu binalarının kundaklanması gibi eylemlerde bulunmuşlardır. Mrs. Pankhurst birkaç kez tutuklanmış ve hapis cezasına çarptırılmıştır. Mayıs 1913'de Avam Kamarası, kadınlara oy hakkını tanımayı yine reddedilmiştir. Kadınlara oy hakkı; ancak on yıl sonra Avam Kamarası'nın, kadın ve erkekleri yurttaşlık hakları bakımından eşit konuma getiren yasayı kabul etmesiyle tanınmıştır (Ney Bendason, *Başlağıçtan Günümüze Kadın Hakları*, (Çev.: Şirin Tekeli), İletişim Yayınları, İstanbul 1994, s.50).

⁷ Aslı Davaz, *Eşitsiz Kız Kardeşlik Uluslar arası ve Ortadoğu Kadın Hareketleri, 1935 Kongresi ve Türk Kadın Birliği*, Türkiye İş Bankası Yayınları, İstanbul 2014, s. 6-7.

⁸ Bu çalışmada, incelenecek yazıların seçilmesinde kullanılan bibliyografya için bkz. Zehra Toska; Serpil Çakır; Tülay Genç Türk; Sevim Yılmaz; Selmin Kurt; Gökçen Art, Aynur Demirdirek, *Kadın Dergileri Bibliyografyası (1869-1927)*, İstanbul Kadın Eserleri Kütüphanesi ve Bilgi Vakfı Merkezi, İstanbul 1993.

Çalışmada incelenecek kadın gazetecilerle ilgili olarak, söz konusu bibliyografyada 101 metin olduğu tespit edilmiştir. İncelemeye alınan metinlerin *Hanımlara Mahsus Gazete (1895-1925)*, *Türk Kadını (1918-1919)*, *Kadınlar Dünyası (1913-1921)*, *Kadın Yolu (1925-1927)*, *Kadın (Selânik, 1908-1910)*, *Mehasin (1908-1909)*, *Süs (1923)*, *Hanım (1921)*, *Bilgi Yurdu Işığı (1917)* gibi kadın dergilerinde olduğu görülmüştür.⁹ Bu yazıların bir kısmının seri halinde hikâyelerden, bir kısmının ev kadınlarına faydalı bilgilerden, diğer bir kısmının ise kadınlara pozitif ilimlerle ilgili bilgi veren metinlerden oluştukları görülmüştür. Bu nedenle “kadın modernleşmesiyle” ilgili olantemalar içeren 55 metin üzerinden analiz gerçekleştirilmiştir.

Bu çalışmada analiz için geliştirilen ve modernleşmenin temel sorunsalına işaret eden “kadın modernleşmesi” kavramı, modern bir kadın tasavvurunun metinlerde nasıl inşa edildiğini anlamak üzere geliştirilmiştir. Bu kavram aynı zamanda, modern kadının karakteristiği olarak metinlerde sunulan modernleştirici bazı temalardan hareketle oluşturulmuştur. Bu bakımdan bireycilik (kurucu özne olma), ilerlemecilik, akılcılık, eski (geleneksel) kurum ve yapıların eleştirisi kadın modernleşmesi kavramının dayandığı modernleştirici temalar olarak belirlenmiştir. İncelenen metinlerin analizinde bu temalardan faydalanılmıştır.

Kadın modernleşmesinin dayandığı modernleştirici temalardan ilki olan “bireycilik (kurucu özne olma)” temasıyla anlatılmak istenen, modernleşen bir toplumda kadınların öncelikle bir birey olarak kendilerini özgürleştirecek olan temel hak talepleridir. Bu talepler, eğitim alma, çalışabilme, vatandaş olabilme gibi hakları kapsamaktadır. Temalardan ikincisi olan “ilerlemecilik” temasıyla kastedilen “kadının yükseltilmesi”dir. Bu bakımdan toplumun ilerlemesinin koşulu kadınların toplumdaki konumlarının iyileştirilmesi düşüncesine bağlıdır. Diğer bir tema olan “akılcılaşma” temasıyla ifade edilen kadının cehaletten eğitim yoluyla kurtulması yani “kadın aydınlanması”dır. Metinlerin analizinde kullanılacak son tema ise “eski düzen eleştirisi” ile bahsedilen modern öncesi kurumlar ve değerlerle birlikte geleneksel kadınlık algısının eleştirilmesidir.

Çalışmanın dönemsel kapsam ve sınırlılığı, Tanzimat'ın ilanı ile başlamakta, I. Meşrutiyet ve II. Meşrutiyet dönemini kapsayarak Cumhuriyet'in ilk yıllarına kadar geçen süreyi içermektedir. İncelenen dönemde Osmanlı'da modernleşmenin başlangıcı dikkate alınmıştır. Osmanlı modernleşmesi Tanzimat'ın ilanından sonraki sürece denk geldiği için kadın makaleleri, bu tarihten itibaren seçilmiştir.

Kadın modernleşmesi konusunu kadın aydınların zihniyet dünyaları üzerinden anlamayı amaçlayan bu tez, kesin sınırlarla ayrılmış olmayan ancak birbirine bağlı üç bölümden oluşmaktadır. Bu bölümler kadın modernleşmesi, feminizm ve kadın hareketlerine ilişkin kavramsal tartışmaları; Batı ve Osmanlı toplumundaki kadın yayınları ve örgütleri hakkında teorik ve tarihsel bir anlatıyı; örnekleme dâhil edilen kadın aydınların yazıları hakkında nitel bir analizi içermektedir.

Çalışma kapsamında belirlenen amaç doğrultusunda ortaya atılan araştırma soruları ise şunlardır:

- 1) Kadın gazetecilere göre, “modern kadın” tasavvuru nedir?
- 2) Kadın gazetecilere göre, modern kadının inşasında eğitimin etki ve işlevleri nelerdir?
- 3) Kadın gazetecilere göre, modern kadının üretimi sürecinde kamusal yaşamda varoluşunun etkileri nelerdir?
- 4) Kadın gazetecilere göre, geleneksel kurumların ve pratiklerin eleştirisi üzerinden modern kadın tasavvuru nedir?
- 5) Kadın gazetecilere göre, modern kadın tasavvurunda kadın-erkek ilişkileri nasıl tanımlanmıştır?
- 6) Kadın gazeteciler, bir model olarak kadın modernleşmesini nasıl inşa etmişlerdir?

Araştırmanın Konusu, Amacı ve Önemi

Kadın Dergilerinde (1869-1927) Kadın Modernleşmesi adlı bu tezin konusu, çalışma kapsamında belirlenen dönemin önde gelen kadın aydınlarının kadın dergilerindeki

makalelerinin karşılaştırmalı olarak analiz edilmesidir. Kadın modernleşmesi üzerine yapılan bu çalışma, bahsi geçen kadın gazetecilerin yazılarından yola çıkarak, “modern kadın tasavvurunu”, bizzat modernleşen bir toplumdaki kadınların düşüncelerinden anlamayı amaçlamaktadır. Çalışmada, söz konusu kadın yazarlar birtakım gerekçelerle tercih edilmişlerdir. Öncelikle bu yazarlar, kadın modernleşmesi konusunda yazılar kaleme almaları sebebiyle araştırmanın kapsamına dâhil edilmişlerdir. İkinci olarak, incelemeye alınan kadın yazarlar, kadın modernleşmesi üzerine yazılarının olmasının ötesinde birer aktivist olarak uğraş vermeleri nedeniyle tercih edilmiştir. Yazarların eğitilmiş olmak, bu sayede diğer kadınlara liderlik etmek, kadının toplumdaki konumunu yükseltmek üzere çeşitli kadın dernekleri kurmak ve yine aynı amaçla, çeşitli kadın dergilerine yazılar yazmak gibi özellikleri taşımaları nedeniyle aktivist oldukları düşünülmüştür.

Diğer yandan, bu kadın yazarların birçoğunun iki ya da daha fazla yabancı dil bilmesi nedeniyle Batı ülkeleri ve kültürüyle teması olmuştur. Böylece kadın yazarlar, Batı’daki kadın hakları konusundaki gelişmeleri ve kadın hareketini yakından takip edebilmişlerdir. Bu durum, kadın yazarları, içinde yaşadıkları Osmanlı’daki kadının toplumsal durumuyla, Batı’daki kadının durumu arasında bir karşılaştırmaya götürmüştür. Dolayısıyla, bu kadın yazarların seçilmelerindeki bir diğer sebep Batı’da yükselen kadın modernleşmesini, kendi yaşadıkları sosyal çevreye tanıtmada aracılık etmiş olmalarıdır. Son olarak, söz konusu kadın yazarların seçilme nedeni, birçoğunun üst sınıf bir aileden gelmesi ve tamamının yaşadıkları dönemde tanınır olmalarıdır. Dolayısıyla, bütün bu gerekçelerden yola çıkarak bu kadın aydınlar, bizzat kendi yaşam deneyimleriyle kadın modernleşmenin birer öncüsü, birer sembolü olmaları nedeniyle çalışma kapsamına alınmıştır.

İnceleme için seçilen kadın aydınların toplumda işgal ettikleri “öncü” konumları, onları “kadın modernleşmesini” halkın zihnine yerleştirmede etkili bir güç sahip haline getirmiştir. Örneğin dönemin en meşhur kadın yazarlarından Fatma Aliye, yazıları ile fikir hayatına atılan ilk Türk kadın yazarı olarak kabul edilmekle birlikte ilk Türk kadın romancı olarak da bilinmektedir. Fatma Aliye’nin edebiyat tarihindeki bu konumu ve kadın sorunlarına teması bile onu başlı başına incelemeye değer kılmaktadır. Dönemin önemli düşünce adamlarından ve siyasi kişiliklerinden biri olan Ahmet Cevdet Paşa’nın da kızı olan Fatma Aliye, konak eğitiminin yarattığı ilk entelektüel karakterden biridir.

Fatma Aliye, kendi gayretiyle öğrendiği Fransızca sayesinde Batı eserlerine ve fikirlerine aşinadır. Bu özelliklere sahip olması Fatma Aliye’yi eserlerinde ve yazdıklarında Doğu-Batı mukayesesine götürmüştür. Kadın meselesine dair fikirlerini en geniş şekilde Nisvan-ı İslâm eserinde açıklamıştır. Bu eserinde Fatma Aliye kendini hem muhafazakâr hem de yabancı dil bilen, her konuya ilişkin bilgisi olan aydın bir hanım olarak takdim etmiştir. Fatma Aliye, üç bölümden meydana gelen bu eserinde, evinde ağırladığı Avrupalı yabancı misafirlerine, onların Türk kadınları hakkındaki yanlış kanaatlerini değiştirmelerine yardımcı olacak aydınlatıcı bilgiler vermiştir. Karşılıklı konuşma şeklinde tertip edilen eserlerinde, kadının eğitime, giyim-kuşam-süslenme gibi moda konularına, kadının sosyal hayattaki yeri ve kadının cariyelik ve çok eşlilik gibi sorunlarına yer verilmiştir.¹⁰ Dolayısıyla tez çalışmasında, Fatma Aliye Doğu toplumlarındaki kadının durumu ve hakları konularında modern (Batılı) kadına bilgi verebilecek donanıma sahip olması nedeniyle kendisine başvurulacak temel kaynaklardan biri olarak görülmüştür.

Bununla birlikte, Fatma Aliye, kadınların eğitiminde ve çalışması konularında da yazılar yazmış, kadınların kamusal alana katılımı konusunda bir sorun görmemiştir. Osmanlı’da kadının Batı kadını gibi olmasının gerekmediğini söylemekle birlikte Fatma Aliye, eğitim konusunda Batı medeniyetinden ilim öğrenilmesine karşı çıkmamıştır. Aliye’ye göre “ilim ve medeniyet” bir seyyah gibidir. İlim, eğitim, bütün süs ve güzelliği ile geçmişten günümüze dünyayı dolaşarak gelmiştir. Çok eski zamanlarda Babil’i, Mısır’ı dolaşarak Yunanistan’a oradan İskenderiye’ye ve oradan Irak’a gitmiş, Babil’in yerinde Bağdat’ı bulmuş, oradan İran ve Türkistan’a geçmiştir. Diğer taraftan Batı’ya yönelerek Endülüs’ten Avrupa’ya ulaşmıştır. Ona göre, nasıl ki İslam âlimleri Yunanlılar’dan hikmet ilmini (felsefe) alarak ona kendi ilimlerini katıp yüksek seviyelere çıkardılarsa, Avrupalılar da Araplar’dan hazır buldukları ilim üzerine fikir yürüterek şimdi onu akıllara durgunluk verecek seviyeye getirmişlerdir.¹¹

Çalışmada, Fatma Aliye’nin seçilmesinin bir diğer nedeni ise, “Osmanlı Kadın Hareketi” adı altında bir düşünsel ve eylemsel etkinlikten söz edildiğinde, kendisinin bu oluşumun önemli düşünürlerinden biri olarak gösterilecek olmasıdır. Fatma Aliye,

¹⁰ Şefika Kurnaz, *Yenileşme Sürecinde Türk Kadını 1839-1923*, Ötüken Yayınları, Ankara 2011, s.82.

¹¹ Fatma Aliye, *İslam Kadınları*, (Çev.: Ayhan Pekin ve Amine Pekin), İnkılap Yayınevi, Erkam Matbaası, İstanbul 2009, s.110.

erkeklerin hâkimiyetindeki İslâm tefekkürü alanına, İslâmiyet üzerine çok geniş bilgisiyle girmiş bir kadın olarak düşünceleri, toplumdaki duruşu, gücü, kadınlık savunusu ile toplumda ve özellikle kadınlar üzerinde büyük bir etki yaratmıştır.¹² Reformcu bir İslâm düşünürü ve hukukçusu olan babası Cevdet Paşa tarafından yetiştirilen Fatma Aliye'nin ürettiği en önemli kavram “İslâm Kadını” kavramıdır. Fatma Aliye, Batılılar'ın yaşam tarzlarına ve adetlerine karşılık, aydınlanmış (ilerlemeci) İslâm göreneğini ve kültürünü temsil etmektedir. Aliye'nin amacı Batılılar'ın eleştirilerine karşı kimliği savunmaktır. Aliye, Batılı kimi kadın seyyah ve yazarların Osmanlı kadınlarına ilişkin önyargılı, aşağılayıcı tutumlarına karşı koyarak onları alaycı bir dille eleştirmiştir.¹³

Bu noktada Fatma Aliye, kadının dini inancından feragat etmeden, bizzat İslâmi değerlere dayanarak erkeklerle eşit koşullarda, hatta “anne” olabilmeleri sıfatıyla erkeklerden üstün tutulan bir kadınlık anlayışına vurgu yaparak İslamiyet'in özündeki kadına verilen değeri ön plana çıkarmak istemiştir. Fatma Aliye'yi bugünle birleştiren görüşleri kadınlık üzerine olanlarıdır. Özellikle, Fatma Aliye ve kız kardeşi Emine Semiye'nin makaleleri, Meşrutiyet yönetiminin getirdiği görece liberal ve çoğulcu ortamda, büyük bir hızla ortaya çıkan çok sayıda kadın dergisinin öncüsü olmuş ve kadınlık bilincine sahip yeni kadın kuşaklarının yetişmesinde önemli bir rol oynamıştır. Fatma Aliye ve Emine Semiye kadınlığın savunusunu yaparken güçlü bir sesle konuşmuşlardır. Bu yüksek ses tonunu, daha sonra Halide Edip'in ve Cumhuriyet döneminde de Nezihe Muhittin'in sürdürdüğü görülmektedir. Siyasal görüşleri, çözüm önerileri ve analizlerinde önemli farklılıklar taşımakla birlikte, Aliye'nin ve Emine Semiye'nin çizgisini izleyen Halide Edip ve Nezihe Muhittin, kadın hakları mücadelesinin mirasını yeni kuşaklara taşımıştır.¹⁴

Emine Semiye, Meşrutiyet döneminin tanınmış kadın yazar ve romancılarından. İsviçre ve Fransa'da psikoloji ve sosyoloji eğitimi görmüş, öğretmenlik ve müfettişlik yapmıştır. Yardım dernekleri kurmuş, sosyal ve siyasal faaliyetlerde bulunmuştur. Önceleri İttihat ve Terakki Fırkası'nın faal bir üyesi iken, sonradan ona tepki olarak kurulan Osmanlı Demokrat Fırkası'nın üyeleri arasında yer almıştır. Tutuklanma

¹²Yaprak Zihnioğlu, *Kadınsız İnkılap Nezihe Muhittin*, Kadınlar Halk Fırkası, Kadın Birliği, (Haz.: Müge Gürsoy Sökmen), Metis Yayınları, İstanbul 2003, s.44.

¹³Zihnioğlu, s.48.

¹⁴Zihnioğlu, s. 51.

korkusuyla Paris'e gitmek zorunda kalmıştır.¹⁵ Toros, onun gizli politika işlerine karışan ilk Türk kadını olduğunu söylemektedir. Selânik'te yayınlanan *Mütâlaa* (1896) ve *Kadın* (1908-1910) gazetelerinde başyazarlık yapmış, İstanbul'daki *Hanımlara Mahsus Gazete* başta olmak üzere *Bahçe*, *Asır*, *Yeni Asır*, *Yeni Edirne*, *Şûrâ-yı Ümmet*, *Resimli Kitap*, *Yeni Gazete*, *Saâdet* gibi gazete ve dergilerde yazılar yayımlamıştır.¹⁶

Emine Semiye'nin de odağında daima “kadın” konusu bulunmaktadır. Emine Semiye, kadınların eğitimi, kültür düzeylerinin yükseltilmesi, sosyal ve ekonomik hayata daha aktif olarak katılmaları konularında sıklıkla görüş bildirmiştir. Emine Semiye, konuşmalarında, yazılarında, romanlarında, hikâyelerinde kadınları eğitmeye, bilinçlendirmeye çaba göstermiştir. Ancak Semiye, bunların hakkıyla gerçekleşebilmesi için daha fazla hürriyet ortamına ihtiyaç olduğunu düşünmüştür. Semiye Hanım, hem özel dersler vererek hem de kadın dergilerinde yazarak kadınları eğitmeye çalışmıştır. Yoğun savaşların yaşandığı günlerde askerlere yardım kampanyalarına katılmış, gönüllü hemşirelik yapmış, yardım dernekleri kurmuştur.¹⁷

Emine Semiye, aynı zamanda siyasi faaliyetler içinde de yer almıştır. Selânik'te bulunduğu yıllarda Emine Semiye'nin İttihat ve Terakki'nin bazı üst düzey yöneticileri ile yakın ilişki içinde olduğu, onların gizli toplantılarına katıldığı bilinmektedir. Emine Semiye, Mayıs 1908'de İttihat ve Terrakki'nin kadın kollarını kurmuştur. Ve ardından bu kuruluşun başkanlığına seçilmiştir.¹⁸ Buraya kadar bahsedilenlerden anlaşılacağı üzere, Emine Semiye'nin bir eğitimci, yazar, dernek kurucusu ve politikacı olarak yakın tarihimizin en önemli kadın aydınlarından biri olduğu söylenebilir. Bu kadın aydının yaşamı boyunca içinde yer aldığı bütün bu faaliyetler, kadın ilerlemesine hizmet etme amacını taşımıştır. Makalelerinde, Emine Semiye, bir taraftan kadınların içinde bulunduğu koşulları eleştirerek çözüm önerileri sunmuş; diğer taraftan öğretmen olarak kadınların eğitimiyle ilgili görüşlerini dile getirmiştir. Bu nedenle Emine Semiye, hem eğitimci hem de reformcu bir kişiliğe sahip olduğu için tez kapsamında seçilen bir diğer Osmanlı kadın aydınıdır.

¹⁵ Şefika Kurnaz, *Osmanlı Kadın Hareketinde Bir Öncü Emine Semiye Hayatı, Eserleri, Fikirleri*, Timaş Yayınları, İstanbul 2007, ss.453-454.

¹⁶ Toros'tan akt., Kurnaz, s.1.

¹⁷ Kurnaz, s.125.

¹⁸ Kurnaz, s.133.

Emine Semiye gibi kadınların toplumdaki konumlarını eleştiren bir diğer önemli kadın aydını da Ulviye Mevlan (Civelek)'tir. Ulviye Mevlan, toplumsal ve politik yaşamda önemli değişikliklerin yaşandığı 1900'lerin başında, Osmanlı toplumunda önde gelen feministlerinden biri olarak anılmaktadır. Gazetecilik kariyeri, dönemin iyi bilinen gazetecilerinden biri olan ve *Erkekler Dünyası* dergisini çıkaran, Rıfat Mevlan'la (1869-1930) olan evliliğiyle başlamıştır. Henüz daha yirmi yaşındayken, 1913 yılında, Müdafaa-ı Hukuk-u Nisvan Derneği'nin yayın organı olacak, *Kadınlar Dünyası* dergisini çıkarmıştır. Mevlan, kadınların toplum içindeki durumlarının iyileştirilmesi için herkesi harekete geçirmeye çağırmıştır. Kadınların ailede, toplumsal yaşamda ve devamında gelecek olan siyasal yaşama katılımı için hak talep etmiştir. *Kadınlar Dünyası* dergisinin editöryal ekibinden farklı bir tarzda yazarak tanınır hale gelmiştir. Bu dergide, kadınlık konusunu özellikle "Düşünüyorum" başlıklı köşe yazısında işlemiştir. Mevlan, kadınların kurtuluşunun ancak kadınların kendi çabalarına bağlı olarak gerçekleşeceğine inanmıştır. İncelemeye alınan diğer kadın aydınların aksine, zengin ve ayrıcalıklı bir arkadaş çevresine sahip değildir. Ayrıca Mevlan egemen olan politik topluluklarla belli bir mesafede kalmayı tercih etmiştir.¹⁹ Bütün bu özellikler, kadın aydınların yazıları üzerinden karşılaştırmalı olarak yapılacak bir tahlilde, Osmanlı toplumunda kadın hakları konusunda daha önce hiç kimsenin söylemeye cesaret edemediği düşünceleri dile getirmesi bakımından Ulviye Mevlan'ın incelenmesini gerekli kılmıştır.

Kadın modernleşmesi konusunda başvurulacak bir diğer yazar ise kadının eğitimi konusundaki fikirleriyle Şükûfe Nihal'dir. Şükûfe Nihal, Türk kadınının toplumsal ve siyasal hayatta hak ettiği yeri kazanması için yapılan çalışmaların içinde yer almıştır. Henüz 13 yaşındayken yazdığı ve *İttihat* gazetesinde yayınlanan yazısı da Türk kadının haklarını kazanması yolunda önemli çabalardan biri olarak sayılmaktadır. Türk kızlarının düzenli okul eğitimi almaları için gerekli imkânların sağlanması taleplerini sıralayan Şükûfe Nihal, daha o yaşlardan itibaren kadın hakları mücadelesinin içerisinde olacağını müjdelemiş gibidir. Şükûfe Nihal, ilk olarak Müdafaa-ı Hukuk-ı Nisvan Cemiyeti'nde çalışmıştır. Bu cemiyetin başkanı, daha önce de bahsi geçen ilk "Osmanlı Kadın Hareketi" öncülerinden Ulviye Mevlan'dır. Birinci yılın sonunda yapılan seçimlerde, Şükûfe Nihal'in de idare heyeti üyeleri arasında isminin yer aldığı

¹⁹ Serpil Çakır, *Osmanlı Kadın Hareketi*, Metis Yayınları, İstanbul 2006, s.336.

görülmektedir. Nihal, ayrıca Asri Kadınlar Cemiyeti içinde yer almıştır. 1919 yılında, İstanbul'da yapılan mitingler, bu cemiyetin katkılarıyla gerçekleşmiştir. Anadolu'daki harekete yardımı olan gizli cemiyetler içinde faaliyet göstermiş sonra siyasi hayata atılmaya karar vermiştir. Ayrıca Nihal, 15 Haziran 1923'te önemli bir diğer kadın aydın Nezihe Muhittin'in başkanlığında Kadınlar Halk Fırkasında çalışmıştır. Bununla beraber Şükûfe Nihal, Kadınlar Halk Fırkası'nın genel sekreterliği görevini üstlenmiştir.²⁰

Argunşah, 1908 Meşrutiyeti'ni hazırlayan ve onu takip eden günlerde, babasının çevresiyle ev toplantılarında yapılan tartışmaların Nihal'in kişiliğinde etkili olduğunu söylemektedir.²¹ Argunşah, Nihal'in kendi devrinde farklı sayılabilecek öncü çalışmaların içinde bulunduğundan ve eğitim alma konusunda kararlı bir tavır sergilediğinden bahsetmektedir. Şükûfe Nihal, genç kızların eğitimi ile ilgili olan *İnas Mektepleri Hakkındaki* adlı ilk yazısının önce Ağustos 1325'te (1909'da) *İttihat* gazetesinde sonrasında ise *Mehasin* kadın dergisinde Eylül 1325'te (1909'da) yer aldığını vurgulamıştır.²² Şükûfe Nihal, düzenli bir okul eğitimi almayı çok istemiş, ilk ve orta öğrenimini yarı özel denilebilecek bir tarzda tamamladıktan sonra, 12 Eylül 1914'te açılan "İnas Darülfünunu'na (Kadınlara Mahsus Üniversite)" devam etmiş ve mezun olmuştur.²³ Nihal'in Osmanlı Dönemi'nde, kadınlara mahsus olarak açılan üniversiteden mezun olan ilk Türk kızı olması, onu başlı başına öncü bir kadın aydını haline getirmiştir. Şükûfe Nihal'in özellikle kadınların eğitimiyle ilgili düşünceleri "kadın modernleşmesi" konusu açısından önemli görülmüştür. Bu gerekçelerle Nihal, tezde incelemeye alınan bir diğer kadın aydın olarak belirlenmiştir.

Kadınların eğitimi konusunda gayret gösteren dönemin bir diğer kadın aydını ise, Halide Edip'tir. Edip, Meşrutiyet'in başlangıcında kızlara okul açılması için gayret sarf etmiş, kurmuş olduğu Teali-i Nisvan isimli cemiyetle Türk kadının sosyal durumunun iyileşmesi için çalışmıştır. Ona göre, "kadınları alçaltan erkekler de alçak ve

²⁰ Hülya Argunşah, *Bir Cumhuriyet Kadını Şükûfe Nihal*, Timaş Yayınları, İstanbul 2002, s.55-56.

²¹ Şükûfe Nihal'in dedesi Doktor Emin Paşa, Osmanlı hükümdarlarından V.Murad'ın sertabibi iken sürgün edilmiş ve orada öldürülmüştür babası ise, eczacı Miralay Ahmet Bey'dir. Annesi binbaşı Şevket Bey'in kızıdır. Nihal'in baba tarafı Kastamonun'un ileri gelen ailelerinden Katipzadelere, anne tarafı Fatih'in nakkaşbaşı Mehmet efendiye kadar uzanmaktadır (Argunşah, s.19).

²² Argunşah, s.61.

²³ Argunşah, s.21.

bayağıdırlar, onları yükseltenler onlarla beraber yükselirler”.²⁴ Halide Edip, vatansever, Türklüğü ve müslümanlığı ile övünen, vatani tehlikeye düştüğünde ona yardımdan kaçmayan, kültürlü, ahlaklı, sosyal hayata katılan bir Türk kadını hayal etmiştir. Kendisi de bu konu da örnek olmaya çalışmıştır.²⁵

Ayrıca bilindiği üzere, Türk topraklarının içine düştüğü acı durumdan kurtarılması için memleketin her tarafında yabancı işgaline karşı protesto mitingleri düzenlenmiştir. Bu mitinglerde Nakiye Hanım (Elgün), Şükûfe Nihal, Naciye Hanım, Zeliha Hanım ve Meliha hanım gibi isimler arasında adından en çok söz edilen kadınlardan biri de Halide Edip olmuştur. Edip, 19 Mayıs 1919 Fatih mitingindeki konuşmasında, orada toplanan kalabalığa insanlık ve adalet esaslarına bağlı kalmaları ve hangi şartlar altında olursa olsun hiçbir kuvvete boyun eğmemeleri konusunda yemin ettirmiştir.²⁶ Halide Edip’in Kurtuluş Savaşı’nda gösterdiği cesaret ve gayret büyük takdirle karşılanmış ve onu dönemin önemli kadın aydınlarından biri haline getirmiştir. Bu bakımdan Halide Edip, incelemeye alınan diğer kadın aydınlara göre daha fazla tanınmaktadır. Daha fazla tanınmasına rağmen Halide Edip, daha çok milliyetçi ve vatansever yönüyle bilinmekte; fakat kadınların içinde bulunduğu şartları değiştirmek için kadınların eğitimi konusunda verdiği mücadeleler pek de fazla bilinmemektedir. Dolayısıyla bu tezde, Halide Edip’in bu yönüne de dikkat çekilmek istenmiştir.

Cumhuriyet’in kuruluş yıllarına gelindiğinde ise Osmanlı Türk Hareket-i Nisvânı’nın taşıyıcısı olan yeni kuşak kadın aydınlar, siyasal, sosyal ve iktisadi hakları, tam vatandaşlık hakları ve siyasal güce katılma talepleri ile örgütlenmişlerdir. Cumhuriyet’in ilkelerine dayanarak kadınların siyasal ve toplumsal haklara kavuşmasını isteyen, kendilerini Cumhuriyetçi olarak tanımlayan güçlü bir kadın muhalefeti oluşmuştur. Nezihe Muhittin bu yıllarda, Kadınlar Halk Fırkası (1923) ve Kadın Birliği (1924) çevresinde toplanan sufrajet eylemcilerinin ve baskı grubunun öncü kişisi haline gelmiştir. “Kadınsız inkılâp olmaz” fikrini dile getiren Nezihe Muhittin’e göre, kadınların ulusal inşa sürecine katılması, inkılâpların tamamlanmasının önkoşuludur. Muhittin kadınların Cumhuriyet yönetimine katılması ve kadın hakları yönünde toplumsal dönüşümün “kadın eliyle” gerçekleşmesi gerektiğini savunmuştur. Böylece

²⁴ Edip’ten akt. Kurnaz, “Yenileşme Sürecinde...”, s.148.

²⁵ Kurnaz, “Yenileşme Sürecinde...”, s.150.

²⁶ Kurnaz, “Yenileşme Sürecinde...”, s.220.

hem kadınlık yükselecek hem de kadınların katılımıyla ulusal inşa gerçekleşeceğine inanmıştır.²⁷

Muhittin'i diğer kadın aydınlardan farklı kılan özelliği, Cumhuriyet rejimine yaptığı vurgudur. Nezihe Muhittin, Batı'daki birinci dalga kadın hareketini yakından takip etmiş, dünyadaki kadınların hak talepleriyle kendi ülkesindeki kadınların hak talepleri üzerinde bir benzerlik yakalamaya çalışmıştır. Muhittin, aynı zamanda Türkiye'deki ilk kadın partisinin lideri olmuştur. Bütün bu özellikler, onu öncü bir kadın aydın yapmaktadır. Bu nedenle Nezihe Muhittin'in yazılarının, modernleşen bir toplumda kadınların değişen durumları, kadın kimliği gibi konuların yeni rejim çerçevesinde nasıl uzlaştırıldığını göstermesi bakımından da aydınlatıcı olacağı düşünülmüştür.

Çalışmanın söz konusu kadın gazetecilerin kadın dergilerindeki yazılarla sınırlandırılmasının temel nedeni, kadınların yazıları aracılığıyla gerek Batı'da, gerekse de Osmanlı toplumunda, modern bir topluma doğru geçilen süreçte, yaşadıkları sorunları kendi geleceklerine ilişkin fikirlerini, umutlarını, beklentilerini yazdıkları aracılığıyla ifade etmiş olmalarıdır. Yazı, kadınların hem kendilerine güvenmelerini hem de ortak bir amaç için bir araya gelmelerini, yaptıkları faaliyetleri duyurmalarını, bir söz söylemelerini sağlamıştır. Böylece, kadın yazarlar kendi yaşamları ve fikirlerini sundukları kadın dergileri aracılığıyla "modern kadının" nasıl olması gerektiğini göstermişlerdir. Bu bakımdan kadın dergiciliği, kadın modernleşmesinin zihniyet dünyasını kurgulamış ve gerçeklik kazanabilmesi için gereken zihni alt yapıyı tesis etmiştir.

Kadın dergiciliği faaliyetleri, hem Batı'da hem de Osmanlı toplumunda kadın hareketiyle iç içe girmiştir. Kadınlar ancak yazma eylemiyle kamusal alanda kendilerini görünür kılabilmişlerdir. Dolayısıyla kadın dergiciliğinin hem Batı'da hem de Osmanlı'da ortaya çıkışıyla kadın modernleşmesi arasında sıkı bir bağ olduğu düşünülmüştür. Kadınlar birey olduklarını, yazıları aracılığıyla para kazandıkları ve kendi kaderleri hakkında söz söyleyebildikleri zaman fark etmişlerdir. Geleneksellik eleştirisini, modern kadın kimliğini, kadının kurucu bir özne olabilme yetisini, kadın yayınları aracılığıyla öğrenmişlerdir. Bu bakımdan tezin ikinci bölümünde, hem Batı'da

²⁷ Yaprak Zihnioğlu, *Kadınsız İnkılap Nezihe Muhittin, Kadınlar Halk Fırkası Kadın Birliği*, s.22.

hem de Osmanlı’da kadın dergiciliği ve kadın modernleşmesi arasındaki bağ yeniden kurulmaya çalışılmıştır.

Bu çalışmayla aynı zamanda, ilk defa, “kadın modernleşmesini” modernleşme tartışmaları bağlamında açıklayacak bir çerçeve sunulmuştur. Diğer taraftan alandaki çalışmalar incelendiğinde, tek bir kadın dergisi üzerinden ya da tek bir kadın gazeteci üzerinden yapılmış çalışmalar bulunmaktadır.²⁸ Bu nedenle söz konusu çalışmalarda, sadece tek bir gazeteci ya da derginin kadın konusuna yaklaşımı okunabilmektedir. Dolayısıyla, bu çalışma kapsamında ilk defa kadın modernleşmesi konusu karşılaştırmalı olarak ele alınmıştır. Böylece önceden belirlenen modernleşme temalarıyla birlikte kadınların toplum içindeki durumları; geleneksel rollerine ilişkin takındıkları tutumları; aile ve kamusal alan içinde kadının görev ve hak talepleri; kadınlık kimliği gibi konularda kadın gazetecilerin ortak ya da farklı söylemleri ortaya çıkarılarak incelenen dönemdeki “kadın modernleşmesi” hakkında genel bir izlenime ulaşılacak amaçlanmıştır.

Bu amaca ilişkin ortaya çıkarılmak istenen diğer amaçlar ise şunlardır:

1. “Modernleşme”, “Modernite” ve “Modernlik” kavramlarını inceleyerek kadın modernleşmesi kavramının muhtevasını oluşturan modernleştirici temel temalara ulaşmayı, kadın yazarların “kadın modernleşmesinin” hangi temel temalar üzerinden inşa ettiklerini saptamak.
2. Batı’daki gelişimine paralel olarak sanayileşme, ilerleme ve eşitlik ideallerinin dünya geneline yayılmasıyla birlikte, kadınların sosyal, ekonomik ve hukuksal durumlarındaki değişime de işaret eden “kadın modernleşmesinin”, Osmanlı toplumunda nasıl gerçekleştiğini belirlemek.
3. Batı’da ve Osmanlı’da, çağın ihtiyacına uygun olarak ortaya atılan “modern kadın tasavvurunun”, Osmanlı kadın aydınlarının zihninde neye tekabül ettiğini anlamak.

²⁸ Bu çalışmalara ait ayrıntılı bilgi literatür incelemesi kısmında yer verilmiştir.

4. Modernleşme ideolojisinin topluma yayılması ve benimsetilmesinde aracılık görevi üstlenen kadın dergileriyle “kadın modernleşmesi” arasındaki bağı göstermek.
5. Kadın hareketi ve yayınlarının gelişimiyle, “kadın modernleşmesi” arasındaki bağı kurarken, Batı’da ve Osmanlı’da kadın aydınların zihninde “kadın modernleşmesi” konusunda benzerlik ve farklılıkların neler olduğunu, temel hakların talep edildiği birinci dalga kadın hareketlerine öncülük eden İngiltere ve Amerika’daki kadın yayınlarıyla Osmanlı’da çıkan yayınlar arasındaki ilişkiyi karşılaştırmak.
6. İncelemeye alınan dönemin öncü kadın yazarlarının, kadınların toplumdaki konumu, Batı’daki kadın hareketi, modern kadın kimliği gibi konularda görüşlerini karşılaştırmalı olarak incelemek, bu yazılar üzerinden ortak temalar belirleyerek, “kadın modernleşmesi” hakkında genel bir kanıya ulaşmak.

Araştırmanın Yöntemi

Farklı yöntemlerle toplanmış bulguları içeren kadın tarihi araştırmaları, birden fazla disiplinin katkısını içerebilmektedir. Örneğin kadınların istihdamı ekonomistler, sosyologlar, psikologlar, tarihçiler, yönetim uzmanları tarafından analiz edilebilmektedir. Ayrıca her disiplin alanı da birbirinden farklı yöntemlerden beslenerek ilerlemektedir.²⁹ Dolayısıyla incelenen dönemde kadın dergileri ve bu dergilerde yazan kadınlar, hem edebiyat hem basın tarihi alanı gibi iki farklı disiplinin ilgi alanına girebilmektedir. Diğer taraftan, “geleneksel-modern toplum” karşılaştırmasında sosyoloji disiplininin; yaşanan olayların dönem analizinde tarih disiplininin yararlanılmaktadır. Bu bağlamda çalışmada, kadının modernleşme sürecindeki rolü, içerisinde bulunduğu dönem ve ortam açısından çok yönlü olarak anlaşılacak istendiği için nitel araştırma yöntemi benimsenmiştir.

²⁹ Sandra Coyner, “Bir Akademik disiplin olarak kadın araştırmaları”, Farklı Feminizmler Açısından Kadın Araştırmalarında Yöntem, (Çev.: Belkıs Kümbetoğlu), (Haz.: Serpil Çakır, Necla Akgökçe), Sel yayıncılık, İstanbul 1990, s.117.

Nitel araştırma yöntemi, sosyal gerçekliğin gerçekçi ve bütüncül bir biçimde ortaya konulmasına olanak sağlamaktadır. Temellendirilmiş kuram, etnoğrafya, doküman analizi³⁰ nitel araştırma yöntemleri içerisinde değerlendirilmektedir.³¹ Doküman analizi, hem basılı hem de elektronik materyallerin incelenmesinde, yeniden gözden geçirilmesinde izlenen sistematik, nitel bir yöntemdir. Nitel araştırmada kullanılan diğer analitik yöntemlerde olduğu gibi, doküman analizi de, görgül bilginin geliştirilmesi ve gizli (örtülü) anlamın ortaya çıkarılması için verinin incelenmesi ve yorumlanmasını gerektirmektedir. Doküman analizi yönteminde kullanılan veriler, başta istatistikler olmak üzere, ilanlar, yıllıklar, kitaplar, broşürler, anılar, etkinlik programları, mektuplar, gazeteler gibi birçok materyalden oluşabilmektedir.³²

Doküman incelemesi, belli başlı beş aşamada gerçekleştirilmektedir. Bunlar; dokümanlara ulaşılması, orijinalliğin kontrol edilmesi, verinin kullanılması ve analiz edilmesidir. Her araştırmacı bu aşamaları araştırma probleminin niteliğine göre, elde etmeyi hedeflediği veri veya dokümanları ne kadar kapsamlı ve derinlemesine incelemek istediğine bağlı olarak yeniden yorumlayabilmektedir.³³“Dokümanlara ulaşma” aşamasında, dokümanların kullanılmasına gerçekten ihtiyaç duyulup duyulmadığı, neden ihtiyaç duyulduğu, ne tür dokümanların kullanılacağı ve bunların nereden elde edileceği üzerinde durulmaktadır. Bu uygulamaların belirlenmesinde, araştırma soruları ve amaçlarına başvurulması gerekmektedir.³⁴ Doküman analizinde belirlenen dokümanlara ulaşma aşamasında, dokümanların orijinal olup olmadığını kontrol edilmelidir. Çalışma kapsamında kullanılan verinin orijinalliği kontrol edilmediği takdirde, daha sonra dokümanın ait olduğu asıl kaynak doğru

³⁰ Doküman analizi yönteminin süreçlerine ilişkin, Türkçe olarak sadece bir kitap ve bir makale bulunmuştur. Söz konusu kitap, Ali Yıldırım ve Hasan Şimşek’in “Sosyal Bilimlerde Nitel Araştırma Yöntemleri” isimli kitaptır. Makale ise, yine Hasan Şimşek’in “Eğitim Tarihi Araştırmalarında Yöntem Sorunu” başlıklı makaledir. Söz konusu kaynaklar ve bu konuda kullanılan kaynaklar, kaynakçada yer almaktadır. Bununla birlikte, üniversite veri tabanlarından ve googleacademic’ten “document analysis” anahtar kelime olarak aratılmıştır. Bu araştırma sonucunda, doküman analizinin tarihi, avantajları, dezavantajları, gibi bilgiler veren makaleler bulunmuş; fakat doküman analizinin süreçlerini, yukarıda bahsi geçen çalışmalar haricinde, teknik olarak anlatan bir çalışmaya rastlanmamıştır. Bununla birlikte, doküman analizi yöntemini tek bir teknikten değil, içerik analizi, söylem analizi ve görüşme ya da mülakat gibi teknikler üzerinden açıklayan makalelere ulaşılmıştır.

³¹ Hasan Şimşek, “Eğitim Tarihi Araştırmalarında Yöntem Sorunu”, *Ankara Üniversitesi Eğitim Fakültesi Dergisi*, , Sayı: 42, No: 1, Ankara 2009, s.14.

³² A. Glen Bowen, “Document Analysis as a Qualitative Research Method”, *Qualitative Research Journal*, 2009, Vol.9, No:2, p.27, <http://rmitpublishing.com.au/qj.html>, Erişim: 07.05.2015.

³³ Ali Yıldırım ve Hasan Şimşek, *Sosyal Bilimlerde Nitel Araştırma Yöntemleri*, Seçkin Yayıncılık, Ankara 2006, s.193.

³⁴ Yıldırım ve Şimşek, s.194.

çıkamayabilecektir. Bu durum ise araştırmanın güvenilirliği tehlikeye sokmaktadır. Bu bakımdan, dokümanlara ulaşıldığında, dokümanlarda kapsanan veri, araştırmada konu edilen kişi, kuruluş veya gruplara ilişkin olup olmadığı kontrol edilmelidir.³⁵ Doküman analizi yönteminde, verilerin kullanılmasında doğrudan ya da dolaylı anlatıma başvurulmaktadır. Veri olarak incelenecek metinlerin, tamamı yahut bir kısmı, doğrudan alıntı veya dolaylı aktarım yapılarak kaynak gösterilerek alınmakta, daha sonra, ana temalar, kategoriler ya da örnek olaylar etrafında organize edilmektedir.³⁶

Doküman incelemesine dayalı her araştırmanın veri analizi aşamasında üç yol izlenmektedir. Bu analizlerden ilki, araştırmada toplanan verilerin, araştırma problemine ilişkin olarak neler söylediği ya da hangi sonuçları ortaya koyduğunun saptandığı “betimleme” aşamasıdır. Bu bağlamda, elde edilen dokümanların araştırma konusuyla ilgili ne tür bilgiler ortaya koyduğu üzerinde durulmaktadır. İkinci aşama, araştırma için oluşturulan veri setinde, doğrudan görülmeyen ancak, kavramsal olarak sınıflandırılması yoluyla, temaların ve bu temalar arası anlamlı ilişkilerin ortaya çıkarıldığı “analiz” aşamasıdır. Son aşama ise, araştırmanın veri seti üzerindeki çalışmalar sonucunda elde edilen bilgilerin ne anlama geldiği sorusunun araştırmacı tarafından yanıtlandığı “yorumlama” aşamasıdır. Yorumlama aşamasında, anlam ön plana çıkmaktadır. Anlamın ön plana çıkması ise, betimleme ve analizi aşan ileri bir inceleme aşamasıdır. Bu süreçte elde edilen bulgular, araştırma sorularıyla ilişkili olarak yorumlanmaktadır. Verilerin anlamlandırılması, aynı zamanda, öznel bir süreçtir ve bu nedenle yorumların mutlak nesnelliği iddia edilememektedir.³⁷ Araştırmacının metinden ne anlam çıkardığı doküman analizi yönteminde önemli bir konudur. Bu bakımdan araştırmacıdan yorumlama sürecine geçerken belli aşamaları takip etmesi beklenmektedir. Araştırmacının metinle ilişkiye girdiğinde içeriği yorumlaması, araştırmanın amacı doğrultusunda metindeki temaları ortaya çıkarması ve metinlerin karşılaştırılmasıyla ortak temaların belirlenmesi, genellemeler yoluyla kategoriler altında incelemesi, yorumlama sürecinin aşamalarını oluşturmaktadır.³⁸

³⁵ Yıldırım ve Şimşek, s.195.

³⁶ Bowen, p.28.

³⁷ Hasan Şimşek, “Eğitim Tarihi Araştırmalarında Yöntem Sorunu”, *Ankara Üniversitesi Eğitim Fakültesi Dergisi*, Sayı: 42, No: 1, Ankara 2009, s.44.

³⁸ Alexander Trautrim and David B. Grant, “Using the documentary method” to analyse qualitative data in logistics research”, *International Journal of Physical Distribution & Logistics Management*, Vol.42, No:8/9, 2012, p.832-833, <http://emeraldinsight.com/0960-0035.htm>, Erişim: 13. 05. 2015.

Doküman analizi kullanılarak yapılan araştırmalarda, tüm doküman verisinin bir bütün olarak analize tabi tutulması mümkün olmadığından eldeki veri setinin içinden bir örneklem oluşturulması gerekmektedir.³⁹ Diğer bir deyişle, araştırma evrenine gerçek olarak girilemediğinde, temsili olarak girilmesi öngörülmektedir. Bu temsili birey veya objelerin asıl evrenden alınan kısmına “örneklem” denilmektedir.⁴⁰ Örneklem türlerinden biri olan amaçlı örneklemede, belli bir örnek sayısına gelinceye kadar seçilen kişiler örnekleme alınmaktadır. Örneklem seçilen kişiler ya da objelerin, araştırmacının amacına en uygun yanıt verebilecek birey ve objelerden seçilmesi gerekmektedir. Seçimde ölçüt, kolaylık yanında, amaca uygunluktur.⁴¹

Bu çalışmada benimsenen yol, “kadın modernleşmesi” konusunu, kadınların bizzat kendi hayatlarıyla deneyimledikleri modernleşmeyi nasıl yaşadıkları, yazdıklarıyla kendilerini nasıl gerçekleştirebildikleri üzerinden anlaşılma ve açıklanmaya çalışılmaktadır. Bu nedenle, çalışmada incelenecek veri olarak söz konusu kadın gazetecilerin kadın dergilerindeki yazdığı makaleler incelenmek istendiği için doküman analizi yöntemi kullanılmıştır. Ayrıca, doküman incelemesinde araştırmacı, kodlayarak ya da sayarak değil, kendi yorumunu ortaya koyarak anlamlandırarak gerçekliğe ulaşmaya çalışmaktadır.⁴² Bu bakımdan bu çalışmada, araştırma soruları aracılığıyla kadın gazetecilerin, kadın dergilerine yazıları üzerinden “kadın modernleşmesi nedir?” sorusuna yanıt aranmaya çalışılmıştır. Nitel araştırmada, incelenecek olan birim sosyal yaşam alanını aydınlatma gücüne göre belirlenmektedir. Dolayısıyla tez çalışmasında metinlerin sayıca çokluğu değil, inceleme konusunu en iyi şekilde derinleştirebilecek bilgiyi sunabilmeleri göz önünde tutulmuştur. Bu doğrultuda tez çalışması için, Kadın Dergileri Bibliyografyası’nda yer alan 1869 ve 1927 yılları arasındaki yazıları içinden, amaçlı örnekleme tekniği kullanılarak sadece “kadın modernleşmesiyle” ilgili olduğu düşünülen metinler seçilmiştir.⁴³

³⁹ Yıldırım ve Şimşek, s.197.

⁴⁰ Aysel Aziz, *Sosyal Bilimlerde Araştırma Yöntemleri ve Teknikleri*, 7.Basım, Nobel Yayınevi, Ankara 2013, s.23.

⁴¹ Aziz, s.55.

⁴² Bowen, p.27.

⁴³ Söz konusu bibliyografyada, kadın konusuyla ilgili olarak, incelemeye alınan kadın gazetecilerden, Fatma Aliye’nin 15, Emine Semiye’nin 23, Ulviye Mevlan Civelek’in 34, Şükûfe Nihal’in 11, Nezihe Muhiddin’in 16, Halide Edip Adıvar 12 yazısına rastlanmıştır.

Dolayısıyla çalışmada, birincil kaynak olarak kadın aydınların kadın dergilerindeki makaleleri kullanılmıştır. Makalelere ulaşmak için öncelikle, İstanbul Beyazıt Kütüphanesine gidilmiş, fakat burada dergilerin asılları yerine, elektronik ortamdaki fotoğrafları incelenmeye açık olduğu görülmüştür. Ancak ulaşılan dokümanlardaki yazılar bulanık ve okunaklı olmadığı için verilere İstanbul Kadın Eserleri Kütüphanesi ve Bilgi Vakfı'ndaki süreli yayınlar kısmından ulaşılmıştır. Verilere ulaşıldığında, bazı makalelerin *Kadın Dergileri Bibliyografyası'nda* belirtilen tarih ve sayılarının olmadığı görülmüştür. Bunun için kadın dergilerden, örnekleme dâhil edilen makaleler yazar isim ve soy isimlerine göre yeniden taranmıştır. Bu dergilerin orijinal dili Osmanlı Türkçesi'dir. Osmanlı Türkçesi'nde bir noktanın bile kelimenin okunuşunu ve anlamını değiştirebileceği bilinmektedir. Bu nedenle Osmanlı Türkçesi'nden transkripsiyon yapılması esnasında yanlış okumaların önüne geçmek için ulaşılan makalelerinin asıl nüshalarından yüksek çözünürlükte birebir olarak fotokopileri çekilmiştir.

Birincil kaynakların yanında, kadın dergilerinde yazıları bulunan kadın yazar ve gazetecilere ilişkin kitap, biyografi, inceleme, makale gibi ikincil kaynaklara da başvurulmuştur. Dolayısıyla söz konusu kaynaklar, araştırma soruları bağlamında değerlendirilerek hangi konuların öncelikli olarak inceleneceği tespit edilmiştir. Bu bakımdan sadece kadın dergileri değil, aynı zamanda incelenen kadın gazeteciler tarafından yazılan kitaplar, onlar üzerine yazılan ikincil kaynaklar da dahil olmak üzere “modernleşme”, “kadın modernleşmesi”, “Osmanlı'da kadın basını”, “kadın gazeteciler”, “fikir akımları” gibi konularda da ek literatür taraması yapılmıştır. Ayrıca Londra Kadın Eserleri Kütüphanesi'nde Batı toplumunda kadınların değişen durumları, kadın hareketine yön veren kadın süreli yayınları ve kadın gazetecilerle ilgili kitap, gazete ve makaleler taranmıştır.

Literatür taramasından hareketle söz konusu dönemde, modern Batı'daki kadının durumuna bakılarak Batı'daki kadın hareketleriyle Osmanlı'dan Cumhuriyet'e geçiş dönemindeki kadın hareketleri arasında bir karşılaştırma yapılmak istenmiştir. Batı ve Doğu toplumlarına ilişkin kadın hareketleriyle yapılan karşılaştırmada, toplumsal yapıların kendine özgü koşulları olduğu ve bu koşulların toplumsal hareketlerin biçimini ve yönünü etkilediği göz önünde tutulmaya çalışılmıştır. Doğu toplumu için

örnek gösterilen modern yeni kadın imgesiyle, Batı'daki yeni kadın imgesi arasında herhangi bir bağ olup olmadığı araştırılmak istenmiştir.

Tezin konusuyla ilgili olan literatür incelendiğinde, özellikle Batı'da gelişen kadın hareketleri, kadın haklarının ilerleyişi ve feminizm kavramlarına ilişkin Türkçe'ye çevrilmiş sınırlı sayıda çalışmanın var olduğu görülmüştür. Yine, Türkiye'deki mevcut kaynaklarda ilk dönem yabancı kadın basını hakkında karşılaştırma sunan herhangi bir çalışmaya rastlanamamıştır. Bununla birlikte, dünyadaki kadın hareketi ve yayınlarına yer veren Aslı Davaz'ın *Eşitsiz Kız Kardeşlik (2014)* kitabı ve Serpil Çakır'ın *Osmanlı Kadın Hareketi (2013)* genişletilmiş baskısı haricinde kapsamlı bir çalışma bulunmamaktadır.⁴⁴ Yine, Türkiye'de inceleme kapsamına alınan döneme ait sufrajetlerin çıkarmış olduğu yayınları, birincil kaynak olarak inceleyen herhangi bir çalışma bulunmamaktadır. Dolayısıyla çalışmanın ikinci kısmında, sufraj yayınlarından da birincil kaynak olarak yararlanılmıştır. Sufrajet dergi ve gazeteleri, Londra Kadın Eserleri Kütüphanesi'nde arşiv çalışması yapılarak elde edilmiştir. İlgili yayınların belirlenmesinde, yine aynı kütüphanede, incelenen dönemde yayınlanan kadın dergileriyle ilgili bilgilerin yer aldığı *Women's Magazines*⁴⁵ adlı bibliyografyadan faydalanılmıştır.

Yukarıda bahsedildiği üzere, nitel araştırmada dokümanların orijinalliği konusu araştırmanın güvenilirliğini de tehlikeye düşürebilecektir. Bu bakımdan inceleme için seçilen verilerin dönemin bilenen kadın imzalarından olması tercih edilmiştir. Zira, Fatma Kılıç Denman *Kadın* dergisini incelediği çalışmasında, kadın imzalı “maskeli” erkek yazarlardan bahsederek derginin editörü Enis Avni'nin (Aka Gündüz) “Seniha Hikmet” adını, yani kadın sesini kullandığı makaleleri örnek gösterilmiştir.⁴⁶ Bu bakımdan çalışma sonrasında çıkabilecek karışıklığı önleyebilmek için kadın dergilerine farklı rumuzlarla yazan kadınlar yerine, dönemin önde gelen, iyi bilinen ve kendisiyle ilgili bilgiye ulaşılabilen kadın gazetecilerin yazdığı makaleler birincil kaynak olarak tercih edilmiştir. Ayrıca makalelerin asıl nüshalarına ulaşıldığında, Kadın Dergileri Bibliyografyası adlı kitabın indeksinde yer alan makalelerin yazarı ve adları

⁴⁴ Bahsi geçen kaynaklarla birlikte yine Serpil Çakır'ın *Erkek Kulübünde Siyaset Kadın Parlemlenterle Sözlü Tarih (2013)* kitabının birinci bölümünde hem Batı'da hem Osmanlı'daki kadın hareketine yer verilmiştir. Bu nedenle tezde, söz konusu yayınlardan farklı ve yeni literatüre ulaşılmaya gayret gösterilmiştir.

⁴⁵ Brain Braithwaite, *Women's Magazines, The First 300 Years.*, Peter Own Publishers, London 1994.

⁴⁶ Fatma Kılıç Denman, *Bir Jön Türk Dergisi Kadın*, Libra Tarık Dizisi, İstanbul 2009, s.17.

karşılaştırılarak metinlerin doğruluğu teyit edilmiştir.

Tez çalışmasında, veri analizi aşamasına geçmeden önce, ulaşılan dokümanların tamamının Osmanlı Türkçesi'nden günümüz Türkçesi'ne transkripsiyonu yapılmıştır. Transkripsiyon yapılırken öncelikle metnin bütünü çevrilmiş, sonra eksik olan kelimelere Kamus-u Türki yardımıyla bakılmış ve kelimelerle ilgili uzman görüş yardımı alınmıştır.⁴⁷ Çeviriler, ön tashih, ikinci tashih, son tashih olmak üzere çeşitli aşamalardan geçirilerek yapılmıştır. Bu aşamalarda, sözcüğün günümüzdeki kullanımına uygun olarak çevrilmesine de dikkat edilmiştir. Metinlerdeki eksiklikler tamamlandıktan sonra, hiç bilinmeyen bir ya da iki kelimede çeviri güçlüğü yaşanmıştır. Bu kelimelerin özel isim olduğu tespit edilmiş ve hiçbir kaynakta yer almadığı görülmüştür. Bu kelimeler için (..) ibaresinin kullanılması tercih edilmiştir. Kelimelerin günümüz Türkçesi'ndeki sözcük karşılığı köşeli parantezle yazılmıştır. Analizde geçen metinler doğrudan aktarılırken metnin anlam bütünlüğünü bozmamak ve rahat okutabilmek için kelimelerin sözlük karşılıkları metne uyarlanarak verilmiştir. Örneğin, “.....avdet etmemek[dönmemek] üzere” şeklinde verilmiştir.

Bununla birlikte, metin içinde atıfta bulunulan Fransız Medeni Kanunu'nun söz konusu maddelerinin çevirisi için yeminli tercümana onaylı çeviri yaptırılmıştır. Bütün bu sürecin ardından incelenen kadın gazetecilerin “kadın modernleşmesi” hakkındaki yazıları diğerlerinden ayrı bir klasöre toplanmıştır. İlgili metinler, karşılaştırmalı olarak incelenmek üzere nitel araştırmalarda kullanılan bilgisayar tabanlı N-Vivo programına yüklenmiştir. Çalışmada metinler, N-Vivo programına aktarıldıktan sonra analiz kısmına geçilmiştir. Veri analizinde, önce veri için seçilen kadın makaleleri bağlamında, sonra ise yazarlar bağlamında bir değerlendirmeye gidilmiştir. Böylece kadın gazetecilerin, araştırma soruları çerçevesinde kadın modernleşmesi konusunda benzer ve farklı düşünceleri ortaya çıkarılmaya çalışılmıştır.

Tematik analiz, veri içinde sistematik şekilde seçilen örnekler üzerinde saptanan konuların kategoriler haline getirilmesidir. Bu süreç, verinin her seferinde yeni baştan, daha dikkatli ve odaklanmış bir şekilde okunmasını içermektedir. Tematik analizde

⁴⁷ Metinlerin transkripsiyonunda Kahramanmaraş Sütçü İmam Üniversitesi Tarih Bölümü Öğretim Üyesi Yrd. Doç. Dr. Hikmet Demirci, Erciyes Üniversitesi Gazetecilik Bölümü Öğretim Üyesi Yrd. Doç. Dr. Yaşar Zorlu ve son tashihler için Erciyes Üniversitesi Edebiyat Fakültesi Öğretim Üyesi Prof. Dr. Hülya Argunşah' dan yardım alınmıştır.

seçili veriye daha yakından bakılarak kategoriler belirlenmekte, böylece verilerin özelliklerine bağlı olarak incelenen olgu ya da olayla ilgili gizli (örtük) temalar ortaya çıkarılmaktadır. Bu aşamada, sadece kelimeleri dokümanlardan seçip yerleştirmek yerine, araştırılan konunun amacına uygun olarak incelenen doküman yeniden anlamlandırılmalıdır.⁴⁸ Çalışmanın analiz kısmında, öncelikle metinler, cümle ve paragraf halinde okunmuş ve metinlerin içinden Free nodes'lar yardımıyla temalar çıkarılmıştır. Ayrıca, metinlerle ilgili memo-link'ler ilgili temaların anlamlandırılmasında kullanılmıştır. Her metin için ayrı ayrı memo-link'ler ve nodes'lar oluşturulduktan sonra, örnekleme dâhil edilen bütün kadın gazetecilerin üzerinde durdukları ortak temalar, ana temalar altında birleştirilmiştir.

Doküman analizinde, belirlenen kategorilerin araştırmanın amacını yansıtması beklenmektedir. Bu kategori veya temalar, yapılacak doküman analizinin de temel kategorilerini oluşturmaktadır.⁴⁹ Bu bakımdan öncelikle, metinler incelenirken araştırma soruları çerçevesinde, kadın yazarların “kadın modernleşmesinin”hangi ana temalar üzerinden inşa ettiklerine bakılmıştır. Öncelikle, temel araştırma sorularından “modern kadın tasavvuru” üzerine kadın aydınların görüşlerinden yola çıkarak söylemlerindeki benzerlik ve farklılıklara bakılmıştır. Daha sonra, kadın modernleşmesi kavramının muhtevasını oluşturan modernleştirici ana temalardan ilki olan kadının bir birey olarak ortaya çıkışıyla yakından bağlantılı olan kadının eğitimi, çalışması, kadın hakları gibi konuları değerlendirmeye alınmıştır. Bununla birlikte, modernleşmenin görünümlerinden biri olan ilerleme düşüncesiyle “kadınların eğitim yoluyla yükseltilmesi” fikri arasında bir paralellik olup olmadığına bakılmıştır. Metinler yorumlanırken, Osmanlı modernleşmesinin bir parçası olarak kadın modernleşmesinin, tarihsel bağlamından koparılmadan anlaşılmasına dikkat edilmiştir. Böylece, toplumun geri kalmasının “kadının cahil bırakılması” olarak gösterildiği dönemin düşünce dünyası anlaşılmaya çalışılmıştır.

⁴⁸J. Freeday, & E. Muir-Cochrane, “Demonstrating rigor using thematic analysis: A hybrid approach of inductive and deductive coding and theme development”, *International Journal Qualitative Methods*, 5(1), 80-92, March 2006, [https://www.ualberta.ca/~iiqm/backissues/5_1/PDF/FERE DAY. PDF](https://www.ualberta.ca/~iiqm/backissues/5_1/PDF/FERE%20DAY.PDF), Erişim: 12. 05. 2015.

⁴⁹ Yıldırım ve Şimşek, *Sosyal Bilimlerde Nitel Araştırma Yöntemleri*, s.198.

Metinlerle ilgili yorumlarda, incelenen kadın gazetecilerin, yaşadıkları dönemin fikir dünyasını, yazılarına yansıtmış oldukları kabulünden hareket edilmiştir. Bununla birlikte, Osmanlı kadın yazarlar, Batı'daki yazarlar gibi, kadınının yaşam alanını kısıtlayan, kendisiyle ilgili kararlarda kendisine söz hakkı bırakmayan, kadını değersiz hale getiren ve her şeyden önemlisi, kişiyi evlendiğinde mutsuz ve anlaşılamayan eşler haline getiren sosyal ilişkilerdeki eski kuralları eleştirmiş oldukları görülmüştür. İncelenen kadın gazetecilerinin bu sorunu metinlerine de sık sık yansıttıkları tespit edilmiştir. Analiz aşamasında, eski-yeni karşılaştırması yapılan metinlerden yararlanılarak çağın ihtiyacına uygun modern bir toplum yapısına duyulan istek üzerinden “kadın modernleşmesi” konusu üzerinden okunmaya çalışılmıştır. Ayrıca araştırma soruları doğrultusunda ortaya konan ana temaların altındaki alt temalar da ortaya çıkarılmıştır. Örneğin modern kadın tasavvuru temasının altında “aile içinde kadınlık vazifeleri”, “vakar, şefkat, merhamet gibi kadına bahşedilen nitelikler” gibi temalara ulaşılmıştır. Bunların dışında “Batı hayranlığı ve taklitçilik”, “erkek aydınların eleştirisi”, “Batı- Doğu mukayesesi“, “kadın talepleri”, “kılık-kıyafet ile ilgili tartışmalar” gibi diğer temalara rastlandığı görülmüştür. Diğer temalarda alt başlık haline getirilerek incelemeye alınan kadın aydınların bu temalar üzerinde ortaklaştıkları ya da ayrıştıkları konular ortaya konulmuştur.

Literatür İncelemesi

Tez çalışmasının konusuna ilişkin yerli kaynaklarda geniş bir literatür bulunmaktadır. Öncelikle incelemeye alınan kadın gazetecilerle ilgili birincil ve ikincil kaynakların neler olduğutespit edilmiştir. Bu bakımdan, çalışmada kadın yazarların kendi yazdıkları “birincil kaynak”, onların üzerine yazılanlar ise “ikincil kaynak” olarak kabul edilmiştir. Çalışmada, her iki kaynak türünden de yararlanılmak istenmiştir. Kadın tarihi alanındaki çalışmaların geneline bakıldığında bu kaynakların bir kısmının incelenen kadın gazeteciler ve kadın dergileri üzerine, diğer bir kısmının da kadın hareketlerine ve modernleşmesine ilişkin oldukları görülmüştür.

İlgili literatür incelendiğinde, kadın gazetecilere ilişkin kitaplardan ilki, Ayşe Durakbaşı'nın Halide Edip Adıvar üzerine yazdığı *Halide Edip Adıvar Türk*

Modernleşmesi ve Feminizmadlı kitabıdır.⁵⁰ Durakbaşı bu kitabı, Türk modernleşmesine dair alternatif bir tarih yazımına olacak şekilde öncü bir kadın olan Halide Edip Adıvar'ın yaşam öyküsünü değerlendirmek amacıyla yazdığını ifade etmiştir. Durakbaşı, biyografi ve otobiyografilerin birey ve grupların gündelik hayatındaki gerilim ve çatışmaları dile getirmesinden ötürü resmi ideolojiye aykırı zengin örnekler sunduğunu ifade etmiştir. Böylece Durakbaşı, bu tür çalışmaların resmi tarih ve modernleşme modellerini sarsma gücünü vurgulamıştır. Durakbaşı kitabında, Halide Edip'in yazdığı eserlerde dönemin milliyetçi ideolojisinin temel öncülleriyle çatışmadığını belirtmekte, fakat Edip'in milletin önderi Mustafa Kemal ile olan fikir ayrılığı nedeniyle “muhalif bir kimlik” taşıdığından bahsetmektedir. Bu bakımdan Durakbaşı, Halide Edip'in kendi yaşam hikâyesi olan biyografi kitapları, anıları ve mektuplarını yeniden değerlendirerek resmi ideolojiye alternatif bir tarih anlatımı kurulabileceğini düşünmüştür.⁵¹

Durakbaşı'nın kitabı temelde üç bölümden oluşmaktadır: Birinci bölümde liberal perspektiften yola çıkılarak kadınların özgürleşme hareketi, pragmatik bir biçimde ele alınmıştır. Bu kısımda Durakbaşı, feminizmi modernizm bir uzantısı olarak tanımlamaktadır. Durakbaşı'ya göre, feminizm, kadınların modern hayatın bütün alanlarında erkeklerle eşit olarak var olabilmektir.⁵² Diğer bir deyişle Durakbaşı'ya göre, kadınların “özgür birey” olmalarını engelleyen sosyal kısıtlamaları ve geleneğin hâkimzincirlerini kırmaya yönelik mücadele tarzları, “kadın hareketlerini” modern düşüncenin bir devamı olarak konumlandırmaktadır. Yine aynı bölümde, Osmanlı'dan Cumhuriyet'e kadınların toplumsal alandaki konumuna ilişkin sosyal reformlar ve feminist faaliyetler, modernleşme ideolojisi perspektifinde anlatılmıştır.

İkinci bölümde Halide Edip'in yaşam öyküsü, Kurtuluş Savaşı'na kadar ve Kurtuluş Savaşı'ndan sonraki sürgün yılları olmak üzere iki dönemde incelenmiştir. Son bölümde ise, Halide Edip'in Batı ile olan teması ve modern kadın kimliğine değinilmiştir. Kitapta, özellikle milliyetçi ideolojiler doğrultusunda, Türkiye'de kadınların öncelikle “annelik” rollerinin öne çıkarıldığını, diğer taraftan profesyonel kariyer yapmaya teşvik edildiğini ele almıştır. Durakbaşı, modern kadının bir yandan

⁵⁰ Ayşe Durakbaşı, *Halide Edip Adıvar Türk Modernleşmesi ve Feminizm*, İletişim Yayıncılık, İstanbul 2009.

⁵¹ Durakbaşı, *Halide Edip Adıvar Türk Modernleşmesi ve Feminizm*, s.32.

⁵² Durakbaşı, s.53.

kamusal alanda hal ve tavırlarında, kılık kıyafetlerinde dişilik kimliklerini öne çıkarmayacak, öte yandan ev işlerine, annelik ve eş vazifelerine de gereken önemi gösterecek bir biçimde davranmasının toplum tarafından beklendiğine değinmiştir.⁵³ Durakbaşı, bu modernleşme modeli içinde kendi yaşam öyküsüyle Halide Edip'in dönemin erkek aydınlarıyla arasında bir çatışma olduğuna dikkat çekmiştir.⁵⁴ Ayrıca Durakbaşı son kısımda, Halide Edip'in rasyonel kişilik yapısına dikkat çekildiği kitapta, Batılı olan kadınlarla, özellikle Grace Ellison ve Isabel Fry gibi dönemin önde gelen Batılı kadın seyyahlarla olan karşılaşmasına yer verilmiştir.

Halide Edip Adıvar hakkındaki yazılar içerisinde bir diğer önemli kaynak ise, İpek Çalışlar'ın *Biyografisine Sığmayan Kadın Halide Edip* adlı çalışmasıdır.⁵⁵ Çalışlar kitabında, Halide Edip'in otobiyografisinin kaleme alındığı *Mor Salkımlı Ev* adlı hatıratı başta olmak üzere Edip'in *Memories* adı altında yayınladığı anlarına ve kendi yazdığı mektuplara kadar geniş bir arşiv çalışması yapmıştır. Bütün bu bilgiler, Halide Edip'in çocukluk, gençlik, Millî Mücadele yılları ve sürgün dönemi olmak üzere bilimsel bir araştırma dilinden ziyade, roman tarzında anlatılmıştır. Çalışlar, Halide Edip'in özellikle Doğu (geleneksel) kimliğiyle Batı (modern) kimliği arasında kaldığını vurgulamıştır. Çalışlar, Edip'in çocukluktan genç kızlık dönemine kadar gerek öğrendiği yabancı dil bakımından gerekse okuduğu okul nedeniyle ilmen, fikren bir Batılı gibi yetiştirildiğini, bu nedenle bir Batı tarzı zihniyete sahip olduğuna dikkat çekmiştir. Diğer taraftan Çalışlar, Halide Edip'in Mevlevi tarikatından olan babannesi tarafından yetiştirildiğini, Arapça ve Farsça'yı küçük yaşlarda öğrenmiş olduğunu vurgulamıştır. Dolayısıyla Çalışlar, Edip'in ruhen ve maneviyat yönünden Doğu (geleneksel) kimliğini koruduğunu savunmuştur. Çalışlar'ın bu çalışmayla alana bir diğer önemli katkısı ise Halide Edip'in kadın mücadelesindeki yerine dikkat çekmesidir. Halide Edip'in Teâlî-i Nisvan (Kadınların Yükseltilmesi) isimli cemiyetin kurucusu olduğuna değinen Çalışlar kitabında, aynı zamanda, Halide Edip'in genç kızların eğitime yönelik olarak Suriye'deki okulları incelemek üzere gitmesi konusuna yer vermiştir.⁵⁶

⁵³ Durakbaşı, s.27.

⁵⁴ Durakbaşı, s.150.

⁵⁵ İpek Çalışlar, *Halide Edip Adıvar Türk Modernleşmesi ve Feminizm*, Everest Yayınları, İstanbul 2010.

⁵⁶ Çalışlar, *Halide Edip Adıvar Türk Modernleşmesi ve Feminizm*, s.139.

Nezihe Muhittin üzerine en kapsamlı çalışma, Yaprak Zihnioğlu'nun *Kadınsız İnkılâp Nezihe Muhiddin Kadınlar Halk Fırkası Kadın Birliği* adlı kitabıdır.⁵⁷ Zihnioğlu'nun kitabında, Nezihe Muhittin'in Osmanlı ve Cumhuriyet döneminde kadın hakları savunucusu olduğu ve Cumhuriyet tarihinin ilk kadın partisi Kadınlar Halk Fırkası'nın kurucusu olduğundan bahsetmiş; 1924-1927 yılları arasındaki dönemde yaşanan kadın hareketlerine ve bu hareketlerin iktidarla olan mücadelesine yer vermiştir. Zihnioğlu kitabın amacının, Nezihe Muhittin'in Cumhuriyet'in kuruluş yıllarında Türk Kadınlar Birliği'nin çatısı altında kadınların siyasal ve sosyal haklar için verdiği mücadeleyi anlatmak olduğunu söylemiştir. Zihnioğlu, Cumhuriyet'in ilk yıllarında, diğer sesler gibi kadın sesinin de susturulduğunu iddia etmektedir. Zihnioğlu'na göre, bu dönemde, Cumhuriyet'in ilkelerine dayanarak kadınların siyasal ve toplumsal haklara kavuşmasını isteyen, kendilerini Cumhuriyetçi olarak tanımlayan muhalif bir kadın cephesi oluşmuştur.⁵⁸

Zihnioğlu, Cumhuriyet ideolojisi altında “nasıl bir Cumhuriyetçilik, nasıl bir milliyetçilik benimsenmelidir?” sorusunu, Nezihe Muhittin'in “kadınlık yönünden” getirdiği çözüm önerisi üzerinden tartışmaktadır. Zihnioğlu, Nezihe Muhittin'in bu noktada, “kadınsız inkılâp olmaz” sözüne vurgu yaparak kadınların ulusal inşa sürecine katılmasının, inkılâpların tamamlanabilmesinin önkoşulu olarak gördüğünü söylemiştir. Kitapta Nezihe Muhittin, Kadınlar Halk Fırkası(1923) ve Kadın Birliği(1924) çevresinde toplanan sufrajet eylemcilerinin ve baskı grubunun öncü kişiliği olarak gösterilmiştir.⁵⁹

Nazan Aksoy'un *Kurgulanmış Benlikler* kitabı ise, tez çalışmasında incelemeye alınan kadın gazetecilerden Halide Edip'in otobiyografisine başvurmuştur.⁶⁰ Aksoy kitabında, öncü olmaları sebebiyle Halide Edip, Sabiha Sertel, Samiha Ayverdi, Halide Nusret, Cahit Uçuk hakkındaki otobiyografi yazılarını konu alarak, “modern kadın” temsilinin bu yazarlar gözünde nasıl algılandığı araştırmıştır. Yazar kitabında incelediği kadın yazarların, kendi yazdıkları kitaplardan alıntılarla kadın temsilini ortaya koymaya çalışmıştır. Aksoy, 19.yüzyılın ortalarında yeni açılan okullar ve çıkarılan dergilerle kendini göstermeye başlayan kadın hareketlerinin, kadınların

⁵⁷Yaprak Zihnioğlu, *Kadınsız İnkılâp*, Metis Yayınları, İstanbul 2003.

⁵⁸ Zihnioğlu, *Kadınsız İnkılâp*, s.19-20.

⁵⁹ Zihnioğlu, s. 15.

⁶⁰ Nazan Aksoy, *Kurgulanmış Benlikler*, İletişim Yayınları, İstanbul 2009.

değişmesine etken olduğunu ifade etmiştir. Kadın modernleşmesini, milliyetçilik görüşüyle birlikte değerlendiren Aksoy, kadının artık bir “cinsiyet” olarak değil bir “zihin” olarak düşünölmeye başladığını söylemiştir. Son olarak Aksoy, yeni nesilleri yetiştirmeleri sebebiyle kadının annelik görevini ön planda tutan bir modern kadın algısı olduğunu iddia etmiştir.⁶¹

Emine Semiye hakkında ise Şefika Kurnaz’ın, *Osmanlı Kadın Hareketinde Bir Öncü Kadın Emine Semiye* adlı kitabı bulunmaktadır.⁶² Kurnaz, daima odağında “kadın” olan, Osmanlı kadın hareketinin öncü isimlerinden Emine Semiye’nin eserleri, fikirleri, sosyal ve siyasal faaliyetlerinin çok yönlü araştırılması ve incelenmesi gerektiğini ifade etmiştir. Kurnaz, bu kitabı Emine Semiye’nin, Türk kadın hareketi tarihi içinde yerini belirlemek amacıyla yazdığını söylemiştir. Kitapta Emine Semiye, bir taraftan verdiği özel dersler, kadın dergilerinde ele aldığı yazılar ile kadınları eğitmeye çalışmış; diğer taraftan yoğun savaşların yaşandığı günlerde askerlere yardım kampanyalarına katılmış, gönüllü hemşirelik yapmış ve çeşitli yardım dernekleri kurmuş aktivist kimliğine sahip bir karakter olarak tanıtılmıştır.⁶³ Emine Semiye, kitapta ailesi, hayatı, kişiliği, edebi hayatı, sosyal ve siyasal faaliyetleri, kadın hakları konusundaki görüşleri bakımından incelenmiştir.

Tez kapsamında incelemeye alınan kadın gazeteci aydınların içinde diğerlerine göre çok fazla bilinmeyen kadın gazetecilerden biri de Şükûfe Nihal’dir. Şükûfe Nihal üzerine yazılan tek kitap, Hülya Argunşah’ın *Bir Cumhuriyet Kadını Şükûfe Nihal* adlı kitabıdır.⁶⁴ Argunşah, bu kitabı, kadınların düzenli bir yükseköğrenim almaları konusunda çaba sarfeden, kadınlara seçme ve seçilme hakkı verme yolunda kurulan Kadınlar Halk Partisi’nde görev alan Şükûfe Nihal’i tanıtmak ve tarihteki önemli yerini ona teslim etmek amacıyla yazdığını ifade etmiştir. Üniversite diploması almış ilk kadınlardan olan Şükûfe Nihal’in edebi kişiliğine ve eserlerine yer verilmiş olan kitabın birinci bölümü yazarın biyografisi ve faaliyetlerine ayrılmıştır.⁶⁵

⁶¹ Aksoy, s.76.

⁶² Şefika Kurnaz, *Osmanlı Kadın Hareketinde Bir Öncü Kadın Emine Semiye*, Timaş Yayınları, İstanbul 2008.

⁶³ Kurnaz, *Osmanlı Kadın Hareketinde Bir Öncü Kadın Emine Semiye*, Timaş Yayınları, s.125.

⁶⁴ Hülya Argunşah, *Bir Cumhuriyet Kadını Şükûfe Nihal*, Timaş Yayınları, İstanbul 2011.

⁶⁵ Argunşah, s.13.

Kadınlar Dünyası Dergisi'nde yaşadığı döneme göre radikal yazılar yazan Ulviye Mevlan hakkında ise, Mithat Kutlar'ın *Nuriye Ulviye Mevlan ve Kadınlar Dünyasında Kürtler* adlı yüksek lisans tezinden hazırlanmış olan kitap bulunmaktadır.⁶⁶ Kutlar, çağının önemli kadın entelektüellerinden biri olan ve kadın hakları için mücadele eden Mevlan'ın incelenmesini, dönemin milliyetçilik politikalarının dışında kalarak Osmanlı'da Türk olmayan tebayı da kapsayıcı bir gazetecilik anlayışı sergilediği için önemli gördüğünü ifade etmiştir.⁶⁷ İlk bölümde Mevlan'ın kısa bir biyografisine yer verilerek kadın konusunda yazmış olduğu makalelerden örnekler sunulmuştur. Son olarak, Mevlan'ın çıkarmış olduğu *Kadınlar Dünyası* dergisinde Kürtlerle ilgili yazdığı makalelerine yer verilmiştir.

Tez kapsamında incelemeye alınan kadın yazarlardan sadece Nezihe Muhittin'in yazılarının bir kitapta toplandığı görülmüştür. Bu kitap, Yaprak Zihnioğlu'nun *Nezihe Muhiddin Bütün Eserleri* adlı kitabıdır.⁶⁸ Kitapta, Nezihe Muhittin'in 1918 ile 1938 yılları arasında yazmış olduğu hikâye ve mensureler, 1912 ile 1929 yılları arasında yazmış olduğu makale ve hitabeler, 1918 ile 1927 yılları arasındaki sanat ve edebiyat yazıları, son olarak ise 1931 yılında yazdığı "Türk Kadını" isimli kitabı yer almaktadır. Çalışmada, Nezihe Muhittin'in *Kadın Yolu* ve *Türk Kadın Yolu* isimli kadın dergilerindeki yazılarından faydalanılmıştır. Bununla birlikte, tez kapsamında incelemeye alınan kadın yazarlardan Fatma Aliye'nin kendi yazdığı *Nisvan-ı İslâm* (İslam Kadınları) ve *Levayih-i Hayat* (Hayattan Sahneler) isimli kitaplarının çevrilmiş olduğu görülmüştür.⁶⁹ Tez çalışmasında bu iki kitap içerisinden, kadın modernleşmesi konusuyla ilgili olduğu için sadece *Nisvan-ı İslâm* isimli kitaptan yararlanılmıştır.

Çalışma alanına ışık tutan bir diğer araştırma ise, Fatma Kılıç Denman tarafından yazılan *Bir Jön Türk Dergisi: Kadın* adlı kitaptır.⁷⁰ Denman kitapta, II. Meşrutiyet'ten sonra ortaya çıkan kadın dergilerinin birçoğunun Batı yanlısı erkek aydınlar tarafından çıkarıldığını, hatta birçok yazının kadın imzalarıyla yayınlandığını iddia etmektedir. Kitapta, II. Meşrutiyet döneminde çıkan *Kadın* dergisi üzerinden, "kadın nedir?",

⁶⁶ Mithat Kutlar, *Nuriye Ulviye Mevlan ve Kadınlar Dünyasında Kürtler*, Avesta Basın-Yayın, İstanbul 2010.

⁶⁷ Kutlar, s.9.

⁶⁸ Yaprak Zihnioğlu, *Nezihe Muhiddin Bütün Eserleri*, Mor Kitaplık Kadın Tarihi ve Eserleri Kitap Yayınevi, İstanbul 2006.

⁶⁹ Fatma Aliye, *Nisvan-ı İslâm*, (Haz.: Hülya Argunşah), Kesit Yayınları, İstanbul 2012.

⁷⁰ Fatma Kılıç Denman, *İkinci Meşrutiyet Döneminde Bir Jön Türk Dergisi: Kadın*, Libra Kitapçılık ve Yayıncılık, İstanbul 2009.

“kadınların fiziksel kabiliyetleri”, “kadının medeniyet taşıyıcılığı rolü”, “kadınlar için belirlenen vazifeler”, “Doğu-Batı ayrımında kadın hakları, feminizm” , “kadınların eğitimi”, “kadınların ekonomik hayata katılımları” gibi konular araştırılmıştır. Denman çalışmasının amacının erkek feminizmin kadın feminizmini nasıl etkilediği incelemek olduğunu ifade etmiştir.⁷¹

Son olarak, kadın dergilerini konu alan bir diğer çalışma ise Aynur Demirdirek’in *Osmanlı Kadınlarının Hayat Hakkı Arayışının Bir Hikâyesi* adlı kitabıdır.⁷² Osmanlı kadın dergilerinin yayın amaçlarının belirtildiği kitapta, Osmanlı kadın hareketini anlatan bir analize rastlanmamıştır. Ayrıca kitabın isminden kadın mücadelesiyle ilgili bilgiye ulaşılabileceği düşünülmüş, fakat Osmanlı kadınlarının içinde bulundukları şartlar hakkında ya da çeşitli örgütlenmeler altında birleşen Osmanlı kadın mücadelesine ait bir bilgi verilmemiştir.

⁷¹Denman, s.3.

⁷²Aynur, Demirdirek, *Osmanlı Kadınlarının Hayat Hakkı Arayışının Bir Hikâyesi*, Ay izi Kitap, Ankara 2011.

BİRİNCİ BÖLÜM

KAVRAMSAL ÇERÇEVE

Tanzimat'ın ilanından sonra, hızlı bir modernleşme sürecini tecrübe eden Osmanlı toplumunda siyasi, ekonomik ve kültürel yapının değişmesiyle birlikte; devrin ihtiyacına göre hareket edebilecek bir “modern insan” tasavvuru tüm bu dönüşümlerin yaşandığı alanlarda ve edebi metinlerde belirgin bir biçimde kendisini hissettirmeye başlamıştır. Yapısal dönüşümlerin etkisini arttırmak üzere geliştirilen bu modern insan tasavvuruyla, modernitenin temel varsayımlarından olan rasyonaliteyi ve pozitif bilimlerin ilkelerini benimsemiş, özgürleşmeyi temin edeceği öngörülen bireyselleşmeyi amaç edinmiş bir insan modeli kastedilmiştir. Zira edebi metinlere de yansıdığı üzere, “modern kadın” ile, eğitim ve çalışma hayatına katılarak kamusal alanda varlığını hissettiren, modern öncesi toplum yapısındaki kadının konumunu sorgulayan, pozitif bilimleri öğrenen ve aklın ilkelerine göre rasyonel hareket eden, kendi kararlarını kendisi alacak ölçüde bireyselleşen ve özgürleşen, geleceğini ve kaderini belirleyebilme iradesini ve gücünü elinde bulunduran kadın tasarımı ortaya konmuştur. Modern kadın tasavvuru içinde düşünülen “kadın modernleşmesi”nin, Tanzimat’la birlikte Osmanlı toplum yapısında yaşanan modernleşme sürecinin bir parçası olarak ortaya çıkıp, geliştiği görülmüştür.

Dolayısıyla Osmanlı kadın modernleşmesinin de, modernleşen toplumdaki “bireycilik (birey olma)” kavramından bağımsız değil, tam tersine “bireycilik, ilerleme, akılcılaşma, geleneğin eleştirisi” gibi modernleşmenin ana temaları üzerine inşa edildiği düşünülmüştür. Bu bakımdan, bu bölümde, modern kavramıyla yakından ilişkili olan “modernlik”, “modernite”, “modernleşme” kavramları ele alınmış, ardından da modernitenin temel varsayım ve paradigmalarından hareketle, “kadın modernleşmesi” incelenmiştir.

1.1. Modernlik, Modernleşme ve Modernite'ye İlişkin Tanımlamalar

Modernlik, modernleşme ve modernite kavramları tarihsel olarak Batı sosyokültürel yaşamının bir ürünü olarak ortaya çıkmıştır. Bu kavramlar, her ne kadar birbirinin yerine kullanılsa da birbirinden farklı şeylere işaret etmektedir. Giddens'a göre, modern toplumu ve endüstriyel uygarlığı birlikte anlatan temsili bir kavram olan modernlik, dünyaya karşı belli başlı yerleşik tutumlara, insan tarafından şekillendirmeye açık bir dünya fikrine, özellikle endüstriyel üretim ve pazar ekonomisine, ulus-devlet ve kitle demokrasisi dâhil olmak üzere belirli siyasal kurumlara işaret etmektedir. Modernlik, kendinden önceki kültürlerden farklı olarak geçmişte yaşamaktan çok, gelecekte yaşayan bir toplum ve kurumlar bütünü olarak ifade edilmiştir.⁷³ Dolayısıyla modern, sosyokültürel yaşamı niteleyen bir kavramken, modernlik ya da modernite modern olma durumunu, modernleşme ise bu durumun gerçekleştiği süreci karşılamaktadır.

Modern sözcüğünün, kendisinden önce gelen dönemden farklılığı işaret etmek üzere, Latince 'modernus' biçimiyle ilk defa 5. yüzyılda, resmen Hristiyan olan dönemi, Romalı ve Pagan geçmişten ayırmak için kullanıldığı görülmektedir.⁷⁴ Berman, modern sözcüğünün birbirinin karşıtı olan iki farklı çağrışıma da sahip olduğunu iddia etmektedir. Bu yaklaşımlardan ilki, modernliği, maddeyi denetimi altına alan insanın teknolojik ilerlemedeki başarısı olarak değerlendiren ve moderniteyi olumlayan yaklaşımdır. İkincisi ise modernleşmenin sadece daha çok savaş ve sömürü getirdiğini iddia ederek moderniteyi olumsuzlayan bir bakış açıdır.⁷⁵

Modernliğin bu paradoksal karakterini Berman, *Katı Olan Her şey Buharlaşıyor* isimli çalışmasında modern bir durumda bulunmayı; serüven, güç, coşku, gelişme, dünyayı dönüştürme olanakları vaat eden öte yandan da sahip olunan her şeyi yok etmekle tehdit eden bir ortamda bulunmak şeklinde tasvir etmiştir. Dolayısıyla Berman'a göre modernlik, bir yandan insanları, coğrafi, etnik, sınıfsal, ulusal, dinsel ve ideolojik sınırların ötesine geçerek birleştirmekte diğer taraftan da paradoksal bir şekilde, sürekli parçalanma ve yenilenmenin, mücadele, çelişki ve belirsizliği getirerek bölmektedir.

⁷³ Anthony Giddens ve Christopher Pierson, *Anthony Giddens'la Söyleşiler: Modernliği Anlamlandırmak*, (Çev.: Serhat Uyrkulak ve Murat Sağlam), Alfa Yayınları, İstanbul 2001, s.83.

⁷⁴ Jürgen Habermas, *Modernlik: Tamamlanmamış Bir Proje*, (Çev.: Güleğül Naliş, Dumrul Sabuncuoğlu ve Deniz Erksan), Kiyı Yayınları, İstanbul 1994, s.31.

⁷⁵ Marshall Berman, *Katı Olan Herşey Buharlaşıyor*, (Çev.: Bülent Peker ve Ümit Altuğ), İletişim Yayınları, İstanbul 2013, s.27-28.

Böylece “modern olmak”, Berman’ın Marx’ın sözlerine başvurarak ifade ettiği gibi, “katı olan her şeyin buharlaşıp gittiği” bir evrenin parçası olmayı da beraberinde getirmiştir.⁷⁶

Böylesi modern bir evren ise tam da modern kavramının etimolojik kökleriyle kastedilen geleneksel olandan ayrışma durumunu yansıtacak biçimde eski değerlerin sorgulanması veya reddi, eski değerlerin yerini yenilerin alması, geçmiş ile gelecek arasında kopuşların yaşanması paradigmasına dayanmıştır. Dolayısıyla Berman’ın da ifade ettiği gibi modernlik, geçmişin ve geçmişin taşıdığı bütün anlamların ve temsillerin de buhar olup yok olması ve bunların yerine yeni değerlerin ve anlamların alması durumunu anlatmaktadır.⁷⁷ Nitekim pozitivist paradigma üzerine yükselen modern toplum modelinde dinin yerini bilim, Tanrı’nın yerini insan, âdet ve geleneklerin yerini ise hukuk temsil etmektedir. Bu yeni modern toplum tasarımının merkezinde, rasyonel akıllı ve iradesi ile kontrolü elinde tutan ve kendi kaderini belirleyebilme yetisine sahip birey bulunmaktadır.

Berman modernliğin tarihini üç evreye ayırmıştır. Bu sınıflandırmaya göre 16. yüzyılın başından 18. yüzyılın başına kadar uzanan evre ilk evreyi oluşturmuştur. Bu evre, insanların olan biteni anlayamadıkları ve modern bir kamu ya da camianın ne olabileceği konusunda fikirlerinin az olduğu evre olarak tanımlanmıştır. Aynı sınıflandırmaya göre modernleşmenin ikinci evresi, 1790’ların büyük devrimci dalgasının başladığı ve 19. yüzyıla dek uzanan evredir. Bu tarihten 20. yüzyıla gelinceye kadar olan son evrede ise modernizm düşüncesi kökleşmiştir. Yine bu son evrede modernleşme süreci neredeyse tüm dünyaya yayılmış ve gelişmekte olan modernist dünya, kültür, sanat ve düşünce alanında göz alıcı başarılar sağlamıştır.⁷⁸

Modernleşme ve modernlik arasındaki farklılığı işaret eden Touraine ise modernliği modernleşmeden ayrı tanımlamıştır. Modernleşme, her ne kadar toplumların birinden bir diğerine geçmesi, ya da “ilerlemesi” olarak düşünülse de aynı zamanda akılcı, bilimsel, teknolojik ve idari etkinliğin ürünlerinin yaygınlaştırılmasını da anlatmaktadır. Modernleşme sürecinden bahsederken, siyaset, aile yaşamı, ekonomi, din ve sanat gibi pek çok alanda, araçsal bir aklın egemenliğine ihtiyaç duyan bir süreçten

⁷⁶ Berman, s.27-28.

⁷⁷ Berman, s.27.

⁷⁸ Berman, s.29.

bahsedilmektedir. Öte yandan modern toplumdan söz edebilmek için sadece maddenin denetimini ve kullanımını en iyi şekilde işe yarar hale getiren bilimin teknolojik uygulamaları değil, entelektüel etkinlik, siyasal propagandalar ya da dinsel inançlardan bağımsızlık ve bireylerin, yasalar tarafından korunması da gerekmektedir. Modern toplum yapısında, kişisel servetlerle devletin ya da işletmelerin bütçelerinin birbirinden ayrı tutulduğu gibi, özel alan ve kamusal alanda birbirinden ayrı tutulmaktadır. Dolayısıyla modernlik fikri, sıkı sıkıya akılcılaşıma fikriyle iç içe geçmiştir.⁷⁹

Touraine'a göre Batı, modernliği bir devrim olarak düşünmüş ve yaşamıştır. Nasıl ki insan ruhuna ilişkin düşüncelerin yerini kadavraların parçalanması ya da beynin genel görünümünün incelenmesi almışsa, kul fikri ve bunun dayandığı Tanrı fikrinin yerine de insan merkeze yerleştirmiştir. Modernizmi savunan kimseler, toplumun, ya da tarihin veya bireysel yaşamın insanın önünde boyun eğmesi gereken ya da büyü yoluyla etkilenebilecek yüce bir varlığın iradesine gerek olmadığını savunmuşlardır.⁸⁰ Modernleşme, Batı'nın kendine özgü tarihsel, kültürel ve siyasal gelişmesinin bir sonucudur. Dolayısıyla Batı dışı toplumlarla Batılı toplumlar için modernleşme farklı anlamları taşımaktadır. Bu çerçevede Batı dışı toplumların, modernleştirildikleri ancak modern olamadıkları, sadece modernizasyon sürecine dâhil edildikleri görüşü gerek Batı'da gerekse de ülkemizde sıklıkla dile getirilmiştir. Nitekim Çiğdem'e göre Batılı olmayan toplumların, hangi adla anılırsa anılsınlar, maruz kaldıkları modern pratikler, bu toplumların tarihsel olarak çağdaş olmayı başaramamış olduklarını ortaya koymaktadır. Batılılaşma, bir telafi edici ideoloji ve tarihsel gecikmişliğin giderilmesinin bir aracı olarak iş görmüştür. Modernite, bireyi ve sınıfları kendi kimliklerinde eğiten bir süreçtir, buna karşın, modernizasyon bu eğitimin alt basamağını ya da siyasal çerçevesini oluşturmaktadır.⁸¹

Batı ve Batı dışı sosyal ve kültürel gerçekliği birbirinden ayırıştırılan modernitenin savunucularından olan Durkheim, Simmel ve Parsons gibi sosyologlara göre farklılaşma, uzmanlaşma, bireyselleşme, karmaşıklıklaşma, bilimsel olma modernliğin temel özelliklerindendir. Bunlara ilaveten kapitalizm, endüstriyalizm, kentlilik, demokrasi, ussallık, bürokrasi, uzmanlaşma, farklılaşma, bilimsel bilgi, teknoloji ve

⁷⁹Alaine Touraine, *Modernliğin Eleştirisi*, (Çev.: Hülya Tufan), Yapı Kredi Yayınları, Cogito, İstanbul 2002, s.26.

⁸⁰Touraine, s.26.

⁸¹Ahmet Çiğdem, *Bir İmkan Olarak Modernite*, İletişim Yayınları, İstanbul 2002, s.68.

ulus-devlet de modernliğin temel parametrelerindendir. Modernlik, geleneğin meşrulaştırma işlevine bir çeşit başkaldırı, normatif olan her şeye isyandır. Geleneğin meşrulaştırma işlevlerini etkisizleştiren böylesi bir başkaldırı ise ahlâkılık ve yararlılık standartlarını etkisiz hale getirmenin yoludur.⁸²

1.2. Bireycilik İdeolojisi ve Birey Olarak Kadın

Modernitenin temel unsurlarından olan bireycilik, bireyin ve bireyin özgür iradesinin geleneksel kolektif bağların ötesinde bir geçerliliğe sahip olduğu, bireyin toplumsal hayatın merkezinde yer aldığı fikrine dayanmaktadır. Bireyci doktrine göre, ilke olarak bütün insanlar eşit kabul edilmekte, bu eşitlik ilkesine uygun olarak kadınların da karşı cinsiyetin sahip olduğu haklardan yararlanmaları öngörülmektedir. Kadınların birey olarak kabul görülmeye başlamaları, modern zamanlarda vatandaş kimliğini edinmelerine bağlı olarak gerçekleşmiştir. Diğer taraftan kadınlar özgürlük taleplerini, bireyselleşme eğilimlerini de güçlendirecek ve özgürleşmelerini artıracak biçimde, kendilerini kısıtladığını düşündükleri geleneksel kolektif öğretilere başkaldırarak gerçekleştirmişlerdir. Bu nedenle, modernleşmenin temel argümanlarından biri olan bireycilik ideolojisi, kadın hareketinde de başvurulmuş temel argümanlarından biri olmuştur. Peki, bireycilik ideolojisi” neyi ifade etmektedir? Ve kadınlar bireycilik ideolojisini nasıl kullanmışlardır? Bu sorulara bir yanıt aramadan önce bireycilik ve bireyselleşme kavramlarına yakından göz atılmalıdır.

Modernleşme sürecinde tarihsel olarak siyasi, ekonomik ve hukuksal alanda, toplum yapısında meydana gelen değişimin etkisiyle burjuvazi, birey hakkında yeni bir bakış açısı geliştirmiş ve bunu ‘bireycilik’ programı haline dönüştürmüştür. Bireycilik, her insanı kendi başına bir kişilik olarak telakki eden ve bireysel kimliğin kolektif kimliğe indirgenemeyeceğini ileri süren bir düşünce biçimine dayanmaktadır. Bireyci doktrine göre, ilke olarak insanlar eşit değerdedirler. Bu öğretiye göre, kişilerin doğuştan ne oldukları değil, yaşamda neyi başardıkları önemli hale gelmiştir. Bireycilik görüşü, özbilince sahip bağımsız bireylerin kendi kaderlerini kendi ellerine aldığı bir insan görüşünden hareket etmektedir.⁸³ On yedinci yüzyılın sonunda, anahtar bir fikir olarak

⁸²Sezgin Kızılcıkelik, *Sosyoloji Teorileri*, Yunus Emre, Konya 1994, s.88.

⁸³ Hans Van Der Loo ve William V..Reijen, *Modernleşmenin Paradoksları Sosyolojik Bir Yaklaşım*, (Çev.:İhsan Çapcıoğlu ve Sefer Yavuz), İnsan Yayınları, İstanbul 2003, s.169.

ego, yani ruhsal kişilik fikri ortaya çıkmıştır. Bir yandan bütünlüğü içerisinde varoluş, bilinçli egonun yaratıcı tasarımı olarak görünmüş; öte yandan kişilik bir amaç haline gelmiştir. Aydınlanma düşünürleri, herkesin akılcı temelde bulunduğu ve birbirlerinin argümanlarına açık olduğu bir insan toplumundan hareket etmişlerdir. 19. yüzyılda liberalizmle yükselen akılcılık idealin yanı sıra, ekonomik iş bölümü vasıtasıyla da “bireycilik” ideali ön plana çıkmaya başlamıştır. Öte yandan farklılaşma ve iş bölümü modernleşmenin bireyciliği güçlendiren etkilerinin açığa çıkmasına neden olmuştur.⁸⁴

Modern toplumlarda, özellikle ekonomik alandaki iş bölümü, erkeklerle birlikte, kadınların da iş gücüne gereksinim duyulmasına sebep olmuştur. Örneğin, Batı’da kadınlar fabrikalara öncelikle, terzi, dikişçilik, bulaşıkçılık, aşçılık, temizlik, tekstil ve hazır giyim alanlarında istihdam edilmiştir.⁸⁵ Yine Osmanlı’da ilk olarak açılan kız sanayi mekteplerinde, genç kızlara benzer konularda bilgi ve becerilerini geliştirmeye yönelik, sanayi kuruluşlarının bu alanlardaki ihtiyaçlarını karşılamak üzere eğitimler verilmiştir. Bununla birlikte yaşanan savaşlar neticesinde kadınlar, cephe gerisinde hastabakıcı, hemşire ve savaşlara donanım ve teçhizat sağlayacak fabrikalarda da işçi olarak çalışmışlardır.⁸⁶ Touraine, modernleşmenin temel varsayımlarından olan bireyciliğe özneleşme temelinde işaret etmiş; modernliğin akılcılık ve özneleşme olmak üzere iki çehresi olduğundan bahsetmiştir. Özneleşme süreciyle, modern insan, kendi değerlerin temeli haline gelmiş ve böylece tüm bağımlılık biçimlerine karşı çıkmıştır.⁸⁷ Bireylerin özgürlüğü temel değer haline dönüştüğünde, geleneksel toplumsal yapıda çözümler meydana gelmiş, kadınlar da kendilerini özel alan içinde tanımlayan ve ev ile ilişkilendiren kolektif normatif bağlardan kurtulmak ve özgürleşmek amacıyla artan bir biçimde bireyselleşmişlerdir. Bu açıdan kadınların birey olarak ortaya çıkmaları, eğitim, çalışma gibi temel hakları kazanmaları yoluyla gerçekleşmiştir.

Diğer bir açıdan, modernleşmenin paradoksal karakterini bir kez daha hatırlatacak biçimde, “bireyselleşme ve özgürleşme” idealiyle modern insan, modern şehirlerde artan gözetim ve denetime paralel bir biçimde, artık kendi yarattıklarının etki ve egemenliği altına girerek, nesnel kültürün bir objesi haline gelmiştir. Dolayısıyla

⁸⁴ Georg Simmel, *Modern Kültürde Çatışma*, (Çev.: Tanıl Bora ve diğerleri), İletişim Yayınları, İstanbul 2005, s.184.

⁸⁵ Paula Bartley, *The Changing Role of Women 1815-1914*, Hodder&Stoughton, London 1996, p.29-30.

⁸⁶ Zafer Toprak, *Türkiye’de Kadın Özgürlüğü ve Feminizm*, Tarih Vakfı Yurt Yayınları, İstanbul 2015, s.5.

⁸⁷ Touraine, *Modernliğin Eleştirisi*, s.231.

modernleşmenin göstergelerinden biri olan modern şehirlerin inşası, kişisel olan her şeyin silinerek, tektipleştiği mekânlar olarak ortaya çıkmıştır. Modern birey şehir yaşamında, tüm mekânlara hâkim olan teknolojinin sunduğu olanaklardan faydalanarak topluluk hayatında devlet kurumlarında kişisel olmayan ve homojenleşen bir ruh tarafından kuşatılmıştır. Bu ruh, dört bir taraftan akın eden uyarıcılar, ilgiler, zamanını ve bilincini nasıl kullanacağını gösteren şemalar sayesinde kişinin hayatını sınırsızca kolaylaştırmıştır. Fakat kişisel renkleri ve karşılaştırılmazlıkları yok etme eğiliminde olan bu gayri şahsî içerikler, giderek kişilerin hayatında daha fazla yere sahip olmuştur. Dolayısıyla modern birey, kişiliğinin özünü koruyabilmek için sahip olduğu biricikliği ve bireyselliği öne çıkarmak zorunda kalmıştır. Hatta kişiliğinin kendi gözünde fark edilir olması için bile bu kişisel unsurun abartılması ihtiyacı ortaya çıkmıştır. Nesnel kültürün aşırı büyümesi sonucu bireysel kültürün körelmesi, başta Nietzsche olmak üzere en uç bireyselleşme savunanların şehir karşısındaki derin nefretlerinin bir nedeni olmuştur.⁸⁸

Sanayileşme neticesinde şehirlere göç eden kadınlar, zamanla şehir hayatına uyum gösterdikçe daha fazla bir birey olarak kendi kimliklerini ve yaşam amaçlarını ön planda tutan değerleri benimsemeye ve kendi hakları için mücadeleye başlamışlardır. Diğer bir deyişle modernleşme neticesinde bireysel olarak özgürlük kavramının ortaya çıkışı, kadının özgürleşimi konusunu da toplumun gündemine taşımıştır.

Kadınların özgürleşme hareketlerinde hem kadınların sosyo-kültürel ve hukuksal durumlarının geçmişteki koşullardan daha iyi bir hale getirilmesi hem de kadınlara erkeklerle eşit hak ve olanaklar tanınması amaçlanmıştır. Böylece Birinci Dalga Kadın Hareketi'nin asıl hedefi, rol eşitliği ya da rol değişimi değil, cinsiyete bağlı hiyerarşinin ortadan kaldırılması olmuştur. İlk dönem kadın hareketlerindeki bireycilik ideali kendini bulma, özne olma ve sık sık denildiği gibi bağımsızlık anlamında bir bireysellik üzerine kurulmuştur. Dolayısıyla ilk dönem ortaya çıkan kadın özgürlüğü, erkeklerin yaşayışının bir taklidi olarak değil; gelenek ve yasaların koyduğu sınırların ortadan kaldırılması ve kadının kendini özgürce geliştirebilmesi olarak düşünülmüştür.⁸⁹

⁸⁸ Simmel, s.101-102.

⁸⁹ Gisela Bock, *Avrupa Tarihinde Kadınlar*, (Çev.: Zehra Aksu Yılmaz), Literatür Yayınları, İstanbul 2004, s.135-136.

Bu nedenledir ki yüzyılın ilk feminist yayınları, İngiltere’de kiliseye karşı özgür düşünce kuruluşları, Fransa’da sınıfsal farklılığa karşı savaşımclar veya Saint-Simonistler gibi liberal dini gruplar tarafından çıkarılmıştır. İngiltere’de parlamentonun ivedilikle bir reforma gereksinimi olduğunu savunan kadınlar kilise ve devlet baskısına karşı koymuş ve bunu yayınları aracılığıyla ile dile getirmişlerdir.⁹⁰ Dolayısıyla ‘kadın hareketi’, geçmişteki kadının konumundan ve kadını özel alan içinde değerlendiren toplum yapısından bir kopuş şeklinde düşünülmüş, eski değerlere bir başkaldırı, bu değerleri sorgulama ve kendini ifade etme biçiminde tezahür etmiştir.

Kadınların birey olarak kabul edilmeleri ise ancak vatandaşlık kimliklerine bağlı olarak gerçekleşmiştir. Fransız Devrimi sırasında çok aktif olarak çalışan ve feminist fikirleri nedeniyle giyotine gönderilen filozof yazar Olympe De Gouges’un, kraliçeye ithaf edilen ve bir ön söz, bir giriş, on iki madde, bir son sözden oluşan, Kadın ve Kadın Yurttaş Hakları Bildirisi’nden sonra kadın konusu kamunun gündemine de taşınabilmiştir. De Gouges, Kadın ve Kadın Yurttaş Hakları Bildirisi’ni İnsan ve Yurttaş Hakları Bildirisi’nden iki yıl sonra XVI. Louis’in aktif yurttaş tanımıyla kadınları açıkça dışlayan anayasayı onayladığı 13 Eylül 1791’den birkaç gün önce tamamlamıştır. De Gouges’un bildirisi erkeklerin bildirisinin on yedi maddesini aynen izlemekte ve aynı şekilde uzlaştırmacı bir tavır sergilemektedir.⁹¹ Bildiriye göre:

“...Kadın özgür doğmuştur, her siyasi birliğin amacı kadının ve erkeğin doğal ve dokunulmaz haklarının korunmasıdır, bunlar özgürlük, mülkiyet, güvenlik ve karşı koyma haklarından oluşmaktadır. Egemenliğin kökeni, erkek ve kadının birliğinden başka bir şey olmayan ulusa dayanmaktadır. Aynı ilke siyasi katılım hakkı için de geçerlidir, çünkü yasa; genel iradenin ifadesi olmalıdır. Tüm kadın ve erkek yurttaşlar bizzat ya da temsilcileri aracılığıyla genel iradenin oluşumuna katkıda bulunmalıdırlar. Genel irade herkes için eşit olmalıdır. Tüm kadın ve erkek yurttaşlar yasanın önünde eşit oldukları için yetileri, erdem ve yetenekleri dışında bir ayırım yapılmaksızın kamusal paye, mevki ve görevlerde eşit pay sahibi olmalıdırlar. Vergiler ve devlet giderleri kadın ve erkek yurttaşlar ya da temsilcileri tarafından belirlenmelidir. Haklar daima yükümlülükleri de içermektedir. Bundan dolayı; ceza yasasında erkekler eşit muamele görecektir kadınlar da bu haklardan eşit yararlanabilmelidir...”⁹²

De Gouges’un Kadın ve Kadın Yurttaş Hakları Bildirisi’nde dikkat çekici nokta, bildirinin insanın doğal ve dokunulmaz haklarına vurgu yaparak kadının bireysel

⁹⁰ Süheyla Kadıoğlu, *Bitmeyen Savaşım*, Sel Yayınları, İstanbul 2001, s.344.

⁹¹Bock,s.58.

⁹²Bock,s.59.

haklarını güvence altına almaya çalışmasıdır. De Gouges'a göre kadının işledikleri suçlardan ötürü nasıl idam sehпасına çıkma sorumluluğu varsa, konuşmacı kürsüsüne de çıkabilme özgürlüğüne sahip olmalıdır. De Gouges'un bildirisi, özellikle bir yüzyıl önceden, erkek ya da kadın herkesin kendi kaderini kendi belirleyebilme iradesine sahip olması gerektiğini, vatandaş olarak kabul edilmenin bir sonucu olarak kadın ve erkeğin yasalar önünde eşit olarak kabul edilmesi gerektiğinin ifade edilmesi bakımından önemlidir.

Dolayısıyla modern kurumların şekillendirdiği modern toplum yapısı, eski değerler ve gelenekler tarafından hareket alanı sınırlandırılmış olan bireyi, kendi hareketlerini belirlemede daha özerk bir hale getirerek, diğer bireylere daha az bağımlı hale getirmiştir. Bu bağımsızlık, yasal düzenlemelerle güvence altına alınarak, herkesin hukuk önünde eşit haklara sahip olmasıyla korunmuştur. Bireycilik ideolojisi kadınlara, erkeklere sunulan bu bağımsızlıktan yararlanma hakkını kendileri için istemelerini sağlamıştır. Kadınlar, yeteneklerini ve kimliklerini ortaya koyarken, eski düzenin kendilerini kısıtlayan bağlarından kurtularak bir birey olarak tanınmak istemişlerdir. Diğer yandan Batı'da ilk dönem kadın hareketi savunucuları, kadınların birey olarak toplumu oluşturan diğer bireylere tanınan temel hak ve özgürlüklerden eşit olarak faydalanmalarının, vatandaş olarak kabul edilmelerine bağlı olduğunu düşünmüşlerdir. Ancak bunun tam olarak gerçekleşmesi için kadınların vatandaşlık hakkını kazanmayı beklemeleri gerekmiştir.

1.3. Akılcılaşıma Kavramı: Aklın Ötekisi Kadın

Akılcılaşıma, her şeyi önceden bildirmek ve denetlemek amacıyla gerçekliği düzene koymak ve sistemleştirmek anlamına gelmektedir. Akılcılaşıma, insanların düşünce ve davranışların gittikçe daha fazla hesaplanabilir, izah edilebilir ve denetlenebilir olmasını ifade etmektedir. Akılcı davranış, tartışılıp düşünülmüş bir eylemin; sonuçları itibariyle amaca daha uygun ve verimli olabilecek yöntem ve araçların seçilmesi olarak tanımlanmaktadır.⁹³ Büyü, hurafe ve dogmalar karşısında aklın, yüzyıllardan beridir bilgisizlikten ötürü her türlü ilerlemeden yoksun kalmış insanı içinde bulunduğu kötü durumdan kurtaracağı düşünülmüştür.

⁹³ Loo ve Reijen,s.37.

Trouaine'e göre, Weber'in ünlü deyişi, "dünyanın büyüünün bozulması", akılcılaşmayı en iyi şekilde anlatan kavramlardan biridir.⁹⁴ Akılcılaşma kavramı, büyüünün ortadan kaldırılması ve hayatın anlamını evrensel bir bütün çerçevesinde açıklayan bir dünya görüşünün yaratılması anlamına gelen rasyonalizm kelimesiyle iç içe geçmiştir. Rasyonalizmin gelişmeye başladığı on yedinci yüzyıl, aklın doğaya ve topluma olan egemenliğinin gösterildiği bir dönemi anlatmaktadır. Batı kültüründe inançların, irrasyonelliğin ve şüphenin karşısına konulan akıl, dünyaya karşı bir vaziyet alışı ifade etmektedir. Antik Yunan'dan başlayıp Orta Çağ'da beslenen ve on yedinci yüzyılda doruğa ulaşan akıl temasına göre, aklın cinsiyeti yoktur. Fakat akıl sahibi olan kişinin nitelikleri önem kazanmaktadır, bu nitelikler ise kadınlık ve erkeklik durumlarına ilişkin değerlendirmelere göre belirlenmektedir.⁹⁵

Ne var ki, sahip olunan kadınlık ve erkeklik idealleri ve kavramları, egemenliğe ve iktidara dayanan yapılardan bağımsız olarak oluşturulmamıştır. Berktaş, Batı düşüncesinde, dişiliğin, kendi içinde özerk bir varlık olarak değil, yalnızca erillığe göre ve onunla ilişkisi içinde tanımlanmış olduğuna dikkat çekmiştir. Berktaş'a göre, Batı düşüncesinde, erkeğin düşünmeyi, aklı, kültürü ve uygarlığı temsil etmesine karşılık kadın, duyguları, bedeni, maddeyi; rasyonel olana karşılık irrasyonel olanı; bilinebilir olana karşılık bilinemez olanı, varlığa karşılık yokluğu temsil etmektedir.⁹⁶

Kadın kimliğine duyulan bu ön yargının temellerini, Antik Yunan düşüncesinde bulmak mümkündür. Batı felsefe geleneği, Platon ve Aristoteles'deki zıt durumlar hiyerarşisine dayanan dualizm mantığı ekseninde gelişmiştir. Antik Yunan'dan gelen düşünce mirasının özelliklerinden biri olan dualizm, bilgi-inanç, ruh-beden, zihin-madde, olgu-değer, ilerici-gerici, bilim-mit, gerçek-hayal, kadın-erkek gibi ast-üst ilişkilerine sahip karşıtlıklar şeklinde karşımıza çıkmaktadır. Aydınlanma tarafından işlenen bu görüş modernizm ideolojisinde etkili bir biçimde içselleştirilmiştir.⁹⁷

Polis ve oikos; şehir hayatı ve özel hayat arasında düşünülen karşıtlığın yansıması, neden ve sonuç, ruh ve beden, kadın ve erkek şeklinde görülmüştür. Kadınların,

⁹⁴Trouaine, s.229.

⁹⁵Aylin Nazlı, "Modernin Ötekisi: Kadın ve Bedeni", *Kadın Çalışmaları Dergisi I (I)*, 2006, s.10.

⁹⁶Fatmagül Berktaş, "Felsefenin Kadına Bakışı", *Türkiye'de Toplumsal Cinsiyet Çalışmaları, Eşitsizlikler Mücadele ve Kazanımlar*, (Der.: Hülya Durudoğan, Fatoş Gülşen, Bertil Eurah Oder, Deniz Yüksek), Koç Yayınları, İstanbul 2010, s.24.

⁹⁷Zekiye Demir, *Modern ve Postmodern Feminizm*, İz Yayıncılık, İstanbul 1997, s.25-26.

olumsuz olarak nitelendirilen tutku ve heves gibi, beden gibi kavramlarla ilişkili olarak düşünülmesi, kadınların değersizleştirilmesiyle ve dışlanmasıyla sonuçlanmıştır. Kanunlarla yürütülen akılcı polisin dünyasında kadın, pathos'un tehditini temsil etmiş, oikosun özel dünyasını düzenleyen kanunlar ve kurallarına karşı rasyonel olmayan ve duygularına kapılan, kaosun somutlaşmış hali olarak düşünülmüştür. Akılcılık ve düzenle anılan logos; düzensizlikle ve irrasyonellikle anılan pathos, cinsiyetler arasındaki eşitsizliğin temeli olarak görülmüştür. Bu düşünme biçimi aynı zamanda özel yaşam alanı içinde kadını erkeğe boyun eğre ve bağımlı hale getirirken diğere taraftan kadını kamusal yaşamdan dışlamıştır.⁹⁸

Karşıtlıklar üzerinden düşünme biçimini, Antik-Yunan düşünce geleneğinden alan modern Batı felsefesi, erkeğin akli olduğı, kadının ise duygu ve hezeyanlara sahip olması gerekçesiyle akli olmadığı yönündeki cinsiyete bağılı olan yargıların güçlenmesini ve sürdürölmesini sağlamıştır. Böylece modern birey olarak kabul edilen erkek, doğayı kontrol ederek egemenliğı altına aldığı gibi, kadını da denetim ve gözetim altına alarak kendisine tabi kılmak istemiştir. Nazlı, düalist Batı toplumlarında cinsiyete bağılı bu durumun, toplumsal cinsiyet ve denetim kavramları etrafında anlaşılması gerektiğine işaret etmiştir. Nazlı'ya göre, düalist düşünce geleneğine paralel olarak cinsiyete bağılı yüklenen bu değere ölçütünün kendini gösterdiği ve en önemli nitelik ise akıl sahipliğı olmuştur. Ayrıca Nazlı, çok uzun bir zaman diliminden yücelerek çıkan erkek aklın, modernite içinde, rasyonel ve bilimsel niteliğı ile düzensizliklerin üstesinden gelme yolunda ilerlerken kadının da nasıl şekilleneceğini belirlemiş olduğunu vurgulamıştır.⁹⁹

Nazlı'nın da işaret ettiğı kavram olan "akılcılaşma" sadece eşit erkek bireyin deneyimleyebileceğı bir süreç olarak düşünülmüştür. Batılı felsefi gelenek, erkeğı "akıl" yoluyla ergin, yetkin bir birey olarak kabul ederken, kadını ergin bir birey olarak kabul etmemektedir. Bu nedenle kadın ancak bir erkeğın akli yoluyla rasyonel olarak doğru kararlar alacağı için kendisiyle ilgili kararları erkek alabilir. Bu nedenle, modern bir toplumda, kadının nasıl davranacağı, ne yapacağı, var oluş amacı ve geleceğı erkeklerin verecekleri kararlara bağılı olacaktır.

⁹⁸Loisa Passerini ve Ellena Pulcini, "European Feminine Identity and the idea of Passion in Politics," *Thinking a reader in European Women's Studies Differently*, (Eds. Gabriele Griffen and Rosi Braidotti), Zed Books, London 2002, p. 98-99.

⁹⁹ Nazlı,s.12.

Tanımlanan bu akıl dünyasının düzenini bozma olasılığına sahip olan bu duygulara ve onların temsilcisi olan kadına bu dünyada yer yoktur.¹⁰⁰ Bu doğrultuda, Carolyn Merchant, *The Death of Nature, Women, Ecology and the Scientific Revolution* (*Doğanın Ölümü, Kadınlar, Ekoloji ve Bilimsel Devrim*) adlı eserinde, Avrupa'da ve New England'da gelişen cadı¹⁰¹ çılgınlığının, Newtoncu dünya görüşünün tırmanışa geçtiği zamana denk düştüğüne dikkat çekmiştir. Cadı, bilimsel akılcılığın olanakları ötesinde gizli güçlere sahip akıldışı kadındır. O halde cadı, akılcıların korktuğu ve boyun eğdirmeyi arzuladıkları öteki dünyayı temsil etmiştir. Merchant akılcılar tarafından cadının, doğanın vahşiliğini sembolize etmekle, fırtınalar yaratmakla, hastalıklara neden olmakla, ürünleri bozmakla, kuşakların devam etmesine izin vermemekle, bebekleri öldürmekle suçlandığından bahsetmiştir. Merchant ayrıca akılcıların, kaotik doğaya benzeyen bu karışık cadının yani kadının kontrol edilmesini gerekli gördüklerine değinmektedir.¹⁰² Aklın karşısına konulan akıldışılık kavramıyla birlikte düşünülen kadın-erkek karşıtlığı, akıldışı olanın sürekli olarak denetim ve gözetim altında tutulması fikriyle cadı avı çılgınlığına dönüşmüştür.

Katolik rahiplerle başlatılan ve sonra Protestan rahipler tarafından devralınan cadı avı çılgınlığı, reformasyon döneminde de yeni boyutlar kazanmıştır. Bu çılgınlığın ortalığı kasıp kavurduğu yüzyıllar boyunca cadı avı, bütün bir Orta Çağ kozmolojisinin yerinin daha az teokratik ve laik bir referans çerçevesi alınca kadar sürmüştür. İngiltere'de Tudor ve Stuart dönemlerinde 'cadılık' konusunda araştırma yapan İngiliz Tarihçi A.D.J Macfarlane, cadı çılgınlığının içinde yer aldığı daha geniş toplumsal değişmelerle olan bağlantısını ele almıştır. Macfarlane, 1560'tan sonraki 120 yıl içinde Essex'de gerçekleşen 1200 davanın incelenmesinde cadı avının, çok sıkı toplumsal dokuya sahip ve karşılıklı bağımlılığa dayanan köy toplumundan daha bireysel ve bağımsız bir toplumsal yaşama geçişin yarattığı sıkıntı ve endişeleri yansıttığı sonucuna varmıştır.¹⁰³ Batı Avrupa'da 16. yüzyıl sonlarıyla 17. yüzyılın başlarında cadı avının olağanüstü derecede artması büyük toplumsal, siyasal ve ekonomik çalkantılar ve alt-üst oluşlarla ilişkilidir. 1692'de Salem Cadı Yargılamaları, Amerikan sömürge tarihinin en şaşırtıcı

¹⁰⁰ Nazlı, "Modernin Ötekisi: Kadın ve Bedeni", s.14.

¹⁰¹ Cadılar, erkek profesyonelliğine ve zalimce ataerkil kiliseye karşı, kadın zanaatlarını ve tıbbi becerilerini korumuşlardır. Cadılık, kadınların protestosunun kültürel biçimlerinden biri olarak da düşünülmüştür.

¹⁰² Josephine Donovan, *Feminist Teori*, (Çev. Aksu Bora), İletişim Yayınları, İstanbul 2009, s.64.

¹⁰³ Macfarlane'den akt., Fatmagül Berktaş, "Salem Cadılarının Ekonomi Politikası", *Toplumsal Tarih*, Mart 2000, Sayı: 195, s.220-225.

olaylarından biri kabul edilmiştir. Neredeyse İngiltere’den göç eden Prütenler’in Amerika’ya ayak bastıkları ilk tarihlerden itibaren 1630 ile 1700 yılları arasında, New England kasabası cadı davalarıyla sarsılmıştır. Belgesi kalan toplam dava sayısı 100’ü aşmıştır ve bu davalarda en azından 40 sanık ölüme mahkûm edilmiştir. Ancak, bunların yanı sıra belgelenmemiş çok sayıda dava olduğu da bilinmektedir. Cadılık suçlamaları, resmi olmayan suçlamalar ve cezalar söz konusu olmuştur ve bu tür söylentiler yerel kültürün önemli bir parçasını oluşturmuştur.¹⁰⁴

Modern Batı medeniyetinin temelleri, Antik Yunan Felsefesi üzerinden yükselmiştir. Antik Yunan Felsefi geleneğinin altında ise güzel-çirkin, iyi-kötü, gündüz-gece, siyah-beyaz, kadın-erkek gibi dikotomiler üzerine kurulu dualist bir mantık uzanmaktadır. Özellikle, rasyonalite fikriyle şekillenen modern toplumun oluşumunda bu ikircikli mantığın etkisi büyük olmuştur. Evreni, karşıtlıklar içine sınırlandıran ve bölen bu anlayış, doğaya hâkim olmak ve onu ehliileştirmek isteyen modern insanın dünyayı kavrayışını da bu yönde şekillendirmiştir. Aklın karşısında akıldışı olarak bilinen karşısında bilinmeyen ve Batıl olarak konulan kadın cinsiyeti, bu nedenle tehlikeli görülerek kontrol altında tutulmak istenmiştir. Bu fikrin en uç yansımalarından biri ise bahsedildiği üzere Orta Çağ’dan günümüze kadar halen Batı Avrupa inanişinde ve düşünce dünyasında etkisi devam eden cadı avı çılgınlığı olmuştur.

1.4. Toplum Yapısında Farklılaşma Süreci: Gelenekselden Modern’e

Modernleşme, değişen davranış kalıpları ve etkileşim biçimleri ile ilgili olarak yapısal bakış açısına göre bir farklılaşma süreci olarak da tanımlanmaktadır. Modernleşme, artan kentleşme; sekülerleşme; düşünce ve eylemlerin ileri derecede akılcılaşması; gittikçe ilerleyen demokratikleşme ve azalan toplumsal farklılıkları; aşırı bireycilik ve daha pek çok, başka ekonomik, toplumsal, siyasal ve kültürel değişimleri de içermektedir.¹⁰⁵ Bu bakımdan modernleşme, geleneksel bir toplum yapısından modern bir toplum yapısına doğru değişen bir toplum yapısını da ifade etmektedir. Modernleşme kuramlarında, geleneksel toplumun modern toplumun ötekisi olarak kavramlaştırılmasına paralel bir tutumla geleneksel kadın da modern kadının ötekisi olarak kavramlaştırılmaktadır. Dolayısıyla geleneksel-modern kadın ikiliğine

¹⁰⁴Berktaş, “Salemin Cadılarının Ekonomi Politikası”, s.220-225.

¹⁰⁵Loo ve Reijen, s.36

değinilmeden önce, geleneksel toplumla modern toplum üzerinde değerdendirmede bulunan önde gelen düşünürlerin yaklaşımlarına değinilmesinin, geleneksel-modern kadın ikiliğinin anlaşılmasına ışık tutacağı düşünülmektedir.

Toplumbilim alanında öncelikle geleneksel ve modern toplum yapısını, Gemeinschaft (cemaat) Gesellschaft (cemiyet) ayrımıyla analiz eden Tönnies'e değinmekte fayda bulunmaktadır. Tönnies, Gemeinschaft'ı (cemaatı), içinde samimiliği, dürüstlüğü, teklifsizliğiyle sıcak insan ilişkilerinin cereyan ettiği ve içinde insanın doğumundan ölüme hayatını sürdürdüğü bir yer olarak kabul ederken; Gesellschaft'ı (cemiyeti), hesapçılığıyla, çıkarıcılığıyla, şahsi özelliklerin geri plana itildiği veya bütün ortadan akli ilişkilerin içinde geliştiği bir toplum yapısı olarak tanımlamaktadır. Bu toplum yapısında, kişisel özellikler ortadan kalktığını, insanların birbirlerine faydalanmak için yaklaştığını, isimsizliğin, yalnızlığın, tecrit edilmişliğin ve geçici, kısa, yüzeysel ilişkilerin yaygınlaşmaya başladığını ifade etmektedir. Tönnies tarihi seyir itibariyle insanların bir arada yaşam biçimlerinin Gemeinschaft'tan Gesellschaft'ta doğru geliştiğini iddia etmektedir.¹⁰⁶

Tönnies'in toplum yapısına ilişkin benzer bir değerdendirme de Durkheim tarafından yapılmıştır. Durkheim da toplum yapısını mekanik ve organik dayanışmaya bağlı olarak açıklamaktadır. Betimsel düzeyde, mekanik dayanışma benzer yapısal birimler içinde yer alan bireylerin düşünceleri ve eylemlerini düzenleyen güçlü bir kolektif bilince dayanmaktadır. Durkheim'in kolektif bilinci kavramlaştırdığı dört değişken açısından bakıldığında, mekanik dayanışma kültürel sistemin hacmi, yoğunluğu, belirlenmişliği ve dinsel içeriği yüksektir. Ona göre, mekanik dayanışmalı toplumda dayanışmanın en iyi somut göstergesi olan hukuk kuralları bastırıcı ve yaptırımları cezalandırıcı ve serttir. Bu bastırıcılığın nedeni, kolektif bilincin buyruklarından sapmanın toplumun tüm üyelerine ve tanrılara karşı işlenmiş bir suç olarak görülmesidir. Mekanik toplumların morfolojisi veya yapısı, kendi özel kolektif bilinçlerine güçlü bağlılık içindeki nispeten az sayıda insanın ilişkilerini düzenleyen bağımsız akrabalık birimlerini içermektedir. Akrabalık birimleri arasındaki karşılıklı ilişkiler oldukça sınırlıdır, her birim diğerlerine benzer ve üyelerinin ihtiyaçlarını diğerlerinden bağımsız olarak karşılamaktadır. Bu nedenle, mekanik toplumlarda bireysel özgürlük, seçme hakkı ve özerkliğin düşük düzeyde olması şaşırtıcı değildir. İnsanlar kolektif bilincin hâkimiyeti altındadır ve

¹⁰⁶Ahmet Aydoğan, *Şehir ve Cemiyet*, İz Yayıncılık, İstanbul 2005, s.16-22.

eylemleri onun buyruklarına ve birbirine bağlı akrabalık birimlerinin kısıtlamalarına tâbidir. Aksine, organik bir biçimde yapılanmış toplumlar uzmanlaşmış rollerin birçok farklı yapısal birime dağıldığı kalabalık nüfuslara sahiplerdir. Organik toplumların karakteristik bir özelliği bireyler ve birleşik birimler arasında yüksek karşılıklı bağımlılık ilişkileridir ve bu ilişkiler mübadeleler, hukukî sözleşmeler ve normlar temelinde kurulmaktadır.¹⁰⁷

Geleneksel toplum ve modern topluma ilişkin dikkat çeken bir diğer düşünür ise Max Weber'dir. Weber toplum tiplerini eylem merkezinde, araçsal-rasyonel, değer-rasyonel geleneksel eylem toplum tipi olarak tanımlamıştır. Weber'e göre, geleneksel eylem sanayi-öncesi toplumlarının karakteristik özelliğidir. Bu yüzden, Weber onları anlatmak için aynı terimin bir türevi olan geleneksel toplum kavramını kullanmaktadır. Ona göre, araçsal-rasyonel eylem ve değer-rasyonel eylem ayrımı geleneksel toplumlardaki davranış kalıplarını anlamak için gerekli değildir. Örneğin, ev-halkı bu koşullarda genellikle hem üretim hem de tüketim birimidir. Bu, sadece çocuk yetiştirmenin ve temel hayatî ihtiyaçları karşılamanın aynı alan içinde yer alması değil, aynı zamanda insanların hem ailevî hem de ekonomik kararları âdetlere göre almaları demektir. Âdet, hemen her zaman araçsal-rasyonel eylemlerde tipik olan nesnel verilere dayalı hesaplı mantıklı araçlar ve amaçlar değerlendirmesini engellemektedir. Weber' in vurguladığı gibi, değer-rasyonel eylem her zaman aktörün bağlayıcı olduğunu düşündüğü kurallar veya talepleri içermektedir. İnançları nedeniyle alkol kullanmaktan kaçınan dindar insanlar, çocuklarının gelişimine destek olmak ve üniversitede okutmak için para ödeyen anne-babalar, yasalar yapan politikacılar, emirlere itaat eden askerler kendi değerlerine göre davranmaktadır. Nitekim değer-rasyonel eylemin temel karakteristiği başlı başına bir amaç olmasıdır. O parasal başarı, bilgi artırma aracı veya bir başka araçsal hedef olmamaktadır.¹⁰⁸

Weber, ortaya koyduğu eylem tipleri üzerinden, toplumsal ilişkiye ilişkin iki kavramsallaştırma yapmıştır. Bu kavramlar, topluluklaşma (cemaatleşme) ve toplumlaşma (cemiyetleşme) kavramlarıdır. “Topluluklaşma” kavramına göre, kişilerarası ilişkilerde, kişiler içinde bulundukları aidiyet duygusuna göre hareket

¹⁰⁷ Jonathan H. Turner, Leonard Beeghley ve Charles Powers, *Sosyolojik Teorinin Oluşumu* (Çev.: Ümit Tatlıcan), Sentez Yayınları, İstanbul 2010, s.357.

¹⁰⁸ Turner, Beeghley, Leonard ve Powers, *Sosyolojik Teorinin Oluşumu*, s.220.

etmektedir. “Toplumlaşma” da ise kişiler akılcı nedenlerle belirlenmiş karşılıklı menfaat teminine veya yine aynı şekilde kurulmuş bir menfaat birliğine göre davranmaktadırlar.¹⁰⁹ Dolayısıyla Weber’in bu tanımlamasından yola çıkarak, “topluluklaşma” kavramının değer-rasyonel eyleme, “toplumlaşma” kavramının ise araçsal-rasyonel eyleme karşılık geldiğini söylemek mümkündür.

Bahsi geçen düşünürlerin fikirlerinden özetle, Tönnies’in cemiyet ve cemaat ayrımında, cemaatin geleneksel toplum yapısında olduğu gibi samimi ilişkilerin ve kişisel özelliklerin değerli olduğu bir toplum yapısı ortaya koyarken; cemiyetin, kişisel özelliklerin değil şahsi çıkarların ilişki düzeyini belirlediği, yalnızlaşan, geçici ve yüzeysel bir toplum yapısını ortaya koyduğu görülmektedir. Durkheim’in mekanik ve organik dayanışmaya dayalı toplum yapısı arasındaki temel ayrımında, bireyin diğerleriyle olan ilişkisini mekanik dayanışmanın yaşandığı toplumlarda kolektif bilinç belirlerken; organik dayanışmanın görüldüğü toplumlarda ise bireyler arası ilişkilerin niteliğini hukuk ve normlar belirlemektedir. Weber’e gelince, bireyi davranışa iten kişinin menfati doğrultusunda harekete geçiren araçsal-rasyonel eylem ya da içinde bulunduğu toplumun değerlerine bağlı olarak hareket ettiği değer-rasyonel eylemdir. Dolayısıyla Tönnies’in “cemiyet”, Durkheim’in “organik toplum” ve Weber’in “toplumlaşma” kavramları modern toplum yapısındaki bireyin davranışını açıklayıcı bir teorik çerçeve sunmuştur.

Buna ilave olarak modern toplum yapısına sahip olan ülkeler Batılı ülkeler olarak görülürken, modern olamayan, sanayileşememiş toplumların ise Batı dışı toplumlar olarak görüldüğü de belirtilmelidir. Dolayısıyla modern toplum yapısında, kişinin yararına, menfaatine göre davranacağı ve geleneksel toplumda olan bireylerin de içinde bulunduğu toplumun değerleri doğrultusunda hareket edeceği ön görülmüştür. Bununla beraber Ülgener modern Batılı bireyle, modern olmayan Doğulu kişinin davranışları arasında bir mukayese yaparak kişinin davranışının arkasında yatan zihniyet dünyasındaki farklılığı göstermeye çalışmıştır.¹¹⁰

¹⁰⁹ Max Weber, *Sosyolojinin Temel Kavramları*, (Çev.: Medeni Beyaztaş), Bakış Yayınları, İstanbul 2007, s.79-80.

¹¹⁰ Sabri F. Ülgener, *Aydınlar ve İzmler Toplu Eserler 4*, Derin Yayınları, İstanbul 2006, s.51.

Doğu toplumlarını gelenekçi toplumlar olarak adlandıran Ülgener, modern toplumlar olarak adlandırdığı Batı toplumlarının ruh ve eşya karşısındaki değer ölçüsünün birbirinden farklı olduğunu idda etmiştir. Buna göre, geleneksel insan, gördüğü işin ve hizmetin muhasebesine göre değil kişiliğine göre değerlendirilirken; modern insan, gün ve saat birimi ile göreceği işe bakarak abstre (şahıstan soyut) bir şekilde değerlendirmektedir. Ülgener, modern toplumlarda, her şey belli bir düzen içinde, belli bir plan dâhilinde yapıldığını ifade etmiştir. Böylece Ülgener, modern toplumlarda, planlanabilirlik ve zamanlılığın, rasyonel olarak hesaplanan bir geleceğe kavuşabilme ve belirsizlikten kurtulma olduğunu söylemektedir. Son olarak Ülgener, Doğulu ve Batılı insanın zihnindeki zaman kavramının bile birbirinden farklı olduğuna işaret etmektedir. Bu farklılık, Doğulu toplumlardaki “acele işe şeytan karışır” ve Batılı toplumlardaki “vakit nakittir” atasözleriyle somut bir şekilde ortaya konmuştur.¹¹¹

Modern Batı, insanların deli gibi çalışacak yerde azla yetinmesi gerektiği düşüncesine hoşgörüyle bakmamaktadır. Sadece nicelik önemli sayıldığı ve duyularla kavranamayan her şey yok kabul edildiği için maddi şeyler üretmeyen herkese tembel damgası vurulmaktadır. Böyle bir dünyada ne entelektüel eliteye, ne de içe dönük nitelikteki başka bir şeye yer vardır, çünkü bunlar gözle görülüp elle tutulabilir ne de tartılıp sayılabilmektedir. Modern zihniyet tümüyle Batılı olduğu için bu zihniyetin etkisinde kalanlar doğuştan Doğulu olsalar bile zihnen Batılı sayılmalıdırlar çünkü Doğu’ya özgü bütün düşünceler bunlara artık yabancı kalmaktadır.¹¹²

Modern Batı karşısında, Doğu geleneksel olanla temsil edilmektedir. Geleneksel Doğu’nun, çağdaş Batı’ya benzemesi ve ona ulaşması beklenmiştir. Değerli olana Doğunun öykünmesi, ancak kendini değersiz hissetmesiyle gerçekleşmektedir. Edward Said, *Şarkiyatçılık* isimli eserinde, Doğu’nun (şarkın), Batı tarafından nasıl betimlendiğine ve Doğu kimliğinin nasıl kurulduğuna dikkat çekmektedir Said’e göre, Batı’nın, Doğu’ya bakışı ve onu tanımlaması da dualist (ikili) bir mantığa göre hareket ederek şekillenecektir. Doğu, kendisi gibi olmayan yani öteki olandır.¹¹³ Bu karşıtlık ilişkisi içinde gelenek, toplumsal değişmenin, gelişmenin önünde bir engel olarak görülmüştür. Modernleşme kuramında modernin ideale, ulaşılması zorunlu bir zirve

¹¹¹Ülgener, s.51.

¹¹²Rene Guenon, *Modern Dünyanın Bunalımı*, (Çev.: Mahmut Kanık), Yeryüzü Yayınları, İstanbul 1979, s.133.

¹¹³ Edward W. Said, *Şarkiyatçılık*, (Çev. Berna Ünler), Metis Yayınları, 1991, s.11.

olarak tanımlaması nedeniyledir ki, idealleştirilen Batılı (modern) topluma ulaşmak için belli alanlarda değişme sürecine giren geleneksel toplumlar, tüm alanlarda modernleşmenin sağlanamamış olmasından, yani zirveye ulaşamamış olmalarından ötürü durağan toplumlar olarak betimlenmiştir.¹¹⁴

Modernleşme kuramları bazında, nasıl geleneksel toplum modern toplumun ötekisi olarak düşünülmüşse, geleneksel kadın da modern kadının ötekisi olarak kavramlaştırılmıştır. Geleneksellikten modernliğe doğru ilerleyeceği varsayılan toplumlarda, kadının, tarihin her döneminde erkeğin karşısında değersizleştirilen toplumsal konumunun, geleneksel olarak adlandırılan ve kadına cinsiyeti nedeniyle atfedilen rol kalıplarının da değişime uğrayacağı öngörülmektedir. Bu öngörünün aksine, modernleşme projesinin, Batı'nın söyleminde birbirini dışlayan ikiliklere dönüşmesiyle doğrudan bağlantılı bir şekilde, kültürel yapılarla beslenen kadın ve erkek cinselliğinin ikili karşıtlık olarak temsili de tarih ve kültür içinde biçimlenen toplumsal cinsiyet baskısının modern toplumlarda yeniden üretilmesine neden olmaktadır. Bunun yanı sıra, modernleşen bir toplumda kadının toplumsal değersizleştiriminin geleneksel toplumlara kıyasla büyük ölçüde ortadan kalktığı savunusu ise öteki olana; yani geleneksel kadın kavramı üzerinden yapılmaktadır.¹¹⁵

1.5. Modernizasyon Sürecinde “Kadın Modernleşmesi”

Osmanlı'da modernizasyon, esas olarak, etkinliğini yitirmiş olan orduyu düzene sokmak, idari ve mali alanlardaki suistimali ortadan kaldırmak anlamına gelmiştir. Modernizasyon kavramının merkezinde yer alan bir örnekleşme, disiplin ve etkinlik, gerek merkezde gerekse taşrada mali ve idari sistemin yeniden yapılandırılmasıyla işlerlik kazanmıştır. Böylece kırsal bölgelerde yaşayan halkın merkeze bağlanması için görevlendirilen memurlar devletin yerli temsilcisi durumuna gelmiştir. Bu merkezileşme sürecinde ihtiyaç duyulan memurlar Osmanlı okullarında yetişmiştir. Böylece bir kurum olarak devlet okulları, imparatorluk sınırları içindeki halkta düzen, disiplin, verimlilik gibi fikirlerin uyanmasına yardım etmiş ve Osmanlı merkezi gücünün taşradaki idari konularda doğrudan söz sahibi olmasını kolaylaştırmıştır. Bu merkezileşmeye II. Abdülhamit döneminde eğitim tedrisatı konusundaki adımlar da

¹¹⁴Mehmet Küçük, *Modernite versus Postmodernite*, Vadi Yayınları, Ankara, 1994, s.58.

¹¹⁵Küçük, s.58.

eklenmiştir. Dolayısıyla Osmanlı mirası olan bir örnek eğitim ve merkezileşme, daha sonra Türkiye Cumhuriyeti idari kadrolarında görev alan politikacılar tarafından da benimsenmiştir.¹¹⁶

Modernleşmenin en önemli savlarından biri olan ilerleme ideali neticesinde, modernleşmek isteyen toplumlar, Batı (modern) toplumundaki özellikle ekonomik, siyasi ve bilimsel alanlardaki gelişmelere ayak uydurma yolunda adımlar atmışlardır. Modernizasyon süreci olarak da ifade edilen bu modernleşme modeli, ülkenin yönetici elit eğitilmiş aydınları önderliğinde gerçekleşmiştir. Türkiye’deki modernizasyon sürecinin önderleri olan asker ve yönetici sınıftan gelen elit üst sınıf aydınlar, başta askeri, eğitim, hukuk, ekonomi, mimari, dil, tarih, sanat alanı olmak üzere, eski kurumların yerine modern kurumları inşa ederek, modern bir toplum olabileceklerini düşünmüşlerdir.¹¹⁷ Bu modernizasyon sürecinin, önde gelen belki de en ayrıcalıklı konularından biri de kadın konusu olmuştur. Özellikle de, Osmanlı toplumunun, modern bir toplum olamamasının ve modern toplumların gerisinde kalmasının en önemli nedeni olarak kadınların cahil bırakılması görülmüştür.

Modernleşme hedefi doğrultusunda, toplumun merkez değerlerinin üretilmesi kadar temel yaşam alanlarının biçimlendirilmesi de kadının toplumdaki yerinden bağımsız gerçekleşmemiştir. Batı medeniyetiyle özdeş tutulmuş modern değerlerin hayata geçmesi, özel alan ile kamusal alan arasındaki sınırların yeniden çizilmesi, kadının görünürlüğü ile mümkün kılınmaya çalışılmıştır.¹¹⁸ Bu bakımdan, kadın modernleşmesiyle, kadınların bilinçlendirilerek, yani eğitilerek, sağlık, sosyal güvenlik ve çalışma imkânları genişletilerek, modern bir toplumun önünün açılacağı düşünülmüştür. Göle’ye göre, Doğu ve Batı dünyaları arasındaki farklılık hatta karşıtlık, ifadesini kadının toplumsal konumunda bulmuştur. Göle, Osmanlı-Türk modernleşme hareketlerinin, kadın haklarını esas alarak Müslüman (Doğu) toplumlarıyla, Batı toplumları arasındaki bu karşıtlığı aşmaya çalıştığına dikkat çekmektedir.¹¹⁹ Bu nedenle, Doğu kadınının Batı kadının modern kimliğine sahip olabilmesi için değişmesi

¹¹⁶ Selçuk Akşin Somel, *Osmanlı’da Eğitimin Modernleşmesi (1839-1908) İslâmlaşma, Otokrasi ve Disiplin*, İletişim Yayınları, İstanbul 2010, s.11-12.

¹¹⁷ Bu konuyla ilgili ayrıntılı bilgi için bkz.Selda Şerifsoy “Aile ve Kemalist Modernizasyon Projesi, 1928-1950”, *Vatan Millet Kadınlar*, (Der.: Ayşe Gül Altınay), İletişim Yayınları, İstanbul 2009, s. 167-201.

¹¹⁸ Nilüfer Göle, *Modern Mahrem*, Metis Yayınları, İstanbul 2008, s.170.

¹¹⁹ Göle, *Modern Mahrem*, s.43.

geleneksellikten soyunması, ama her şeyden önemlisi bu kimliği, toplumun ilerlemesi için içselleştirmesi gerekmektedir. Batı'ya gösterilmeye çalışan modern Türkiye'nin yeni yüzünü, Batı'daki kadınla eşit haklara sahip, modern görüntüsüyle modern Türk kadını temsil etmektedir.

Shayegen, “Yaralı Bilinç” isimli kitabında, Doğu'nun modernlikle geleneği uzlaştırma çabasını “yamalama” olarak ifade etmiştir. Shayegen'e göre, bu yamalama neticesinde, Doğu, hem modern Batı nazarında, hem de geleneksel Doğu nazarında az gelişmiş ve yabancılaşmış olarak algılanmıştır.¹²⁰ Shayan'ın ifade ettiği, Doğu'nun tam olarak modernleşmemiş olmasıdır. Buna mukabil, Osmanlı modernleşmesinin, zihniyet olarak bir değişimin ötesinde “şeklen bir modernleşme olduğu” yönündeki eleştiriler, Shayegen'in bu iddiasını destekler niteliktedir. Dolayısıyla Osmanlı modernleşmesinin bir parçası olan “kadın modernleşmesi” konusundaki tartışmalar, kadının kamusal alandaki modern görüntüsü üzerinden sürdürülmüştür. Geçmişten günümüze “kadın modernleşmesi” konusundaki tartışmaların merkezinde isekadının kılık-kıyafeti, geleneksel değerlere ve rollere uygun davranıp davranmadığı, Batı taklitçiliği ve hayranlığı konuları yer almış, modernleşmenin Türk kadınlarının zihniyet dünyalarında ve yaşamlarında nasıl karşılık bulduğuyla pek de fazla ilgilenilmemiştir.

1.6. Kadın Hareketi ya da Feminizm?

Feminizm ve kadın hareketleri kavramlarının sık sık birbirlerinin yerlerine kullanıldıkları görülmektedir. Öncelikle, feminizm sözcüğü bir ideolojiye işaret ederken, kadın hareketi ise örgütlü bir mücadeleye işaret etmektedir. Ayrıca, bu iki kavramın tarihsel olarak ortaya çıkışları birbirinden farklıdır. Feminizm sözcüğünün kullanılmaya başlaması, kadınların içinde bulundukları şartları değiştirmek amacıyla toplanmaları, örgütlenmeleri bir hareket olarak ortaya çıkmalarından sonralara rastlamıştır. Bununla birlikte incelenen dönemde kadın hareketi içinde kendilerini feminist olarak tanımlayan kadın hakkı için mücadele eden kadın aktivistler olduğu gibi, toplumdaki olumsuz çağrışımları nedeniyle, feminist olarak adlandırılmaktan rahatsızlık duyan fakat kadın mücadelesine destek veren kadın önderler de bulunmaktadır.

¹²⁰ Daryush Shayegan, *Yaralı Bilinç Geleneksel Toplumlarda Şizofreni*, (Çev.: Haldun Bayrı), Metis Yayıncılık, İstanbul 2007.

Feminizm ve kadın hareketi sözcükleri öncelikle anlam bakımından birbirinden farklıdır. Oxford Sözlüğü'ne göre, "feminizm", kadınların sosyal, ekonomik, politik açıdan erkeklerle eşit şartlardan yararlanabilme hakkını savunan ideolojiye verilen isimdir. Feminizm, genel olarak kadın-erkek ayrımcılığına karşı çıkarak, cinsler arasında siyasal, ekonomik ve toplumsal eşitliği savunan bir ideolojidir. Bu ideolojiye göre, Batı'da Fransız Devrimi'yle birlikte, kadınların seçme ve seçilme hakkı, mülkiyet hakkı, kadın özgürlüğü kavramı çerçevesinde sunulmuş ve çeşitli eylemler sonucunda gerçekleştirilen reformlar sayesinde kadınlar talep ettikleri hakları kazanmışlardır.¹²¹

İkinci olarak "feminizm" sözcüğü, kadınların özgürlük hareketi sözcüğünün yerine, Fransa'da 1890'ların başlarından itibaren yaygın olarak kullanılmaya başlamıştır. Feminist sözcüğünü ilk kullanan kişi ise 1882 yılında, Fransa'da kendisini kadın sufrag hareketine adanmış olan Hubertine Auclert'tir. Auclert, yine kendisi tarafından yayınlanan *La Citoyenne*'de kendisini ve arkadaşlarını feminist olarak tanıtmıştır. Ancak, sözcüğün ilk kez kamuoyunda duyulması, Mayıs 1892 yılında, Paris'te düzenlenen feminist kongrenin, Fransız basınındaki yankısıyla gerçekleşmiştir. Feminizm sözcüğü, 1890'ların sonlarına doğru Atlantik'ten Arjantin'e ve Amerika Birleşik Devletleri'ne doğru yayılmıştır. Daha sonraları ise on dokuzuncu yüzyılın, liberalizm, muhafazakârlık ve sosyalizm gibi diğer kavramlarıyla benzer bir şekilde feminist ve feminizm sözcükleri de sadece kendini bu davaya adayan ve kadın hareketine inanan kişiler için değil, bu mücadeleyi inceleyen araştırmacılar için de kullanılmaya başlamıştır. Kadın tarihi çalışanlar ise erkeklerle eşit haklara sahip olabilme hakkı yerine, kadın hakları terimini kullanmayı uygun bulmuşlardır.¹²²

Durakbaşı ise feminizm sözcüğünü, kadınların modern hayatın bütün alanlarına erkeklerle eşit olarak katılabilmelerini savunduğu ve modern dünyanın özgür bireyleri olmalarını engelleyen sosyal kısıtlamalara, geleneğin zincirlerine karşı mücadele ettiği için modernist bir hareket olarak tanımlamıştır. Durakbaşı'ya göre, bütün kadınların ayrı ayrı, hayranlık duyulan, yerleşik "eksiksiz kadınlık" idealinin sorgulanması ve modern düşüncelerin oluşturduğu bireysel bağımsızlık, özgürlük ve kendini keşfetme

¹²¹İmançer Dilek, *Medya ve Kadın*, Ebabil Yayıncılık, Ankara 2006, s.23.

¹²²Offen Karren, "Defining Feminism: A Comparative Historical Approach." *Chicago Journals*. Vol. 14, No.1 (Autumn, 1988), p.126-128.

ruhu için toplumda genel kabul gören kadın statüsünün güvencelerini bir yana bırakma anlamına gelmektedir. Böylece, feminist talepler, eksiksiz yurttaşlık hakları ve kadınların yoksullaşmasına karşı korumacı nitelikte tedbirler alınması çerçevesinde oluşturulup ortaya atılmıştır.¹²³

Her ne kadar feminizm ve kadın hareketi kavramları sıklıkla birbirleri yerine kullanılsalar da feminizmin çağdaş yorumu ilk dönemde ortaya çıkan kadın hareketinden oldukça farklı bir anlam taşımaktadır. Dolayısıyla ondokuzuncu yüzyılın sonu ve yirminci yüzyılın başında ortaya çıkan kadın hareketleriyle, birçok kaynaklarda İkinci Dalga Kadın Hareketi¹²⁴ olarak da adlandırılan ve feminizm kavramına sıklıkla vurgu yapan kadın hareketi arasındaki ayrımın göz önünde tutulması gereklidir. Bu ayrımın göz önünde tutulması, her şeyden önce, dönemsel olarak kadın hareketlerinin aktörlerinin ve taleplerinin farklı olması nedeniyledir.

Örneğin, kadın hareketinin ortaya çıkığı ilk yıllarda feminist kadınlar, erkeklere nazaran kadınları daha az akıllı ve yetenekli bulan cinsiyete bağlı kültürel olarak öğretilmiş kabullerle savaşmak zorunda kalmışlardır. Bu ön yargı, kadınların eğitim almasının önünü tıkamak için Batı’da dönemin önemli aydınları ve siyasetçileri tarafından da şiddetle savunulmuştur. Dolayısıyla Batı’da kadınlar, eğitim hakları için cinsiyete bağlı bu tür kalıpları yıkmak zorunda kalmış ve bu nedenle kadın dergileri aracılığıyla, dönemin önde gelen tanınmış isimlerine, kendi köşelerinden cevap vermişlerdir. Osmanlı toplumunda da benzer bir durum söz konusu olmuştur. Dönemin bir kısım erkek aydını da kadının dışarıdaki dünyanın kötülüklerinden uzak tutulması gerektiğini, evleneceği ve bakımını erkeğin üstleneceği için çalışmasına ya da eğitim almasına gerek olmadığını savunmuştur. Yine dönemin kadın aydınları da bu görüşlere karşı, kendilerini, kadın dergilerindeki köşelerinde müdafaa etmişlerdir.

¹²³ Durakbaşı, s.53.

¹²⁴ Farklı aşamalardan geçerek evrilen feminizmi kategorize etmek için farklı dönemlerde ortaya çıkan ve ‘dalga’ şeklinde adlandırılan kavram kullanılmaktadır. Birinci dalga kadın hareketi, 19. yüzyılın sonlarıyla 20. yüzyılın başlarında ortaya çıkan daha çok kadınlar için eşit haklar kazanılmasına özellikle de ‘oy hakkının’ kazanılmasına yönelik hareketlerdir. İkinci Dalga Feminizmi ise feminist hareketlerin 1960 ve 1970’lerde yeniden canlılık göstermeye başladığı döneme rastlamaktadır. Bu dönemin devamında, başlangıç tarihini, 1990’lı yılların başları olarak kabul edilen ve eski dönem hareketlerin kaybetmiş olmasına gösterilen bir tepki olarak doğan Üçüncü Dalga Feminizmi ortaya çıkmıştır (Anupama, Chowdhury, *Historicizing Theorizing and Contextualizing Feminism*”, *IUP Journal of English Studies*, Miami 2009, p.29).

Diğer yandan ilk dönemlerde ortaya çıkan kadın hareketinin kullandığı dil, haklar ve eşitlik sözcükleri etrafında gelişen bir terminolojiye sahipken, 1960'ların sonlarına doğru yön değiştiren kadın hareketinin kullandığı dil, yeni sol içindeki aktivistlerin sıklıkla kullandıkları baskı, özgürleşme gibi kavramları içeren bir dile doğru evrilmiştir. Bu özgürleşme hareketi siyahların, geylerin, üçüncü dünya ülkelerinin özgürleşme hareketini de kapsayacak şekilde genişlemiştir. Bu nedenle, yeni dönem kadın hareketi kadınların özgürleşme hareketi olarak tanımlanmıştır.¹²⁵ Dolayısıyla bugün kadın hareketi ya da feminizm denildiğinde, coğrafi farklılığa bağlı olarak içinde farklı talepleri barındıran ve farklı kaynaklardan beslenen birden fazla feminizm ve kadın hareketi anlaşılmaktadır. İlk olarak ortaya çıktığı dönemden itibaren, toplumsal bir hareket olarak kadın hareketi heterojen bir yapıda olmuştur. Bu nedenle, kadın hareketi ya da feminizm denildiğinde topyekün bir feminizmden bahsetmek olanaksızdır. Feminizmin bugün başta Liberal feminizm, Marksist Feminizm, Sosyalist Feminizm, Radikal Feminizm, Siyah Feminizmi, Post-modern Feminizm, İslâmi Feminizm, Ekofeminizm olmak üzere birçok şekillerinin ortaya çıktığından bahsedilmektedir.

Dünya'da tarihsel olarak organize olmuş kadın hareketinin ilk olarak ortaya çıkışı ise "feminizm" in bir sözcük olarak ortaya çıkışından önceki bir tarihe, 1840'lara rastlamıştır. İlk dönem kadın hareketinin ele aldığı konular arasında; evlilik, çalışma, kadın kültürü, yasalar önünde ve toplumsal değerler içinde kadının durumu gibi konular yer alır. On dokuzuncu yüzyılın sonu ve yirminci yüzyılın başına kadar bu konular, feminist hareketin ana meseleleri olmuştur. Bu konularla ilgili olarak çalışan kadınlar, cinsiyet farklılığının ne anlama geldiğini açık bir şekilde ortaya koyarak yeni bir sosyal düzen önermişlerdir. Feminist yazarlar, kadının varoluş nedenlerinin, onları kısıtlayan, keder içinde boğan kaderlerini kabullenmek olmadığını kanıtlamaya çalışmışlardır. Birinci Dalga Kadın Hareketi'nde, kadınların eğitim almaları, ekonomik bağımsızlıklarını kazanmaları ve vatandaş olabilmek için bütün politik hakları talep edilmiştir. Diğer taraftan kadın hareketi savunucuları, kadınları doğurma ve çocukların güvenliğinden sorumlu tutan anlayışa ve cinsiyete bağlı olarak değişen değerlerdeki çifte standartta son vermek amacıyla olmuşturlardır.¹²⁶

¹²⁵ Alison Jaggar, *Feminist Politics and Human Nature*, The Harvester Press, Sussex 1983, p. 4-5.

¹²⁶ Sally Alexander, *Becoming a woman and other essays in 19th and 20th Century Feminist History*, New York University Press 1995, p.133.

Ne var ki, cinsiyet farklılığına dayanan eşitsizliğin kökeni yüzeyde olmadığı için birçok feminist bu farklılığı ortadan kaldıracak düzenlemeleri politik arenadan yasal alana çekmeye çalışsalar da kadınların durumu değişmemiştir. Bu çabaların sonucunda, Amerika ve İngiltere başta olmak üzere dünyanın her yerinde, kadın hareketleri görülmeye başlamıştır. Önceleri kadın hareketi görmezden gelinmiş, hiçbir politik parti programında kadın hareketine yer vermemiş, hiçbir politik teori bu konu üzerinde durmamış, çok az erkek ve kadın, bu harekete destek vermiştir.¹²⁷

Buna rağmen, kadın hareketinin Amerika örneğinde olduğu gibi kölelik-karşıtı hareketlerin içinden, İngiltere’de aktivistlerin ve Almanya’da işçi partisinin içinden bir grup tarafından desteklenmiş olduğu da göz ardı edilmemelidir. Bock, kadın hareketinin, devrimler sonucunda ortaya çıkan değişimlerle iç içe geçmiş kademeli olarak gelişmiş hareketler olduğunu söyleyerek kadınların bu hareket içinde kültürel bir öğrenme sürecinden geçtiklerini ifade etmiştir. Bock’a göre kadınlar, bu öğrenme süreci içinde, aidiyet duygusuyla mensup oldukları din, ırk, sınıf ve milleti ilgilendiren birtakım meselelerle de uğraşmışlardır.¹²⁸

Dolayısıyla bu kadınlar, dönemin fikrîsel alandaki tartışmalarının da içinde yer almış, dönemin önde gelen erkek politikacılarıyla da yakın ilişkiler geliştirmiş ve hareketlerini destekleme yolları aramışlardır. Örneğin, İngiltere’de dönemin önemli liberal düşünürlerinden olan ve bir dönem İngiltere Parlamentosu’nda görev almış, John Stuart Mill’in Married Women’s Property Act’in (Evli Kadınların Mülkiyet Hakkının Düzenlenmesiyle İlgili Yasa’nın) çıkması için önemli çabaları olduğu bilinmektedir.¹²⁹ Diğer taraftan Batı’daki kadın hareketleri, içinden çıktıkları toplumdan bağımsız, münferit hareketler değildir. Örneğin sufragetler, arkasına orta-sınıf ve işçi-sınıfından oluşan kalabalık bir kadın grubu desteğini almıştır.

Yine İngiltere ve Amerika gibi bazı ülkelerde kadın hareketine en büyük destek liberallerden gelmiştir. Örneğin İngiltere’de 1870 ve 1890 yılları arasında, organize olmuş feminist hareketler için sosyal ve ahlâki reformlarla formüle edilecek bir dizi yeni konuda yasal reformlara ihtiyaç duyulmuştur. Liberal reformistler, yoksulluğun

¹²⁷ Alexander, p.133.

¹²⁸ Bock, s.98.

¹²⁹ Sylvia Paletschek ve Bianca Pietrow Ennker, *Women’s Emancipation Movements in the Nineteenth Century: A European Perspective*, 1 edition, Stanford University Press, Stanford, Calif 2006, p.45.

artmasının ve suç işlenmesinin önüne geçmek için yeni politikalar geliştirmekten ise erken evliliğin önlenmesi, aile büyüklüğünün belirlenebilmesi gibi olanaklar sunan evlenme ve boşanma ile ilgili yasal düzenlemeleri gerekli görmüşlerdir. Liberallerin önerdiği reformlar, evlilikte kadınlara boşanma hakkını da içermiştir. Reformların, sosyal liberal¹³⁰ versiyonunda ise otoriteden ve aileden yoksun kaderi yoksulluk olan çocuklara yönelik olarak suçu ve çocuk istismarını önlemek için daha sıkı düzenlemeler de yer almıştır. Çocukların korunmasıyla ilgili politikaların geliştirilmesi yolundaki reformlarda, Protestanlar, sosyalistlerle birlikte çalışmıştır. Ancak, doğum kontrolü ve evli kadınların durumlarıyla ilgili düzenlemelerde bu iki grup çatışmıştır. 1880 ve 1900 yılları arasında liberalist öneriler ihtilaflı geçmiştir. Bu durum, 1970 yılına kadar sürecek olan liberaller arasındaki bölünmelere öncülük etmiştir.¹³¹

Yüzyılın dönümünde Fransa, İtalya ve Almanya’da Katolik kadın örgütleri kurulmuş; feminist amaçları benimseyen ve genellikle kendi mezheplerindeki erkeklerle ateşli bir tartışma içine giren bu örgütler harekette bölünmelere yol açmıştır. Bütün kadın hareketlerine, özellikle de ulusal demokratikleşme evrelerinde, hukuki durum ve siyasi katılım kadar, sömürgecilik ve emperyalizm söz konusu olduğunda da ulusal düzeyde tepki gösterilmiştir. Yerli kadınların geri kalmış sayıldığı ve Avrupa uygarlığı seviyesine yükseltilmesi gerektiğine dair fikrin, feministler tarafından da sıklıkla kullanıldığı görülmüştür. İngiliz kadın hareketi İrlanda’nın bağımsızlığı konusunda da görüş birliği içinde olamamıştır. İrlandalı kadınlar ise ulusal kurtuluş ile kadın kurtuluşu arasında kalmış; nitekim Avusturya, Çek ve Macaristan kadın hareketleri de Habsburg monarşisinin ulusallık sorunu nedeniyle gölgede kalmıştır.¹³²

Kadın hareketleri enerjilerinin önemli bir kısmını çeşitli bağımlılıklar ve bölünmelerin üstesinden gelmeye harcamak zorunda kalmışlardır. Bu, kadınların özel bir grup olmamaları, her toplumsal grubun içinde yer almaları gibi basit bir durumdan

¹³⁰Sosyal liberal demokrasi, kişinin toplum içinde gerçek anlamda özgür olması, kendi kaderine hâkim olabilmesi, sosyal ve ekonomik baskılardan kurtulmuş olarak insan onuruna yakışır biçimde ve koşullarda yaşayabilmesi ilkesine dayanmaktadır. Bu bakımdan, devlet, servet, sosyal ve ekonomik durum farklılıklarının insanlar arasında ayrıcalıklar yaratmasının önüne geçmek için gerekli yasal düzenlemeleri yapmalıdır (Ayferi Göze, *Siyasal Düşünceler ve Yönetimler*, Genişletilmiş 12.Baskı, Beta Basım, İstanbul 2011, s.441.)

¹³¹Carol Smart, *Regulating womanhood. Historical essays on marriage, motherhood and sexuality*, Routledge, Newyork,1992 p.170.

¹³² Bock,s.137-138.

kaynaklanmıştır.¹³³ İngiltere örneğinde olduğu gibi, 1830'ların başlarındaki ayaklanma, karışıklık ve gösterilerde kadınlar yer almıştır. Yine 1834'de çıkan Yeni Yoksulluk Yasası'na karşı yürütülen ve 1837'de kuzeyin imalat bölgelerinde fırtına gibi esen harekette, kısa süreli komitelerin kitle gösterilerine katılan kadınlar en önde olmuştur. 1820 ve 30'larda sürekli bir varlık gösteren radikal kadın örgütleri azalmıştır ancak; 1837'de Yoksulluk Yasası aleyhindeki gösteriler sırasında birçok merkezde kadın derneklerinin geliştiğine ya da yeniden canlandığına tanık olunmuştur. Yorkshire West Riding'de küçük bir yün imalatı kasabası olan Elland'da kadın radikaller, Çartizm¹³⁴ öncesi dönemde toplantılar düzenlemiş ve bu toplantılarda yine kadınlar konuşma yapmışlardır.¹³⁵ Dolayısıyla kadınlar, doğrudan kadın sorunu olmayan sorunlarla ilgilenmişler ve toplumdaki diğer insanlarla birlikte kendi kaderlerini de etkileyen yasalara karşı direniş göstermişlerdir.

Bu doğrultuda kadın hareketinin ve feminizmin, kadınların toplumdaki konumunun sosyal, siyasal, ekonomik açıdan değiştirmeye yönelik bir ideoloji olduğunu söylemek mümkündür. Her iki sözcüğün kökeninin on dokuzuncu yüzyıla dayandığı iddia edilse de, feminizm sözcüğünün asıl anlamını özellikle ikinci dalga kadın hareketiyle birlikte kazandığı bilinmektedir. Bununla beraber, gerek ilk dönem kadın hareketi gerekse ikinci dalga kadın hareketi benzer özelliklerle taşısalar da birbirinden talepleri doğrultusunda farklılıkları bulunmaktadır. Birinci Dalga Kadın Hareketi'nde, kadınların eğitimi, istihdamı, ekonomik, sosyal ve siyasal bağımsızlığı gibi temel hakların kazanılmasına yönelik talepler öne çıkarken ikinci dalga kadın hareketinde ise bireysel talepler ön plana çıkmıştır.

1.7. Ataerki Tarafından Şekillenen Kadınlık İmgesi

Geçmişten bugüne kadar kadın hareketinde iki önemli kavram yer tutmaktadır: Toplumsal cinsiyet ve ataerki. Öncelikle bu kavram, kadın mücadelesinin ilk başladığı yıllarda itibaren “toplumsal cinsiyet” olarak ifade edilmese de, kültür tarafından üretilen ve aktarılan “kadınlık ve erkeklik rolleri”nin kadına yönelik olumsuz yargıların kökeni

¹³³ Bock, s.137-138.

¹³⁴ İngiliz tarihinde, genel oy hakkını, eşit seçim bölgelerini, oy vermek için belli miktarda mülk sahibi olmak şartının kaldırılmasını, gizlilik oyu, yıllık parlamentoları savunan siyasal hareketin (1836-1848) ilkeleridir. Çartizmin ayırt edici niteliği, işçi sınıfının örgütlenmesine ve hedeflerine özel bir önem vermesidir (Dorothy Thompson, “The Chartists: Popular Politics in the Industrial Revolution”, *The American Historical Review*, Vol.90, No.2, 1984, p.137).

¹³⁵ Thompson, p.137.

olarak düşünölmüştür. Bu bakımdan kadın hareketinin ana meselelerinden biri cinsiyete bağı yargıları ve çifte standardı ortadan kaldırmak olmuştur. Toplumsal Cinsiyet (gender) kavramı, ilk kez 1968 yılında, Stoller tarafından, *Sex and Gender* isimli kitabında toplumsal cinsiyetin biyolojik cinsiyetten farklı olabileceğini göstermek için ortaya atılmıştır.¹³⁶ Toplumsal cinsiyet olgusu, kadının ve erkeğin biyolojik cinsiyetinden bağımsız olarak “erkeklik ve kadınlık” idealinin kültürel olarak yaratılması anlamına gelmektedir.¹³⁷ Dolayısıyla toplumsal cinsiyet, bir toplumdaki kadınların biyolojileri nedeniyle erkekten daha zayıf, daha az akıllı, daha az yetenekli oldukları yönündeki kültürel inşaya işaret eder. Toplumda kadından beklenen davranış modelleriyle erkekten beklenen davranış modelleri aynı değildir. Erkek eğer erkek gibi, kadın da kadın gibi davranmaz ise diğerleri tarafından kınanmakta, alay konusu olmakta ve dışlanlanmaktadır. Kadın sınırları önceden belirlenmiş verili bir kültür içine doğmuştur ve büyüdükçe kendisine biçilen kadınlık rolünü ya da görevini yerine getirmektedir.¹³⁸

Geçmiş yıllar boyunca kadınlar, fiziksel olmaktan daha çok tarihsel ve toplumsal olarak kısıtlanmış oldukları için kadın hareketi esasında, farklı toplumlarda ve dönemlerde sosyal düzeni sürdürmeye yarayan bir dizi cinsiyet farklılıklarına bağı rolleri sorgulamaya, eleştirmeye ve değiştirmeye çalışmıştır. İncelenen dönemde kadın aydınlar ilk olarak geçmişten gelen toplumsal cinsiyet rollerine karşı çıkmışlardır. Kadınların toplumsal cinsiyet rollerine karşı çıkışları; kadınların sadece bir süs bebeğı, bir eğlence aracı olarak görülmesi, belli bir yaşa gelince evleneceğı için eğitim almasının gereksizliğı ve biyolojik olarak zayıf göröldükleri için dış dünyadaki zorluklara karşı kendilerini koruyamayacakları gerekçesiyle çalıştırılmamaları gibi konularda olmuştur. Dolayısıyla kadınların temel haklara sahip olmaları yönündeki en büyük engel, toplumsal cinsiyete bağı kadınlık rolleri olmuştur. Fakat geçmişten gelen ve kültürel olarak üretilerek aktarılan bu kodların ortadan kaldırılması birden bire ve kolay bir şekilde gerçekleşmemiştir.

Kadın hareketinin söylemleri açıkça ataerkil (patriarkal) iktidarı hedef almıştır. Ataerkil kavramı hem özel hem de kamusal alanı kapsamaktadır. Ataerkillik kavramıyla, kadının

¹³⁶ İmançer, s.1.

¹³⁷ Joan Scott, W, *Toplumsal Cinsiyet: Faydalı Bir Tarihsel Analiz Kategorisi*, (Çev.: Aykut Tunç Kılıç), Agora Kitaplığı, Feminist Kitaplık Dizisi, İstanbul 2007, s.11.

¹³⁸ Scott, s.11.

sadece aile içindeki anne ve eş bakıcı ve besleyici rolünün, ailenin varlığını garanti altına almayı amaçlayan erkek ideolojisi tarafından empoze edildiği iddia edilmektedir.¹³⁹ Dünyadaki ilk kadın hareketinin en temel vurgularından biri de kadının toplumdaki konumunun erkeğe bağlı olması ve kendi kaderi hakkındaki kararları kendi verememesidir. Kadından beklenen sadece; evdeki yaşlılara bakma, ev içi işlerle uğraşma ve çocukların eğitimi olarak belirlenmiştir. İleride evleneceği düşünülen kadının eğitim görmesi ve bir işe girip çalışması gereksizdir. Bu kadınlık rollerinin dönemin kadın yazarları tarafından, kadın dergi ve gazetelerinde sıklıkla eleştirildiği gözlenmektedir. Dolayısıyla kadın yayınları, bir taraftan kadınlara kendi seslerini duyurabilecekleri bir mecra olurken; diğer taraftan kadını bakılacak ve korunulacak bağımlı varlık olarak tanımlayan ataerkil görünümünün deşifre edilmesine yardımcı olmuştur.

Kadın yayınlarının ortaya çıkmaya başladığı ilk yıllarda, kadın yazarlar, kadının ve erkeğin sosyalleşmesi sırasında kültürel olarak öğrendiği cinsiyete dayalı kabulleri yıkmaya uğraşmışlardır. Gerek Batı’da gerekse Osmanlı’daki kadın yayınlarında görülen eleştirilerin başında, kadınları sadece ev içi alana hapseden onları eğitimsiz ve işe yaramaz bireyler haline getiren düşünce yapısının arkasında yatan ön kabullerin eleştirisi yer almıştır. Örneğin kadın yazarlar, kadınların daha zayıf ya da güçsüz bir biyolojiye sahip oldukları varsayımı üzerinden çalışma hayatının dışında tutulmak istenmelerine karşı çıkmışlardır.

Bu durumla ilgili olarak Millet, “cinsel politika” kavramını ortaya atmıştır. Millet, cinsel politika kavramındaki toplumsal ve ruhsal yapı kavramlarına değinmiştir. Buna göre ruhsal yapı, toplumsal yer ve durum açısından her iki cinsin temel ataerkil tutumuna göre “toplumsallaştırılması” yoluyla gönüllü destek bulmaktadır. Kadının toplum içindeki durumu konusunda erkeğin üstünlüğünü kabul eden yargı yüzünden erkek daha üstün kadın daha aşağı bir yere konulmuştur. Ruhsal yapı ise kişiliğin erkek ve kadın diye tanımlanan cinsel sınıflamanın çizgileri içinde gelişimini öngörmüştür. Bunun temeli egemen grubun gereksinme ve değer ölçülerine dayanır ve bu grubun kendinde var olduğunu kabul ettiği yetenekler, egemen oldukları kişilerde ise egemen olanların işine gelen nitelikler kanalıyla yürütülmüştür. Bu yetenekler erkeklerde

¹³⁹Süheyla Kırca Schroeder, *Popüler Feminizm*, Bağlam Yayıncılık, İstanbul 2007, s.47.

saldırganlık, zekâ, güç ve etkenlik iken; kadınlardaki nitelikler ise edilgenlik, bilgisizlik, güçsüzlük, “ıffet” ve “edilgenliktir”. Her cinsin davranış, hareket ve tutumunu etraflı ve değişmez biçimde belirleyen cinsel rol diye tanımlanan ikinci öge de, bu temeli pekiştirmiştir. Eylem ve yararlılık açısından alındığı zaman cinsel rol; kadına ev işi, çocuk bakımı gibi işleri yüklerken, insancıl oluşumların geri kalan tümünü, ilgi ve istek duymayı, ilerleme ve yükselme hırısını erkeklere bırakmıştır. Kadına uygun görülen bu kısıtlı rol onu biyolojik deneyler düzeyinde sınırlamıştır.¹⁴⁰

Batı'nın modernleşmesi; erkeğin, baba figüründe olan yaşlı erkek otoritesinden kurtulması anlamına gelirken, kadınlar için kendi cemaatinin bütün erkeklerinin denetiminden kurtulup sadece kocasının denetimine geçişi anlamına gelmiştir. Geleneksel feodal bir yapıdan modern bir toplum yapısına geçilirken, kana ya da soya dayalı patriarkı, yani yaşlı erkeğin tartışmasız otoritesine dayalı eril tahakküm düzeni, dünyanın çoğu yerinde ortadan kalkmıştır.¹⁴¹ Var olan patriarkal yapının kırılması her şeyden önce moderleşme süreci içindeki gelişmelerle yakından ilişkili olmuştur. Özellikle sanayi devrimi ve sonrasında kadınların iş gücüne katılımları, kadınları ev içinde baba figürüne daha az bağımlı hale getirmiştir. Diğer taraftan dünyada ulus-devlet yapısına geçiş, vatandaşlık kavramının doğmasına, erkek yurttaşla birlikte kadın yurttaş kavramlarının ortaya çıkması, kadınlara kendi kaderini ve ülkenin kaderini belirleyebilme şansı vermiştir.

1.8. Eşitlik, Bireycilik İdeolojisi ve Liberal Feminizm

Doğal haklar geleneğinden gelen feminist kuramcılar, kadınların da insan olma gerekçesi ile erkekler ile aynı temel haklara sahip birer vatandaş olarak eşit birer insan olduklarını ileri sürmüşlerdir.¹⁴² Liberal feministler, kadının ve erkeğin ruhları ile akılcı yeteneklerinin aynı olduğu inancına sahiptirler. Başka bir deyişle, kadınların ve erkeklerin ontolojik olarak benzer olduklarına inanmaktadırlar. Toplumsal değişime ve toplumun dönüşümüne etki etmenin en iyi yolunun, eğitim ve özellikle eleştirel düşünebilmek için eğitilmek olduğuna inanıldığından, bireyin diğer bireylerden ayrı olarak gerçeği arayan, akılcı ve bağımsız bir aktör olarak hareket eden ve haysiyeti bağımsızlığına bağlı olan yalnız bir varlık olduğu düşünülmüştür. Özetle, aydınlanma

¹⁴⁰ Kate Millet, *Cinsel Politika*, (Çev.: Seçkin Selvi), Payel Yayınları, İstanbul 1987, s.48-49.

¹⁴¹ Sancar, *Erkeklik: İmkânsız İktidar*, Metis Yayınları, Ankara, 2009, s.22.

¹⁴² Donovan, s.23.

kuramcıları, doğal haklar doktrinine bağlı kalmışlardır.¹⁴³ Bu nedenle aydınlanma felsefesinin dayandığı temel prensipler olan eşitlik, birey olarak ortaya çıkma düşüncesi ile liberal feminizm arasında sıkı sıkıya bir bağ bulunmaktadır ve bu bağ liberal düşüncenin özünde yatmaktadır.

Liberal düşünce, kapitalizmin büyümesine paralel olarak ortaya çıkmış, demokrasi ve siyasal özgürleşme için başta ticaretin ve endüstrinin büyümesini engelleyen seyahat, finans ve üretimi sınırlayan feodal sistemin ortadan kalkması da dâhil bütün herkesin eşitliğini içeren değerlerin içselleştirilmesini talep etmiştir. Yaşam tarzını da kaçınılmaz olarak değiştirmiş olan bu toplumsal dönüşüm, kadınları da etkilemiş, kadınlar tanınan bu eşit hakların kendilerini de kapsamasını beklemişlerdir. Yeni burjuva erkeği, monarkın varlığına meydan okurken, yeni burjuva kadını da kendi üzerinde mutlak hâkimiyet kuran geleneksel erkek tipine meydan okumuştur.¹⁴⁴

Erkekler, yeni dünya düzeninin kendilerine tanıdığı eşitlikten ve olanaklardan faydalanırken, aynı olanakları ve eşitliği kadınlar için uygun görmemişlerdir. Bunun altında liberal öğretinin dayandığı Stoacı bakış yatmaktadır. Liberal öğretinin dayandığı, Stoacı bakışa¹⁴⁵ göre, dünya akılcı olarak matematiksel doğal hukuka göre işlemektedir. Her birey bu kurallara otarşik olarak ulaşmaktadır, çünkü her bireyde Allah vergisi bir akli yetenek bulunmaktadır. Bu yetenekler bağımsızca, genel temel kanunların ve kuralların önsel olarak var olduğu özel durumlardan ortaya çıkmaktadır. O halde, birbirinden kökten tecrit edilmiş ve bağımsızlaştırılmış tüm beyinlerin mekanik olarak aynı yönde çalıştığı öne sürülebilmektedir. Akli izleyerek herkes aynı sonuca ulaşabilmektedir. Dünyayı büyük bir saat ve Tanrıyı da büyük saat kurucu olarak gören mekanik metafor, gerçeğin açıklayamadığı temel alanlarını açıkta bıraktığı için birçok yönden eksik bir paradigmadır. En önemlisi, estetik ve ahlâki değer problemleri olarak aşağılanan duyguların ve akıl-dışılığın öznel dünya olarak nitelendirilebilecek alanını

¹⁴³ Donovan, s.27-28.

¹⁴⁴ Jaggar, p.27.

¹⁴⁵ Stoa Okulu, M.Ö. III'üncü yüzyılda kurulan bir okuldur. Pôlis'lerin yıkılması ve Mekadonya İmparatorluğu'nun kurulmasıyla Yunanlılar'ın doğuştan üstün anlayışı görüşü yıkılmıştır. Böylece tüm insanların saygı değer varlıklar, eşit ve özgür kişiler olabilecekleri düşüncesine geçiş Stoa Oku ile gerçekleşmiştir. Stoa Okulu düşünürlerine göre, temel amaç mutluluktur, mutluluğa erişebilmenin yolu ise doğaya uygun davranmaktır. Doğa'ya uygun davranmak ise akla uygun davranmak anlamını taşımaktadır. Bunun nedeni Stoa Okulu'nun doğa görüşünün Herakleitos'un "ateş" ya da "Logos" görüşünden kaynaklanmaktadır. Logos, akıl, doğa yani Tanrı anlamına gelmektedir. İnsan akli evrensel aklın bir parçasıdır. Evren Logos tarafından yönetildiği için insan davranışlarına aklın hâkim olması gerekmektedir (Göze, s.61)

ihmal etmiştir. Newton'un paradigmasına göre, akla ve mekanizmanın matematiksel ilkelerine uygun olarak işlemeyen şeyler, ikincil, yeterli olmayan, gerçekten uzak ve adlandırılmaz ve öteki olarak kabul edilmişlerdir. Erkek liberal düşünürlerin bakış açısına göre kadın, tam da bu ikinci kategoriye girmektedir.¹⁴⁶

Doğal olarak insan (erkek) akıllı ile övünen düşünceye göre, akılcı varlıklar, yaratılışın efendileridir ve akıldan yoksun kalanlara yani kadınlara, insan olmayan varlıklara ve dünyanın kendisine-akıl götürme hakları bulunmaktadır. 17. yüzyıldan 18. yüzyıla gelinceye kadar, kadının eş ve anne olarak evine ait olduğu varsayımı neredeyse evrensel bir kanı olmuştur. 18. yüzyılın ortasından itibaren ve özellikle 19. yüzyılın başında yaşanan tarihsel dönüşümler, özellikle de sanayi devrimi, kadını özel alandan tecrit ederek iş yeri ile ev mekânını birbirinden ayırmıştır. Makineleşmiş fabrikalar ve eski ev ekonomisinin çöküşü ile birlikte, işin kamusal dünyası evin özel dünyasından daha önce hiç olmadığı kadar birbirinden ayrılmıştır. Bu gibi eğilimler, akılcılığı kamusal alanla, akıl-dışılığı ve ahlâkı özel alanla ve kadınla özdeşleştiren aydınlanma düşüncesini desteklemiştir.¹⁴⁷ Dolayısıyla kadınlar kendi yazdıkları kitapları ve yayınları aracılığıyla, kadının erkekten daha az akıllı olmadığını ispatlamaya çalışmışlardır. Bu konuda ilk feminist ses Mary Astell'den gelmiştir.

Mary Astell, 1700'lerin başında bütün erkeklerin özgürlüğüne karşın bütün kadınların köle durumunda kalmasını sorgulamıştır. Liberal Feminizmin, liberal politik teori içinde, 300 yıl sesi duyulmayacaktı. Sonraki yüzyıllar boyunca kadınlar ısrarla, yeni liberal fikirlerin öncülük ettiği erkelere tanınan hakların kendilerine de tanınmasını istemişlerdi. Kadınlar, 18. yüzyılda, erkeklere tanınan doğal hakları, 19. yüzyılda erkeklerle yasalar önünde eşit koşullara sahip olabilmeyi, 20. yüzyılda da kadınlar için eşit olanaklar sunacak olan sosyal reformları talep etmişlerdir.¹⁴⁸

İlk feminist düşünürlerden olan, Mary Wollstonecraft ve John Stuart Mill gibi yazarlar, insanları diğer canlılardan ayıran temel özelliğin, zihinsel kapasite olduğu ve sahip olunan potansiyel zihinsel kapasite açısından insanlar arasında herhangi bir farklılığın olmadığı görüşünü dile getirmişlerdir. Bu görüşün doğal bir sonucu olarak öncelikle zihinsel kapasite açısından kadınlarla erkekler arasında herhangi bir farkın olmadığı,

¹⁴⁶ Donovan, s.18.

¹⁴⁷ Donovan, s.19.

¹⁴⁸ Jaggar, p.28.

dolayısıyla birbirinden farklı kadın ve erkek doğasından ziyade insan doğasından bahsetmenin daha doğru olacağını savunmakla işe başlamışlardır. Liberal feministler, tarihsel olarak kadının zihinsel kapasitesini erkekten daha az kullanmasının, birçoklarının ileri sürdüğü gibi kadının doğal olarak erkekten daha düşük bir zihinsel kapasiteye sahip olmasından değil, tamamen eğitimdeki fırsat eşitsizliğinden kaynaklandığını ileri sürmüşlerdir. Bu nedenle, liberal feministlere göre kadın ve erkeğin aralarındaki mevcut dengesizliği gidermek için yapılması gereken, kız veya erkek çocukların ayırım gözetmeksizin eğitim imkânlarından eşit bir şekilde yararlanmalarını sağlayacak düzenlemeler yapmaktır.¹⁴⁹

Mary Wollstonecraft, *Kadın Haklarının Gerekçelendirilmesi* (1792) isimli kitabında kadınların erkekler gibi eğitim görebilme hakkı üzerinde durmuştur. Wollstonecraft'a göre, kadınların bugüne kadar aldıkları eğitim, onları önemsiz arzu nesneleri haline getirerek kadınları salt güzellik ve evlilik peşinde koşan varlıklar haline getirmiştir. Oysa kadın eğitim alarak, zihnini ve bedenini güçlendirerek, kocasına bağımlı zavallı bir yaratık olmaktan çıkarak, kocasının dostu haline gelecektir. Bu durumda kadın, kocasının ilgisini çekmek için sahte bir soğukluğa bürünmek zorunda kalmayacaktır.¹⁵⁰

Wollstonecraft, kızlarla erkeklerin eğitiminin bir arada olması gerektiğini vurgulamıştır. Ona göre, gençlerin erken yaşta yakın ilişkiler kurması erken evlilikleri beraberinde getirecektir. Bu tür evliliklerin hem fiziksel hem de ahlâki yararları bulunmaktadır. İlerlemiş yaşına rağmen, sadece kendisi için yaşayan ve alışık olduğu yaşamı sürdürememekten korktuğu için evlenmekten çekinen bencil bir adamla evli bir yurttaş arasında büyük bir fark bulunmaktadır. Eşitliği temel alan bir toplumda nadiren görülebilecek sıra dışı durumlar dışında, kişi kamusal yaşamın görevlerine ancak, insanı oluşturan daha küçük görevleri yerine getirme alışkanlığını kazandığında hazır olmaktadır. Böyle bir eğitim sistemi benimsenirse, erkek çocuklar erken yaşta yozlaşarak bencil insanlara dönüşmeyecek, böylece kız çocuklar da önemsiz işler peşinde koşan zayıf ve yüzeysel yaratıklar olmayacaklardır. Böylelikle, iki cins arasında

¹⁴⁹Demir,s.49.

¹⁵⁰Mary Wollstonescraft, *Kadın Haklarının Gerekçelendirilmesi*, (Çev.: Deniz Hakyemez), Türkiye İş Bankası Yayınları, İstanbul 2007, s.250.

sahte kibarlığa ve koketliğe yer kalmayacak, tersine yüreği yüce görevleri yerine getirmek üzere başlayan, dostluğa ve sevgiye dayanan bir eşitlik sağlanacaktır.¹⁵¹

Liberal feministler, kadının tam olarak özgürlüğe kavuşmasının ekonomik olarak erkekten bağımsızlaşmasına ve onunla eşit haklara sahip olmasına bağlı olduğunu savunmaktadırlar. Bunun da ancak, beden ve zihnen güçlü, kendi ihtiraslarının, eşinin ve çocuklarının kölesi olmayan; duygusal ve erkeğe bağımlı kadın yerine, mantıklı davranan ve bağımsız yaşayabilen kadının ortaya çıkmasıyla sağlanabileceğini düşünmektedirler. Liberal Feministler, çocukların cinsiyetlerine göre kız ya da erkek olarak yetiştirilmesi yerine, bir insan-kişi olarak yetiştirilirse kadınların durumlarının iyileşeceğini düşünmüşlerdir.¹⁵² Liberal feminizm, klasik liberal düşüncenin bir uzantısı niteliğini taşımaktadır. Nihayetinde, klasik liberal düşüncenin kişisel doyum, bağımsızlık, eşitlik, kişisel saygı gibi liberal öğretileri ve insan doğası kabul edilmektedir.¹⁵³ Liberal feminizmin öncelikli hedefi, liberal ilkelerin erkeklere uygulandığı gibi kadınlara da uygulanması olmuştur. Diğer bir deyişle, kanunların erkeklere verilen haklardan daha az bir hakkın kadınlara verilmemesi düşünülmüştür. Liberal feministler, kendilerine az hak tanıyan kanunlara karşı kararlı bir şekilde mücadele etmişlerdir. Kadınlar 19. yüzyılda, mülkiyet hakkı ve oy kullanma hakkı gibi temel hak ve özgürlükler için savaşımlardır. Yirminci yüzyıla gelindiğinde ise jüri görevi gibi görevlerden alıkoyan ve evlilik içinde kocaya daha fazla hak tanıyan yasalara karşı mücadelelerini sürdürmüşlerdir. Dolayısıyla liberal feministler, kadınlara karşı ayrımcılık yapan bu yasal düzenlemeleri engelleyebilmek için de çalışmışlardır. Çeşitli mesleklerde çalışabilme ve çalıştıkları alanda eğitim görebilme, erkeklerle eşit eğitim olanaklarına sahip olabilme gibi yasal düzenlemelerin uygulamaya konulması için de mücadele vermişlerdir.¹⁵⁴

1.9. Marksist ve Sosyalist Feminizm

Marksist ve sosyalist teorisyenler, toplumun ezenler ve ezilenler olmak üzere iki sınıftan oluştuğunu iddia etmektedir. Marksist sosyalistlere göre ezen sınıf, mülkiyeti elinde bulunduran ve ezilen sınıfın emeği üzerinden daha fazla kazanan mutlu bir

¹⁵¹Wollstonecraft, s.250.

¹⁵² Demir, s.51-52.

¹⁵³ Jaggar, p.39.

¹⁵⁴ Jaggar, p.35.

azınlıktan oluşmaktadır. Ezilen sınıf ise işçiler ve kadınlar da dâhil olmak üzere mülksüzleştirilen sınıftır. Bu nedenle sonraki bölümlerde görüleceği üzere Avrupa'nın birçok yerinde, Almanya örneğinde olduğu gibi, kadın hareketini ilk olarak kabullenen ve kendi parti programlarına koyan işçi sınıfı partileri olmuştur. Fakat işçi hakları kazanıldıktan sonra, kadın sorununun çözümü noktasında samimiyet göstermediği için Marksist feminist kadınlar bir yol ayrımına girmişlerdir. Örneğin kadın hareketi, Amerika ve İngiltere özelinde olduğu gibi, önceleri liberaller tarafından tepkiyle karşılanırsa bile sonradan doğal haklardan kadınların da yararlanması gerektiği düşüncesinin benimsenmesiyle desteklenmiştir.

Dolayısıyla bazen karşımıza Marksist Feminizm olarak bazen de Sosyalist Feminizm olarak çıkan sol tandanslı kadın hareketinin, kadın sorununa yaklaşımları ortaktır. Bu yaklaşım biçimine göre, kadınların kurtuluşunun kapitalist düzen içinde sağlanması mümkün değildir. Özel mülkiyetin ortadan kalkması kadınların özgürleşmesini de sağlayacaktır. Özel mülkiyetle birlikte insanların devlet, din gibi kurumlara da ihtiyacı kalmayacak; ancak herkesin her şeyden eşit ölçüde faydalanabileceği bir toplum düzeni içinde kadın da erkeklerle aynı haklara ve olanaklara sahip olabilecektir. Böylece marksist ve sosyalist teorisyenler, özel mülkiyete ayrı bir önem atfederek, kadınların mülksüzleştirilerek değersizleştirildiklerini ifade eder ve buna kanıt olarak ilkel toplumlardan günümüz uygar toplumlarına gelinceye kadar mülkiyetin kadınlardan erkeklere geçtiği ve dolayısıyla analık hukukundan babalık hukukuna doğru toplumun evrildiğini ifade etmişlerdir.¹⁵⁵

Örneğin, Marksist teorinin en çok bilinen düşünürlerinden Engels'e göre, kadının toplumsal rolü analık hukukundan babalık hukukuna doğru bir evrim geçirmiştir.¹⁵⁶ Analık hukukunda, yani soy-zinciri kadın tarafından hesaplandığı sürece ve gensteki¹⁵⁷ ilkel miras töresine göre, gentilice¹⁵⁸ akrabalar, başlangıçta yakın gentilicelerinin mirasçısı olmaktadır. Servetin, gens içinde kalması gerekmiştir.

¹⁵⁵Fredrich Engels, *Ailenin Özel Mülkiyetin ve Devletin Kökeni*, (Çev.: Kenan Somer), Sol Yayınları, Ankara 2008, s.67-69.

¹⁵⁶Engels, s.67-69.

¹⁵⁷ Latince kökenli olan bu sözcük, ilkel bir toplumda, temel toplumsal birimleri oluşturan kandaş grupları belirlemek için kullanılmıştır. Gens kandaş akrabalık üzerine kurulmuştur. Engels'e göre iki gens biçimi bulunmaktadır. Bunlardan birincisi, analık hukukuna göre örgütlenmiş genstir ki bu gens biçimi etnografların klanına karşılık gelmektedir. Bir diğeri ise daha gelişmiş babalık hukukuna göre örgütlenmiş, Yunanistan ve Roma'nın antik dünya uygar halklarının gensidir (Engels, s.239).

¹⁵⁸ Gentilice sözcüğü, gensle ilgili ve gensi belirleyen anlamlarına gelen sıfat olarak kullanılmıştır (Engels, s.239).

Dolayısıyla analık hukukunun yıkılışı, kadın cinsin büyük tarihsel yenilgisi olmuştur. Evde bile, yönetimi elde tutan erkek olmuş, kadın aşağılanmış, köleleşmiş ve erkeğin keyif ve çocuk doğurma aleti haline gelmiştir.¹⁵⁹ Kadınların durumlarının değişebilmesini ekonomik olarak yeniden bağımsızlıklarını elde edeceklerini öngören bu yaklaşım, sol ideolojinin diğer destekçilerinin fikirlerinde de izlemek mümkündür.

Sosyalist feminizmin başyapıtlarından biri olarak *Kadın ve Sosyalizm (1878)* isimli kitabında, August Babel, Morgan ve Engels'e atıfta bulunarak, kadın soy zincirinin hâkim olduğu analık hukunda servetin gens içinde kaldığına değinmiştir. Babel'e göre, ortak ekonomi üzerinden yükselen bu eski durum, özel mülkiyetle bağdaşmamaktadır. Yeni oluşan mal üretiminden komşu ve yabancı halklar arasında ticaret ortaya çıkmış ve erkeğin egemen olduğu para ekonomisi Doğunca, eski gentlice örgütün önemi kalmamıştır. Eski gentice düzenden bu kopuşla, kadının etkisi ve özel konumu düşmüştür. Bu durumda, özel mülkiyet sahibi erkek, yasal olarak mülkiyetinin varisi yapabileceği çocuklara ihtiyaç duyduğu için kadına başka erkeklerle ilişki yasağı koymuştur. Fakat buna karşılık erkek, kendi karısının yanında başka kadınlarla da aynı çatı altında yaşayabilme ve ondan çocuk sahibi olabilme hakkını elde etmiştir.¹⁶⁰

Molyneux'e göre kapitalizm-öncesi ataerkil aile, bu pratiklerin birçoğunun yaşandığı alan olması bakımından, devrimci reformun ana hedeflerinden biri olmuştur. Çok-eşlilik başlık parası, çocuk evliliği ve kadınların kapatılması gibi kurumlar kapitalizm-öncesi formasyonlarda toplumsal dokuyla iç içe bulunmuştur. Kadınların durumunun önemli bir ölçüde düzelmesi için kapitalizm-öncesi düzenin ayrılmaz parçalarını oluşturan yapıların yıkılması gerekmiştir.¹⁶¹

Engels, toplumsal devrim sayesinde, vasiyetle bırakılabilecek en önemli sürekli servetlerin, üretim araçlarının hiç olmazsa büyük bölümünün toplumsal mülkiyete dönüştürülerek, bütün bu çoluk çocuk kaygılarını en aza indiriliceğini öngörmüştür. Böylece, bir yandan, iktisadi nedenlerden doğmuş bulunan tek-eşlilik bu nedenlerden tam anlamıyla gerçekleşecek, diğer yandan üretim araçları toplumsal mülkiyete geçtikten sonra, karı-koca ailesi, toplumun iktisadi birimi olmaktan çıkacak, özel ev ekonomisi, toplumsal bir sanayi haline dönüşecektir. Böylece, Marksistler, tarih

¹⁵⁹ Engels, s.67.

¹⁶⁰ Babel, August, *Kadın ve Sosyalizm*, (Çev.: Saliha Nazlı Kaya), İnter Yayınları, İstanbul 1991, s.62.

¹⁶¹ Maxine Molyneux, "Sosyalist Toplumlarda Kadınlar Teori ve Pratik Sorunları", *11.Tez*, 1989, s.28-29.

boyunca sadece kadınların yükümlülüğünde düşünülen, çocukların bakım ve eğitimi bir kamu işi haline geleceğini ifade etmişlerdir.¹⁶²

Marksist ve Sosyalist Feminizmin, çocuk bakımı ve eğitiminin yanında aile ilişkilerinde kadının ev-içi emek durumuyla ilgili de talepleri olmuştur. Eskiden toprakta ve atelyelerde erkeklerle birlikte çalışan kadınların, iş bölümünün gelişmesiyle birlikte, ev yaşamlarıyla iş yaşamı arasındaki ayrımın daha da belirginlik kazandığına dikkat çeken sol tandanslı feminist hareket, kadınların gündelik işlerinde harcadıkları ev içi emek kavramı üzerinde durmuştur. Marksist feministlere göre, resmi olarak kabul edilmeyen ev işleri, kadınların özveriyle ve olağan bir şekilde görevleri olarak görülmektedir. Bu durumun ortaya çıkışı, öncelikle kadınların emeklerinin eşleri, çocukları ya da erkek kardeşleri tarafından sömürülmesine neden olmuştur.¹⁶³

Diğer taraftan ev işi, gizli bir iş gücü yedeği ürettiğinden ekonomik yaşama da önemli katkılar sağlamıştır.¹⁶⁴ Bütün bu özelliklerin burjuva toplum tipine ait olduğunu iddia eden Marksist ve Sosyalist teoriler, en son aşamada kaçınılmaz olarak özel mülkiyetin toplumsal mülkiyete dönüşeceği ve diğer sorunlarla birlikte kadın sorununun da ortadan kalkacağını ön görmüşlerdir. Bu yeni toplumda kadın, sosyal ve ekonomik olarak tamamen bağımsız olacak; hiçbir egemenlik ve sömürü altında olmayacak, erkeğin karşısında özgür ve eşit olacak, bulduğu fırsatlara göre incelemeler yapacak, aşk ve eş seçiminde de erkeklerle aynı koşullara ve rollere sahip olacaktır. Babel, sınıf egemenliğinin sona ermesiyle birlikte, uygarlık öncesi ilkel toplumlarda olduğu gibi kadının her bakımdan yeniden özgürleşerek toplumda yitirdiği değeri yeniden kazanacağını ve erkeğin kadın üzerindeki egemenliğinin son bulacağını öngörmüştür.¹⁶⁵

Sonuç olarak hem liberalizmin doğal haklar öğretisi hem de marksizmin ezilen sınıf teorisi kadın sorununu bir celsede çözmeyi başaramamıştır. On dokuzuncu yüzyıldan yirminci yüzyılın başına kadar geçen sürede kadınlar, İngiltere ve Amerika'daki sufraget hareketinde olduğu gibi gerekli yasal düzenlemelerin yapılabilmesi noktasında dönemin iktidar sahiplerine karşı sert ve çetin bir mücadele vermek zorunda kalmışlardır.

¹⁶² Engels, s.89-90.

¹⁶³ Anja Meulenbelt, *Feminizm ve Sosyalizm*.(Çev. Erman Demirci), Yazın Yayıncılık, İstanbul, 1987, s.44.

¹⁶⁴ Meulenbelt, s.44.

¹⁶⁵ Babel, s.471.

İKİNCİ BÖLÜM

BATI'DA VE OSMANLI'DA “KADIN MODERNLEŞMESİ”: KADIN ÖRGÜTLERİ VE YAYINLARININ ORTAYA ÇIKIŞI

Batı'da 18. yüzyılda bile birçok kadın dergisinin yayınlanmış olması ve 19. yüzyılın başlarında da, kadın okuru hedef alan küçük cep kitaplarının çıkması, hatırı sayılır bir kadın edebiyatını ortaya çıkarmıştır.¹⁶⁶ Osmanlı'da ise Fatma Aliye, Halide Edip gibi dönemin önemli kadın romancılarının görülmeye başlaması ve II. Meşrutiyet'ten sonra, sayıları gittikçe artan kırktan fazla kadın dergisiyle birlikte bir kadın yazını doğmuştur.¹⁶⁷ Kadın yayınlarının ortaya çıkışıyla kadın modernleşmesi arasında sıkı bir bağ bulunmaktadır. Öncelikle, kadın yayınlarının ortaya çıkışı, kadınların kendi konumlarını sorgulayabilmelerini sağlamıştır. İkinci olarak bu kadın yayınları aracılığıyla kadınlar ilk defa, özel alan içinde (aile içi ilişkiler, aşk ve evlilik gibi) konular dâhilinde tanımlanan “geleneksel kadın”lık algısını eleştirebilmişlerdir. Bu bakımdan kadın yayınları, “geleneksel kadın idealinin” yerine “modern kadınlık ideali” sunduğu için “kadın modernleşmesiyle” de doğrudan ilgilidir. Zira devrin önde gelen kadın aydınları, kadın yayınlarındaki yazıları aracılığıyla, modernleşen bir toplumda “modern kadını”nın nasıl olması ve davranması gerektiğini göstermişlerdir. Diğer bir deyişle, kadın aydınlar, yazıları aracılığıyla “kadın modernleşmesinin” çerçevesini çizmişlerdir.

Öte yandan kadın yayınlarının ortaya çıkışıyla birlikte, kadınlar yazdıkları ile para kazanarak ilk defa geleneksel toplum yapısındaki bağımlı olma durumlarından kurtulmuşlardır. Modern kadının en önemli niteliği, bireysel özgürlüğü için mücadele

¹⁶⁶ Kathryn Shevelow, *Women and Print Culture The construction of Femininity in the Early Periodical*, Routledge, London 1989, p.1-2.

¹⁶⁷ Çakır, *Osmanlı Kadın Hareketi*, s.37.

etmesidir. Dolayısıyla kadınlar, hem kendileri yazarak özgürleşmiş, hem de yazdıkları aracılığıyla kadınların özgürlük mücadelelerine katkı sağlamışlardır.

Modernleşen bir toplumda, kadınların birey olarak var olma mücadelesi, kadın örgütleri ve kadın dergileriyle birlikte yürümüştür. Örneğin ilk dönem kadın hareketinde İngiltere’de ve Amerika’da kadın hakları konusunda mücadele eden derneklerinin faaliyetleri, kadın dergilerinde duyurulmuştur. Batı’da kadınların oy hakları için mücadele eden sufrajetler, taraftar toplamak ve düşüncelerini kamuoyuna duyurmak için kendi yayın organlarını kullanmışlardır. Yine benzer bir biçimde, Osmanlı’da kadının durumunu iyileştirmek için kurulan dernek ve birliklerin faaliyetleri, dönemin kadın dergilerinde yer almıştır. Hem kadın dergileri hem de kadın dernekleri aracılığıyla, kadınlar, ilk defa, ortak bir amaç için bir araya gelmişlerdir. Diğer taraftan kadınlar, ilk defa olarak kendi sorunları üzerine kadın yayınları aracılığıyla sesli olarak düşünmeye ve sorunlarına çözüm bulmaya çalışmışlardır.

Kadınları kendi sorunları üzerine düşünmeye iten en önemli sebeplerden biri ise modernleşme sürecinin yanında bir de yaşanan savaşlar olmuştur. Örneğin, sürekli savaş halinde olan Osmanlı toplumunda, vatani, düşmandan korumak amacıyla kurulan, maddi ve manevi destek toplayan hayır cemiyetlerinin faaliyetleri de kadın yayınları aracılığıyla, duyurulmuştur.¹⁶⁸ Yine bu kadın yayınlarında, genç kızlara yönelik açılan eğitim kurumları ve sanayide kadın istihdam edilmek üzere açılan sanayi mekteplerine ilişkin haberlerle birlikte, savaşta hastabakıcılık, hemşirelik, öğretmenlik yapan kadınlara ilişkin haberler de yer almıştır.¹⁶⁹ Dolayısıyla Osmanlı kadın dergileri aracılığıyla sunulan “modern kadın tasavvuru”; eğitilmiş, meslek sahibi, çalışan, vatanın ilerlemesi ve müdafaası için erkeğiyle birlikte mücadele eden kadın olmuştur.

¹⁶⁸ Örneğin, *Kadın Dergisi*’nde, Osmanlı Kadınları Şefkat Cemiyeti Hayriyesi’nin icraatlarının duyurulacağından bahsedilerek, buraya yapılan bağışların kalem kalem dergi aracılığıyla bildirileceği ifade edilmiştir. Yine dergide, Hilal-i Ahmer Cemiyeti’nin kadınlar şubesi için kadınları hastabakıcılık yapmaya çağıran yazılar yazılmıştır (Ayrıntılı bilgi için bkz. Mehmet Şehmus Güzel, “Tanzimattan Cumhuriyet’e Toplumsal Değişme ve Kadın”, *Tanzimat’tan Cumhuriyet’e Türkiye Ansiklopedisi*, Cilt 3-4, İletişim Yayınları, İstanbul 1985, s.860.)

¹⁶⁹ İncelenen makalelerde bu bilgilere ilişkin verilere ulaşılmıştır. Örneğin, Ulviye Mevlan, “Düşünüyorum” köşesinde, Beyoğlu’nda kadınlar tarafından kurulan bir işletmeye dair haber verirken, Emine Semiye genç kızlara yönelik okulla yine aynı ismi taşıyan “Selanik Terakki Mektebi”nden bahsetmiştir. Yine Ulviye Mevlan *Kadınlar Dünyası* dergisinde Hilal-i Ahmer’de görev yapan Türk kadınları hakkında bilgi verdikten sonra, kadınların artık devlet kadrolarına bile tayin edildiğini söylemiştir.

Önceki bölümde bahsedildiği üzere, Batı’da siyasi yönetim olarak demokrasinin benimsenmesi, siyasi yapılanma olarak ulus-devlet olma, ekonomik alanda liberalizm öğretisinin öne çıkması gibi gelişmeler, kadınların temel haklardan eşit şekilde yararlanma talebiyle harekete geçmelerini sağlamıştır. Diğer taraftan modern ulus devletlerin ortaya çıkışı, “vatandaşlık” fikrinin de kadınlar açısından yeniden tartışılmasına imkân vermiştir. Batı’da kadınlar çalıştıkları, para kazandıkları ve devlete vergi ödedikleri, savaşlarda her türlü maddi ve manevi fedakârlıklarda bulundukları halde vatandaş olarak kabul edilmemişlerdir. Batılı demokrasilerin ilk başlangıç yıllarında, erkek vatandaşlar için sunulan hak ve özgürlük alanı kadınları kapsamamıştır.

Batı’daki birinci dalga kadın hareketinin özündeki temel argümanlardan biri olan, “kadınlara vatandaşlık hakkının verilmesi” söyleminin, Osmanlı toplumu için Cumhuriyet dönemine kadar mümkün olamadığı görülmektedir. Bunun en önemli sebebi, Cumhuriyet’in ilanına kadar, imparatorlukla yönetilen siyasi bir yapının varlığını sürdürmesidir. Zira demokrasiyle yönetilen bir toplum yapısına ancak Cumhuriyet’in ilan edilmesiyle geçildiğinden, kadınların bir vatandaş olarak kabul görüp görmeyeceğine ilişkin tartışmalar, Cumhuriyet’in ilanından kadınlara seçme ve seçilme hakkının verilmesine kadar olan bir dönem içerisinde tartışılmıştır. Bununla birlikte “kadın modernleşmesinde”, kadınların vatandaşlık kimliği kadar genç kızların eğitimi konusu da önemli bir yer tutmuştur. Batı’da genç kızların eğitimi için kadınlar, egemen iktidarlara çok uzun bir süre mücadele etmişken, Osmanlı’da Tanzimat’la başlayan “kadın modernleşmesi” sürecinde, genç kızlara yönelik okullar zaten açılmaya başlanmıştır. Fakat Osmanlı kadın aydını da genç kızların eğitimi konusunda en az Batı’daki kadın hareketinin liderleri kadar kafa yormuşlardır.

Buraya kadar kısaca bahsedildiği üzere, Batı’da kadınların içinde bulunduğu tarihsel koşullar ile Osmanlı’daki kadınların içinde bulunduğu tarihsel koşullar aynı değildir. Bu nedenle, incelenen dönemde Osmanlı’da ve Batı’da “kadın modernleşmesi”nin farklı şekillerde gerçekleştiği söylenebilir. Diğer yandan “modernlik” Batı’dan gelen bir kavramdır. Dolayısıyla her ne kadar Osmanlı’da ve Batı’da kadın hareketi arasında benzerlikler bulunsa da, Osmanlı toplumundaki “modern kadın tasavvuruyla” Batıdaki birbirinden farklıdır. Bu bakımdan bu bölümde, önce Batı’da sonra Osmanlı’da “kadın modernleşmesi”ni ortaya çıkaran gelişmelere bakılmış, ardından da Osmanlı’da ve

Batı’da “kadın modernleşmesi”nin tarihsel olarak nasıl gerçekleştiğine dair bir karşılaştırma sunulmuştur. Ayrıca, “kadın modernleşmesinin” bir parçası olan kadın hareketi ve örgütleriyle kadın dergileri arasındaki bağ açığa çıkarılmaya çalışılmıştır.

2.1. Batı’da Kadınların Durumu

Batı’da, Orta Çağ boyunca hatta on dokuzuncu yüzyıla gelinceye kadar, kadının yasalar önünde hiçbir değeri yoktur. Bu dönemde kadın, evleninceye kadar babasının, evlendikten sonra ise kocasının bakımı ve himayesi altında yaşamıştır. Kadınların, yasalar önünde miras hakkı ve çocukların mülkiyetine sahip olma hakkı yoktur.¹⁷⁰ Orta Çağ boyunca evlilik, her şeyden önce mal ve para transferi anlamına gelmiştir. 11. ve 12. yüzyılda şövalye sınıfından kadınlar, 14. ve 15. yüzyılda ise zengin kadınların büyük bir kısmı, kendi statüsünün altında yani ailesinin mülkiyetine ve statüsüne sahip olmayan bir erkekle evlendirilmişlerdir. Kız çocukları çocukluktan itibaren, iyi bir eş ve anne olabilmek için yetiştirilmiş; kız çocuklarının kamusal hayata katılma düşüncesi bir yana, çalışabilmeleri için gerekli eğitim ve beceriden de yoksun bırakılmışlardır. Kızların, ev içi alanla tanımlanmış olan yaşamları içinde seçme özgürlükleri, sadece evle ilgili düzenleme ve kararlara ilişkindir. Genç kızların kendileriyle ilgili diğer konulardaki kararlarda ise babalarının ya da kocalarının alacakları en son karar geçerlidir. Genç kızların evlenecekleri eşlerini belirleyebilme kararı bile çoğu zaman babalara aittir.¹⁷¹

Ancak kadınlar için koşullar zamanla değişmiştir. 16. yüzyılın sonu ve 17. yüzyılın başları gibi kadınlar, aritmetik hesabını hali hazırda evlerinde ürettikleri ürünleri halka açık pazarlarda satmak için öğrenmişlerdir. Bununla birlikte para kazanarak serflikten kurtulmak isteyen çiftçiler kentlere göç etmeye başlamıştır. Kadınlar da kocaları gibi, sanayileşen kentlerde özgür olmuş fakat düşük ücretli işçi sınıfına dâhil olmuşlardır. Bu durum, kadınların da en azından yaptıkları işin gereklerine uygun olarak eğitim alma ihtiyacını zorunlu kılmıştır. Fakat kadınların eğitim alma gerekliliğine rağmen,

¹⁷⁰ Birçok açıdan kadın hareketlerinin doğmasında öncülük eden İngiltere’de, evli kadınların hukuksal anlamda haklarını koruyan esas düzenleme, yasanın İngiliz Parlamentosu’ndan geçmesini sağlayan, 1865’de parlamento’ya giren ünlü düşünür Stuart Mill ve eşi Harriet Taylor Mill’in çabaları sonucunda gerçekleşmiştir. The Married Woman’s Property Act (Evli Kadınların Mülkiyeti Kanunu, 1870) adıyla kabul edilen yasayla birlikte, evlenen kadınlar artık kolayca mülksüz hale getirilemeyeceklerdir (Maude Glasgow, *The Subjection of Woman and Traditions of Men*, M I Glasgow Press, New York 1940, p.172).

¹⁷¹ Bock, s.23.

erkeklerin büyük bir çoğunluğu, kadınların yerlerinin evleri olduğu düşüncesi ile kadınların eğitimine büyük ölçüde karşı çıkmışlardır.¹⁷²

On sekizinci yüzyılda, kadınların entelektüel bakımdan kendilerini geliştirebilmeleri erkeklerin bu konudaki kararlarına bağlı olmuştur.¹⁷³ Kadınlar, aile içinde yüksek bir konumda bulunsalar dahi ailenin yüksek seviyedeki hizmetçileri olmaktan öte gidememişlerdir. Kadınlar, evlendiklerinde bütün mal varlıklarından mahrum kalmakta, zenginlikleri kocalarının zenginliklerine bağlı olmakta, kaderleri evlendikleri adamın kendisine nasıl davranacağına göre şekillenmektedir. Kadınlar erkekler için evin eşleri ve bekçileri olarak ücretsiz çalışan ve emek üreten kişi olarak düşünülmüşlerdir. Dolayısıyla kadınların mutlaka evlenmeleri beklenmektedir. Genç bir kız, bir erkeğin evlenme teklifini ve ilgisini geri çevirdiği takdirde ‘yaşlı kız’ olarak kalmakla korkutulamaktaydı. Böylece kadınlar, kendi var oluş amaçlarını ve hayatla ilgili olarak beklentilerini ‘evlilik’ kararıyla özdeşleştirdikleri için evlenemedikleri zaman kadın ve anne olma ödevlerini yerine getirememenin ızdırabını yaşamaktaydılar. Asilik ve doğanın yasalarına karşı gelmek kabul edilemez bir tutumdur. Dolayısıyla kadının var oluş amacı, evlenmesi ve çocuk doğurmaktır.¹⁷⁴

Glasgow’a göre, 19. yüzyılda kadının ürkek, itaatkâr ve ağır başlı duruşu, onun boyun eğmişliğinin bir göstergesi anlamına gelmektedir. Söz konusu dönemde erkeğe olabildiğince özgürlük tanıyan; ancak kadını sadece ev işlerinin bir kölesi haline getiren değerlerdeki çifte standart, kadınların ruhlarını yaralamakta ve hasta etmektedir. Ona göre değerlerdeki çifte standart, müstehçen bir dilin, bozulmanın ve küfrün topluma hâkim olmasını getirmiştir. Böyle bir toplumda ise kadın, kendisini hor görülmüş hissetmektedir. On dokuzuncu yüzyılda, kadınların eğitim almasının yasaklanması, hem

¹⁷² Barbara Sinclair Deckard, *The Women's Movement: Political, Socioeconomic and Psychological Issues*, Harper&Row Publishing, New York 1970, p.201.

¹⁷³ John Stuart Mill, *The Subjection of Women (Kadınların Boyun Eğişi, 1869)* isimli eserinde, kadınların, geçmişten beri, babaları tarafından zorla veya parayla eşlerine satılmış olduğunu, Avrupa tarihinin son dönemlerine kadar, babaların, kızlarının rızaları dışında kendi isteklerine bağlı olarak kızlarını evliliğe zorlama güçleri bulunduğunu ifade etmiştir. Mill, kilisenin, evlilik törenlerinde formalite icabı gelinin evliliğe rızası olup olmadığının sorulduğuna; fakat bir kızın babasının öngördüğü bir evliliği red etme şansının gerçekte mümkün olmadığına dikkat çekmiştir. Kocanın, kadının “lordu” olarak kabul edildiği eski İngiliz kanunlarına göre, evlendikten sonra erkek karısının hayatı ve ölümü hakkında mutlak güce sahiptir. Bu durum karşısında kadını, koruyabilecek hiçbir kanun yoktur. Kadın evlenirken mihrap altında, kocasına ömrü boyunca itaat etme yemini vermektedir (John Stuart Mill, *The Subjection of Women*, Hesperus Press Limited, London 2008, p.38).

¹⁷⁴ Glasgow, p.163.

kadının doğuştan gelen yeteneklerinin inkâr edilmesini hem de kendini işe yaramaz ve çaresiz hissetmesini sağlamıştır.¹⁷⁵

Amerika'da ise özgür bırakılan kadınların bile çok az hakkı bulunmaktadır. Amerika'da evlenmiş olan bir kadının bütün varlığı buna çeyizi ve miras olarak kalanlar da dâhil kocasına aittir. Kadınların, yasalar önünde tanıklığı kabul edilmemektedir. Kadınlar, yasal olarak dava açamamakta veya herhangi bir sözleşmeye imza atamamaktaydılar. Kadınların bütün kazancı eşine aittir ve kadın çocuğun vesayetine sahip değildi. Bununla birlikte az sayıda kadına bekâr kalabilme hakkı tanınmıştır. Fakat yaşam koşullarının zorluğu kadınların dul kalmalarına neden olmuştur. Boşanmış ya da eşini kaybetmiş bir kadının yaşamı, evli olan kadından daha zordur. Evli kadınlar hakkındaki kanun, 19. yüzyılın ortasına kadar değişmemiştir. Kadının toplumdaki değerini alçaltan bu durum, dönemin en çok etkili silahı olan dinin kullanılması yoluyla da desteklenmiştir. İnancın daha fazla ağır bastığı bu atmosfer içindeki bütün mezheplerde, kadının akıl ve bedensel yönden kısıtlılıkları vurgulanmıştır. Kadın Hristiyanlık, ilk günahı işleyerek cezalandırılan insandır. Bununla birlikte kadının annelik rolünden dolayı ağırbaşlılık, dindarlık ve uysallık gibi erdemlerin de kadında olduğu düşünülmeye devam etmiştir.¹⁷⁶

Amerikalı kadınların durumu diğer Avrupa ülkelerindeki kadınların durumlarıyla benzer özellikler taşımakla birlikte, Avrupa'daki kadınlardan farklı olarak Amerika kıtasına ilk olarak yerleşen kadınlar için yaşam koşulları daha çetin geçmiştir. Amerikalı kadınlar, toprak arazilerinden elde ettikleri gelirle yaşadıkları için ev işleri ve çocuk bakımı gibi görevlerin yanı sıra toprağı ekip biçmek, mahsulü toplamak, çiftlik işleri gibi birçok işi tek başlarına yapmak zorunda kalmışlardır. Ağır çiftlik işleri, sanayi iş kollarına göre daha çok emek getiren; ancak daha az kazanç sağlayan işler olması sebebiyle, birçok aile, kızlarının sanayi kuruluşlarında çalışmak üzere şehirlere gönderilmesine razı gelmeye başlamıştır. Fakat kızların tekstil fabrikalarına göndermelerinin arkasındaki neden bağımsızlıklarını kazanmaları değil, çiftlikteki işlerin yürüyebilmesi için acil paraya ihtiyaç duyulmasıdır. Dolayısıyla endüstri için ilk iş gücü, Amerika'nın Yankee çiftçilerinin kızları olmuştur ve bu nedenle hakları için ilk mücadeleyi onlar etmiştir. Birçoğu kasabalı olmayan eşler bulup yakın şehirlere yerleşebilmişlerdir. Bu nedenle,

¹⁷⁵Glasgow,p.172.

¹⁷⁶ Deckard,p.244.

modernleşme en çok endüstride ilk çalışmaya başlayan kadınları etkilemiştir. Böylece kasabadaki ataerkil düzen bu şekilde çatırdamaya başlamıştır.¹⁷⁷

Diğer yandan Batı’da kadınların eşit hak arayışlarının ortaya çıkışının, çalışma hayatına katılan kadın işçilerin yaşadıkları olumsuz koşullar neticesinde olduğu düşünülse de, özellikle Avrupa coğrafyasında yaşanan önemli siyasi, sosyal ve ekonomik değişimin toplum üzerinde meydana getirdiği yeni oluşumlarının bir sonucu olarak değerlendirilmelidir. Özellikle; feodal aristokrasiyi bitiren İngiliz Devrimi (1648), ülkedeki kolonicilik hareketini sonlandıran Amerikan Bağımsızlık Savaşı (1776), doğrudan ya da dolaylı olarak İngiliz ve Amerikan devrimlerinden etkilenen Fransız Devrimi (1789), bütün Avrupa’nın ve Amerika’nın toplum yapısını yeniden şekillendirmiştir.¹⁷⁸ Bu devrimlerin en önemli sonuçlarından biri, kadınların ilk defa bir amaç için bir araya gelerek mevcut olan şartların değişmeleri için yürüşlere katılmaları olmuştur. Kadınlar, devrimlere sadece katılmakla kalmamış, örneğin Fransız Devrimi’nde olduğu gibi kimi zaman, bizzat devrimlerin aktörleri olarak varlık göstermişlerdir.¹⁷⁹

Fransız ve Amerikan Devrimleri, kadınların kolektif eyleme katılma özgürlüğünü hissettikleri bir alan yaratmıştır. Böylece tarihte ilk defa, aynı cinsiyetten bireylerin, genelde toplandıkları özel mekânların dışında bir araya gelmelerine izin verilmiştir. Modern devrimler, kadınların sokaklara çıkmalarına ve siyasal kulüpler kurmalarına olanak vermiştir. Öte yandan yeni düzenin kurucuları, bu kulüpleri de kapatabilir ve kadınları ocaklarına geri çağırabilirdi.¹⁸⁰

Kadınların toplandıkları alanlardan bir diğeri de kadın dernekleri olmuştur. Yardımseverlik; kadınların dünyayı algılamalarını, kendileriyle ilgili anlayışlarını ve bir ölçüde kamusal rollerini değiştiren önemli deneyim sağlamıştır. Başlangıçta kadınlar erkeklerin yönettiği bütünlüklü gruplara katılmış, daha sonra kendi yönettikleri kadın grupları kurmuşlardır. 1830’da Rhineland’da Katolik kadınların bir grubu, 1832’de Hamburg’da Protestan Amalie Sieveking’in örgütlediği Yoksullar ve Hastalar İçin Kadın

¹⁷⁷ Kathleen Brown, “The History Of Women in United States to 1835”, *Women’s History in Global Perspective*, (Ed.: Bonnie G. Smith), University of Illinois Press, Chicago 2005, p.258.

¹⁷⁸ Deckard, p.202.

¹⁷⁹ Brown, p. 258.

¹⁸⁰ Georges Duby ve Michelle Perrot, *Kadınların Tarihi*, (Çev.: Ahmet Fethi), Cilt IV, Türkiye İş Bankası Yayınları, İstanbul 2005, s.9.

Birliği, 1859'da Ellen R. White'ın örgütlediği Londra Kitabı Mukaddes Kadınları ve Hemşireleri Misyonu ve 1869'da Octavia Hill'in Hayırsever Organizasyon Derneği bu derneklerden bazılarıdır.¹⁸¹

2.1.1. Batı'da Kadınların Çalışma Hayatına Katılması

İngiliz Kuzey Amerika kadınları, pazarların görülmeye başladığı ilk andan itibaren, ekonomik olarak yerel alış-veriş ağının oluşturulmasında çok önemli bir role sahiptiler. Boston, New York ve Philadelphia gibi şehirlere mal tedariki, kadınların üretici emeği sayesinde gerçekleşmiştir. Örneğin, Philadelphia'ya yakın bir kasabada yaşayan kadınlar, çok büyük kârlar getirecek olan tereyağ üretimini bulmuşlardır. On sekizinci yüzyılla birlikte ise komşu bölgelerde daha çok tereyağı stoklayarak pazara katılmışlardır. Diğer taraftan ev içi endüstride de kadınların katılımı büyüktür. Örneğin, İngiltere'de, yün eğirme ve örgü, on yedinci yüzyılda dindarlığın ve muhafazakârlığın temsili haline gelmeden önce uzun süre ev içi iş gücüne katılımı sembolize etmektedir. On sekizinci yüzyılın başlarında kırsal kesimdeki İngiliz kadınları, yün örmekte, evde dokuma giysileri ve çocuk bezleri yapmaktaydılar. Bunun tersine tarımın geliştiği yerlerde, örneğin Pennsylvania'da erkeklerin iş gücüne daha fazla başvurulmuştur. İngiltere'de Sanayi Devrimi gerçekleştikten sonra, kolonilerden ve diğer sömürge ülkelerinden gelen hammaddenin işlenmesi ve satışı için birçok fabrika faaliyet göstermeye başlamıştır. Bu fabrikalarda çalışmak isteyen yüzlerce işçi, köy ve kasabalardan metropol şehirlere akmaya başlamasıyla, fabrika sahipleri daha ucuza ve daha fazla saate işçi çalıştırmak istemişlerdir. Sanayileşme sürecinde, endüstri alanında en çok kadın ve çocuk işçilerin kullanıldığı bilinmektedir. Bütün bu endüstrileşme dönemi boyunca kadınlar, bitmek bilmeyen saatler boyunca çalıştırılmış ve karşılığında fakirlik sınırında para almışlardır.¹⁸²

Kuzey Amerika'nın tekstil üretimine diğer yerlerden de kadınlar, daha önce akınlar halinde gelmiş olan İrlandalı göçmenlere karışık Kuzey Amerika'nın iş gücünü oluşturmuşlardır. Bütün bu gelişmeler, Avrupa endüstrileşmesinin dünya ölçeğinde gelişmesini sağlamıştır. Kitlesele halde tekstil üretimi, demir ocakların üretimi, beyaz unun gelmesi, gardolapların çeşidinin ve büyüklüğünün standartlaşması, sofralardaki

¹⁸¹Duby ve Perrot, s.9.

¹⁸² Bartley, *The Changing Role of Women 1815-1914*, Hodder&Stoughton, London 1996, s.48.

yiyecek çeşidinin artması, evdeki iş gücünün doğasını değiştirmiştir. Bazı ürünlerin ortaya çıkması, kadınları aile üyelerinden biri olmadan da işi tek başlarına yapabilir hale getirmiştir. Dolayısıyla kadınlar için ev işi, gittikçe artan bir durum halini almıştır. Yeni ürünlerin ortaya çıkma beklentisi, çamaşır işinin artmasına, daha fazla sayıda tabak yıkamaya ve farklı türdeki ocaklar içinde pişecek ekmek için daha fazla beyaz una ihtiyaç duyulmasına neden olmuştur. Sanayileşmeyle birlikte, kadınlara yönelik bazı meslek grupları ortaya çıkmıştır. Özellikle 1830 ve 1840'larda genç kadınlar, ağırlıklı olarak çamaşırcılık, terzilik, aşçılık, iğnecilik gibi işlerde istihdam edilmişlerdir. Kadınlar ucuz emekle bütünleştirilmiş, fakat emeklerin tümü kadınlara uygun görülmemiştir.¹⁸³

Sanayi Ürünleri Sergisi'nde (1867) bir Fransız delege cinsiyete, malzemeye ve tekniğe göre ayrımları şöyle betimlemiştir: 'Erkek için ağaç ve metal. Kadın için aile ve kumaş'. Hangi işin kadınlara uygun olduğu, hangisinin olmadığıyla ilgili kanıların değişmesine ve farklı zamanlarda farklı uygulanmalarına rağmen, yine de toplumsal cinsiyet istihdam değerlendirmelerine düzenli olarak girmiştir. Kadınların çalıştırıldığı işler 'kadın işi', fiziksel yeteneklerine ve doğuştan üretgenlik düzeyine biraz daha uygun işler olarak tanımlanmıştır. Bu söylem, kadınların bazı işlerde yoğunlaşarak kadınları mesleki hiyerarşinin her zaman en dibine yerleştirerek ve ücretlerini asgari geçim düzeyinin altında saptayarak emek pazarında cinsel iş bölümünü üretmiştir.¹⁸⁴

Örneğin, İngiltere'de matbaacılık sektöründe kadınlar, genellikle ciltçilik işlerinde çalışmış ve bu işler 'kadın işi' olarak nitelendirilmiştir. Kadınlar, vasıflı ustalık gerektiren bir iş yapmalarına rağmen, usta erkeklerden daha düşük ücret almaktaydılar. Bununla birlikte matbaacılık sektörü potansiyel olarak ucuz kadın emeğine gereksinim duymaya başlayınca Mürettepler Sendikası, kadınların erkeklerin yerine istihdam edilmesi ihtimaline karşı tedbir almak istemiştir. Kraliçe Viktorya döneminden miras kalan 'kadının yeri evidir' sloganının da desteği ile sektördeki erkeklerin işlerinin savunulması için büyük bir mücadeleye girişilmiştir. Böylece matbaacılıkta kadın işçi istihdamı etkili bir biçimde engellenmiştir. Ancak, yüzyılın sonlarına doğru işverenlerin bir kez daha sektöre kadın işçi sokma konusunda bir girişimde bulunduğu görülmüştür. Monotype makinasının üretim sürecine sokulması ile birlikte dizgicilerin işi iki ayrı

¹⁸³ Duby ve Perrot, s.382.

¹⁸⁴ Duby ve Perrot, s.382.

makinaya bölünmüş ve klavye işlerine kadın işçiler alınmaya başlamıştır. Bunun üzerine, 1910 yılında, Murettipler Sendikası'nın matbaacılık sektöründe kadın işçi istihdamını ülke çapında engellemek üzere büyük bir Haçlı Seferi düzenlemiştir. O sıralarda yeni yeni örgütlenmeye başlayan sektörün vasıfsız erkek işçileri ile yapılan ittifak sayesinde mürettipler, bu seferden başarı ile çıkmışlardır. Böylece, okumuş olmalarına ve işte yetenekli olmalarına rağmen birçok kadın dizgi ve baskı işlerinden tamamen uzaklaştırılmıştır. Dolayısıyla bu prestijli ve ücreti yüksek işe uzun bir süre kadınların girmeleri mümkün olmamıştır.¹⁸⁵

Bununla birlikte kadınları üye kabul eden ve bizzat kadın işçiler tarafından kurulan sendikalar bulunmaktaydı. Bu sendikalar kadınların iş gücünün önemli bir kısmını oluşturduğu tekstil, giyim, tütün ve ayakkabı sektörlerinde yoğun olarak faaliyet göstermişlerdir. Kadınlar, bazı alanlarda ulusal sendikalara katılmalar engellendiğinde ya da yasaklandığında bile, yerel sendikalarda ve grevlerde aktif oldular. Ayrıca, kadınlar, ulusal kadın sendikaları kurdular ve geniş bir meslek yelpazesinden kadın işçileri saflarına topladılar. Örneğin, 1889'da kurulan İngiliz Kadın Sendikaları Birliği, 1906 yılında ise Ulusal Kadın İşçiler Federasyonu kuruldu. Bu federasyonun 1. Dünya Savaşı arifesinde 1914 yılında, 20.000'e yakın üyesi vardır. Fakat kadınların yaptıkları işler hangi iş kolunda olursa olsun, faaliyetleri çoğunlukla kadın faaliyeti olarak tanımlanmıştır. Böylece kadınlar, kendilerine özgü bir işçi kategorisi haline gelmişlerdir. Bu nedenle kadınlar genellikle ayrı gruplar halinde ya da Amerikan Emek Şövalyeleri örneğinde olduğu gibi 'kadın meclisleri' biçiminde örgütlenmişlerdir.¹⁸⁶

Sonuç olarak çalışan kadınların durumu, hangi meslek kategorisinde olursa olsun, kadınlık durumlarıyla ilgili olarak geçmişten gelen geleneksel yargılara göre değerlendirilmiştir. Batı'da kamuoyunda uzun bir süre kadın işçilerle ilgili sorunların, bir kadının ücret karşılığı çalışmasının uygun olup olmadığı, kadınlar için hangi tür işlerin uygun olacağı gibi etikboyut üzerinden tartışıldığı görülmüştür. Kadınların çalışma hayatıyla kamusal alana çıkışı yaşları, statüleri ve konumları ne olursa olsun, 19. yüzyıl boyunca çok fazla kabul görmemiş, kadını özel alan içinde evlilik ve çocukla ilgili olarak düşünme geleneği devam etmiştir.

¹⁸⁵Hacer Ansal, "Kapitalist Üretimde Cinsiyetçilik", *11.Tez*, Alan Yayıncılık, İstanbul 1989,s.13.

¹⁸⁶ Duby ve Perrot, Kadınların Tarihi, s.391.

2.1.2. Batı’da Genç Kızların Eğitimi

Batı’da genç kızların eğitimi konusu, her ülkenin farklı coğrafyalarda bulunmaları ve kendine özgü ülke koşulları olması nedeniyle farklı özellikler gösterse de birbirine benzeyen temel özellikler de taşımaktadır. Örneğin, genç kızlara dini eğitime yönelik ya da genellikle evle ilgili işlerde bilgi ve becerilerini geliştirici bir eğitim verilmesi, 19. yüzyılın ikinci yarısına kadar kadınların üniversitelere kabul edilmemeleri ortak bir özelliktir. Genç kızların eğitimiyle ilgili dikkat çekilmesi gereken bir diğer ortak nokta, Avrupa’da ilk olarak ortaya çıkan kadın hareketinin temel talepleri arasında kadınların eğitim hakkının da bulunmasıdır.

Batı’da genç kızlar için kimi ülkelerde zorunlu tutulan ilkokul eğitimini veren okullar, rahibe okulları ve yatılı okullardır. Örneğin, 17. yüzyıl Protestan Alman ilkokulu eğitimi her ne kadar sınırlı eğitim alabilmeyi sağlasa da hem kızlar hem de erkekler için zorunlu olması bakımından modern eğitimin ilk aşamaları olarak kabul edilmektedir. Eğitimin zorunlu olması aynı zamanda uzun zamandan beri reformcuların çabalarıyla bir yere getirilmeye çalışılan eğitim alanını büyük ölçüde etkilemiştir. Kadınlar için devlet ilkokullarının zorunlu hale getirilmesinin amacı ise kadınlara, ev işlerinde, Hristiyan öğretilerini öğretmekten daha fazla şeyler öğrenebilmelerini sağlamaktır. Reformcular, kadınlar için zorunlu hale getirilen ilkokullarda, kızların gündelik ev işleri bilgisi edinmelerini amaçlamışlardır. Atılan bu adımlar gizliden gizliye, aşamalı olarak kadınların eğitimi düşüncesinin kabul edilir hale gelmesini sağlamıştır. Böylece erken dönem protestan reformistler, kadınlığa ilişkin imajın belirlenmesine öncülük eden tartışmaları ve geleneği başlatmışlardır.¹⁸⁷

Bununla birlikte kadınların eğitime ilişkin düşünceler ve yargılar pek olumlu değildir. Antik Yunan geleneğini, Rönesans’tan aktaran Avrupalı filozoflar, kadınların akli değil, hissi olduklarını, dolayısıyla akılla ilgili konularda eğitim almalarının gerekli olmadığını düşünmüşlerdir. Ancak zaman ilerledikçe, ne korkular ne de tartışmalar, kadınları öğrenmekten ve eğitimden alıkoyabilmiştir. Kızların ilkokul eğitimini içeren uygulamalar kısa zamanda başarıya ulaşmıştır. Birçok politik ve dini lider kadınların neden tarih boyunca öğrenimden uzak tutulduğu üzerinde düşünmeye başlamıştır.

¹⁸⁷ Peter Petschauer, *The Education of Women in Eighteenth Century Germany*, The Edwin Mellen Press, Newyork 1989, p.12.

İlkokullarla birlikte Batı'da genç kızların eğitiminde yatılı okulların da önemli bir yeri bulunmaktadır. Erken modern dönemde Fransa'daki aristokrat ailelerin kızları tıpkı İngiltere'dekiler gibi, ev işlerini öğrenebilmek için sıklıkla uzaklara gönderilmişlerdir. 17. yüzyıldan itibaren rahibe okulları, reformlara karşı kurumlar olarak çalışmıştır. Bu okullarda, kadınlara verilen eğitimde dini kurallar ağır basmıştır. Fransa'da 1641 yılında, sekiz rahibe okulu vardır. Bu okulların eğitimdeki temel amacı Hristiyanlığın yeniden tesis edilmesi için fakir kızlara eğitim olanağı sağlayabilmektir. Bu kurumların birçoğu vakıf okullarıyla, inançlı Hristiyanlar'dan gelen yardımlaşma paralarıyla finanse edilmiştir. 1600 ile 1660 yılları arasında, bu yatılı kız okullarının toplam sayısı sadece Paris'te kırk birdir. Bu okulların sayısı 17. yüzyılın sonuna doğru Fransa'da beş yüzü bulmuştur. On sekizinci yüzyılın sonunda, Fransa'da genç kızlar için öğrenime başlayan özel yatılı okulların sayısı birden bire artarken, önceki rejim altında açılan rahibe okulları aşamalı olarak popülerliğini kaybetmiş ve 1792'de kapanmıştır.¹⁸⁸

Modernleşme süreciyle birlikte gittikçe sekülerleşen bir toplumda, sanayinin iş gücüne uygun olarak yetişmesi gereken yeni bir nesile ihtiyaç duyulmuştur. Bu nedenle zamanla Batı'da dini içerikli eğitim veren yatılı okulların yerlerini şimdiki gibi modern okullara benzeyen kurumlar almaya başlamıştır. Diğer taraftan elit, üst ve orta-sınıf genç kızlarının eğitim alma imkânları hep var olmuştur. Varlıklı aileler, kızlarının iyi evlilikler yapabilmeleri için entelektüel bilgilerini zenginleştirecek onların iyi birer eş ve anne olarak yetişebilmelerini sağlayacak bilgi ve beceriye ulaştıracak özel yatılı okulları tercih etmişlerdir.

Varlıklı ailelerin kızlarının gönderildiği özel yatılı okullar, ancak on sekizinci yüzyılın başlarında ortaya çıkmıştır. Bu özel yatılı okullarda, kızlar ancak beş altı yıl eğitim alabilmekteydiler. Kız çocukları daha sonra eğitimlerini annelerinin ya da büyükannelerinin yanında evde tamamlamaktaydılar. Genç kızlar, tam bir burjuva kadını olarak evlilik için gerekli şartlara sahip olmak üzere yetiştirilmekteydiler. Genç kızlar, aile toplantıları, balolar, yemekler düzenlemek, iyi şarkı söylemek ya da dans etmek, tartışmalarda zekâlarıyla erkekleri büyülemek üzere eğitilmişlerdir. Genç bekâr

¹⁸⁸ Christina De Bellaigue, *Educating Women: Schooling and Identity in England and France 1800-1867*, Oxford University Press, New York, United States 2007, p.24-25.

bir kızın, tek başına dışarı çıkması hoş görülmemiş ve genç kızlar dışarı çıkmak istediğinde anneleri ya da büyük anneleri onlara eşlik etmiştir.¹⁸⁹

Batı’da kız çocuklarının eğitimi, ancak 19. yüzyıla gelindiğinde devlet okullarının açılmasıyla düzenli hale gelmiştir. Yine de kızlara yönelik olarak açılan okullarda kız çocuklarının başarısına ”kızların yeri annelerinin yanındır” düşüncesiyle çok fazla önem verilmemiştir. Bu nedenle kızlara yönelik açılan okullar, daima erkek okullarının başarı yönünden gerisinde kalmıştır. 1819 ile 1836 yılları arasında kızların okuması için çaba gösterilse de, sadece 1850 yılından sonra bu konuda önemli bir ilerleme sağlanabilmiştir. Örneğin, Fransa’da 1867 yılında tüm Fransa boyunca, kırk şehir ve kasabada kızlar ortaokula kadar okuyabilme hakkını elde etmişlerdir.¹⁹⁰ Bu sayı, az bir sayı gibi görünse de, dönemin koşulları ve kızların okuma yazma oranının daha düşük olduğu İspanya ve İtalya gibi ülkelere nazaran küçümsenmeyecek bir rakamdır.

Fransa’daki kadını ev içinde düşünme alışkanlığı, hem politik hem de toplumsal açıdan memnuniyet verici olarak karşılanmaktaydı. Annelik ve aile, on dokuzuncu yüzyıl boyunca eleştirmenler tarafından, toplum yaşamının en küçük birimi olarak incelenmiştir. Bunun doğal bir sonucu olarak da rahibe kız okullarından itibaren kızlara eğitim veren bütün kurumlar, kamuoyunda önemli bir konu olarak tartışılmıştır. Benzer bir şekilde, İngiliz Protestan Evangalist anlayışın merkezinde de kadın ev içinde, aile içinde, özel alan dâhilinde düşünülürken erkek maskülen bir dünya olarak görülen iş yaşamı (kamusal alan) içinde düşünülmüştür. Bu nedenle, İngiliz kız okulları aile havası yaratmak amacıyla mekân olarak daha küçük bir alana kurulmuştur.¹⁹¹

İngiltere’de 1800 ile 1914 yılları arasında genç kızlara yönelik eğitim veren okullar, işçi sınıfına kız yetiştiren çalışma evleri, dini eğitim veren okullar ve özel okullar olmak üzere üçe ayrılmıştır. Dini eğitim veren okullar yardım kurumlarından gelen gelirlerle, devlet tarafından ayrılan ödeneklerle ve özel bağışlarla finanse edilmiştir. 1870 sonrasında bu kurumların yerini zamanla yatılı okullar almış ve bu okullar çalışan sınıfa katılacak olan çocuklar için eğitim olanağı sağlamıştır. Diğer yandan çalışan sınıfın eğitimiyle ilgili yasal değişiklikler, fabrikaların ve fakir insanların durumunu

¹⁸⁹Claire Moses Goldberg, *French Feminism in the 19th Century*, State University of New York Press, New York 1984, p.32.

¹⁹⁰Goldberg, p.32.

¹⁹¹ Bellaigue, s.40.

düzenleyen yasal reformlarla paralel olarak yürütülmüştür. 19. yüzyılda, fabrikalarda çalıştırılan ekonomik durumu iyi olmayan çocuklar, çalışma evlerinde kalmışlardır.¹⁹² İşçi çocuklar için eğitim hemen hemen her yerde cinsiyet farkı olmaksızın aynı şekilde uygulanmıştır. 1833'den itibaren pamuk üreticileri, fabrikalarında çalışan çocukları yarım gün okula göndermekle yükümlü olmuşlardır. Fabrika okulları okulların kalitesine göre farklılık göstermekle birlikte, bütün fabrika okullarında okuma, yazma, temel matematik bilgileri ve cinsiyet farklılığına göre belirlenmiş temel beceri gerektiren işler konularında eğitim verilmiştir. Çalışma evlerindeki durum, fabrika okullarından daha kötü bir durumda olmuştur. 1834'teki Fakirler Hakkındaki Kanun, yoksul ailelerin çocukları için çalışma evlerinin okul olarak hizmet vermesini öngörmüştür. Verilen eğitim, erkek ve kız çocuklar için farklılık göstermiştir. Kız çocuklar ev içi işlere yönelik, erkek çocuklar işçilik gerektiren işlere yönelik eğitim görmüşlerdir. Genç kızlar daha okuma yazma öğrenmeden gelecekteki meslekleri olacak temizlikçilik, çamaşırcılık, terzilik gibi işleri öğrenmişlerdir.¹⁹³ Bu nedenle, işin cinsiyete göre belirlenmiş olması, kadın ve erkeğe uygun iş kollarını ortaya çıkarmıştır.

Kadınların eğitimi konusundaki istek hali hazırdaki aydınlanma söyleminin içinde yer almıştır. Bu istek hem genel olarak insan olmanın bir hakkı hem de kadınların birey olarak eğitim alma hakkının bir gereği olarak anlaşılmıştır. Eğitim konusu, kadınlar çalışma hayatına katıldıkça daha çok önem kazanmıştır. Oysa on dokuzuncu yüzyıla kadar eğitim alma şansına sadece üst sınıftan kadınlar sahip olmuştur. Bu nedenle Batı'da kadınlar, on dokuzuncu yüzyılın ikinci yarısına kadar, lise ve üniversitelere girebilme hakkının verilmesi için mücadele etmişlerdir. Kadınların daha iyi bir eğitim alması, kadınları boyun eğen bir konumdan kurtarmanın yanı sıra iyi bir eğitim alan kadınlara birçok mesleğin de kapılarının açılmasını sağlayacağı için önemli görülmüştür. Kadınlar şimdiye kadar sadece erkekler için ayrılan akademik mesleklerin kendileri içinde açık olmasını istemişlerdir. Bazı ülkelerde bu istek, kadın rakiplerinden korkan ve ellerinde tuttukları cinsiyete ilişkin rolleri kaybedeceği endişesi taşıyan erkek öğrencilerin direnişleri ve saldırgan davranışlarıyla sonuçlanmıştır.¹⁹⁴

¹⁹² İngilizcesi 'workhouses' olarak geçen sözcük 'çalışma evleri' olarak tercüme edilmiştir. Bu evlerdeki çocukların hangi koşullar altında kaldıklarına ilişkin bilgiyi Charles Dickens'ın *Oliver Twist*(1839) isimli romanında bulmak mümkündür.

¹⁹³ Bartley, p.29-30.

¹⁹⁴ Paletschek and Ennker, p.219.

Batı'da genç kızların yüksek okula gitme imkânlarına kavuşmaları için biraz daha beklmeleri gerekmiştir. Tarihte, tek tük de olsa kadınların Avrupa üniversitelerinde okuyabildiklerine rastlanmıştır. Ancak kadınların erkek öğrencilerle eşit koşullarda üniversitelere öğrenci olarak kabul edilmeleri, Avrupa'da orta-sınıf genç-kızların ve kadınların eğitimiyle ilgili önemli gelişmelerin olduğu on dokuzuncu yüzyılın ikinci yarısı ve yirminci yüzyılın başlarına rastlamaktadır. Birçok ülkede genç kızlar için eğitim, ilk ve ortaokul seviyesine doğru yaygınlaştırılmış ve sonunda üniversitenin kapısı kadınlara aralanmıştır. İngiltere, kadınlara yükseköğrenimin kapısını açan ilk Avrupa ülkesi olmuştur. İngiltere'de ilk kadın koleji Hitchins arkasından 1869 yılında Girton Koleji ve 1878 yılında University of London (Londra Üniversitesi) kadınları eğitime kabul etmiştir. Merkezden öteye serpiştirilmiş bu üniversite sistemi, hem kamu hem de özel kuruluşlardan oluşmuştur. Kadınların bu üniversitelere girişleri ağır ağır gerçekleştirilen bir süreç olmuştur. Kadınlar, üniversite sayısı giderek artan İngiltere'de tek tek ve aşamalı bir şekilde üniversitelere kabul edilmişlerdir. Örneğin İskoçya'da kadınların üniversiteye kabulü, kraliyet komisyonu tarafından 1892 yılında önerilmiş, University of Wales (Galler Üniversitesi) kadınların kendi üniversitesinde öğrenim görme hakkını tüzüklerini koymuşlardır. Bu süreç ise 1893 yılında ancak tamamlanmıştır. İngiltere'nin en prestijli iki üniversitesi ise; kadınları uzun süre yükseköğrenime kabul etmemiştir. Oxford 1920 yılında, Cambridge 1922 yılında kadın öğrencileri üniversitelerine almışlardır. Cambridge'de kadınlar, öğrenci olarak tam üyeliğe; ancak 1948 yılında kabul edilmişlerdir.¹⁹⁵

Almanya'da ise 1890 yılının sonlarına kadar kadınların üniversitelere girmesi, başta hükümet ve bakanlıklar olmak üzere birçok kurum tarafından engellenmiştir. Daha sonra, Alman eğitimden sorumlu bakanlıklar, Alman eğitiminin dünyadaki en iyi eğitim sistemi olmasına karar verdikleri için kadınları da eğitim hayatına dâhil etmişlerdir. Dolayısıyla İngiltere, Amerika ve Fransa'nın ardından Almanya'da 1900 ile 1909 yılları arasında, kadınları yükseköğrenime erkeklerle aynı koşullarda, kabul etmişlerdir.¹⁹⁶ Söz konusu dönemde diğer Avrupa ülkeleri arasında okur-yazarlık oranı en düşük ülke olan İspanya'da ise çok az sayıda kadın, erkeklere oranla okuma-yazma öğrenebilmişlerdir. İspanya, kadınları üniversitelere en son kabul eden Batı Avrupa ülkelerinden biri

¹⁹⁵Katherina Rowold, *The Educated Women: Minds, Bodies and Women's Higher Education in Britain, Germany and Spain 1865-1914*, Routledge 2010, p.3.

¹⁹⁶Richard J. Evans, "The Feminist Movement in Germany 1864-1933", *Sage Studies in 20th Century History*, Volume 6, Sage Publications, Beverly Hills London 1976, p. 19-20.

olmuştur. İspanya’da, 1910 yılında, kraliyet tarafından kadınlara erkeklerle aynı koşullarda üniversiteye giriş hakkı tanınmıştır.¹⁹⁷

Batı’da kadınların yükseköğrenim hakkı kazanma süreçleri, kadınların bu konudaki kararlı bir şekilde mücadele etmeleri, yavaş ve uzun zamana yayılan bir süreç olarak gerçekleşmiştir. Genç kızların eğitimi, birinci dalga kadın hareketinin en önemli konusudur. Önce Batı ve Orta Avrupa sonrasında Kuzey, Güney ve Doğu Avrupa’da yaygınlaşan kadınların yükseköğrenime devam etmesi, 19. yüzyılın ikinci yarısında ortaya çıkan orta-sınıf kadın hareketinin temel amaçlarından biri olmuştur. Kadın hareketlerinde en önemli konulardan biri olan, yükseköğrenime giriş hakkı için sürdürülen kampanyalar birçok ülkede başarıyla sonuçlanmıştır.¹⁹⁸

Diğer taraftan kadınların üniversitelere kabulünün önem derecesi, farklı ülkelerdeki farklı feminist hareket liderlerine göre farklılık göstermiştir. İngiltere’de, yükseköğrenim de dâhil olmak üzere kadınların eğitimi, 1860’lardaki kadın hareketinin her zaman en önemli konularından biri olmuştur. Dönemin önemli feminist yayınları aracılığıyla kadınların eğitim alma hakkı savunulmuş; kadınların zekâ ve yetenek yönünden erkeklerden geri kalmadıkları vurgulanmıştır. Almanya’da ise süren feminist kampanyalarda, birçok farklı konu üzerinde durulsa da kadınların yükseköğrenime giriş hakkı konusu, hem orta-sınıf kadın hareketinin hem de işçi-sınıfı kadın hareketi içersinde önemini korumuştur.¹⁹⁹

Diğer ülkelerde olduğu gibi dünyadaki gelişmelere bağlı olarak Almanya’da bu konunun tartışmaya açılması, 1860 ve 1870’li yıllar boyunca gelişen kadın hareketinin ortaya çıkması ve kadınların tıp ve öğretmenlik gibi alanlar da dâhil olmak üzere farklı alanlarda akademik eğitim alma istekleri üzerine ortaya çıkmıştır. Almanya’da kadın hareketinin gelişmesiyle birlikte kadınların yükseköğrenime kabulü konusu, üniversite eğitiminin doğasının ve öneminin anlaşılmasında etkili olmuştur. Bildung (kendini eğitim yoluyla geliştirme), Wissenschaft (irfan) ve kültür gibi büyük ölçüde cinsiyete dayalı olan ve kültürel kavramların ağırlık kazanmaları söz konusu olmuştur. Bu kavramlar eğitilmiş orta-sınıfın, Bildungsburgertum’un (üst burjuva), elit tabakayı oluşturan üniversite profesörlerinin toplumdaki konumlarını ve kimliklerini belirlemede

¹⁹⁷ Rowold, p.156.

¹⁹⁸Rowold,p.69.

¹⁹⁹Rowold,p.69.

önemli bir rol oynamıştır. ‘Alman kültürü’ kavramı, kültürel temellere vurgu yapan Alman ulusal kimliğini temel alan sağ kanadın ve Alman milliyetçiliğinin gelişiminde merkezi bir yere sahiptir. Üniversiteler, Bildung (kendini eğitim yoluyla geliştirme) ve kültürün yaratılması ve yardımın sürdürülmesinde önemli kurumlardan biri olarak düşünülmüştür. Bundan dolayı kadınların üniversitelere alınması, üniversite yapısında da köklü değişikliklere gidilmesi düşüncesini gündeme getirmiştir.²⁰⁰

Feministlere göre eğitim, kadınların entelektüel dünyasını harekete geçirecek bir uyarıcı ve profesyonel olarak yetişecekleri bir alan olarak da görüldüğü için de önemli bir konu olarak görülmüştür. Bunun yanında, birçok feminist, kadınların eğitimiyle, Bildung’la (kendini eğitim yoluyla geliştirme) karakterlerinin şekilleneceğini düşünmüştür. Sanayi Devrimi esnasında ve devrimin ardından, Bildung düşüncesi, eğitim sonucunda elde edileceği düşünülen bireysel özerkliğin ve toplumsal amacın gerçekleşmesiyle ilişkili olarak gelişmiştir. Böylece The Berliner Frauen-Bildungsverein(Women's Educational Association of Berlin: Berlin Kadınları Eğitimi Birliği) 1848 yılında kadınların toplumda eşit olabilmelerini sağlayacak olan ve Bildung’la kazanılacak özelliklerin insanlığın yararına hizmet edebileceği düşüncesiyle kurulmuştur. 1851 yılında, *Frauenzeitung*’da (*Women's Journal: Kadınların Gazetesi*’nde), kadınların ancak kendini eğitim yoluyla geliştirmesiyle bağımsızlığına ve özgürlüğüne kavuşacağı ve toplumun bir üyesi olarak yaşayabileceği iddia edilmiştir.²⁰¹

Yüzyılın bitiminde Almanya’daki kadın hareketleri çok sayıdaki örgütlenişi ve çok fazla kişiye ulaşması bakımından diğer hareketlerden ayrılmıştır. Bu hareketler aynı zamanda radikal ve ılımlı, dini ve dini olmayan, burjuva ve işçi sınıfı kadın hareketleri gibi birbiriyle ihtilaflı görünen fraksiyonları da kapsamıştır. Bu fraksiyonlardan en çok öne çıkan Clara Zetkin liderliğindeki işçi-sınıfı kadın hareketi olmuştur. Clara Zetkin tarafından çıkarılan, sosyalist haftalık yayınlardan biri olmasına rağmen, *Die Gleichheit*’te (*Equality: Eşitlik*) kadınların üniversitelere başvurularıyla ilgili haberler yer almıştır. Ayrıca, Zetkin de kadınların eğitimi konusuna kendi yazdığı kitaplarda değinmiştir.²⁰²

²⁰⁰ Rowold, p.69.

²⁰¹ Rowold, p.83.

²⁰² Rowold, p..74.

Zetkin'in kadınların eğitimi konusundaki görüşleri, kadın bedeninin ve aklının “anne ve eş” olması için erkeğin aklının ise “entelektüel ve kültürel eylemleri” yerine getirmesi için tasarlanmış olduğu yönündeki savlara tepki olarak ortaya çıkmıştır. Zetkin burjuva hareketlerinin içinde yer alan diğer kadınlardan farklı olarak kadın olmakla yaratıcı güç arasında bir zıtlık görmemiştir. Ona göre kadınlar, bilim ve sanat hayatında entelektüel düşünceden yoksun değildirler. Tam tersine kadınların akli yöndeki farklılıkları, entelektüel zenginliğin ortaya çıkmasını sağlayacaktır. Kadınların farklılıkları, daha fazla farklı fikirlerin anne olabilmeleri ise içlerindeki yaratıcı gücün ortaya çıkmasını ve dolayısıyla sanatsal başarıyı getirebilecektir. Zetkin kendi yazılarında, kadınların fiziksel yapılarının bir doğası gereği farklı düşünüp hareket etmelerini, toplumsal ilişkileri zenginleştirerek erkekleri tamamlayıcı bir unsur olarak avantaja çevrilebileceğini ifade etmiştir.²⁰³

Tarihçiler, Almanya'da sadece orta-sınıftan gelen kadınların üniversitelere girmekle ilgilenildiğini diğer sınıftaki kadınların eğitim durumuyla ilgilenilmediğini iddia etmektedirler. Böylece üniversitelerde eğitim almak, sadece elit sınıfa mensup kadınlarla sınırlı kalmıştır. Dolayısıyla sosyalist kadınlar sıkça yükseköğrenim hakkının kadınların büyük çoğunluğuyla ilgili olmadığını açıkça ifade etmişlerdir. Bununla birlikte az da olsa kadınların yükseköğrenime girmesini destekleyen sosyal demokratlar da vardır. Örneğin, Sosyal Demokrat Parti'nin liderlerinden August Babel, Reichstag'da (Alman Parlamentosu'nda) kadınların yükseköğrenime girişine destek veren ilk isimlerden biri olmuştur.²⁰⁴

İspanya'da ise durum biraz farklı olarak gerçekleşmiştir. İspanya'da organize olmuş bir kadın hareketi 1910 yılının sonlarına doğru, kadınların üniversitelere giriş haklarını elde etmelerinden sonra görülmüştür. Bu nedenle İspanya'da kadınların yükseköğrenime girmeleri konusu, kadın hareketi içinde yer almamıştır. Öte taraftan, 19. yüzyıl ve öncesinde, bireysel olarak birçok aktivist kadınların yükseköğrenime ve mesleklere girmesini desteklemiştir. Bu konuyla ilgili olarak başta liberal Krausist reform hareketinden olmak üzere, işçi hareketlerinden ve diğer hareketlerden de destek gelmiştir.²⁰⁵

²⁰³ Rowold, p.98.

²⁰⁴ Rowold, p.74.

²⁰⁵ Rowold, p. 2-3.

İspanya’da organize olmuş kadın hareketi İngiltere ve Almanya’dan çok sonra, 1918 yılında Asociacion Nacional de Mujeres Espan (National Association of Spanish Women: İspanya Ulusal Kadınlar Birliği) ve arkasından 1920 yılında diğer kadın örgütlerinin kurulmasıyla ortaya çıkmıştır. Bununla birlikte yirminci yüzyılın başlarında İspanya’da feminist bilinç ve uyanış görülmeye başlamıştır. On dokuzuncu yüzyılın bitiminde orta-sınıftan kadınların eğitimi ve yükseköğrenim konusu, tartışmaların en önemli konusu haline gelmiş olsa da organize olmuş bir kadın hareketine ancak kadınların üniversitelere girebilme haklarını kazanmalarından çok sonralara rastlamıştır.²⁰⁶

Avrupa’da kadınların eğitimi genel olarak değerlendirildiğinde, on dokuzuncu yüzyıla kadar kamunun gündemine alınmamış olduğu görülecektir. Her ne kadar on yedinci yüzyılla birlikte, Almanya gibi modern okulların ilk örnekleri olarak kabul edilecek ilkokullar ortaya çıksa da kadınların bir meslek sahibi olarak yetişmesi düşünülmemiştir. Bu nedenle, kadınları dini, ahlâki ve ev içi konularla ilgili bilgi edinebilmelerini sağlayacak rahibe okullarının, özel ve yatılı okulların, genç kızların eğitimi için tercih edildiği söylenebilmektedir. Genç kızların eğitiminde, kadın hareketinin öncülüğünü yapan İngiltere, Almanya, Fransa gibi ülkelerde bile kadının eviçi alanla ilgili olarak düşünülmüş olması, kızlara yönelik dersler veren kurumlarda müfredatın cinsiyete özgü hazırlanması ile sonuçlanmıştır. Bu düşünce biçimi, sanayi kuruluşlarına genç kızları istihdam edecek olan okullarda da verilen eğitimin, kızların el becerilerine göre dikişçilik, bulaşıkçılık, ütücülük gibi işlerin öğretişmesine yönelik bir müfredatın takip edilmesiyle sürdürülmüştür.

Diğer yandan genç kızlara gerekli mesleki beceriyi edinmelerini sağlayacak olan yüksek okullara girişlerinin çok uzun bir tarih boyunca göz ardı edildiği ve ancak ondokuzuncu yüzyılın ortalarında bu hakkı elde edebildikleri unutulmamalıdır. Kadınlar, yüksekokul kurumlarına kabul edilseler dahi, kadının akli olmadığı yönündeki cinsiyetçi bakışla gerçek hayatta mücadele etmek zorunda kalmışlardır. İlk kadın hareketleri neticesinde kadınlar, eğitim hakkını elde etmiş olsalar da, kadınların eşit olanaklarla ve koşullar

²⁰⁶ Rowold, p.156.

altında eğitim almaları konusundaki sorunların devam etmesi, kadınların eğitimi konusunu ikinci dalga kadın hareketinin de temel sorunları arasına yerleştirmiştir.

2.1.3. Kadın Hareketinin Örgütlenerek Ortaya Çıkışı

Kadının çalışma hayatına girişiyle kamusal alana çıkışı modern Batılı ulus-devletleri, kadınların durumlarıyla ilgili yasal düzenlemeler yapmaya zorlamıştır. Bu koşullar altında ortaya çıkan birinci dalga kadın hareketi, başta İngiltere ve Amerika olmak üzere birçok örgüt çatısı altında faaliyetler göstermiştir. Organize olmuş bir kadın hareketinin İngiltere’de ve Amerika’da görülmeye başlaması; kültürel, ekonomik ve transatlantik akrabalık bağlarının en güçlü olduğu bir döneme denk düşmüştür. Her iki hareket, aynı problemleri yaşayan ve aynı olanaklara kavuşmak isteyen, birçok reformun gerçekleşmesi için çalışan, çoğunlukla orta sınıf kadınların ağırlıklı olduğu hareketlerdir. Bu hareketler; demokrasideki endüstrideki şehirleşmedeki ilerlemeler, liberalizmin evrimi, sosyalizmin ortaya çıkması, sosyolojinin uygulanmaya başlaması, Sosyal Darwinizmin doğması, Birinci Dünya Savaşı’nın patlak vermesi gibi koşullar sonucu ortaya çıkmıştır.²⁰⁷

Bütün bu koşulların birbirlerini ne kadar ve ne oranda etkilediklerini ölçmek mümkün değildir. Fakat modernleşmenin de nüveleri olan bütün bu oluşumların, kadının toplum içindeki konumunun yeniden sorgulanmasında ve “modern kadın kimliği”nin inşasında önemli görevler üstlendikleri, gerek ilk dönem kadın hareketinin temel argümanlarına gerekse kadın hareketinin yayınlarına bakıldığında görülmektedir. Bununla birlikte kadın hareketinin, özellikle savaş döneminde ulusun kurtuluşuna öncelik verilmesi sebebiyle İngiltere örneğinde olduğu gibi bir dönem kesintiye uğradığı da göz önünde tutulmalıdır.

Kadın hareketlerinin ortaya çıkmasından çok önceleri bile, ortak inançların ve aynı insani amaçların paylaşılması, İngiliz ve Amerikan Quaker kadınlarla konformist olmayanların yakın ilişkiler içinde olmalarını sağlamıştır. İngiltere ve Amerikadaki kadınların barışçıl tutumları ve kölelik kaşığı konusundaki ortak tavırları, Transatlantiğin iki yakasında bilgi, çözüm önerileri, cesaretlendirme ve ziyaretlerin karşılıklı olarak sürdürülmesini sağlamıştır. Bu dönemde transatlantiğin diğer yakasına

²⁰⁷ Paletschek and Ennker, p.284.

yapılan gezilerin, arkadaşlık ilişkilerinin geliştirilmesi ve ziyaret eden grubun samimi bir şekilde konuk edilmesine olanak sağlayacak sıklıkta ve titizlikte yapılmasına dikkat edilmiştir. Bu ilişkiler, daha sonra Amerika’da ve İngiltere’deki feministler arasında da sürdürülmüş, daha çok sayıda kişiye ulaşacak ve genellikle aile bağlarına dayanan iletişim ağları şeklinde gelişmiştir.²⁰⁸

Bu kadınlar, başta ekonomik zorluklar ve ulaşım koşulları da dâhil olmak üzere birçok zorluğun üstesinden gelmeye çalışmışlardır. Çağın koşulları düşünüldüğünde, transatlantiğin diğer yakasına gemiyle geçmek, bütün bir Avrupa’yı at arabalarıyla ya da bisikletle dolaşmak, hem uzun yorucu bir yolculuk hem de özveri gerektiren bir çabadır. Ancak kadınlık davasına duydukları inanç ve cesaret, bu işi başarma yolunda kadınları cesaretlendirmiştir. Ayrıca kadınların kurdukları sosyal ağlar, kadın hareketinin yayılmasında ve nüfuzunda çok önemli bir yer tutmuştur.

Sosyal açıdan hem Quakerlar, hem de Unitaryanlar elit şehir orta-sınıfının bir bölümünü oluşturmuştur. Bu her iki grup da aile ziyaretleri, ülke dışı bağlantılar gibi etkili bir iletişim ağına sahiptirler. Dönemin önemli düşünürlerinden ve kadın hareketi taraftarı olan John Stuart Mill dahi sevgilisi Harriet Taylor’la Unitaryan çevre sayesinde tanışmıştır. Unitaryanların parası, Bedford Kadınlar Koleji’nden mezun olan ve kendileri de bir unitaryan aileden gelen Bessie Rayner Parkes ve Barbara Bodichon’un çıkardıkları *The English Woman’s Journal*’a²⁰⁹ gitmiştir.²¹⁰

Barbara Leigh Smith’in (Bodichon), 1857 ile 1858 yılları arasında geçici bir süre Amerika’da kalışı, onun Amerikan ve İngiliz kadın hareketinin önde gelen liderleriyle tanışma fırsatı bulabilmesine ve farklı insanlarla diyalog geliştirebilmesine yardımcı olmuştur. Aynı şekilde, düşün için gerçekleştirdiği Avrupa gezisi sırasında, 1840’daki Dünya Kölelik Karşısı Kongresi esnasında radikal fikirler öne süren Elizabeth Cady Stanton’la da bu şekilde tanışmıştır. English Working Women (İngiliz Çalışan Kadınlar) örgütünün başında olan Emma Patersons da balayı için gittiği New York gezisinde,

²⁰⁸ Paletschek and Ennker, p.284.

²⁰⁹ *The English Woman’s Journal*, 1850 ve 1860’lı yıllarda, İngiltere’de organize olmuş bir kadın hareketini başlatacak olan ve Londra’daki Langham Place grubuna ait bir yayındır. Yayın aracılığıyla, kadınların mülk durumunda lehte bir adaleti tesis edecek yasa olan Married Women’s Property Act’ in çıkarılması için, 1855 yılının yazı ve sonbaharında tüm İngiltere boyunca, parlamentonun dikkatini konuya acilen çekebilmek üzere, 3000 kadın tarafından imzalanan dilekçe toplanmıştır (Paletschek and Ennker, p.45.)

²¹⁰ Paletschek and Ennker, p. 45.

kadın ticaret birliğinin çalışmalarını gözlemleme şansı yakalamıştır. İngiliz sufragetlerinden Louisa Martindale ise Amerikan toplumsal reformları ve reform yapılan kurumları incelemiş, kariyerine fabrika müfettişi olarak başlamıştır. Diğer taraftan Amerikalı tarihçi ve feminist Mary Beard sufraget olmaya ve işçi kadınların problemleri üzerine düşünmeye 1890 yılında, Emmeline Pankhurst'le arkadaşlığı sırasında karar vermiştir. Elizabeth Blackwell, Susan Anthony, Sarah Remond, Ida Wells, Vida Scudder, Jane Addams, Carrie Catt, Elizabeth Robins, Charlotte Perkins Gilman ve Margaret Sanger gibi dönemin önemli Amerikalı feministleri, İngiltere'de reformları gerçekleştirecek olan İngiliz kadın sufrag toplulukları tarafından çok iyi karşılanmış ve İngiliz kadınların yaşadıkları deneyimlerden çok şey öğrenmişlerdir.²¹¹

Bununla birlikte 19. yüzyılda varolan kadın yardımlaşma dernekleri ve yardımlaşma işinin önce üst sınıftan sonrasında orta-sınıftan kadınlar tarafından yapılması, kadınların güven duygularını geliştirmiştir. Toplumsal koşulların iyileştirilmesi için yardımlaşma işi, kadınların kurtuluş mücadelesi hareketine katılmalarına öncülük etmiştir. Bu durum, kadınların her zaman için olmasa da kamuyla ilgili kararların alınmasında söz hakkı talep etmelerini sağlamıştır. Kadınlar aynı zamanda yardımlaşma işi sayesinde politik güç elde etmişlerdir. Yardımlaşma işinde görevli olan kadınlar, diğer insanların sorunlarıyla uğraşırken; bu sorunların üstesinden gelebilmek için kadınların iyi bir eğitimle birlikte yasal ve politik durumlarının da değişmesi gerektiğinin farkına varmış ve bu durum birçok kadını, kendi haklarını kazanmak için mücadele etmeye yöneltmiştir.²¹²

Öte yandan on dokuzuncu yüzyılın sonuna doğru toplumsal alandaki devlet politikaları ve toplumsal yaşamdaki sorumlulukların artmasıyla birlikte devletin üstlendiği roller de değişmiştir. Hem yerel hem de ulusal alanda eğitim, sosyal yardım, kamu sağlığı ve yeni endüstri şehirlerinin çevrelerinin düzenlenmesi gibi konular merkezi devletler tarafından gündeme gelmeye ve kontrol altında tutulmaya başlanmıştır. Kadın hareketinde halen tartışılan konulardan biri olan devlet ve sivil toplum arasındaki bölünme yani devletin kamusal yaşamdaki görevler ile aile, çalışma, din ve mülkiyet gibi özel yaşam içerisinde düşünülen alanlara müdahalesi konusu ortaya çıkmıştır.²¹³

²¹¹ Paletschek and Ennker, p.284-285.

²¹² Paletschek and Ennker, p. 324.

²¹³ Paletschek and Ennker, p. 38.

İlk olarak ortaya çıkan kadın hareketi için mücadele eden organizasyonların birtakım temel ilkeleri bulunmaktadır. Bu ilkeler şöyle özetlenebilir: Kadınların hakları ve ödevleri konusu ile cinsiyetler arasındaki ilişkiler, kadınların eğitiminin iyileştirilmesi, kadınlar için daha iyi çalışma koşulları, kadınlar için sivil ve politik haklar, cinsiyete yönelik değerlerdeki çifte standartla ve fahişeliği düzenleyen kanunlarla savaşmak, sosyal ve yardımlaşma konularında çalışmak. Bu konular ve cinsiyete ilişkin tutumlar, aydınlanma çağından 20. yüzyıla kadar süren kadın hareketi boyunca çözülmeye çalışılmıştır. Bu tartışmalar kitaplar, gazete yazıları ve özellikle 1860 yılından sonra sayıları artan kadın hareketi yayınları aracılığıyla sürdürülmüştür. Cinsiyete bağlı ilişkiler toplantılarda, salonlarda, arkadaş çevrelerinde, dini, politik ve sosyal alanda on dokuzuncu yüzyılın başından itibaren tartışılmaya başlamıştır. On dokuzuncu yüzyılın son çeyreğinden itibaren ise ulusal ve uluslar arası feministler bir araya gelmiş, konferanslar, sergiler ve gösteriler yoluyla Avrupa boyunca fikirlerini yaymaya çalışmışlardır. Kadın sorunu üzerine bütün bu etkinlikler, çok sık olmasa da parlamento ve siyasi partiler üzerine tesir etmiştir. Yüzyılın bitimine doğru kadın sufrag hareketinin kitle gösterileri, ilanları ve dramatik bireysel eylemleri kadın hakları konusunu kamunun gündemine taşımayı başarmıştır.²¹⁴

Kadın hareketleri dünya çapında örgütlenmek için basın gücünü keşfetmiş ve kendi yayın organları aracılığıyla faaliyet göstermişlerdir. Dünyada kadın hareketinin başladığı ve etkili bir şekilde faaliyet gösterdiği yerler olan Amerika ve İngiltere’de, ondokuzuncu yüzyılın sonunda çıkarılmaya başlayan ve yirminci yüzyılın başına kadar çıkmaya devam eden çok sayıda feminist kadın yayını bulunmaktadır. Bu yayınlardan, sufrag kadın hareketi içinde özel bir yere sahip olan Amerikalı *The Evolution* ve İngiliz *The Votes for Women*’dır. Bu nedenle, bu iki kadın yayını üzerinde, Amerika ve İngiltere’deki kadın hareketi başlığı altında özellikle durulacaktır. Bununla birlikte Hollanda’da, Women’d Organisation Vrije Vrouwen Vereening (Free Women’s Legague: Hür Kadınlar Birliğinin) yayın organı olan *Evolutie* (1893), Fransa’da Saint Simoncu harekete yakınlığıyla bilinen *La Tribune Des Femmes* (1832) ve Cumhuriyetçi Kanada yakın olarak bilinen *Gazette des Femmes* (1836-1838) feminist yayınlardan bazılarıdır. Bu feminist yayınlar içinde Clara Zetkin tarafından çıkarılmaya başlayan *Die Gleichheit* (1892) öne çıkan bir kadın yayını olmuştur.

²¹⁴ Paletschek and Ennker, p. 319.

Amerika ve Avrupa’da çıkarılan kadın yayınları her ne kadar farklı ülkelerde ve politik açıdan liberal, sosyalist, cumhuriyetçi ya da sosyal demokrat olarak farklı fraksiyonlar altında çıkarılmış olsalar da kadınlık davasına ilişkin ortak amaçlar taşımışlardır. Örneğin, Hollanda’da çıkarılan *Evolutie* isimli feminist kadın yayında, kadın ve erkek arasında eşitliği sağlayacak olan programın temel sınırlarını çizen konulara yer verilmiştir. Derginin yayın politikası kadınların iş gücüne katılımı, eşit öğrenim hakkının verilmesi, yasalar önünde eşitliğin sağlanması, aile içinde eşit hakların olması, kadınların vatandaşlığı ve cinsiyet politikalarını içeren radikal demokratik bir program üzerine kurulmuştur. Yine İngiltere’nin önemli feminist kadın yayınlarından olan *Time and Tide* ve *The English Woman’s Journal*’ın yayın politikaları da, kadınların lehinde cinsiyete yönelik, eğitim, iş istihdamı ve politika gibi alanlarda reformlar yapılması için öneriler getirilmesi üzerine kuruludur.²¹⁵

Bütün bu bilgiler ışığında, Batı’da ilk olarak ortaya çıkan kadın hareketinin genel özellikleri değerlendirildiğinde iki önemli nokta göze çarpmaktadır: Bunlardan ilki, kadınların yardım dernekleri dışında ilk defa ortak bir amaç için bir araya gelerek ülke içi ve hatta ülke dışı örgütlenmeleridir. İkincisi ise kadınların erkeklerle eşit haklardan yararlanabilmek için kendilerinin de vergi ödeyen vatandaş olmaları sebebiyle kendi hükümetlerine gerekli yasal düzenlemelerin yapılması için bizzat kendi çıkardıkları yayın organları aracılığıyla baskı oluşturmalarıdır. Bu baskının ilerideki konularda da görüleceği üzere, kimi zaman İngiliz Langham Grubu’nun çabalarında olduğu gibi olumlu olarak sonuçlandığı kimi zaman da sufrag hareketinde olduğu gibi politikacılar tarafından alınan sert tedbirlerle de sonuçlanabileceği görülmektedir.

2.1.4. Batı’da Kadın Yazını’nın Doğuşu

On sekizinci yüzyılın ilk çeyreğinin sonuna doğru Avrupa’da edebiyat alanında yazarların neredeyse tamamı kadın yazarlardan oluşmuştur. Birinci sırayı Orta İngiltere Kadını, ikinci sırayı ise kuzeydeki kız kardeşleri takip etmiştir. Kadınlar arasındaki yazma eğilimi, Kuzey Amerika’ya ancak Amerikan Devrimi’yle birlikte gelmiştir. Öte yandan pazarın kendisi; kadın edebiyatına ilgi duyan bir kadın okura ihtiyaç duymuş olması nedeniyle bu materyalleri tüketecek bir kadın okuru hedef almıştır. İngiliz kadınlar ise Amerikalı kız kardeşlerine göre okuma açısından daha şanslıdır. Daha on

²¹⁵ Smart, p. 172.

yedinci yüzyılda bile modern anlamdaki dergilere benzemeseler ve süreklilikleri olmasa da kadınlara yönelik dergilerin varlığı, o dönemde bu yayınları takip eden varlıklı üst ya da orta sınıf kadınların olduğuna işaret etmektedir. Ancak bu yayınlar, feminist nitelikli yayınlar değildirler. Bu kadın yayınları, kadınlara ev işlerinde yardımcı olacak bilgilerle, güzellik sırlarının olduğu, içinde romantik şiir ve aşk hikâyeleri sunarak, kadınların boş vakitlerini değerlendirmelerine yönelik olarak çıkarılan çok küçük bir zümreye hitap eden edebi nitelikteki yayınlardır.²¹⁶

İngiltere'deki kadın okurlar dünyaya ilişkin bilgilerini, Britanya İmparatorluğu'nun filtrelerinden geçirerek sunan on sekizinci yüzyılın koloncilik yanlısı İngiliz gazetelerinden edinmekteydiler. Yüzyılın sonuna gelindiğinde kitap tanıtımları doğru düzgün yapılmaya; romanlar mahkeme salonlarında geçen kötü olaylara yer vermeye; gezi ve politika kitapları, egzotik, oryantal kültürler içindeki kadınların hikâyelerine dair bilgiler sunulmaya başlamıştır. Böylece kadınlar bu yayınlar sayesinde entelektüel bilgilerinin ufuklarını genişletmişlerdir. On dokuzuncu yüzyılın başlarında birçok yayının kadın okuru hedef alan küçük cep kitapları versiyonu ortaya çıkmıştır. Ev işlerini idare etmeye ve çocuk bakımına yardımcı olacak, sağlık konularında bilgiler veren birçok kitap basılmıştır. Beyaz kadın için okuma, yaşamının merkezinde yer almıştır. Kadınlar, evlenip çok dar bir çevreye de gitseler bile okuma alışkanlığı, onlar için dünya hakkında kelimelerle iletişim kurabilmenin tek yolu olarak sürmüştür. Kadınlar kendi aralarında kitap alış veriş yapmış, birbirilerine iyi kitapları tavsiye etmiş ve okuduklarını bir araya gelerek tartışmışlardır.²¹⁷

Bu yüzyıl boyunca daha fazla sayıda üst ve orta sınıftan İngiliz kadını, giderek yazılı kültüre katılmaya başlamakta ve kadınlar, bu yazılı kültür içinde kendilerini ev sınırları içinde tanımlamıştır. Bu period, aynı zamanda Batı Avrupa'da önemli bir kadın edebiyatının doğmaya başladığı tarihlere denk düşmektedir. Buna karşın bu kadın yazarların eserlerindeki kadın modeli, giderek kadını son derece sınırlar içinde tanımlayan bir edebiyat ortaya çıkarmıştır. Bu bakımdan kadın edebiyatının doğuşu her ne kadar bir ilerleme gibi düşünülse de kadını özel yaşam alanı içersinde sınırlandırması nedeniyle bir ironi oluşturmıştır. Bununla birlikte kadınların basım alanına girişleri, birçok basımevi tarafından desteklenmiş ve kadınlar aktif olarak katılımlarının kabulü

²¹⁶ Shevelow, p. 1-2.

²¹⁷ Shevelow, p. 1-2.

yolunda basımevlerinden yardım görmüşlerdir. Bu yayınların en önemli özelliği, kadınları sosyal yaşamda ve gündelik işlerde erkekler kadar başarılı olabileceklerine dair inanç geliştirmeye teşvik etmeleridir. Diğer taraftan kadını cinsiyet olarak ailenin bir parçası olarak düşünme, aşk, çocuk, ev işleri popüler olan bazı edebi türlerde işlenmeye devam etmiştir.²¹⁸

Bu canlı edebi ortamın görülmesi on dokuzuncu yüzyılda döneme damgasını vuran kadın yazarları ortaya çıkarmıştır. Özellikle, Jane Austen ve Charlotte Brontë gibi kadın okurları tarafından sıkı bir şekilde takip edilen kadın romancılar yazıları aracılığıyla yeni bir kadınlık ideali sunmuşlardır. Bu kadın romanlarında kadın kahramanlar aracılığıyla hayat bulan, kendi kaderlerini kabullenmeyen; ancak masum ve erdemli, entelektüel bilgiye sahip ancak ağırbaşlı ideal kadınlık imgesi ortaya konulmuştur. Kadın yazarlar, romanları aracılığıyla, genç kızlara sadece sevdikleri adamlarla evlenmeleri gerektiğini öğütleyerek, evlenmenin başlı başına bir amaç olarak düşünüldüğü kendi toplumlarının da bir eleştirisini yapmışlardır. Öte yandan bu kadın romanları, kadın ve erkek cinsiyeti arasındaki yasalara bağlı olarak ortaya çıkan eşitsizliklere değinmeyerek, kadın sorununu sadece ilişkisel boyutta sınırlı tutarak, sorunları yüzeysel bir düzleme indirgemişlerdir. Bu nedenle söz konusu kadın edebiyatı, feminist bir dilden uzak kalmıştır.

Oysa Batı’da feminist bir dille yazılan ilk bildirge, bu tarihlerden çok önce Olympe de Gouges tarafından Eylül 1791’de yayınlanmıştır. Kadın Hakları Bildirgesi olarak bilinen bildirge, Fransız Devrimi’nin daha erken safhalarında duyulmaya başlamıştır. Fransız Devrimi’nde kadınlar erkeklerle birlikte, ihtilalin gerçekleşmesinde önemli bir rol oynamışlardır. Olympe de Gouges, ABD’de kabul edilen Bill of Rights (İnsan Hakları Bildirgesi)’dan esinlenerek bu bildirgeyi yazmıştır. Ancak, sonrasında Gouges, giyotinle idam edilmiştir. Bununla birlikte bu bildirgeden bir yıl, Massachusetts’de Amerikalı Judith Sargent Murrey, *On the equality of the Sexes (Cinsiyetler arasındaki eşitlik üzerine)* adlı eseri yayımlamıştır.²¹⁹

²¹⁸ Shevelow, p. 1-2.

²¹⁹ Donovan, s.15.

Öte yandan Fransa'da Marquis de Condorcet, 3 Temmuz 1790'da *Journal de la Societe'in* beşinci sayısında yayımladığı çözümlemeye, daha genel eşitsizlik sorununun özel bir durumu olarak ele aldığı kadınların vatandaşlık haklarından dışlanması sorununu gündeme getirmiştir. Ona göre, ya insan türünün hiçbir bireyinin sahici hakları yoktur ya da herkesin aynı hakları vardır. Başka birinin haklarının aleyhine oy kullanan kişi, o kişinin dini, rengi ya da cinsiyeti ne olursa olsun bu şekilde kendi haklarından vazgeçmektedir. Condorcet'e göre, kadınların sivil toplulukla bütünleşmesini reddetmek, bu yüzden, ırksal ya da ideolojik dışlamacılıkla aynıdır ve eleştirilmelidir. Condorcet'e göre eğer aydınlanmış erkekler insan ırkının yarısını tüm rasyonel yaratıklara ait olduğu kabul edilen haklardan serinkanlılıkla yoksun bırakarak kendi ilkelerini çiğnediyse, bunun nedeni dikkatli olmamalarıdır. Condorcet'e göre, kadınlarla erkekler arasında hukuksal eşitsizlik tarihin bildiği tüm uluslarda var olduğu için belki bu başarısızlık bağışlanabilmektedir.²²⁰

Olympe de Gouges'un kadın hakları bildirisinin yankısı İngiltere'yi de etkilemiştir. Mary Wollstonecraft'ın, İngilizcedeki ilk büyük feminist bildirge olarak gösterilen kitabı *a Vindication Rights of Woman'ı* (*Kadın Haklarının Gerekçelendirilmesi*), 1792 yılında yayınlanmıştır. Kitap esas olarak kadının eğitim, hukuk ve siyaset alanlarındaki eşitliğini savunmaktadır. Wollstonecraft, kitabında aynı zamanda, 'kadınsılık' kavramının da eleştirisini sunmuştur. Kitapta kadınların, kamu işlerinden ve iş dünyasından daha kesin bir biçimde dışlandığı ifade edilmiştir. Wollstonecraft'a göre, kadının bir işte çalışmaması kibarlığının göstergesi ve kanıtı sayılmıştır.²²¹

Donovan'a göre Mary Wollstonecraft'ın feminist teorisinin klasiği olan bu kitabın temel iddiası; kadının köle kalmasının nedeninin, yetişmesine engel teşkil eden ve hayattaki gerçek amacının erkeğe hizmet etmek olduğunu öğreten toplumsallaşma sürecindeki bozukluk olmasıdır.²²² Kitapta, kadının mütevazılığı, erdemin en güzel kılığı olarak nitelendirilmekte, sahte ahlâkçılık ve tutuculuk olarak aşağılanmaktadır. Oysa erdem ve mütevazılılığın kesinlikle yalnızca cinsel anlamda değil, akılcı ve doğal mükemmellik anlamında anlaşılması gerekmiştir. Ruhun, aklın ve erdemin cinsiyeti yoktur. Wollstonecraft, kızlara yalancılık ve yapmacıklık öğretilmesini, bir yandan iyi koca

²²⁰ Duby ve Perrot, s.46-47.

²²¹ Juliet Mitchell, *Kadınlar: En Uzun Devrim*, (Çev.: Feraye Tınç, Gülnur Savran, Gülseli İnal, Şirin Tekeli, Şule Torun, Yaprak Zihnioğlu), Agora Kitaplığı, İstanbul 1992, s.159.

²²² Donovan, s.23.

yakalamaya, bir yandan da doğal eğilimlerini bastırmaya yönlendirilmelerini eleştirmiştir. Kadının güçsüzlüğü nedeniyle başvurduğu hilelere özellikle cinsel bir nesne olarak bedenlerini erkekleri kandırabilmek amacıyla kullanmalarına şiddetle karşı çıkmıştır. Wollstonecraft, *Kadın Haklarının Gerçekleştirilmesi* isimli kitabında, kız ve erkek çocukların aynı eğitimi alması gerektiğini söylemektedir. Wollstonecraft, kadınların yükümlülüklerini yerine getirmelerinin tek yolunun, onları tüm kısıtlamalardan kurtarmak ve insanlığın doğuştan sahip olduğu haklardan pay almalarına izin vermek olduğunu ifade etmiştir. Akıl ve yargı yetkisi, kadınlarda da erkeklerde de bulunan bir yeti olarak görülmüştür. Ancak Wollstonecraft bu yetinin kadının bağımsızlığıyla gelişebileceğini; dolayısıyla kadının yurttaşlığının temelini itaat değil, doğal ve toplumsal görevlerin yerine getirilmesinden oluştuğunu söylemiştir.²²³

Kadının itaatkâr bir doğaya sahip olması gerektiği yönündeki geleneksel tutuma bir diğer karşı çıkış ise John Stuart Mill'den gelmiştir. Mill'in *The Subjection of Women (Kadının Boyun Eğişi, 1869)* isimli kitabında, kadınların doğasını itaat ya da kibirli olarak nitelendirilmesinin, cinsiyete ilişkin olduğunu, bu yargıların ise toplumsal yapıdan ve yasal düzenlemelerden kaynaklandığını ifade etmektedir. Mill, cinsiyet farklılığına bağlı olarak ortaya atılan iddialara şu şekilde karşılık vermiştir:

“....Erkekler, yalnızca kadınların kendilerine itaat etmelerini istemezler, aynı zamanda ruhlarıyla da kendilerine itaat etmelerini isterler. Bütün erkekler en saldırganı bile, kadınların kendilerine zorla değil, gönüllü olarak köle olmasını beklemektedirler. Bundan dolayıdır ki öncelikle akılların köleliğe hazır olması gerekmektedir. Diğer bütün kölelerin itaatinin sürdürülmesi, efendilerinden ya da dinden korkmaları sağlanarak gerçekleştirilir; oysa kadın kölelerin efendileri, kadınların itaatını sürdürebilmek için onların eğitimi ve yetiştirilmesini etkilemek ister. Eğitimlerinin ilk yıllarından itibaren bütün kadınlar, erkeklerin tam tersi bir mizaçta yetiştirilirler. Bu yetiştirme tarzı kadınların kendi kontrolleri dışında devlet tarafından ve diğerlerinin kontrolü yoluyla gerçekleştirilir. Bütün toplumsal değerler, kadınların görevlerinin ne olduğunu, doğalarını, diğerleri için yaşamayı ve kendilerini tamamıyla inkâr etmelerini öğretir. Bütün bu yönlendirmeler, kadınları, sadece sahip oldukları erkekler ya da o erkeklerle kendilerini bağlayan çocukları aracılığıyla varolmalarına izin vermektedir. Karşı cinse olan doğal çekimi, kadınların eşlerine olan bağımlılıklarını, kocalarının isteklerine bağlı olarak elde edecekleri ayrıcalık ve mutluluğu ve son olarak da toplumun temel beklentilerini bir araya koyduğumuzda, kadınların

²²³ Bock,s.89-90.

eğitiminde, kişisel gelişim ve karakter oluşumu gibi konuların erkekler tarafından ele alınmasını düşünmek mucize olacaktır. Kadınların akli yönden eğitiminde istenen, erkeklerin bencil dürtülerine hizmet eden, uysallık ve ağırbaşlılık gibi cinsel çekiciliğin bir parçası olan özellikleri temsil edecek nitelikte kadın yetiştirilmesidir...²²⁴

Diğer yandan 20. yüzyılın başında, ilk liberal feminist bildirge olarak kabul edilen Virginia Woolf'un, *A room of One's Owns'da* (*Kendine Ait Bir Oda*, 1929) isimli kitabında, erkeklerin aynadaki görüntülerini kaybetmeme adına kadınları görmezden geldiklerini ifade etmiştir. Woolf'a göre, kadın gerçeği söylemeye başlarsa aynadaki görüntüsü küçülmeye başlayacak, yaşam karşısındaki uyumluluğu yok olacaktır. Woolf, Batılı erkeklerin kararlar vermeyi, yerlileri uygarlaştırmayı, yasalar koymayı, kitaplar yazmayı, özenle giyinip yemekli toplantılarda konuşmalar yapmayı bu görüntüsü olmadan sürdüremeyecektir. Ayrıca Woolf romanında, 1918'den önce kadınların o günkü yaşam koşullarında yazarlık mesleğini sürdürebilmek için ancak bir düğünün orada bir gösterinin haberini bildirerek gazetelerden geçici işler dilenerek, zarfların üzerine adres yazarak, yaşlı hanımlara kitap okuyarak, yapma çiçekler yaparak ve bir yuvada küçük çocuklara alfabeyi öğreterek ayakta kalmaya çalıştıklarına da değinmiştir.²²⁵

2.1.5. İngiliz Kadın Süreli Yayınlarının Ortaya Çıkışı

Modernleşme, eski kültürün kullandığı imgelerin, sembollerin ve algıların yerine dünyaya yeni bir bakış açısı ve değer yargıları sistemi getirerek kültürü yeniden şekillendirmiştir. Yeni kültürel değerler sistemi içinde sunulan ideal kadın ve erkek imgeleri, erkekliğin ve kadınlığın anlamlarının yeninden üretilmesini doğurmuştur. Kadın süreli yayınları da bu süreçte, kadın ve erkek kimliklerini oluşturma sürecinde toplumsal cinsiyet rollerini öğrenebilecekleri önemli kaynaklar olarak ortaya çıkmışlardır. Diğer yazılı metinler gibi, dönemin kadın dergileri de “modern” ve “geleneksel” kadın temsillerini sunmaktadır. Bu bakımdan, kadın dergilerinin eleştirel bir gözle yeniden okunmasının, dergilerde inşa edilen kadın kimliğindeki çatışma ve çelişkilerin de anlaşılabilmesine yardımcı olacağı düşünülmektedir.

²²⁴ Mill, s.20.

²²⁵ Virginia Woolf, *Kendine Ait Bir Oda*, (Çev.: Suğra Öncü), Afa Yayınları, İstanbul 1992, s.43-44.

Kadın süreli yayınları, okuyucularının sayısının artması, şehirlerdeki orta-sınıf okurun arasında popülerlik kazanması, gelişen bir edebiyat, satıştan elde edilen gelirler, eğitim seviyesinin artması, yayınlarda işlenen konuların kadınların ilgisini çekmesi gibi pek çok sebebe bağlı olarak gelişmiştir. Arkasındaki sebep ne olursa olsun bu süreli yayınlar kadınları ticari bir hedef kitle olarak algılayabilmiş ve yayınlarını; özel sosyal bir grup olarak tanımladıkları kadınlara yönelik olmasını gözeterek sürdürmüşlerdir. Bu yayınlar kadınları sürekli okuyucu profili haline getirmek için bir kadın kimliği sunmaya ve bu ilkeye sadık kalmaya gayret etseler de on sekizinci yüzyılın sonuna doğru tüketici kimliği daha belirgin hale gelmeye başlamıştır.²²⁶

On yedinci ve on sekizinci yüzyıl boyunca kadın dergilerinin sayıca artışıyla kadın hareketi arasında bir paralellik olduğu ilk bakışta düşünülse de, bu durum yanıltıcı olacaktır. Bu dönem kadın yazılarında toplumdaki cinsiyete bağlı çifte standardı sorgulayan bir dil kullanılmamıştır, eşit hak arayışına yönelik taleplerin dile getirilmesi ve kadınlık bilincinin oluşmaya başlaması; ancak on dokuzuncu yüzyıl feminist kadın dergilerinin ortaya çıkmasıyla mümkün olmuştur. Bununla birlikte tek tük de olsa, kadınlık bilincinin oluşmaya başlamasına öncülük eden *The Female Spectator* (1744) ve *The Ladies Journal* (1727) gibi kimi kadın dergilerinde, kadınlar okumaya teşvik edilmeye ve kadının toplumdaki durumu sorgulanmaya başlanmıştır.

Kadınlara yönelik süreli yayınlar²²⁷, ilk olarak on yedinci yüzyılın sonlarında görülmeye başlamıştır. Erken dönem bu kadın yayınlarının en önemli özelliği, tamamıyla kişisel görüşlerden oluşmalarıdır. Genel amaçları kadın okurlarını gülümsetmek ve bilgi vermektir. Dolayısıyla bu yayınların içeriklerini, kadınların gereksinimlerine cevap veren genel konular değil kadın yazarın kendi dünyası belirlemiştir.²²⁸ Bu nedenle, bu yayınlar üzerinden sosyolojik çözümleme yapabilmek mümkün olmamakla birlikte, on

²²⁶ Ros, Ballaster, Beetham, Margaret, Frazer, Elizabeth and Hebron, Sandra, *Women's Worlds Ideology, Femininity and the Women's Magazine*, The Macmillan Press Ltd., London 1991, p.34-35.

²²⁷ Farklı kaynaklarda farklı listelerle sunulan; ancak araştırılan bütün kaynaklarda ortak olarak adı geçen, 18.yy İngiliz kadın süreli yayınları şunlardır: *The Ladies Mercury* (1693), *The Female Tatler* (1709-1710), *The Ladies Journal* (1727), *The Parrot* (1728), *The Female Spectator* (1744-1747), *The Parrot* (1746), *The Lady's Weekly Magazine* (1747), *The Midwife or Old Woman's Magazine* (1751-1753), *The Ladies Library* (1751), *The Old Maid* (1755-1756), *The Wife by Mira* (1756), *The Female Gurdian* (1787), *The Female Mentor* (1793), *The Parental Monitor* (1796), *The Lady's Monthly Museum* (1798-1799) (Cynthia L. White, *Women's Magazines in 1673-1968*, Micheal Joseph Ltd., London, 1970, p. 305-306, Alison Adburgham, *Women in Print : Writing women and women's magazines from the Restoration to the accession of Victoria*, Allen and Unwin, London 1972, p.272-278).

²²⁸ White, p.23.

sekizinci yüzyılın sosyal ve düşünsel atmosferi ve gündelik yaşamı hakkında aydınlatıcı bilgiler sunduğu söylenebilir. Bu dergilerin birçoğu isminden de anlaşılacağı üzere, kadınlık imgesini, erkeklerle kurdukları ilişki biçimlerine göre eş, dul ya da kızları olarak ev ve özel yaşam alanı içinde, burjuvaziye ait olan bir sınıf içindeki diğer cinse ithafen kurgulamışlardır. Bu şekilde bir inşa içinde cinsiyet söylemi, kadınlık kimliğini boş zamanın etkili bir şekilde geçirilmesi ve süsleme sanatıyla ilgilenmesi gibi yapay koşullara bağlanmıştır.

Bilinen ilk kadın süreli yayını, John Dunton tarafından, The Athenian Mercury'nin kardeş yayını olarak çıkarılan *The Ladies Mercury*'dir. Dunton, kadınlara yönelik olan bu yayını, 1691 ve 1692 yılları arasında, önce aylık on beş günde bir ve nihayetinde haftalık olarak çıkarmıştır. Gazetede çıkan yazılar aşk, evlilik, giyim, bekâr ya da evli fark etmeksizin her kadınla ilgili genel konulardan oluşmuştur.²²⁹ İlk kadın yayınları, kadın dergileri olmaktan ziyade, modern zamanların cepte taşınan günlüklerine benzemektedir. Önceleri senelik olarak ortaya çıkan bu yayınlar, cep kitapları ya da almanak olarak da tanımlanabilmektedirler. Bununla birlikte bu yayınların içinde, takvim bilgileri, çeşitli konular hakkında detaylı bilgiler, bulmacalar, şiirler ve eğlendirici köşeler yer almıştır. Bu tür yayınların en tipik örneği, 1764'te, senelik olarak yayınlanmaya başlayan ve 1841 yılında *The Gentleman's Diary* adıyla yayınlanmaya devam edecek olan *The Ladies Diary*'dir. Dönemindeki diğer almanaklardan daha popüler olan ve basıldığı günde hemen okunan bu yayın, popülerliğini John Tipper'in editörlüğünde kazanmıştır.²³⁰

Tipper'in amacı, kadınlara her durumda faydalanabileceği bilgiler sunmaktır. Bu bilgiler; genç kadınlar için 'ıtriya, parfüm, merhem' gibi konularla birlikte ev kadınları ve hizmetçiler için 'mükemmel yemek pişirmenin sırları, hamur işi çeşitleri ya da tuhafiyeler' ile bilgiler, anneler için 'daha mutlu bir aile olabilmenin yolları' ve bekâr kızlara yönelik 'aşk ve evlilik rehberi' gibi konulardan oluşmaktadır. Tipper'in günlüğündeki kadın figürü modern kadın dergilerindeki kadın tipinden farklı olarak masum, alçak gönüllü, bilgili ve makul olan kadını yansıtmaktadır.²³¹

²²⁹White, p.23.

²³⁰ John Tipper, ölüm yılı olan 1713 yılına kadar, *The Ladies Diary*'nin editörlüğünü yürütmüştür.

²³¹ White, p.24-25.

Onsekizinci yüzyıla gelindiğinde, yazarları tamamen kadınlardan oluşan ve sadece kadın okura yayın yaptığını söyleyen iki dergi bulunmaktadır: *The Female Tatler* (1709-1711) ve *The Female Spectator* (1744-1746). Her ikisi de isimlerinden de anlaşılabilir gibi, erkek yazar merkezli yayınlara cevap niteliğinde ortaya çıkmış ve kadın okurun süreli yayınlar üzerindeki maskülen kontrolüne meydan okuyan ve eleştiren bir tavır ortaya koyarak, kadın okurun sözcülüğünü üstlenmiştir. *The Female Spectator*, bir kadın tarafından yazılan ilk dergi olarak da ifade edilmektedir. Derginin editörü, 1693 yılında doğan ve 1756 yılında ölen Mrs. Eliza Haywood'dur. Mrs. Haywood, neşeli romanların yazarıdır. Ayrıca tiyatro için birkaç oyun hazırlamış, birçok broşür yayınlamış ve kısa zamanda bilinen bir yayıncı olmuştur. *The Female Spectator*, 1744 yılında, aylık olarak yayınlanmaya başlamış ancak yayını iki yıl gibi kısa bir süre sürdürebilmiştir.²³²

The Female Spectator'da dönemin ahlâki değerlerini ve geleneklerini savunan kamuoyu vicdanını temsil eden 'sosyal entelektüel büro' olarak da adlandırılabilinen bir grup genç kadın çalışmıştır. Gerçek hayat ahlâksızlığın hüküm sürdüğü örneklerle doludur. Bu nedenle, Mrs. Haywood isim vermeden sadece örnek olarak ele alınan kadınlar üzerinden, genç kadın okurlarına tavsiyelerde bulunarak, 'maskeli balo ve kumar' gibi gereksiz işlerden uzak durmalarını önermiştir. Haywood'un, sadece zevk peşinde olan sorumsuz davranışlara ilişkin eleştirileri ve kısıtlamaları, sıkı sıkıya geleneklerine bağlı Viktorya döneminin takdirini kazanmıştır. Dergide moda öğrenimine önem verildiği kadar, felsefe, coğrafya, tarih, matematik ve mantık öğrenimine de eşit oranda önem verilmiştir.²³³

The Female Spectator, ilk defa cinsiyete özgü bir dergi olarak ortaya çıkmış olması, yayın editörlerinin yazılarında kadın imzalarını kullanmaları magazin formatından ciddi ve uzun makalelerin yazıldığı dergi formatına doğru bir biçim değişikliği gibi birçok nedenle ilklerin yaşandığı bir kadın dergisi olarak kabul edilmektedir.²³⁴ Aynı dönemde çıkarılan diğer kadın yayınları ise *The Ladies Journal* (Dublin, 1727) ve ardından Mrs. Penelope Prattle editörlüğünde yayınlanan *The Parrot* (1728)'tir. *The Parrot*, bozulan ahlâki değerler ve erdemler adına bir şeyleri doğru yola koyma gayreti içindeyken, *The*

²³² Ballaster, Beetham, Freezer and Hebron, p. 54.

²³³ White, s.28.

²³⁴ Shevelov, p.167.

Ladies Journal, kadınların eğitim hayatına katılımı için çalışan liberal bir dergi niteliği taşımaktadır. *The Ladies Journal*'ın ilk sayısında derginin editörü, dergide kadınlar için 'aşk ve nezaket' gibi hafif içerikte konulara yer vereceğini; bu ilk sayının tamamını aşkın gücüne adadıklarını belirtmiştir. Ancak ikinci sayıda derginin editörü, kadınlardan liberalizme ve fen bilimlerine ilişkin bilgi edinmenin ve çalışmanın ne kadar mucizevi bir şey olduğunu düşünmelerini isteyerek, önceki sayıda belirttikleri yayın amaçlarının dışında hareket etmiştir.²³⁵

Kadının ahlâklı ve erdemli olması gerektiğini ifade eden bir diğer dergi de, 1747 yılında, tasarımıyla dikkat çeken, Mrs. Penolope Pry'n editörlüğünde çıkarılan *The Ladies Weekly Magazine*'dir. Mrs. Pry, kadın okurlarına ahlâklı ve erdemli kadının nasıl olması gerektiği gibi konuların dergide ele alınacağını söz vermesiyle birlikte; yapılan bu yayınlarda kadın masumiyetinin de yeniden canlanacağını müjdelemektedir.²³⁶ Bu yayınlardan da görülebileceği gibi, bu erken dönem kadın yayınlarının içeriği editörlerinin kişisel yaklaşımlarına göre oluşmuştur. Bu yayınların her birinde kadın okura dayatılan kişisel bir dizi ilke ve değerler söz konusudur. Aslında bu yayınlar, bozulan ahlâki düzenin ıslahı için kadınlara eleştiriler getirerek ahlâki değerlerin öğretilmesi niyetiyle ortaya çıkmış gibi gözükmektedir.

The Ladies Weekly Magazine'de, uzun soluklu olmasalar da yoğun ilgi üzerine romanlar dizi olarak yayınlanmaya başlamıştır. *The Lady Magazine*'in diğer bir farkı da içeriğinde gazete ve dergilerin önemli bir işlevi olan ancak o dönemdeki diğer birçok yayınlarda bulunmayan iç ve dış haberler, doğumlar, evlenmeler, ölümler ve diğer ilanlara da yer vermesidir.²³⁷ Bununla birlikte yine aynı dönemlerde, Mary Singleton tarafından, *The Old Maid*, 1755'te yayınlanmaya başlamıştır. Singleton, ilgisini çeken her konuda yazması bakımından, 18. yüzyılın hangi konuda yazacağı belli olmayan editörlerinin tipik bir örneğini teşkil etmiştir. Bu dergi yayını, tek bir yazarın görüşlerinden ve temsilinden okur sıkılmış olacak ki sadece altı ay sürdürebilmiştir.²³⁸

1760 sonrasında, dergi formatı büyük oranda değişmekte ve kadın dergileri de yeni bir görünüm kazanmaya başlamıştır. Sayıları iki katına çıkan bu yeni türde kadın dergileri

²³⁵ Adburgham, p.77.

²³⁶ White, p.28.

²³⁷ White, p.29.

²³⁸ White, p.30.

yüzyılın sonuna kadar yirmiden fazla olmuştur. 1770 yılı, kadın okur tarafından ilgi gören bir dergi çıkarabilmek için ilk defa objektif ve profesyonel çabanın harcandığı yıl olarak adlandırılmıştır. Bu dergi, yetmiş yedi yıl yayın hayatına devam edecek ve müreffeh zümre tarafından sıkı sıkıya takip edilecek olan *The Lady's Magazine*'dir. Gazetenin amacı eğlendirici ve bilgilendirici içeriği sunarak, ev kadınlarına seslenebildiği gibi diğer kesimlerdeki kadınlara da seslenebilmesidir. *The Lady's Magazine*, akılların ve ruhların geliştirilmesi ilkesine bağlı kalmakla birlikte kadınların dış görünüşlerinin önemini küçümsememiş; moda için özel bir deparman kurmuş, gravür sanatıyla ilgili çizimlere sayfalarında yer vermiştir. Bunun dışında derginin içeriğini başta şiir olmak üzere çeşitli edebi türlerdeki yazılar, doğumlar, ölümler, promosyon, iflas, iç ve dış haberler, haberleşme ve kurgu romanları oluşturmuştur. Erkekler de sıkça bu dergiyi ücretsiz olarak alıp okumuş ve kadın cinsiyetiyle ilgili konularda kendi görüşlerini bildirmişlerdir.²³⁹

1789 yılında çıkan bir diğer uzun soluklu dergi de, *The Lady's Monthly Museum*'dur. Dergi edebi alanda iyi bir üne sahip bir grup kadın yazar tarafından, akla duyulan inancın yüceltilmesi ve kâr amacı gütmeyen İngiliz sosyal adaletinin karakterler yoluyla gösterilmesi amacıyla yönelik olarak yayınlanmıştır. *The Lady's Monthly Museum*'da, kadının evdeki görevlerinin önceliğine değinilirken aynı zamanda aklın da geliştirmesi gerektiğine dair vurgu yapılmıştır. Derginin editörleri, kadınların müzik, resim, edebiyat, bahçe sanatı gibi alanlarla birlikte basit matematik, astronomi, biyoloji, kimya, deneysel felsefe, tarih, eleştirmenlik gibi alanlarda da bilgi edinmelerini faydalı bulmuşlardır. Dergide bir taraftan kadınların geliştirmesine yönelik içerikte yazılar yayımlanırken diğer taraftan da dönemin dergiciliğinin vazgeçilmez bir unsuru olan dergi eklerinde yer alan kurgu roman içeriğine de devam edilmiştir. Ayrıca, ayda bir defa dergide resimli moda sayfası yayınlanmıştır. Bu sayfada, kadın yayınlarında ilk defa görülecek olan kabartma ve resimli görseller kullanılmıştır. Yaklaşık olarak seksen beş sayfa çıkarılan bu küçük boyutta (18x13 cm) ancak yoğun içeriğe sahip olan dergi, çok sayıda satmayı başaramıştır.²⁴⁰

²³⁹ White, p.31.

²⁴⁰ White, p.32-33.

18. yüzyılın sonuna kadar yayınlanan bu kadın dergileri sayılarının çokluğuna karşın, müreffeh bir sınıf için yazılmış ve sadece kütüphane raflarında yerini almıştır. Bu yayınlar temelde edebi ürünlerdi ve ortaya çıkışları elbette edebiyata olan ilgiyi canlandırmıştır. Bununla birlikte bu yayınlar tıpkı Fransız salonlarındaki gibi kadınlara yemek masalarında sanatsal konularda tartışmalar yapacak kadar bilgi vererek konuklarını becerikli bir ev sahibesi olarak ağırlayabilmelerini sağlamıştır. Bu yayınların konusu, modern düşüncedeki kadın değildir. Dergiler, çok nadiren entelektüel konunun dışına çıkmışlardır. Bu yayınlara gelen desteklerin birçoğu erkek okuyucuya aittir ve erkekler tarafından beğenilmiştir. Bu yayınların erkekler için mi kadınlar için mi olduğu belli değildir. 18. yüzyıldaki kadınların entelektüel canlanmaya katılımları, Mary Wollstonecraft'ın geçen seneler boyunca kadınların sosyal durumlarındaki önemli değişime işaret ettiğini gösteren cinsiyet ayrımcılığını ilan etmesiyle son bulmuştur.²⁴¹

1850'den itibaren birçok yeni kadın dergisi yayınlanmaya başlamış fakat kadınlık davası üzerinde duran dergilerden hiçbirisi bir ya da iki yıldan fazla yaşayamamıştır.²⁴² Diğer yandan kurgu, moda, el işi gibi konulardan oluşan kadın dergileri çok hızlı bir şekilde ilgi görmüş ve yirmiyile otuz yıl kadar yayınlarını sürdürebilmişlerdir.²⁴³ Bu dergilerin içinde günümüzdeki kadın dergilerine en yakın olanı 1885'te yayınlanmaya başlayan ve halen yayınıni sürdüren İngiltere'deki bilinen en eski kadın yayını *The Lady* olmuştur. *The Lady*'nin editörleri sosyal etkinliklerden, moda, geleneksel yarışmalarakadar her içerikte yazmışlardır. Ayrıca *The Lady*'de kiralık ev ilanları, çocuk ve bebek bakıcılığı gibi ilanlar da yer almıştır.²⁴⁴

On dokuzuncu yüzyıla kadar geçen sürede, kadın yayınları²⁴⁵ üst-sınıfa hitap etmiştir. Ancak 1832 yılında orta ve alt sınıftan kadına da hitap edecek olan ilk ucuz dergi ortaya

²⁴¹ White, p.32-33.

²⁴² Bu dergilerin büyük bir kısmı isimlerinden de anlaşılacağı gibi kadınların gündelik evdeki işleriyle ilgili bilgiler sunmaktaydı. Söz konusu kadın dergileri şunlardır: *Home Notes* (1894), *Home Chat* (1895-1958), *Home Companion* (1897-1956), *The Ladies Field* (1898-1928), *The Ladies Review* (1892-1908), *The Lady's Realm* (1896-1915), *Princess* (1890), *Woman* (1890), *The Young Gentlewoman* (1892) *Young Ladies Job* (1895) (Braithwaite, p.19).

²⁴³ White, p.47.

²⁴⁴ White, p.18.

²⁴⁵ On dokuzuncu yüzyılda yayınlanan belli başlı İngiliz kadın yayınları şunlardır: *A London Weekly Publication* (1832), *Gazette of Fashion* (1832-1833), *The Opera Glass* (1826), *Girl's Own Paper* (1880-1927), *Girl's Own Paper* (1928-1930), *Ladies Gazette of Fashion* (1895-1899), *Ladies Own Magazine* (1898), *The Ladies World* (1886-1890), *Weldon's Ladies Journal* (1879-1954), *The Young Gentlewoman* (1892-1921) (White, p. 308-310).

çıkıştır. Bu dergi, aylık olarak iki peniye Samuel Beeton tarafından çıkarılan *The Englishwoman's Domestic Magazine*'tir. *The Englishwomen's Domestic Magazine*, ev idaresine sistematik olarak yer veren ve Beeton'ı üne kavuşturan bir dergidir. İki yıl içinde, derginin aylık satış sayısı 25 bine ve 1856 yılında 37 bine ve 1860'da 50 bine çıkmıştır. Aynı yıl Beeton derginin kâğıt kalitesini arttırmaya karar vermiştir. Ayrıca Beeton dönemin modasına uygun olarak Paristen getirttiği renkli baskılı dergiyi lanse etmiştir.²⁴⁶

1875 yılına gelindiğinde kadın basını henüz gelişmemiştir. Bu nedenle kadın dergiciliği çok kârlı bir alan değildir. Fakat kârlı bir alan olmamasına rağmen, yeni gazeteciler içinden bir grup, orta-sınıfın tüketimi için dergi çıkarmak istemiştir. Ve bu amaçla iki önemli dergi çıkarmışlardır: *Myra's Journal of Dress and Fashion* ve *Weldon's Ladies Journal*, dergilerin editörü, 'Myra' imzasıyla yazılar yazan Mrs. Matilda Browne'dur. Kadınlar için ev içi işlerle ilgili bilgi vereceğini söyleyen *The Ladies Treasury* (1858); kendini tamamen İngiltere'nin her kesimden kadının her türlü isteklerine ve gereksinimlerine adayacağını ilan eden *The Lady Review'un* (1860); ardından nihayet kadının toplumdaki durumunu ve haklarını geliştirme amacına yönelik *Woman's World* (1866) yayınlanmaya başlamıştır. *Women's World*, günün getirdiği koşullar nedeniyle toplumun ilerlemesinin bir aracı olarak kadınlarla ilgili sorunların çözülmesi gerektiğini savunmuştur.²⁴⁷ *Women's World*, kadınların erkek kıyafetine özenmeleri yerine politik konulara eğilmelerini öneren ciddi nitelikte fayda sunan bir dergi olmuştur. Dergi, dönemin politakalarını akılcı ve faydalı bulmayarak bir eleştiri getiren çok iyi bir dille yazılmış yetenekli yazarlara ve kaliteli kurgu romanlara yer vermiş ve kadın mücadelesini desteklemiştir. Dergi'nin ismi, 1869'da *The Kettledrum* olarak değiştirilmiştir.²⁴⁸

Buraya kadar genel olarak değerlendirildiğinde, on sekizinci yüzyılda İngiltere'de ortaya çıkan ilk kadın yayınlarının ortak özelliğinin kadın dergileri olmaktan ziyade modern zamanların cepte taşınan günlüklere benzemiş oldukları söylenebilir. Yine bu kadın dergileri, öncelikle üst-sınıf bir kadın kitlesine yönelik olarak çıkarılmışlardır. İlk

²⁴⁶ White, p.46.

²⁴⁷ Kadın haklarını sorgulayan bir dille (feminist bir üslupla) yazılan Osmanlı kadın dergisi, İngiltere'deki *Woman's World*'den kırk yedi yıl sonra yani 1913 yılında, yine aynı isimle çıkarılmaya başlayacak olan *Kadınlar Dünyası* olmuştur.

²⁴⁸ White, p.48.

olarak ortaya çıkan kadın yayınları, kadın okurlarına başta şiir olmak üzere çeşitli edebi türlerdeki yazılarla kurgu romanların yanında moda, yemek tarifleri, ev için pratik bilgiler veren, iyi anne ve eş olabilme yollarını gösteren eğlendirici ve bilgilendirici bir içerik sunmuşlardır. Kadın yayınlarının içeriği, editörünün tercihlerine göre oluşturulmuştur. Dönemin ahlâki değerlerinin ve geleneklerinin savunulduğu kadın dergilerinde, “alçak gönüllü, bilgili ve makul olan” kadınlık ideali sunulmuştur. Özellikle, genç kızlara, zevk peşinde koşmamalarının, israf ve sorumsuz davranışlardan kaçınmalarının öğütlendiği kadın yayınları geleneklerine bağlı Viktorya döneminin takdirini toplamıştır.

Ayrıca, önceleri sadece üst-sınıf kadınlara hitap eden bu kadın yayınları, daha sonra orta-sınıftan kadınlara da yönelmiştir. Zamanla bu yayınlara farklı sınıflardan kadınlar ilgi göstermiş, bu yayınlar özellikle orta ve alt sınıftan kadınlar arasında popüler hale gelmiştir. Kadın yayınlarının bu gücünün fark edilmesi, fabrika sahiplerini bu yayınlara reklam vererek, kârlarını arttırma arayışına itmiştir. Reklamlardan gelen gelir sayesinde hızla teknolojik ilerleme gösteren kadın basını hızlı bir şekilde gelişme göstermiştir. Yüzyılın sonunda sayıları giderek artan kadın dergileri, İngiliz kadını üzerinde gerek sosyal ve gerek ekonomik açıdan etkili olmuştur. Böylesi hareketli bir kadın basının olması, kadın hareketinin kendi basını kurması ve ülke çapında örgütlenerek yüzlerce kadına ulaşabilmelerini sağlayacaktır.

2.1.6. İngiltere’de Feminist Kadın Basının Doğuşu

Tarihsel olarak feminist dönem, mevcut kültürün ve kadının günün koşullarındaki durumunun yayınlar aracılığıyla eleştirisini sunabilmesine yardımcı olmuştur. Feminist kadın yayınları; iş, eğitim gibi tek bir konuda veya sufragetlerin ortaya attığı reformlar gibi özel bir duruma yönelik olarak da çıkarılabilmişlerdir. Bütün feminist yayınlarda yer alan başlıca konular, genel ilginç olaylardan, mektuplardan, kısa ya da seri halinde yayınlanan kurgu romanlardan ya da kitap eleştirilerinden oluşmuştur. Bu dergilerin editörleri, rakipleri olan ticari magazin dergilerinden farklı olarak tek bir ses ve tonda birliği sağlamaya özen göstermişlerdir. Dergilerde yer alan makaleler ve başlıklar

olabildiğince uzun ve kullanılan illüstrasyonlar içeriği vurgulayacak nitelikte siyah beyaz olarak hazırlanmıştır.²⁴⁹

İngiltere’de feminist kadın yayınları, kadın hareketiyle paralel bir zeminde hareket etmiştir. Hatta bazı kadın yayınları sadece o kadın hareketinin yayın organı olarak işlev görmüştür. İngiltere’de organize olmuş bir kadın hareketi, 1850 ve 1860’lı yıllarda Londra’da Langham Place Grubu’nun²⁵⁰ özellikle de Barbara Leigh Smith Bodichon²⁵¹ önderliğinde ortaya çıkmıştır. Bu topluluğa bağlı olarak 1858 yılında, *The English Woman’s Journal* yayınlanmaya başlamıştır. Langham Place Grubu’nun amaçlarına uygun olarak cinsiyete yönelik, eğitim, iş istihdamı ve politika gibi alanlarda reformlar yapılması için getirilen öneriler, bu yayın aracılığıyla kamuoyuna duyurulmuştur. Bu yayın aynı zamanda hükümet üzerinde reformların yapılmasına ilişkin ciddi bir baskı unsuru oluşturmuştur. *The English Woman’s Journal*’ın 1858 tarihli sayısında, kadınların mülk durumunda lehte bir adaletin acilen tesis edilmesi için 1855 yılının yazı ve sonbaharında tüm İngiltere boyunca parlamentonun dikkatini konuya acilen çekebilmek üzere 3000 kadın tarafından imzalanan dilekçelerin parlamentoya bir grup kadın tarafından ulaştırıldığı ifade edilmiştir. Ayrıca yine aynı yazıda, “Married Woman’s Property Act”ın içeriği hakkında yapılan düzenlemeyle, boşanmanın gerçekleşmediği durumlarda eşi tarafından terk edilen kadınların malsız mülksüz kalabileceğinden bahsedilmiştir.

Barbara Bodichon tarafından finanse edilen ve çıkarılan dönemindeki en önemli feminist konularını gündeme alarak bir kamuoyu oluşumuna katkıda bulunan *The English Woman’s Journal*’ın feminist bir program oluşturması bakımından katkısı son

²⁴⁹ Adburgham, s.61.

²⁵⁰ Langham Grubu’nda yer alan kadınların birçoğu, kadın hareketine önderlik eden ilk topluluk olan Kensington Society (Kensington Topluluğu’nda) da aktif olarak çalışmışlardır. Langham Grubu, sonrasında, The London Society for Women’s Suffrage (Londra Kadınlara Oy Hakkı Topluluğuna) dönüşecektir. Grubun üyeleri, Evli Kadınların Mülkiyeti’ne İlişkin Komite’nin 1855’de oluşturulmasını ve bu konuda yapılan yasal değişikliklerin başarılı bir şekilde takip ederek yayınlanmasını sağlamışlardır (June Purvis, *Emimeline Pankhurst A Biography*, Routledge, New York 2003, p.69).

²⁵¹ Barbara Leigh Smith Badichon (1827-1891), kariyerine yazar ve feminist reformcu olarak olarak başlamıştır. Smith, oldukça provokatif ve başarılı bir kadın yazar olarak bilinmektedir. Barbara Bodichon, Emily Davies ile birlikte bütün hayatını sufrag davasına adanmıştır. Girton Koleji’ni kurmuştur (Purvis,p.69).

derece önemli bir yer tutmuştur.²⁵² Derginin başlıca görevi, toplumdaki sosyal adaletin sağlanabilmesi için kadının işte ve yaşamda toplumdaki rolünün nasıl şekilleneceği konusunda, hem kadınlara hem de erkeklere bir tartışma platformu sunmaktır. Buna bağlı olarak dergideki makalelerin içeriğinde kadının kurtuluş mücadelesinin nasıl olacağına ilişkin ipuçları bulmak da mümkündür.²⁵³ *The English Woman's Journal*'ın 15 Ekim 1908 tarihli sayısında yayının çıkış amacı ve politikasıyla ilgili şu bilgiler verilmektedir:

“..... Yayınlandığı on beş yıl bize kadın hareketlerinde o günden bu güne pek çok önemli farklılığın yaşandığını hatırlattı. Kadınların daha iyi bir eğitim ve iş olanaklarına kavuşmak için mücadelesinden başlayarak, parlamentoya girebilmek için mücadelesine kadar bütün bir kadın hareketi tarihiyle ilgili yazıların yer aldığı bu yayın, tarihin incelenebilmesini sağlayacak herhangi tarihi bir belgeyle eş değerdedir. Okurlara hatırlatılması gereken bir diğer konu da *The English Woman's Journal*'ın, Bessie Bayner Parkes (şimdiki ismi Madame Belloc) ve Madame Bodichon'ın editörlüğünde, 1858'deki ilk sayısının tamamını kadınlar için yeni iş istihdamı oluşturma konusuna ayırmış olmasıdır. *The English Woman's Journal*'da 1858 ile 1864 yılları arasında yer alan on iki sayıda sadece komite raporları ya da kadın sorunu hakkında görüşler yer almamış, tarih, şiir gibi yazıların yanında kendisi de dönemin öncü fen bilimleri ve biyografilere kadar pek çok yazı yer almıştır. Çeşitli sorunlarından dolayı yayınlanamayan *The English Woman's Journal*, *The Alexandra Journal* ile birleşmiş; ancak sonrasında 1867 yılında yayını son bularak farklı bir isimle *The English Woman's Review* olarak Miss Jessie Boucherett'in sahipliğinde ve editörlüğünde tekrar yayınlanmaya başlamıştır. 1871 yılında derginin editörlüğüne de dergiye hem zamanını hem de parasal desteğini esirgemeyen Miss Caroline Ashurst Biggs'in gelmesiyle dergi aylık olarak yayınlanmaya başlamıştır. Miss Caroline, kadın davasına özellikle sufrag hareketine kendi adanmış ve ölümüne kadar dergiye bütün zamanını harcamıştır. Eylül 1889'dan itibaren yayının editörlüğünü, Ocak 1903'e kadar Miss Helen Blackburn üstlenmiş sonrasında ise Miss A. M. Mackenzie tek başına derginin editörlüğünü yürütmüştür.”²⁵⁴

Kadınlar “sınıf bilinci” kavramının on dokuzuncu ve yirminci yüzyılın başlarında çoğunluğu erkek düşünürler tarafından ortaya atılan bir kavram olduğunu ifade etmişlerdir. Oysaki kadın birlikleri ya da feministler, kadınları öteki olarak ayıran şeyin sınıf değil, yetersiz eğitim, yasa önünde durumlarının yok sayılması, endüstride ucuz

²⁵² Ann Candida Lacey, *Barbara Leigh Smith Bodichon and the Langham Place Group*, Routledge & Kegan Paul Publishing, London 1986, p.1.

²⁵³ Hilary Fraser, Stephanie Green and Judith Johnston, *Gender and the Victorian Periodical*, Cambridge University Press, Cambridge, United Kingdom 2003, p.152.

²⁵⁴ M. A. Biggs, “Fifty Years Old”, *The Englishwoman's Review*, 15 December 1908.

işçi olarak çalışma, politikadan ve kamu hayatından dışlanma ve anne olma deneyiminin kadınlarca ortak yaşanması sonucunda gerçekleştiğini savunmuşlardır. Emily Faithful²⁵⁵, Viktorya Press ve *The English Woman's Journal*'daki bazı kadın yazarların da ifade ettikleri üzere, kadınlar ev içi sorumluluklarıyla çalışma hayatındaki sorumlulukları arasında bir seçim yapmak zorunda kalmışlardır. Bu durum kadınların kendi güçlerini ve becerilerini kullanabilecekleri alanların dışında kalmalarıyla sonuçlanmıştır.²⁵⁶

Langham Place Grubu'nun sekreterliğini yürüten Emily Faithfull Viktorya Press için kadın dizgicileri işe almaya başlamıştır. *The English Woman's Journal* da Viktorya Press'te basılmıştır. Viktorya Press hemen başarı göstermiş ve Emily Faithfull, Kraliçe Viktorya'ya ilk resmi kadın baskıcı ve yayımcı olarak takdim edilmiştir. Faithfull, *Viktorya Magazini* edebi alandaki ilgiye yönelik olarak kadın hakları konusunda sıklıkla Frances Power Cobbe²⁵⁷ ve Emily Davies²⁵⁸ gibi yazarlar tarafından makalelerin kaleme alındığı bir dergi olması için çalışmıştır.²⁵⁹

²⁵⁵ Emily Faithfull (1835-1895), Viktorya Press (1860)'in kurucusudur. Kensington yatılı okulunu bitirdikten sonra, sarayla tanıştırılmış ve bir süre kendi akranlarıyla iyi ilişkiler geliştirmiştir. Yirmili yaşlarında, Jessie Boucherett, Bessie Parker ve Adelaide Proctor'ın da içinde bulunduğu kadın istihdamını geliştirme topluluğunda çalışmıştır. Emily Faithfull hiçbir deneyimi olmamasına rağmen yayımcılığı öğrenmiş ve kadınlar için en uygun meslek olarak gördüğü dizgi işinde kadın istihdam ederek onlara dizgiciliği öğretmiştir. Viktorya Press, erkek rakipleri arasından sıyrılmayı başararak, Kraliçe Viktorya tarafından kabul görmüştür. Kraliçe, Emily Faithfull'u ilk defa bir kadın yayıncı olarak kabul etmiştir. Faithfull, 1863 yılında, Viktorya Dergisi'ni çıkarmaya başlamıştır. 1867 yılında, Viktorya Press'i satmıştır. Faithfull, Women's Trade Union League (Kadın Ticaret Birliği'ne) katılan ilk kadındır. Ayrıca Women's Printing Society (Kadın Yayıncılık Topluluğu'nun) önde gelen kadınlarından biridir. Kariyer hayatı boyunca, *Change upon Change, A Love Story* (1868) ve *A reed Shaken with the Wind* (1873) isimli romanları yazmıştır. Ayrıca, kadınların çalışması konusunda sayısız makalesi bulunmaktadır (Olive Banks, *Faces of Feminism*, Martin Robertson & Company Ltd. Oxford 1981, p.75).

²⁵⁶ Alexander, p.132.

²⁵⁷ Frances Power Cobbe (1822-1904), London Daily News'un İtalyan gazetecisidir. İrlanda Dublin'de doğmuştur. *The Workhouse as an Hospital* (1861), *Why Woman Desire the Franchise* (1869), *Wife Torture* (1878) isimli kitapları yazmıştır. Toplumsal reformcu, yazar, hayvan hakları savunucusu, editör, gazeteci olarak çalışmıştır. Önde gelen suffrajetteklere olan Frances Cobbe Power'ın babası ordu mensubuydu. Dolayısıyla üst sınıftan gelmiştir. 16 yaşında yatılı okula gönderilmiştir. Matematik, edebiyat ve Dublin tarihini öğrenmiştir. 1857'de babasının vefatından sonra tüm Avrupa ve Orta Doğu'yu dolaşmıştır. 1850 yılında, MacMillan dergisine yazdığı "Workhouse Sketcher" isimli makalesinden 14 pound kazanmıştır. 1870'li yıllarda, kadınların tıp okullarına girmelerini desteklemesi ile bilinen dönemin önde gelen felsefecilerinden olan J. Stuart Mill'in yakın arkadaşlarındadır. Millicent Garret Fawcett ile birlikte kadınların oy hakkı taleplerinin başlangıç tarihini, kendi suffrajetteğinin temellerini anlatan yazılar kaleme almıştır. Kadınları, evlilik içi şiddetten koruyacak yasal düzenlemelerin oluşturulmasına katkıda bulunmuştur. Ayrıca kadın sağlığı konularında yazılar yazmıştır (Susan Gall, *Women's History: Chronology of Women Workhouse People, Places of Events that Changed*, (Ed. Lynne Brakemen), Gale Publisher, Detroit New York 1997, p.330).

²⁵⁸ Sarah Emily Davies (1830-1921), 1858'de, Annie Leigh Smith aracılığıyla Barbara Bodichon ve Elizabeth Garret ile tanışarak, Langham Place topluluğuna dahil olmuştur. 1862 yılında, altı ay süre aralıksız olarak *The English Women's Journal*'da, kadınların üniversite sınavlarına kabul edilmeleri için

1859 yılında kız enstitüsü binasında, kadınlar için istihdam olanağı sağlamak üzere açılan ilk ofis, Langham Place grubunun daha çok güçlenmesini sağlamıştır. Langham Place, sadece feminist hareketin merkezi olması sebebiyle değil, bundan daha önemlisi feminist hareketlere üye kaydetmesiyle ün kazanmıştır. Bu yer aynı zamanda kızlara yüksek okul eğitim hakkı için çalışan grubun lideri olan Emily Davies ve ilk kadın doktor olan Elizabeth Garret Anderson gibi toplumun önde gelen kadın liderlerini yetiştiren bir kurum olarak çalışmıştır. Bunun da ötesinde 1860'larda başlayacak olan sufrag hareketi de bu topluluğun içinden çıkan bir grup kadından meydana gelmiştir. İngiltere'deki bu topluluğun eylemleri, on dokuzuncu yüzyılın ortalarına kadar Amerikan feminizmine hâkim olmuştur. İngiliz sufragetlerin eylemleri, Elizabeth Candy Stanton etrafında toplanan sufragetlerin eylemleriyle paralellik göstermiştir. Langham Place Grubu'nun hızlı bir şekilde oluşturulmasının arkasında yatan neden, evli kadınların yasal durumuna ilişkin yapılacak olan reformdur. Bu hareketi başlatan kişi, kendisi feminist olmayan ancak çocuklarının vesayetini alamayan Caroline Norton olmuştur. Onun çabaları yasaların biraz daha iyileştirilmesini sağlamış; ancak esas düzenleme 1850'deki evli kadınların mülkiyetini düzenleyen kanunla gelmiştir.²⁶⁰

Feminist yayınlar arasında, herhangi bir gruba üye olmayan, farklı kadın yayınları da bulunmaktadır. Bu feminist kadın yayınlarında özellikle yaratılmaya çalışılan “yeni kadınlık” imgesi üzerine eleştirilerin ağırlıklı olduğu görülmektedir. Bu yazılara örnek olabilecek makalelerden biri de Emily Burton'a aittir. Burton, makalesinde “yeni kadınlık”la ilgili şunları söylemektedir:

“...Son zamanlarda yeni kadın olarak bir ayrı kadın kategorisi oluşturulmak isteniyor. Fakat yeni kadınlık ideali diye bir şey yoktur. Her yeni doğmuş olan kadın yeni kadındır. Geçmişteki kadınla bugünkü kadın arasındaki tek fark, kadının bugünkü evriminin doğal bir sonucu olarak geçmişten daha güçlü, daha hızlı ve çabuk iş yapabilir hale gelmesidir. Kadının iş yaşamının

yazılar yazmıştır. Yayınlar aracılığıyla sürdürülen bu kampanya sonucunda, 1865 yılında, Cambridge Üniversitesi kadınları sınavlara kabul ettiğini açıklamıştır. 1864 yılında, The Ladies Emancipation Society (Kadınların Kurtuluşu Topluluğu'na) ve The London National Society (Londra Ulusal Topluluğu'na) katılmış ve başkan yardımcısı olmuştur. 1905 yılında, kadın hareketi konusunda yazmış olduğu, “Why Should we care for it?” isimli makalesiyle dikkatleri üzerine çekmiş ve The National Union of Women's Suffrage Societies (Kadınlara Oy Hakkı Kadın Topluluğu'nun) yönetim kurulu üyeliğine atanmıştır. 1904 yılında, Girton Kolej'in fahri sekreterliğini ve yönetim kurulu üyeliğini yürütmüştür. 13 Haziran 1908'deki NUWSS'ın düzenlediği yürüyüşe Glasgow Üniversitesi'nden elde ettiği doktorluk cübbesini giyerek katılmıştır. Emily Davies'in yazılarının çoğunluğunu, kadınların eğitimiyle ilgili konular oluşturmuştur (Purvis, *Emimeline Pankhurst A Biography*, p.157-159).

²⁵⁹Lacey, p.12.

²⁶⁰Banks, p.35.

zorunlu bir sonucu olarak erkek meslektaşları gibi giyinmelerini gülünç bulanlar olabilir. Oysa bugünün kadınları işte mesleklerinin getirdiği şekilde, daha rahat iş yapabilme ve işe uyum sağlayabilme için bu şekilde giyinmek zorundadırlar. Bugünün kadınları ayaklarındaki bağlardan kurtarmak için diğer erkeklerin yapacakları işlerde çalışmaktadırlar. Fakat bu durum onların değerini düşürmeyecek, aksine yüceltecektir. Kadınların erkeklerle aynı işlerde çalışmaları, bazılarının iddia ettiği gibi erkekleri taklit etmek istedikleri için değil dönemin koşullarının kadını ve erkeği buna mecbur bıraktığı içindir...²⁶¹

Yine aynı konuda, Emily Burton’a ait bir makale daha bulunmuştur. Bu makalede yeni kadının sadece bir mit olduğu şu sözlerle ifade edilmiştir:

“...On dokuzuncu yüzyılın, bazılarına göre bir kâbus, bazılarına göre ise sosyal bir gereksinim olarak ortaya çıkarılan yeni kadınlık imajıdır. Yeni kadın, Doğuştan bir deha değil bir mittir. Bütün çağlar boyunca, insanlığın mutluluğu ve ilerlemesi için erkeklerle birlikte hevesle çalışan, erkeklerle aynı zekâda ulusal hareketlere katılmış kadınlar var olmuştur. Bugünkü entelektüel kadın ile geçmişteki entelektüel kadın, aynı kadındır.....”²⁶²

Özetle, İngiltere’de ortaya çıkan kadın hareketiyle feminist kadın yayınları arasında sıkı sıkıya bir ilişki bulunmaktadır. İngiltere’de Londra merkez olmak üzere örgütlenen birçok kadın topluluğu, birliği ve organizasyonunda aktif olarak görev alan kadın gazeteci, yazar ve toplumun önde gelen kadının birçok farklı feminist kadın dergisi kurması, editörlüğünü üstlenmesi, yazılar yazması tesadüfi olarak ortaya çıkmamıştır. Bu kadınlar sürekli olarak birbirleriyle iletişim halinde olmuşlardır. Ayrıca yine aynı kadınlar toplumda sosyal, siyasal ve ekonomik haklardan toplumun bütün kesimlerinin aynı oranda yararlanabilmeleri için hükümetlere baskı yapabilen ve kararlar alabilmelerini sağlayan sivil bir güç oluşturmuşlardır. Bu bağlamda buraya kadar bashedilen kadınların kurdukları, editörlüğünü üstledikleri ve yazılar yayınladıkları feminist kadın yayınlar aracılığıyla kadınların kurtuluş mücadelesi yürümüştür. Bu kadın yayınları aracılığıyla, kadın hareketi hem sesini kamuoyuna duyurabilmiş hem de taraftar toplamıştır. Ayrıca, bu kadın dergilerinin basıldığı yayın evlerinde kadınlar istihdam edilmiştir. Böylece hem harekete bizzat kadınlar tarafından destek sağlanmış hem de kadınların çalışıp para kazanmaları desteklenmiştir.

²⁶¹ Emily Burton, “New Woman Ideal or Real?”, *The Woman’s Signal*, 30 April 1876.

²⁶² Emily Burton, “New Woman Ideal or Real?”, *The women’s Era*, January 1876.

2.1.7. İngiliz Sufraj Hareketi ve Yayın Organları

Organize olmuş bir kadın sufraj hareketinin başlaması 1860 yılının ortalarına doğru rastlamıştır. İngiliz Kadın Sufraj Hareketi ancak on dokuzuncu yüzyıldaki kadınların seçme ve seçilme hakkıyla ilgili olarak yapılan düzenlemeler sonucunda kamuoyu gündeminde tartışılır hale gelmiştir. Mill 1865 yılında parlamentoya seçilmeden önce kadınların oy hakkı mücadelesini de seçim programına dâhil etmiştir. Bodichon'ın isteği üzerine yeni kadın gurubunun dilekçe hazırlaması dâhilinde Mill, kadınlara oy hakkı veren bir yasa hazırlayabileceği sözünü vermiştir. Sufrajeterler çabucak Londra ve Manchester'da örgütlenerek Mill'e parlamentoya iletmek üzere 1.499 imzayı toplamayı başarmışlardır. Disareli'nin 1867 yılındaki yasal düzenlemede yer alan kadınların oy kullanmasıyla ilgili madde, Mill'in çabalarına rağmen 194'e 73 oyla reddedilmiştir. Bu arada kurulan sufraj topluluklarının sayısı artmış, Edinburg, Bristol ve Birmingham'ın ardından Manchester Topluluğu 1867 yılında bütün bu yerel sufraj toplulukları NSWS: National Society for Women's Suffrage (Ulusal Kadın Sufraj Topluluğu) adı altında toplamıştır. 1872 yılından 1885 yılına kadar Manchester Topluluğu'nun yıllık geliri London Place grubunun hemen hemen üç katına çıkmıştır.²⁶³

Daha önce de London Society for Women's Suffrage (Londra Kadın Sufraj Topluluğu'nun) üyesi olan Millicent Garret Fawcett, 1896 yılında NUWSS: Women's Suffrage Societies: (Kadın Sufraj Birliği Topluluğu'nu) kurmuştur. Fawcett, birliğin kurallarını yeniden düzenlemiştir. Fawcett kadınların oy hakkını güvence altına almak için topluluğun üyelerinin herhangi bir partiyle yakın ilişki içinde olmaması gerektiğini düşünmüştür.²⁶⁴ 1903 yılında, bu grubun içinden bir grup Emmeline Pankhurst²⁶⁵ önderliğinde Manchester'da WSPU: Women's Social and Political Union (Kadınların Sosyal ve Politik Birliği) kurulmuştur. Pankhurst, Independent Labour Party (Bağımsız İşçi Partisi) içinde aktif olarak çalışmış ve 1914 yılında, National Administrative Council (Ulusal Yürütme Konseyi'ne) seçilmiştir. Pankhurst kadınlara oy hakkını,

²⁶³ Smith, p.9.

²⁶⁴ Smith, p.19.

²⁶⁵ Emmeline Pankhurst (1858-1928), on beş yaşına kadar Manchester'da vasat bir okul okuduktan sonra öğrenimini tamamlamak için Paris'e gitmiştir. 1878 yılında İngiltere'ye döndüğünde, reformcu ve kadın hareketini destekleyen kişilerden biri olan hukukçu Richard Pankhurst ile tanışmış ve bir yıl sonra evlenmiştir. 1880'de Christabel, 1882'de Sylvia, 1885'de ise Adela doğmuştur. 1885 yılında, eşinin meclise girmesi için Londra'ya taşınmıştır. 1903 yılında WSPU (Women's Social and Political Union: Kadınların Sosyal ve Politik Birliği'ni) kurmuş ve birliğin daima ruhani lideri olmuştur. Pankhurst, sufraj hareketi esnasında defalarca hapisaneye gönderilmiştir. Birçok kadının sufraj hareketine katılmasını sağlamış ve kendi hayatını bu davaya adanmıştır (Banks, p.149-150).

erkeklerle aynı koşullarda istemiştir fakat erkeklerin bu konuda verecekleri kararlara şüpheyile bakmıştır.²⁶⁶

Dolayısıyla Pankhurst, sadece kadınlardan oluşan bir grup kurmuş ve reform yapmaları için Bağımsız İşçi Partisi'ne baskı yapmaya başlamıştır. Pankhurst, eşleri ILP: International Labour Party (Uluslararası İşçi Partisine) üye olan çok sayıda çalışan kadınları birliğe dâhil etmiştir. Bu kadın birliği, ilk başladığında militanist bir organizasyon olmamasına rağmen “Deeds Not Word (Söz değil Eylem Zamanı)” sloganıyla militan bir metot kullanmaya başlamıştır. 1890'lardaki Women's Franchise League (Kadınların Oy Hakkı Birliği) içinde yer alan Mrs Pankhurst birçok militan eylemlere katılmıştır.²⁶⁷

Christabel Pankhurst²⁶⁸ 1905 yılında liberal partinin düzenlediği toplantıyı bölerek kadınlara oy hakkının altını imzalamalarını istemiştir. Gösteri sırasında tutuklanıp hapse gönderilmiştir. Onun eylemleri kamuoyunda büyük bir şok yaratmıştır. Çünkü uslûbu önceki kadın birliği NUWSS'a üye olan diğer kibar ve hanımhanımcık kadınlar gibi değildir. Christabel erkekler konuşurken sessizce onları dinlememiş, cinsiyete ilişkin bütün kuralları küçümsemiştir. Bu durum orta sınıftan birçok çalışan kadının NUWSS yerine WSPU'yu tercih etmelerine neden olmuştur. Militan olmak kadın eylemcilerin gözünde Edwardian toplumsal cinsiyet rollerine bir baş kaldırı ve kadınların kişisel özgürlüğünü sınırlayan toplumsal cinsiyet rollerine de karşı çıkmak olarak görülmüştür. WSPU'nun perspektifine göre bu sadece oy hakkı için çalışmak değil, aynı zamanda kadınların bağımsızlıklarını kazanmaları için savaşmak anlamına gelmektedir. Bu nedenle Christabel adını köle ruhu koyduğu ruha savaş açmış ve dolayısıyla hükümetten kadınlara oy hakkını müzakereyle değil baskı yaparak zorla almak istemiştir.²⁶⁹ Christabel Pankhurst WSPU'nun yayın organlarından biri olarak çıkardığı *The Suffragette*' in ne amaçla çıkarıldığını ve yayının politikasını şu sözlerle ifade etmiştir:

“...W.S.P.U., kadınların kendi ülkelerinin kurumlarında ve yasalarında reformlar yaparak oy hakkının kazanılması öncesinde ve sonrasında büyük rol oynamaya kararlıdırlar. Bu yayın bu

²⁶⁶Smith,p.29.

²⁶⁷Smith,p.29.

²⁶⁸ Christabel Pankhurst (1880-1958), Emmeline Pankhurst'ün en büyük kızıdır. WSPU'nın ilk üyelerinden biridir. Sufrag hareketine militant bir metot getirmiştir. 1907'den sonra, WSPU'nun annesiyle birlikte en çok ismi geçen ve bilinen kadınları olmuşlardır (Smith,p.35).

²⁶⁹ Smith, p.29.

amaca hizmet etmek amacıyla çıkarılacaktır. Ayrıca günlük basın tarafından sufrajeterler ve eylemleriyle ilgili ortaya atılan bilgiler abartılmış, çarpıtılmış bilgilerdir. Ve günlük basın, sürekli olarak sufrajeterlerle ilgili kışkırtıcı haberler yapmaktadır. Bu bakımdan haftalık olarak çıkarılacak bu gazetenin yayınlanma amacı, sufrajeterlerle ve kadınlara ilişkin hükümet tarafından yapılan reformlarla ilgili haberlerin doğruluğunun araştırılarak gerçeklerin ortaya konulmasıdır. The Suffragette günlük olarak değil haftalık olarak yayınlanacaktır. Bu durumun iki önemli gerekçesi vardır. Öncelikle reform amacıyla olan bir kişinin bir günlük gazetede olması beklenen cinayet, intihar, boşanma, motor ve tren kazaları, deprem gibi doğal afet haberleri, finansal haberler, at yarışı, futbol, kriket gibi spor etkinliklerine yer ayırması beklenmemektedir. Dolayısıyla haftalık bir gazetede bu konuların yer alması gerekmemektedir. The Suffragette, sadece kendi çıkış amacına uygun olan konulara yer vereceğinden haftalık olarak çıkarılması yeterlidir. Ayrıca günlük bir gazete basılırken anormal derecedeki maliyet, bağımsız olduğu düşünülen bu gazete türüne kuşkuyla bakılmasına neden olmaktadır. Günlük gazete reklam verenlerin etkisine daha açıktır ve parasal kaynağı kimler sağlıyorsa veya hangi politik partiler yayına destek veriyorsa onların daha çok etkisi altında kalacağı için günlük gazetelerin saygınlıkları ve bağımsızlıkları tehlike altına girecektir. Yayınını sürdürmesi için haftalık bir gazetenin günlük bir gazeteye göre maliyeti son derece azdır. Bundan dolayı, haftalık bir gazetenin günlük bir gazeteye göre kendi ruhunu koruması daha kolay olacağı için The Suffragette haftalık olarak yayınlanacaktır....²⁷⁰

WSPU, 1907 yılında da büyümeye devam etmiştir. İngiltere'nin her bir köşesinde toplamda 5000 gösteri düzenlenmiş ve iki haftaya bir sufraj yayını olan *Votes for Women* çıkarılmıştır. Evlerde çay ve bisküvi eşliğinde yapılan geniş çaplı toplantılarda gazeteden son haberler okunmaya ve bir sonraki eylem planları konuşulmaya başlanmıştır. Sufraj hareketi yıllar geçtikçe daha çok millitan bir nitelik kazanmış ve sonuçta 130 kadın tutuklanıp sonra serbest bırakılmıştır. Sufrajeter olmak sadece mitinglere katılmak demek değildir; aynı zamanda birinin bütün hayatını bir sufrajeter gibi yaşaması anlamına da gelmektedir. Sufrajeterler her zaman kimlikleri olan beyaz, mor ve yeşil renkler giymişlerdir. *Votes for Women* sadece broşür, el ilanı ve kitap değil; aynı zamanda kadın yayınevlerinde basılan kitapların tanıtımlarını da basmıştır. Gazeteyle birlikte hareketin liderlerinin portrelerinden oluşan takvimler, sufrajeter mendilleri, şapkalarına taktıkları sufraj tasarım broşlar, sufraj eşarpları, para çantası, düğme rozetler de dağıtılmıştır.²⁷¹ Bu tür materyaller hareketin üyelerinin kendi içlerinde gruba aidiyet duygusunu pekiştirerek kadınlar arasında bir kız kardeşlik bağı

²⁷⁰ Christabel Pankhurst, "An independent Newspaper: The Suffragette", *The Suffragette*, 17 April 1914.

²⁷¹ Wingerden, *The Women's Suffrage Movement in Britain, 1866-1928*, Macmillan, Basingstoke 1984, p.77.

oluşturmuştur. Diğer taraftan kadınların gruba üyeliğini pekiştirecek bu tür materyallere gazete aracılığıyla kolayca ulaşmaları, gündelik yaşam içinde de bu materyalleri kullanarak sufrajet kimliklerini ortaya koyabilmelerini sağlamıştır.

WSPU, 1906 ve 1907 yılları arasında £2,900 olan gelirini, 1909 ve 1910 yılları arasında £33,000'a kadar arttırmıştır. Yayın organı *Votes For Women* (1907), 1909 ve 1910 yılları arasında rekor sayıya ulaşarak 40.000 baskı sayısına ulaşmıştır. Birlik başlangıçta her ne kadar çoğunlukla evli kadınlardan oluşmuş olsa da zamanla genç bekâr kadınlar tarafından benimsenmiştir. Söz konusu yıllarda WSPU finansal destekçilerinin yüzde 67'sini genç kadınlar oluşturmuştur.²⁷² *Votes For Women*, kamuoyuna kadınların hangi sorunlarla karşılaştığını ve bu sorunların çözümünde ne kadar yol katettiklerini göstermek ve sufrajetlerin birbirlerinden haberdar olabilecekleri bir yayın sunmak amaçlarına yönelik olarak çıkarılmıştır.²⁷³

Sufrajetlerin en önemli hedefi kadınların seçme ve seçilme hakkını elde etmelerini sağlayacak yasal düzenlemelerin gerçekleştirilmesi olmuştur. Dolayısıyla kadınların oy hakkı ve vatandaşlık kimliğini kazanmalarına yönelik düşünceler, *Votes For Women*'da da sıklıkla yer almıştır. *Votes For Women*'da kadınların politik hayata katılımının haklılığı ve gerekliliği, mitinglere katılmış bir üyenin ifadeleriyle şöyle özetlenmiştir:

“...Kadınlar, seçme hakkını militan bir kadın olarak ısrarcı bir şekilde istemezlerse kazanamayacaklardır. Kadınların mitinglerinden birine katıldım ve kadınların oy kullanma haklarını elde edince ne yarar sağlayacaklarını öğrendim. Kadınlar oy hakkı isteme gerekçelerini son derece mantıklı olarak akademik açıklamalarla ortaya koyuyorlar. Oysa erkekler oy kullanma hakkını ekonomik gerekçelerden hareket ederek geri çeviriyorlardı. Erkeklerle göre, bir gayrimenkulün sahibi kişi olarak kendilerinin oy kullanma hakları vardı; oysa hiçbir mülkiyeti olmayan kadının oy hakkı kullanması aykırı bir durum oluşturacaktı. Geçen hafta yıllardan beridir büyük bir yatılı okulun sahibi başarılı bir kadınla tanıştım. Onun da bir sufrajet olduğunu düşündüm. Ama hayır, bu hanım politika hakkında hiç birşey bilmiyordu. Politikayı erkeklere bırakmıştı. Akıllı erkeklere! Kadınlar asla yol gösteremezdi. Trende mi, yoksa elektrikli arabada mı yolculuk edecekti? bunu anlamaktan yoksundular; çünkü buhar mühendisliğinin mekaniğini çoğumuz anlayamazdı. Ya da kablosuz telgraf kullanmayı isteyip istemediklerini bilemezlerdi; çünkü Marconi sisteminin anlamını sadece az sayıda kadın biliyordu. Fakat bunları bilmeyen İngiltere'deki 70.000 okumamış adam, oy kullanmak için parlamentoya başvurmak zorunda değildi....

²⁷² Smith, p.32-33.

²⁷³ *Votes For Women*, December 1907.

Onlar yönlendirildikleri şekilde ya da memnun oldukları kişiye oy kullanırlar ve hiç kimse onların elinden oy kullanma hakkını almaya kalkmaz..... Eğer erkekler kadınlarla aynı durumda olsaydı ortaya kırılan bardaklar ve atılan çığlıklardan çok daha ciddi durumlar çıkardı...”²⁷⁴

Sonuç olarak İngiltere’de sufrag yayınlарının, kadınların eğitim hakkı, çalışma hakkı ve oy elde etme hakları üzerinde durdukları söylenebilir. Bu sufrag yayınlарından, ulaştıkları kişi sayısı bakımından en etkili olan *Votes For Women* olmuştur. *Votes For Women*’ı diğerlerinden ayıran en temel özellik kullandığı üslûbun militarist nitelikte oluşudur. *Votes For Women*, sadece kadınların oy hakkı elde etmesini savunmakla kalmamış, aynı zamanda kadınlar arasında bir sufraget kimliğinin oluşturulmasını ve pekiştirilmesini sağlamıştır. Sufragetler oy hakkı davasını yaşamlarının merkezlerine oturtmuş ve her türlü engellemeye rağmen davalarını kararlı bir şekilde savunmuşlardır. Yayınlарın sahibi ve editörü Emiline Pankhurst ve kızı Christabel Pankhurst, sufrag hareketinin ruhani liderleri olarak kabul edilmiş ve hükûmete karşı giriştikleri sert mücadelede uğradıkları zulümler, *The Votes For Women*’da sayfalarca anlatılmıştır. Böylece bu iki kadın, sufrag hareketinin ve yayını okuyan diğer kadınların gözünde kahramanlaşmışlardır.

2.1.8. Amerika’da Kadın Hareketi ve Kadın Yayınları

Amerikalı kadınlar devrim sırasında siyasal kulüpler kurmamalarına rağmen, sonrasında çoğunlukla kiliselerle bağlantılı ve dul kadınlara ve yetimlere yardım etmeyi amaçlayan örgütlerde bir araya gelmişlerdir. Amerikalı kadınlar bütün insanların eşit yaratılmış olduğunu ilk defa Thomas Jefferson’ın Amerikan Bağımsızlık Bildirgesi’nde (1776) duymuşlardır. Bildirgeye göre, bütün insanlara, yaratıcıları tarafından hayat, özgürlük ve mutluluğu arama gibi vazgeçilmez haklar verilmiştir. Bu argüman, sonrasında Amerikan sufrag hareketinin kampanyalarında da sıklıkla kullanılmıştır. Fakat Amerikalı kadınlar Amerikan Devrimi sonrasında da Amerikan Sivil Savaşı sırasında da hizmetlerine rağmen, siyahlar için tanınan haklardan eşit şekilde faydalanamamışlardır.²⁷⁵

²⁷⁴ *Votes For Women*, September 1908.

²⁷⁵ Carol Hymowitz and Micheale Wissman, *A History of Women in America*, Bantam Books, Toronto, New York 1978, p.156.

Cumhuriyetçi mebuslar siyahlar için haklar isterken, feministler de siyalara tanınacak hakları kendileri için istemişlerdir. Kadınlar oy hakkını sadece iç savaştaki yardımlarından dolayı değil fakat aynı zamanda doğal bir hak olduğu için kendilerine verilmesini talep etmişlerdir. Yeniden yapılanmada feministler için hakların verilme zamanıdır ve kurucu meclis eşit hakları mevcut şartların bir gereği olarak yerine getirmelidir. Cumhuriyetçi yenilikçiler buna rağmen, siyahlar ve kadınlar için eşit haklara çok az duyarlılık göstermişlerdir. Yeniden yapılanmayı programa koyan erkekler daha çok kendi kişisel politik güçlerini önemsemişlerdir. Siyalara oy hakkı tanımakla Cumhuriyetçiler, Kuzeyi kontrol altında tutmayı amaçlamışlardır. Fakat gerçekte, kadınlara oy hakkını asla ciddi olarak düşünmemişlerdir.²⁷⁶

Bununla birlikte sivil savaş sırasında kadınların siyalara önemli ölçüde destekleri olmuştur. Köleliğin kaldırılmasından yana üç kadın derneği kurulmuştur. Boston Derneği, Maria Weston Chapman tarafından kurulmuştur. Boston Derneği, çeşitli mezheplerden protestanları, özellikle Unitaryanların, Episkopalyanların ve Quaker'ların safında toplamıştır. Bu derneğe üye olan romantik kısa öykülerin ünlü yazarı Lydia Maria Child *An Appeal on Behalf of That Class of Americans Called Africans* (1833) isimli kitabıyla Birleşik Devletler'de köleliğe karşı ilk saldırıyı kaleme almıştır. Kitapta, okullarda ve kiliselerde özgür siyah erkeklere gösterilen muamele kınanmış ve ırklar arası evliliğin meşrulaşması istenmiştir.²⁷⁷

Böylece 1837'de ilk kölelik karşıtı kadın kongresi New York'ta toplanmıştır. Aynı yıl, New England'ın birçok kentinde konferanslar düzenlenmiştir. Güney Karolinalı iki militan konferansçı Sarah ve Angelina Grimke altı ay boyunca çoğunlukla kiliselerde yapılan toplantılarda erkeklerden ve kadınlardan oluşan büyük topluluklara seslenmişlerdir. Dinsel cemaati, siyah kölelerin ve hatta özgür siyahların aşağı statüsünün sürdürülmesinde suç ortağı olmakla eleştirmişlerdir.²⁷⁸

Sarah Grimke'ye göre doğru çevirilen ve yorumlanan Kitabı Mukaddes, kadınların ve erkeklerin eşit olmadıklarını değil tam tersine her iki cinsin aynı hak ve görevlerle yaratıldığını söylemiştir. On dokuzuncu yüzyılda özellikle İngilizce konuşan ülkelerde çok sayıda feminist teolog yaşamıştır. 1890'larda kadınlarla erkekler arasındaki ilişkiler

²⁷⁶ Hymowitz and Wissman, p.156.

²⁷⁷ Duby ve Perrot, Kadınların Tarihi, s.192-193.

²⁷⁸ Duby ve Perrot,s.193.

ve kadının toplumdaki yeriyle ilgili geleneksel Hristiyan formülasyonları çürüten bir tefsir derlemesi olan *Women's Bible*'ı yayımlayan Amerikan feminizminin teorisyeni ve propagandacısı Elizabeth Cady Stanton bir teologtur. İngiltere'de ve Amerika'da yüzyılın en kararlı Protestan feministlerin gözde bir sloganı, 'Tanrıya dua edin ki, dileklerinizi yerine getirsin' olmuştur.²⁷⁹ Dolayısıyla Amerikalı kadınlar, haklarını dinsel öğretilerle birleştirebilmeyi başarmışlardır. Bu kadınların birçoğu aynı zamanda dindar, her pazar ayinlerini dinlemeye giden kadınlardan oluşmuştur.

Elizabeth Cady Stanton'ın da katıldığı 1840 yılındaki Dünya Köle Karşısı Anlaşması için Londra'ya gelen kadın delegelerin oylarının sayılmaması ve salonda bekletilmeye çalışılmaları kadın delegeleri kızdırmıştır. Bunun üzerine kadınlar kendi aralarında tartışarak kadın birliği kongresi düzenlemeye karar vermişlerdir. Böylece 1848 yılında Seneca Falls New York'ta ilk defa Kadın Hakları Kongresi gerçekleştirilmiştir. Kongre'de, kadınlarla erkeklerin eşit yaratıldıkları dolayısıyla eşit kabul edilmeleri gerektiği fikri benimsenmiş; kadınlara yönelik olarak sosyal, ekonomik ve hukuksal açıdan ayrımcılık yapıldığı kabul edilmiş ve kadınların her türlü ayrımcılığa son vereceklerine dair şeref sözü verilmiştir. Sadece bu konudaki tek görüş farklılığı politik alana kadının katılımı olmuştur. Kadın delegeler bu konunun çözümünü ise sufragetlere bırakmışlardır. 1848 yılında Seneca Falls ismiyle de geçen bu bildirge uluslar arası çapta örgütlenen kadın hareketinin kabul edilen ilk bildirgesi olarak da anılmıştır.²⁸⁰

Genel olarak Amerikan kadın hareketinin karakteristiği incelendiğinde, diğer ülkelerden farklı olarak kadın hareketini yönlendiren kadınların, dini öğretilerden ayrılmayarak, bizzat dinin kadın ve erkeği eşit olarak yaşattığı üzerine kadın hareketini şekillendirdikleri söylenebilir. Amerikalı kadınlar bizzat Amerikan devriminde fedakârca çalışmışlar fakat bu çalışmalarının karşılığını alamamışlardır. Amerikan devrimiyle bütün insanların eşit olarak yaratılmış olduğu kabul edilse de kadınlar bu eşitlikten faydalanamamışlardır. Bununla birlikte kadınlar yine Amerikan Sivil Savaşı sırasında kölelik karşıtı Unitaryanları desteklese ve dernekler kursalar da, sivil savaş sonrasında siyahlar eşit haklara sahip olmuş ancak kadınlar yine bu haklardan

²⁷⁹ Duby ve Perrot, s.194.

²⁸⁰ Deckard, p.254.

yararlanamamışlardır. Bütün bu gelişmeler, Amerika’da bir kadın hareketini ve bu harekete destek veren kadın yayınlarının ortaya çıkmasını ve güçlenmesini sağlamıştır.

2.1.9. Amerikan Sufraj Hareketi ve Yayın Organları

1869 yılında Elizabeth Candy Stanton²⁸¹ ile Susan B. Anthony²⁸², birlikte NWSA: National Woman Suffrage Association (Ulusal Sufraj Birliği’ni) kurmuşlardır. Bundan bir yıl sonra Lucy Stone ve Boston’daki diğer feministler bu grubun içinden ayrılarak AWSA: American Women Suffrage Association (Amerikan Kadın Oy Hakkı Birliği’ni) kurmuştur. İki kadın birliği arasındaki ayrılık yirmi yıl sürmüştür. Bu iki grup arasındaki ayrım, kadınlara oy hakkıyla siyahlara oy hakkından daha fazla büyük ve derin olmuştur. Bu anlaşmazlık aslında ülkedeki kadın hareketlerini de sekteye uğratmıştır.²⁸³ Her iki feminist birlik de kadınlara oy hakkından birçok farklı kadın sorununa uzanan liberal bir platformun ulusal çapta yayılmasını sağlamışlardır. Buna rağmen sufrajetlere basında hiç sıcak bakılmamıştır. Günlük basında sufrajat kadınlar, oldukça çirkin, evlenememiş yaşlı kadınlar şeklinde resmedilmişlerdir. Oysa birçok sufrajat kadın lider, evli ve çocukluydular. Örneğin, NWSA’nın yetmiş beş yaşındaki başkanı Elizabeth Candy Stanton evli yedi çocuk annesiydi.

Amerika’da birçok gazetenin sufrajetlere saldırısına karşılık sufrajetler de kendi çıkardıkları gazetelerde, bu gazetelere cevap vermişlerdir. Bu kadın yayınlarından bazıları şunlardır: *The Lily*, *The Una*, *Pittsburg Visiter*, *Women’s Advocate*. Bu yayınlar;

²⁸¹ Elizabeth Cady Stanton (1815-1902), Amerikalı reformcu ve sufrajettir. 1848 yılında, New York eyaletinde evli kadınların mülkiyetine ilişkin yasanın çıkarılmasında etkili bir rol oynamıştır. Seneca Falls Kadınlar Birliği’nin toplanmasını sağlayarak dünya çapında organize olmuş bir kadın hareketini başlatan kadınlardan biridir. 1851 yılında, Susan B. Anthony ile birlikte haftalık gazete olan *The Revolution*’ı 1858 ile 1860 çıkarmıştır. 1869 yılında The National Woman Suffrage Association (Ulusal Kadın Sufraj Birliğini) kurmuştur. Yine Susan Anthony ile birlikte, 1888 yılında The International Council of Women (Uluslararası Kadın Konseyinin) kuruluşunda aktif rol oynamıştır (Gall, p.160-161).

²⁸² Susan B. Anthony (1820-1906) Amerikalı reformcu ve sufrajettir. Öğretmen olarak çalışmış, liberal Quaker hareketinde yer almıştır. Kadınların alkol kullanmasına şiddetle karşı çıkmıştır. 1852 Women’s Temperance Society (Kadınların Alkolle Savaşım Derneğini) kurmuştur. 1856’dan 1861’e kadar kölelik karşıtı hareketin içinde yer almıştır. *The Revolution* haftalık kadın yayınının yayımcısıdır. 1904 yılında 48 farklı ülkeden gelen delegelerle birlikte Berlin’de The International Women Suffrage Alliance (Uluslararası Kadın Sufraj Birliğini) kurmuştur. Verdiği konferanslarla da bilinen Anthony, aynı zamanda yazarlığıyla da iyi bilinen bir aktivisttir. Kadın Sufraj Hareketi tarihi isimli altı ciltlik kitabında ilk dört cildi onun tarafından kaleme alınmıştır. Anthony sadece *The Revolution*’ı çıkarmakla kalmamış; kadın haklarıyla ilgili diğer yayınlara da yazılar yazmıştır. 1849 yılında Amelia Bloomer tarafından çıkarılan *The Lily* ve sonra Paulina Wright Davis tarafından çıkarılan *The Una*’ya (1853)’da makaleler yazmıştır (Gall, p. 165-166; Lana F. Rakow ve Cheris Kramarae, *The Revolution in Words Righting Women, 1868-1871*, Vol IV, Women’s Source Library, Routledge, New York 2010,p.280).

²⁸³ Hymowitz and Wissman, p.160.

sosyal, ekonomik ve yasal alanda eşitlik gibi konular üzerinde ağırlıklı olarak durmuşlardır. Bu yayınlardan çok azı kadın oy hakkının da eşit olması gerektiğini savunmuş, bazıları oy hakkını önemsiz görmüş, bazılarıysa başarılmasını imkânsız bulmuşlardır.²⁸⁴ Bununla birlikte oy hakkı konusu, bu kadın yayınları aracılığıyla kamuoyunun gündemine taşındıkça, bu konudaki ilgi de o oranda artmış ve zamanla kadınlara oy hakkı verilmesinin mantıklı olmadığı yolundaki kanaatler değişmiştir.

Bu yayınlar arasında öne çıkanlardan biri Paulina Wright Emily Davis' in kendi yayını olan *The Una* (1853) olmuştur. Büyük ölçüde kendini kadın haklarına adayan ilk yayınlardan biri olması ve burada yazan kadınların daha sonra çıkacak olan *The Revolution*'da yazmaya başlayacak olması bakımından derginin ayrı bir yeri bulunmaktadır. Davis, kadın hareketi konusunda yazı yazan tek kadın değildir, başka yerlerde ve başka zamanlarda da kadın hakları konusunda yayınlar vardır. Mathilde Franziska Anneke, 1852 yılında, Almanya'da *The Deutscher Frauenzeitung*'da, İngiliz kadın gazeteci Lydia Becker, 1870 ile 1891 yılları arasında, *The Woman's Suffrage Journal*'da, yine *The Revolution*'ın çıkarıldığı yıllarda Fransız kadın gazeteci Marie Goegg, *The Journal des Femmes*'de yazılar yazmışlardır.²⁸⁵

Bu dergilerle birlikte 1870'lerin başında İngiltere'deki sufrajeterler tarafından finanse edilen Boston'da haftalık olarak basılan *Women's Journal* yayınlanmaya başlamıştır. Derginin editörlüğünü Amerika'nın diğer feminist kanadını temsil eden Lucy Stone ve Henry Blackwell yapmıştır. Dergi AWSA²⁸⁶'nın yasal olarak yayın organı olmasa dahi öyleymiş gibi faaliyet göstermiştir. Derginin çıkış amacı Amerika Birleşik Devletleri ve diğer ülkelerdeki kadınların durumları hakkında bilgi sağlamak olarak belirtilmiştir. *Women's Journal* 1920 yılına kadar Amerika'nın en önemli sufraj yayını olmuştur. *The Revolution* kadar sert bir üslup kullanmayacağı belirtilen dergide, kadınlarla ilgili yasal değişikliklerle de ilgili olarak uzun makaleler yazılmıştır.²⁸⁷ Fakat asıl Amerikan sufraj hareketinde en az *Women's Journal* kadar etkin olan hatta sufraj hareketiyle ismi özdeşleştirilen bir diğer yayın *The Revolution* olmuştur.

²⁸⁴ Deckard, p.254.

²⁸⁵ Rakow ve Kramarae, p.7.

²⁸⁶ NWSA ve AWSA arasındaki en önemli fark erkeklerin örgüt içinde oynadıkları rol olmuştur. AWSA, başkanı da bir erkek olan Henry Beecher tarafından yönetilirken ve kadın sorununun çözümünde erkek desteğini arkasına almaya çalışırken; NWSA, kadınlara ilgili konulara erkeklerin öncelik göstereceğine inanmaması nedeniyle, erkek üye kabul etmiyordu (Jean V. Matthews, *Women's Struggle for Equality The First Phase 1828-1876*, Ivan R. Dee Publishing, Chicago 1997, p.143).

²⁸⁷ Matthews, p.142.

The Revolution, NWSA: National Woman Suffrage Association (Ulusal Sufraj Birliği)'nin yayın organı olarak 1868 yılında çıkarılmaya başlamıştır. *The Revolution* sadece sufraj hareketi için değil kadın ve erkek çalışanların çok kötü koşullarda çalışmamaları için de mücadele eden bir yayın olmuştur. Haftalık çıkan yayın çıktığı tarihler itibariyle 3000'den fazla aboneye ulaşamamış ve 1872'de kapanmıştır. Elizabeth Candy Stanton ve Susan Anthony tarafından çıkarılan *The Revolution*'un yayın amacı birinci sayfada şu sözlerle anlatılmıştır:

“Gazetenin ismi çıkış amacını söylemektedir. Amacı devrimin gerçekleşmesidir. Devrimin gerçekleşmesi ise; teorik olarak değil, radikal bir eylem olarak düşünülmektedir. Yeniden bir yapılanma, restorasyon ve kanunların değiştirilmesi yoluyla bir değişiklik yapılması amacındadır. Artık yürürlükteki herşeyin hükmü geçmiştir. Eski inançlar, felsefeler ve değerler değiştirilmeli, yeni ilkeler keşfedilmeli ve bu ilkeler insanlığın özgür kılınmasına hizmet etmelidir.”²⁸⁸

The Revolution'ın yayın parolası, ‘erkekler kendi haklarına sahiptir, daha fazlasına değil, kadınlar kendi haklarına sahip olmalıdır, daha azına değil’ şeklinde belirtilmiştir. Yayın, Elizabeth Candy Stanton ve kölelik karşıtı olan ve ulusalcıları destekleyen Parker Pillsbury tarafından çıkarılmış ve yazı işleri müdürlüğünü Susan Anthony yapmıştır. 16 sayfalık *The Revolution* kızgın, sivri, çok iyi kaleme alınmış ve espirili bir dille yazılmıştır. Yayının içeriği, yemek yapmaktan moda, sağlık, evlilik gibi konulardan annelik ve iş yaşamı gibi kadın yaşamının bütün yönleriyle ilgili konulardaki yazılar oluşmuştur. *The Revolution*'da diğer kadın yayınlarından farklı olarak kadın meslekleri, ticari birlikler, kadın mucitler, yurtdışından kadınlar, kadın yazarlar ve kadın öğretmenlerle ilgili haberler yapılmıştır. *The Revolution*, aynı zamanda feminist teori ve pratiğin birlikte olduğu bir tartışma alanı sunmuştur. Sayfaları ve editöryal metinleri sadece kadınların oy hakkıyla ilgili yazılarla sınırlı kalmamış; aynı zamanda kadın hareketine de yön verecek diğer bütün sorunları kapsamıştır. Yayın kadın okurlarına ekonomik olarak bağımsızlıklarını kazanmalarını, kendi öğrenimlerini sürdürmelerini birbirlerinden destek alarak ayakta durmalarını önermiştir. Evlilik ve boşanma konusu gazetede değişmeyen bir gündem oluşturmuştur. Stanton, gazete sayfalarını neden mevcut evlilik sistemine karşı olduğunu açıklamak

²⁸⁸*The Revolution*, 8 January 1868.

için kullanmıştır. Stanton’a göre, evlilikle ilgili yanlış dini dogmalar ve boşanmayı sınırlandıran kanunlar vardır.²⁸⁹

The Revolution aynı zamanda çalışan kadınların ‘eşit iş için eşit ücret’ taleplerinin sözcülüğünü de üstlenmiştir. *The Revolution* çalışan kadınlar için bu mücadeleyi tam olarak kazandıramamıştır fakat kadın hareketinin toplum tabanında yayılmasını sağlamıştır. Yayın ev kadınlarından, çalışan kadınlara, mahkûm kadınlara ve fahişelere kadar toplumun farklı kesimlerindeki kadınların ilgisini çekmeyi başarmıştır. Böylece kadınlara sorular yönelterek ortak olarak neye karşı olduklarını anlamalarını sağlamıştır. Yayın 1870 yılında Anthony’nin finansal sebeplerden dolayı gazeteyi satması sonucunda bu kimliğini kaybetmiştir.²⁹⁰

The Revolution sadece kadın sufrag hareketinin yaygınlaştırılmasının bir aracı olarak değil aynı zamanda diğer kadın yayınları, organizasyonlarıyla birlikte yürütülen piknik, tartışma grupları ve diğer sosyal etkinlikleri de sayfalarında duyurarak kadınlar arasında geniş bir iletişim ağı oluşturmuştur. *The Revolution* diğer yayınlar içinde dönemindeki kamusal tartışma alanlarında kadınların seslerini güçlü bir şekilde duyurmuş, erkeklerin kendi fikirlerini yorumlarını dikkate alan erkek yayınları olduğu halde kadınların fikirlerinin büyük oranda dikkate alınmadığı bir ortamda kadınların seslerini duyabilecekleri bir tartışma platformu oluşturmuştur.²⁹¹

The Revolution o zamana kadar az sayıda kadın yayınının yapabildiği bir şeyi yaparak kadın hakları konusundaki tartışmalara erkek politikacıların, bakanların ve gazete editörlerinin dikkatini çekebilmeyi başarmıştır. *The Revolution*’daki bu kişilere ait yazıların yer alması yayınlı ilgili bu sonuca varılmasını sağlamaktadır. *The Revolution* kadınların uyum içinde birbirleriyle birlikte hareket ettikleri, seçimler için imza topladıkları, yayın yaptıkları ya da gazetelere yazılar yazdıkları bir forum sunması açısından da önemli bir yayın olmuştur. Bugün bile Stanton ve Anthony yazılarındaki tartışma üslubundaki akılcılıklarıyla, kadın davasına kendilerini adanmalarıyla ve sıklıkla

²⁸⁹Hymowitz and Wissman, p.161.

²⁹⁰Hymowitz and Wissman, p..5

²⁹¹ Rakow ve Kramarae, p.7.

bu konularla ilgili olarak kamuoyunda yer almalarıyla dikkatleri üzerlerine çekmeye devam etmektedirler.²⁹²

Sufraj hareketine 1911 yılından 1915 yılına kadar NAWSA'ya başkanlık edecek kişi Susan B. Anthony ile tanışmasından sonra harekete katılmış olan Anna Howard Shaw'dur. Sufraj grubun içinde belki de en çok bahsedilecek olan liderlerinden biri olan Shaw, 1847'de İngiltere'de doğmuş, Amerika'ya daha küçük yaşlarda gelmiştir. Baston Üniversitesi'nde Teoloji okumuş; aynı zamanda 1885 Tıp ve Eczacılık alanında master yapmıştır. WCTU: Woman's Christian Temperance Union (Hristiyan Kadınları Alkolle Mücadele Birliği'nde) dersler vermiştir. Başkanlığı sırasında birliğe en çok üye kaydeden lider olmuştur. Onun liderliği sırasında, üye sayısı 100 bin'den 2 milyona ulaşmıştır. Ayrıca, savaş sırasında Council of National Defense (Ulusal Savunma Bakanlığı'nın) başkanlığını yürütmüş ve 1919 yılında ölmüştür.²⁹³ Sufraj hareketi içinde kadınlar durmaksızın çalışmışlardır. Amerikalı sufraj kadınlar birçok eyalete gidip oy toplamış, kötü hava koşullarında ve çok zorlu taşıma araçlarına rağmen bütün Batı Avrupa'yı dolaşmış, seçmenlerle ve yasa yapıcılarla tekrar tekrar görüşmüşlerdir. Bütün bu çabaların bir sonucu olarak 1838'de Kentucky'de, kadınlara okul seçimlerine katılma hakkı tanınmış, ardından 1861'de kadınlara Kansas'da da okul seçimlerine girme hakkı verilmiştir. 1875'te Michigan ve Minnesota'da benzer reformlar yürürlüğe girmiştir. Amerika'da kadınların politik hayata tam olarak katılmalarını sağlayan ilk eyalet ise 1890'de Wyoming olmuştur. İkinci sırayı Kolorado ve Utah (1893) ve üçüncü sırayı Idaho (1896) almıştır. Fakat Amerika Bileşik Devletleri'nde kadınların politik hayata girmeleri daha uzun bir dönemi kapsamıştır.²⁹⁴

2.1.10. Fransa'da Feminist Bir Dergi: 'La Tribune des Femmes'

Fransa'da kadın hareketleri ilk olarak 1789'daki devrimin evrensel temel prensiplerinin kadınları dışarıda bırakmasına tepki olarak doğmuştur.²⁹⁵ Bu ilk kadın hareketinde

²⁹²Rakow ve Kramarae, p.7.

²⁹³Aileen S. Kraditor, *The Ideas of the Woman Suffrage Movement/1890-1920*, W.W. Norton Company, London 1981, p.13.

²⁹⁴Kraditor, p.13.

²⁹⁵Fransa'da başlayan birinci dalga kadın hareketinin, 1970'lerde ortaya çıkan liberal kadın hareketleriyle karıştırılmaması gerekir. Fransa'daki birinci dalga kadın hareketi, 1970'lerdekinden farklı olarak bütün esin kaynağının 1789 yılındaki Fransız Devriminden almıştır. Deroin, Roland, Tristan ve sonrasında Pelletier and Brion'ın yazıları, yeni kavramlar getirmiş ve kadınların ilerlemeye olan inancı sürdürmelerini sağlamıştır. (Felicia Gordon & Máire Cross, *Early French Feminisms 1830-1940: A Passion for Liberty*, Edward Elgar Publishing, Cheltenham 1996, p.5).

kadınlar erkeklere tanınan doğal hakların, insan oldukları için kendilerini de kapsamasını talep etmişlerdir. Sonrasında kadın hareketi 1830 yılındaki devrim ve ütopyik sosyalizmin içinden doğarak 1848 yılındaki toplumsal devrim esnasında ve 1871’de Paris Komünü’nün oluşumu sırasında yeniden ortaya çıkmıştır. Yeni Cumhuriyet ile beraber, birlik ve bağımsızlık içinde yaşayan yeni bir toplum inşa edilmeye başlandığında toplumsal yaşam içinde eğitim ve çalışma hakkı gibi eşit hak talepleri gündeme gelmiştir. Erkeklere bir takım haklar verilirken özellikle kadınların tam vatandaşlık hakkı dışında tutulması gibi haktan mahrum olmaları Fransız toplumunun içinde temel hak ve özgürlüklerin açıkça ihmal edilmesi şeklinde açığa çıkmıştır. Bu bakımdan kadınlar haklarını, Fransız Devrimi’nin kutsal üçlüsü olan özgürlük, eşitlik ve kardeşlik (birlik) kavramlarına dayanarak talep etmişlerdir.²⁹⁶

Egemen çevrelere mensup kadınlar tamamen farklı bir yerde, özel ile kamu arasındaki sınır çizgisinde bulunan bir alanda siyasetle uğraşmışlardır. Bu alan toplantıların özel evlerde yapılması ve katılımın sınırlı olması anlamında özeldir ama aynı zamanda kamu görevlilerinin bulunduğu bir yer olması anlamında ise kamusaldır. Milletvekilleri sadece Jakoben Kulüp’te değil, gayri resmi bir biçimde meclisin gelecekteki toplantılarına hazırlandıkları özel salonlarda da birbirlerini görmekteydiler. Mme. Roland ve Mme. de Condorcet gibi kadınların yönettiği salonlar aynı zamanda erkeklerin ve kadınların siyaset tartıştıkları yerler olmuştur. Paris’te iki kadın kulübü Etta Palm d’Aelders tarafından kurulan Societe Patriotique et de Bienfaisance des ve Amies de la Verite yoksul kızların eğitimiyle ilgilenmiş ve kadınların boşanma ve siyasal haklarını savunmuştur. Ancak 30 Ekim 1793’te yayınlanan bir kararnameyle bu kulüpler kapatılmıştır. Kararnameyi tanıtan raporda cinsiyetler arasında siyasal ve sosyal rol ayrımı olduğuna değinilerek, kadınların siyasal hakları kullanmalarının olanaklı olmadığı yazılmıştır. Bu buyruğa rağmen, kadınlar sokaklarda ve balkonlarda 1795’in hükümet karşıtı kampanyalarda ve çeşitli başkaldırı hareketlerinde siyasal bir rol oynamaya devam etmişlerdir. Fransız kadınlarından vatandaşlık hakkı esirgense de onlara “citoyenne (kadın yurttaşlar)” denilmiştir.²⁹⁷

²⁹⁶ Gabrielle Griffé and Rosi Braidotti, *Thinking A Reader in European Women’s Studies Differently*, Zed Books, London 2002, p.314.

²⁹⁷ Duby ve Perrot, s.27.

Prospe Enfantin 1825 yılında baba olarak bahsettiği Saint-Simon'un düşüncelerini revize ederek rekabet yerine sevgiyi temel alan yeni bir söylem geliştirmiştir. Bu sosyal düzen içinde kadınlar eşit haklara sahip kişiler değil, toplumun bir diğer parçaları olarak merkeze yerleştirilmişlerdir. Enfantin cinsiyet farklılığına bağlı olarak geliştirdiği teoride, yeni kurulan bu toplumsal inşaada değerli bir yere sahip olan kadının, ülkenin ve bedeninin ruhunu temsil ettiğini vurgulamıştır. Saint Simoncu anlayışa göre ilâhi bir yere oturtularak idealize edilen kadın, toplumun sosyal, ekonomik ve teknolojik olarak ilerlemenin merkezinde yer almaktadır. Kadın hareketi ilk başlarda ancak sosyalist ütopyik Saint-Simon hareketi içinde politik tartışmalara ve eylemlere katılabileceği bir alan bulabilmiştir. Henry-Clause de Saint-Simon (1760-1825)²⁹⁸ tarafından başlatılan hareketle, bütün sınıflar arasında ekonomik ve teknolojik ilerlemeye dayanan yeni bir toplumsal düzenin inşa edilmesi istenmiştir.²⁹⁹

Saint-Simoncu hareket kadınların ütopycı birliklere katılmalarını, kendi guruplarını oluşturmalarını ve kendi gazetelerini kurmalarını istemiştir. Bu gazetelerden biri de Jeanne Deroin'in de aktif olarak katıldığı *La Tribune des Femmes* (1832) olmuştur. *La Tribune Des Femmes*'in ilk sayısında sınıfları, dinleri, etnik kökenleri ne olursa olsun bütün kadınların kendilerine katılabilecekleri, kadının mevcut durumuna karşı çıkan herkesin kendileriyle birlikte çalışabilecekleri dile getirilmiştir. *The Tribune des Femmes*'in editörleri, politik ve sosyal değişim içinde kadın katılımının karşısında olan erkeklerle çarpışacak bir kadın sınıfının oluşturulmasını istemişlerdir.³⁰⁰ Bu yayınların ortaya çıkması özellikle çalışan kadınların kendi fikirlerini açıklayabilecekleri ve tartışabilecekleri bir alan sunması bakımından sosyalist feminizmin doğmasına katkı sağlamıştır.

Öte yandan 1835 yılından sonraki yıllarda hükümetin sansürüne ek olarak polislerin gözetimleri, çalışanların birlik kurmalarını engelleyen yeni yasaların kabul edilmesi, Saint-Simoncu düşüncenin yayılmasını sağlayacak mitinglerin düzenlenmesini oldukça zor bir hale getirmiştir. Buna rağmen okuma-yazma erkek işçiler arasında hatta kadın

²⁹⁸Saint-Simon iş ve çalışma esasına dayalı bir toplum düzeni öngörmüştür. Saint-Simon'a göre, toplumun yönetimi üreticilere bırakılmalı, eski siyasal kadroların yerini teknik kadrolar almalıdır. Saint-Simon efendi-köle ilişkisine dayalı bütün kurumların kaldırılmasını, üretim araçlarının eşit bir şekilde her sanayi dalına göre eşit bir şekilde taksim edilmesini, iş ve çalışma esasında kişisel yeteneklerin göz önünde bulundurulmasını önermiştir (Göze, s.290).

²⁹⁹Gordon and Cross, p. 3-4.

³⁰⁰Gordon and Cross, p.4.

işçiler arasında bile artış göstermiş ve rejim, gazetelerde, kitaplarda ve broşürlerle yaygınlaşan bu düşünceyle baş etmekte zorlanmıştır.³⁰¹

Kadınlara yönelik bir diğer yayın da Hubertine Auclert³⁰² tarafından Leon Giraud editörlüğünde haftalık olarak çıkarılan *Gazette La Citoyenne (1881-1891)*'dir. *Gazette La Citoyenne*'in ilk sayısında yayının çıkış amacı kadın erkek eşitliğinin toplumda sağlanması olarak belirtilmiştir. Yayına verilecek en güzel ismin, *La Citoyenne* olduğu belirtilerek; kadınlara Fransız vatandaşı olarak sadece toplumsal haklardan değil, politika alanındaki haklardan da yararlanabilme talepleri de dile getirilmiştir. Auclert'e göre kadınların politika hayatına katılabilmeleri diğer hakları garanti altına almıştır. Auclert'e göre kadın oy kullanma silahına sahip olmadıkça patriarkal sisteme rıza göstermeye devam etmek zorunda kalacaktır. Zira toplumun sosyal ve ekonomik alanda dönüşümünün gerçekleşmesi için kadınları özgürleştirilmesi kadar kadınlara eşit haklar sunması da önem taşımaktadır. Kadının özgürleşmesi ise sadece kadın, yurttaş olarak garanti altına alınabilirse sağlanacaktır. 1880'li yıllar boyunca, *La Citoyenne* sufragetlerin propaganda yayın organı gibi çalışmıştır. 1888 yılında Auclert Cezayir'e taşınmış ve *La Citoyenne*'i Maria Martin'e devretmiştir. Yayın bu olaydan sonra radikal militan imajını giderek kaybederek sadece feminist kadın kütüphaneleriyle ilgili haberler veren bir yayın organı şekline dönüşmüştür.³⁰³

Sonuç olarak Fransa'da kadın hareketinin çatısı vatandaşlık kavramı temeli üzerine oturmuştur. Fransız toplumu, erkek (citizen) ve kadın (citoyenne)'den oluşmaktadır. Dolayısıyla Fransız toplumunun ilerlemesinin ve yükselmesinin, bütün sınıflar arasında ekonomik ve teknolojik ilerlemeye dayanan bir desteğe dayanan yeni bir toplumsal düzenin sağlanmasıyla gerçekleşeceği düşünülmüştür. Bu bakımdan toplumdaki sosyal ve ekonomik alanda dönüşümünün gerçekleşmesi için kadınların özgürleştirilmesi gerektiği fikri hâkim olmuştur. Diğer taraftan demokrasinin akılcı insanı eşitlik ve özgürlüğün, dil, din, ırk, cinsiyet ayrımı gözetmeksizin bütün insanlara tanınmış olduğunu kabul etmeliydi. Öte yandan Fransız kültüründeki Mme. Roland gibi kadınların yönettiği salonlar aynı zamanda erkeklerin ve kadınların siyaset tartışıkları

³⁰¹Gordon and Cross, p.4.

³⁰²Hubertine Auclert'in, aynı zamanda kadın hareketini anlatan kitaplar yazdığı ve broşürler bastırıldığı bilinmektedir. Yine yazarın, 1908 yılında suffrajette hareketinin ve amaçlarının anlatıldığı *Les Femmes au gouvernement* ve *Le Vote des femmes* isimli yayınları da bulunmaktadır (Goldberg, p.216).

³⁰³Goldberg, p.215.

yerler olarak ortaya çıkmıştır. Bu salonlar daha fazla sayıda kadının siyasetle ilgili konularda fikir sahibi olmasını sağlamıştır.³⁰⁴ Kadın yayınları, Fransa’da bu hava içinde filizlenmeye başlamıştır. Kadın yayınlarının ortaya çıkışı kadınların kendi fikirlerini açıklayabilecekleri ve tartışabilecekleri bir alan sunması bakımından feminizmin doğmasına da katkıda bulunmuştur.

2.1.11. Clara Zetkin ve Gazetesi ‘Die Gleichheit’ (Equality: Eşitlik)

Almanya’da kadın hareketleri, 1848 devrimi esnasında başlamış ve Nazi rejimine yani 1933’e kadar sürmüştür. Kadınların eşit koşullarda politik yaşama katılabilmeleri yönünde ilk somut adım 1848’de Almanya’nın farklı eyaletlerinden ve şehirlerinden gelen kadınların Loise Otto and Auguste Schmidt önderliğinde biraraya gelerek Allgemeinen Deutschen Frauenverei (ADF: General German Women’s Organization’ı) kurmalarıyla atılmıştır. Bu organizasyonun üzerinde önemle durduğu iki konu bulunmaktadır. Bunlar, kadınların eğitimi ve meslek hayatına girebilmesinin sağlanmasıdır. Diğer ülkelerdeki aksine Alman Kadın Hareketi, kadın-erkek eşitliğini amaç edinmemiştir. Her ne kadar Loise Otto-Peters ve arkadaşlarının görüşleri farklı olsa da, 1865 yılı ve öncesinde kadınlar toplumsal değerlerin kendilerine biçtikleri rolleri kabul etmişlerdir. Kadınlar aynı zamanda resmi ideolojinin kendilerine model olarak sunduğu “duygusallık, itaatkârlık ve herşeyden önemlisi anaçlık” modelini de benimsemişlerdir. Diğer kadınlar orta-sınıf liberal birçok kadın gibi mevcut ideolojiye karşı koyabilecek bağımsız düşünce yapısına sahip değildir.³⁰⁵ Bununla birlikte tarihsel olarak bakıldığında, kadın çalışanlar için ilk talep sosyal demokratlar tarafından gelmiştir. Sosyal demokratlar kadınların oy kullanma, yasalardan eşit yararlanma ve çalışma haklarını savunmuşlardır. Sosyal demokratlar eğer kadınlara özgürlük verilirse toplumun her zamankinden daha özgür olacağını ümit etmişlerdir.

Bu amaçla, politik olarak kadın hareketini konu alan ilk kadın yayın, 1849 ve 1851 yılları arasında editörlüğünü sosyalist yazar Louise Otto’nun üstlendiği *Frauen-Zeitung* (1849) olmuştur. Louise Otto’nun üstlendiği bu yayının en temel özelliği demokrasinin ilk dönemlerinin izlerini taşımadır. Loise Otto, *Frauen-Zeitung*’da kadınların nasıl saatler boyunca sağlıksız koşullar altında düşük ücretlere çalıştığıyla

³⁰⁴ Duby ve Perrot, s.27.

³⁰⁵ Evans, p.26.

ilgili çarpıcı birçok makale yayınlamıştır. Bu yayın kadınların liberal demokrasi hareketine katılmasını sağlamakla kalmamış, aynı zamanda kadınlar arasındaki iletişim ağının yaygınlaşmasını sağlayan Democratic Women's Association (Demokratik Kadınlar Birliği) gibi birliklerin ve de özellikle kadın işçilere, kadın mahkûmlara ve şiddete maruz kalan kadınlara yardım edecek sosyal yardım kuruluşlarının oluşumlarına da katkıda bulunmuştur.³⁰⁶

Bir diğer önemli kadın gazetesi de Clara Zetkin tarafından, 11 Ocak 1892 yılında çıkarılmaya başlanan, *Die Gleichheit (Equality, Eşitlik)*'dir. Sosyal demokrat kadınların yayını olarak kabul edilen gazetenin ilk sayısında gazetenin 'çalışan kadınlara yönelik bir yayındır' ibaresi yer almıştır. Gazetenin yazı işlerinde Emma Ihrer editör olarak ve Clara Zetkin de yayınların içeriğinden sorumlu kişi olarak görülmektedir.³⁰⁷ Yine *Die Gleichheit* (Eşitlik) dergisinin ilk sayısının kapağında "Velten'de Emma Ihrer tarafından yayınlanmaktadır" diye bir ibare olsa da kapağında, yayın yeri Stuttgart olarak yazılmış ve redaksiyona gönderilecek mektupların, Clara Zetkin (Eisner), Rotherbühlstrasse, No. 147 adresine yollanması belirtilmiştir. Yine dergide kadın derneklerinin de üyelerine *Die Gleichheit* dergisinin sayılarını dağıtmak isterlerse onların da emirlerine hazır oldukları da bildirilmiştir. Yayının ilk sayısı, görünüm ve içerik açısından fazla ilgi çekici bulunmamıştır. Gazetenin neredeye dörtte biri bir başyazıdan oluşmuştur. Yazıda, matbaa işçilerinin grevinden söz edilmiş, gazetede bir diğer uzun makalede ise Rus devrimci kadınlar anlatılmıştır. Yine gazetenin ilk sayısında ünlü popüler roman yazarı ve Karl Kautsky'nin annesi olan Minna Kautsky'nin bir tefrikası yer almıştır. Bu tefrikayla birlikte kısa haberler (örn: lokantada servis elemanı kadınların durumu anlatılmış), bir başka kısa yazıda ise kadınların eğitim olanakları incelenmiştir. *Emekçi Kadınlar Hareketi* başlığı altında işçi kadınlarla ilgili olarak yapılan bazı mitinglerden ve yurtdışından kısa haberler yer almıştır. Bu içeriğiyle yayın, sadece çalışan kadınlara seslenmekte ve onları eğlendirmeyi amaçlamadan onları bilgilendirmeye, kendi çıkarları uğruna mücadelede onları eğitmeye yönelmektedir.³⁰⁸

³⁰⁶Griffen and Braidotti, p. 322.

³⁰⁷Uta Frevert, *Women in History, From Bourgeois Emancipation to Sexual Liberation*, (Trans.: Stuart Mc Kinnon, Evans Terry Bond, Barbara Nordan), Berg Publishers, Oxford 1988, p.50.

³⁰⁸Gilbert Badia, *Sınırsız Feminist Clara Zetkin*, (Çev.: N.Rikkat Çobanoğlu), Pencere Yayınları, İstanbul 2002, s.53.

Die Gleichheit, Sosyal Demokrat kadınlardan destek göremeyince editöryal ekip parti içinde sesini duyurmaya karar vermiştir. Gazetenin bu durumuna yönelik olarak 1896 yılındaki konferansta Gotha Parti tarafından gazetenin bütün sosyal demokratlara hitap edecek bir kadın gazetesi olarak pazar günleri Gotha Partisi gazetesinin bir eki olarak çıkarılması önerilmiştir. Ancak öneri yeterli desteği bulamamış ve 1898 yılındaki Stuttgart parti konferansında *Die Gleichheit*'in partiye verilmesine ve editörlerinin de Berlin'e gönderilmesi teklif edilmiş fakat teklif rededilmiştir. *Die Gleichheit*, ilk başlarda kadın çalışanlara ulaşsa da büyük çaplı bir kadın yayını olmayı başaramamıştır.³⁰⁹

Clara Zetkin kısmen de olsa eleştirileri göz önünde bulundurarak, 1908'de *Die Gleichheit*'in çehresini değiştirmiştir. Birkaç ay içinde gazetenin hacmi iki katına çıkmıştır. Yayın, sekiz sayfa iken, mayısta on iki ve ekimde ise on altı sayfa olmuştur. Savaş patlak verdiğinde *Die Gleichheit* yine sekiz sayfaya düşmüştür.³¹⁰ Ancak bütün bunlara rağmen gazete artık bitti denildiği zamanda bile en yüksek dağıtıma sahip olmuştur. *Die Gleichheit*, 1900'den 1913 yılına gelindiğinde tirajı 4.000'den 112.000'e çıkmıştır. *Die Gleichheit*'in yayını 1923 yılına kadar sürmüştür.³¹¹

Die Gleichheit, yayınlanmaya başladığı günden beri kararlı biçimde enternasyonelliği savunmuştur. Rus kadın devrimcilerden sık sık söz edilmiştir. Clara Zetkin, 1907'de Sosyalist Kadınlar Enternasyonalı sekreterliğine seçildiğinde bu özellik daha da belirginleşmiştir. *Die Gleichheit* bu uluslararası gruplaşmanın organı halini almıştır. Artık dış ülkelerdeki sosyalistlerin yazdığı yazılar gazetenin sayılarında giderek daha çok yer almaya başlamıştır. Bu yazarlar arasında Aleksandra Kolontay, Angelica Balabanof gibi isimler yer almıştır. Fakat gazete aynı zamanda kararlı bir biçimde proleter feminist hareketin gelişim ve örgütlenişine katkıda bulunmuştur. *Die Gleichheit*'te bir yandan tüm yerel kurumlara bağların sürekliliğini sağlamış, konferanslar düzenlenmesi önerilmiştir. Böylece, bu yayının çıkışıyla birlikte harekete kadınların katılımı sağlanmıştır. *Die Gleichheit* yeni yeni kurulan kadın örgütlerinin kapatıldığı bir dönemde, kadınları abonesi olarak yeniden bir araya getirmek için çalışmıştır. Tarihsel olarak bakıldığında *Die Gleichheit*'ten önce de kadın dergi ve

³⁰⁹Frevert, p.50.

³¹⁰Badia,s.54.

³¹¹Frevert, p.50.

gazeteleri yayınlanmış; ancak bu yayınlar daha da iddiasız ve kendi halinde yayınlar olarak kalmışlardır.³¹²

Bu kadın yayınlarından biri de 1885-1886 yıllarında, Gertrud Guillaume-Schack, Offenbach'ta kadınlara yönelik olarak çıkarılan *Die Staatsbürger'in (Kadın Yurttaş)* bültenidir. Bu bültenden beş yıl sonra 1891 Ocak ayında Emma Ihrer tarafından, *Die Arbeiterin (Kadın İşçi)* adında bir dergi çıkarılmıştır. *Die Staatsbürger* daha çok siyasi haklar elde etmek isteyen kadınlara hitap ederken, *Die Arbeiter* ise çalışan kadınlara seslenmiştir. Başlığından da anlaşıldığı üzere *Die Staatsbürger*, ayda iki kez, hak eşitliği elde etmeye önem veren tüm kadınlara yönelik olarak çıkarılmıştır. Bununla birlikte derginin alt başlığında, daha önce yayınlanan bültenle ilişkisi açığa vurularak derginin işçi kadınların çıkarlarını savunacağı da duyurulmuştur.³¹³

Son olarak Alman feminist basını genel olarak değerlendirildiğinde, feminist basının daha çok sosyalist feminist nitelikte olduğu, özellikle de çalışan kadınların sorunlarına çözüm aradıkları söylenebilir. Bu yayınlar içinde Clara Zetkin tarafından çıkarılan *Die Gleichheit*'in kadın hareketinin etkin bir şekilde ortaya çıkmasında önemli bir rol üstlendiği gözlenmektedir. İlk çıkmaya başladığı 1892 yılından 1923 yılına kadar dergi aracılığıyla, bir yandan tüm yerel kurumlara bağların sürekliliğini sağlamış, konferanslar düzenlenmesi önerilmiş, harekete kadınların katılımı sağlanmıştır. Yayının bittiği düşünüldüğü yıllarda bile satış rakamları görülmedik bir şekilde artarak çok fazla sayıda aboneye ulaşılmıştır. Bununla birlikte *Die Gleichheit*'in, Clara Zetkin'in kimliğinde sosyalizmin propogandasını yapan bir yayın organı olarak çalıştığı da ifade edilmektedir.

2.2. Osmanlı'dan Cumhuriyet'e Kadınların Durumu

Osmanlı devlet yöneticileri Tanzimat'ın ilanı öncesinde de devletin siyasal, sosyal ve ekonomik çöküşünü dudurabilmek ve varlığını koruyabilmek için çözüm yolları aramışlardır. Devletin başına gelen devlet adamlarının fikir birliği içinde oldukları konu ise “Batı'nın teknik yeniliklerinin alınması” olmuştur. III. Selim ve II. Mahmut'un yenilikleri sadece ordu alanıyla sınırlı kalmamış diğer kurumlarda da bir yenileşmeye gidilmiştir. Tanzimat Fermanı'nın ilanıyla hukuk alanında Batı'ya yöneliş

³¹²Badia,s.57.

³¹³Badia, s.52-53.

başlamıştır. Tanzimat'ın hukuk alanında getirdiği birikim, Cumhuriyet dönemindeki inkılâpları gerçekleştirecek olan politikacı kadroları da yetiştirmiştir. Dolayısıyla, Tanzimat'tan itibaren resmi belgelerde görülen “zamanın ihtiyacına uyma arzusunun” yerini I. Dünya Savaşı'ndan itibaren “asrileşmek mecburiyeti” ibaresi almıştır.³¹⁴ Osmanlı kadın modernleşmesi açısından değerlendirildiğinde ise hukuksal alandaki reformların başında Hukuk-u Aile Kararnamesi gelmiştir.

Hukuk-u Aile Kararnamesi, Mecelle'deki medeni hukukla ilgili eksikliğinin giderilmesi için hazırlanan bir düzenleme olmuştur. Modernleşme çabaları neticesinde hazırlanan Mecelle'nin Hanefi hukuku ilkelerine göre hazırlanmış olması, ülkedeki diğer mezhepten kişileri rahatsız etmiştir. Bu nedenle 1916 yılında, İhzar-ı Kavanin Komisyonları oluşturulmuştur. Mecelle, Aile Hukuku ve Ticaret Hukuku alanlarında yasa tasarıları hazırlamak üzere üç komisyon kurulmuştur. Bu komisyonun çalışmalarıyla 25 Ekim 1917 yılında Hukuk-u Aile Kararnamesi yürürlüğe girmiştir. Kararnameyle Müslümanların medeniyetin icatlarına uymaları ve ortak kuralların herkese uygulanabilmesi için kanunun düzenlenerek basılacağı ifade edilmiştir. Dolayısıyla bu kararnamenin yürürlüğe girmesiyle, evlenme ve boşanma konularında iki kitap yayınlanmıştır. Bu düzenlemeyle birlikte, nişanlanmanın hukuki bir kurum olarak kabul edilmesi, evlenecek kişinin belli bir yaşı doldurmak zorunda olması, akıl hastalarının evlenmesinin engellenmesi, evlenmeden önce ilân mecburiyeti, kocası başka bir kadınla ikinci kere evlenen kadına boş olma şartının tanınması gibi Osmanlı toplumu için ilk sayılabilecek uygulamaların geldiği söylenmektedir. Öte yandan kararname gayrimüslimlerin evlenme, boşanma, nafaka, drahoma ve çeyiz davaları için şeriat mahkemelerine bağlanması gayrimüslimler tarafından tepkiyle karşılanmıştır.³¹⁵

Komisyon, çıkan savaş nedeniyle bu konulara ilişkin eksikliği tamamlayamamıştır. Ayrıca, kanun hem eski düzen yanlısı Müslümanların hem de gayrimüslimlerin şiddetli tepkilerine maruz kalınca, savaş nedeniyle 19 Haziran 1919 yılında işgal kuvvetlerinin isteğiyle lağvedilmiştir. Türk milletinin medeni dünyanın bir parçası olarak kabul edildiği düşüncesiyle, yeni medeni bir kanun hazırlamak üzere, bu komisyonun çalışmalarına son verilmiştir. 1925 yılında, Türk Medeni Kanunu'nu hazırlamak üzere

³¹⁴ Gülnihal Bozkurt, *Batı Hukuku'nun Türkiye'de Benimsenmesi Osmanlı Devleti'nden Türkiye Cumhuriyeti'ne Resepsiyon Süreci (1839-1939)*, Türk Tarih Kurumu Basımevi, Ankara 2010, s. 217-218.

³¹⁵ Bozkurt, s.172-173.

kurulan komisyonun çalışmaları sonucunda yeni bir medeni kanun düzenlenmiştir. Böylece 4 Ekim 1926'da Türk Medeni Kanunu kabul edilmiştir.³¹⁶

Diğer taraftan incelenen dönemde Osmanlı'da kadınların hukukuyla Batı'daki kadınların hukuksal durumları aynı değildir. İkinci bölümün başında "Batı'da kadınların durumu" altbaşlığında bahsedildiği üzere Batı'da kadınlar, 19. yüzyılın ikinci yarısına kadar çocuklarının vesayetlerini alamamakta, kocasının mirasından faydalanamamakta hiçbir mal ve mülkü bulunmamaktaydı. Oysa Osmanlı'da kadınlar eski Türk devletlerinden beri eşleri öldüğünde çocuklara vesayet ettiği gibi kalan mal ve mülkü idare edebilmişlerdir.³¹⁷ Hava Selçuk "Osmanlı Toplumunda Kadının Annelik Vasfından Doğan Hakları (1650-1750) Yıllarında Kayseri Örneği" adlı makalesinde, 17. ve 18. yy'daki Kayseri Şer'iyye Sicillerine yansıyan konulardan yola çıkarak, Kayseri özelinde Osmanlı'daki kadının hukukunu incelemiştir. Selçuk, bu sicillerden yola çıkarak söz konusu dönemde, kadınların eşinden boşanması halinde çocukların vesayetlerini alabildiklerini gösteren kayıtlara rastlamıştır. Bu kayıtlara göre kadın ancak ikinci kere evlendiğinde ya da akıl sağlığını yitirdiğinde çocuğunun vesayetine sahip olamamaktadır. Yine aynı kayıtlara göre anne ve baba din değiştirirlerse çocuklarına bakma hakkından mahrum bırakılmaktadır.³¹⁸ Bununla birlikte Osmanlı'da kadınlar, 1856 yılında Arazi Kanunnamesi'yle arazi mirasından 1/2'lik bir oranında pay alabilme hakkını elde etmişlerdir.³¹⁹

Yine söz konusu dönem ve öncesinde Osmanlı kadınlarının gündelik yaşamını düzenleyen bir takım kanunlar çıkarılmıştır. Osmanlı kadın modernleşmesinde devletin kadınların kılık-kıyafeti, sokağı çıkması, geçmişten itibaren düzenleme yapılan bir alan olmuştur. Osmanlı İmparatorluğu'nda, daha 16. yüzyıldan beri kadının görünümü ve sokağa çıkmasıyla ilgili fermanlar yayınlanmıştır. Osmanlı toplumunda kadının giyiminden gezmesine, seyahat biçiminden toplumsal ilişkilerine; kısaca kadının özel ve kamusal yaşamına ilişkin bir dizi yasal düzenlemeler yapılmıştır. Bu yasal düzenlemeler kronolojik olarak şöyle özetlenebilir: I. Ahmet zamanında 1603'de çıkarılan bir

³¹⁶ Bozkurt, s.174.

³¹⁷ Hava Selçuk, "Osmanlı Toplumunda Kadının Annelik Vasfından Doğan Hakları (1650-1750) Yıllarında Kayseri Örneği", *IV. Kayseri ve Yöresi Tarih Sempozyumu Bildirileri (10-11 Nisan 2003)*, Kayseri ve Yöresi Tarih Araştırmaları Merkezi Yayın No:6, Erciyes Üniversitesi Yayını, Kayseri 2003, s.454.

³¹⁸ Selçuk, "Osmanlı Toplumunda Kadının Annelik Vasfından Doğan Hakları (1650-1750) Yıllarında Kayseri Örneği", s.453.

³¹⁹ Şefika Kurnaz, *Yenileşme Sürecinde Türk Kadını (1839-1923)*, Ötüken Yayınları, İstanbul 2015, s.71.

fermanla, önce kadınların tatlıcı dükkânlarına girmeleri yasaklanmıştır. 1610 yılında ise kadınların (babalarıyla bile olsa) erkeklerle birlikte sandala binmeleri engellenmiştir. I. Mahmut zamanında, 1750'de çıkarılan fermanla mesire yerlerine gitmelerine izin verilmemiştir. III. Osman zamanında haftada dört günden çok sokağa çıkmaları kısıtlanmıştır. I. Abdülhamit zamanında ise kadınların ince kumaştan ferace giymeleri yasaklanmıştır.³²⁰

Bu yasaklar Tanzimat Fermanı'yla kırılmaya başlamıştır. Öyle ki kadınların kılık-kıyafetinde yapılan esnetmelerle Osmanlı kadının örtünme tarzları değişmiştir.³²¹ Bu dönemde seyirlik ve gezi alanları başlıca sosyalleşme yerleri haline gelirken, buraya gelen kadınların kılık-kıyafetleri, hal ve tavırları dönemin muhafazakâr kesimi tarafından hoş karşılanmamıştır. Nitekim incelenen kadın yazılarında da bu konu yer almıştır. Bu yazılardan biri de mesire alanlarında kadın ve erkeklerin âdâba uygun davranışlarda bulunmadıklarını dile getiren Fatma Aliye'ye aittir. Fatma Aliye, söz konusu erkekleri ve kadınları ıslahı mümkün olmayanlar şeklinde nitelendirmiştir. Aliye, bu konuda duyduğu rahatsızlığı “.....mesirelerden erkekli dişili bu gürûh-u süfelâyı tefrik pek kolaydır. El ile, göz ile, söz ile ahval ve etvar-ı nesnâsane [maymun tavırlı] ile olan maskaralıkları insan gördükçe ikrâh eyler [tiksinir]!.....” sözleriyle dile getirmiştir.³²²

Yine II. Abdülhamit zamanında, kadınların babaları ve oğullarıyla bile olsa sokakta yürümeleri, arabaya (faytona) binmeleri, ezan saatinden sonra sokakta dolaşmaları ve ferace yerine çarşaf giymeleri yasaklanmıştır. 1900'lü yılların başına kadar ulaşım araçlarında kadın-erkek ayrımını sürdürecekt, kadınları kocalarının faytonunda bile görünmekten alıkoyacak, kadınların nerelerde hangi koşullarda bulunabileceklerini, nasıl giyineceklerini saptayacak fermanlar yayımlanmış, yani kadınların tüm kamusal yaşamı devlet tarafından ayrıntıları ile belirlenmiştir.³²³ Kadınları kamusal alana çıktıklarında kısıtlayan bu düzenlemeler, II. Meşrutiyet döneminden sonra çıkan kadın dergilerinde de eleştirilmiştir. Dönemin önemli kadın aydınlarından Ahmet Cevdet Paşa'nın kızı Emine Semiye *Kadın* dergisinde “Kadın Mecmuası Muhteremesine

³²⁰ Ayşegül Yaraman, *Resmi Tarihten Kadın Tarihine*, Bağlam Yayıncılık, İstanbul 2001, s. 25.

³²¹ İsmail Doğan, “Tanzimat Sonrası Sosyo-Kültürel Değişmeler ve Türk Ailesi”, *Sosyo-Kültürel Değişme Süreci'nde Türk Ailesi, T.C. Başbakanlık Aile Araştırma Kurumu*, Ankara 1992, s.178.

³²² Fatma Aliye, “Terbiye-i İçtimaiye”, *Mehasin*, S. 10, Eylül 1324 [Eylül 1908], s.738.

³²³ Ayşegül Yaraman, *Resmi Tarihten Kadın Tarihine*, Bağlam Yayıncılık, İstanbul, 2001, s. 25.

Edirne'den" başlıklı makalesinde kadınların çeşitli ulaşım araçlarında kadın oldukları için seyahat esnasında katlanmak durumunda kaldıkları zorlukları dile getirmiştir. Aynı makalede Emine Semiye, kadınların dinlenmesi için parklarda kadınlara has bir yer ayrılmasını ve yine kadınlara özel lokantalar kurulmasını talep etmiştir.³²⁴

Diğer taraftan özellikle kadınlara yönelik eğitim veren kuruluşlarının açılması Osmanlı'da kadınların çalışarak kamusal alanda görünürlik kazanmalarını sağlamıştır. Kadınların kamusal alana çıkışları ise öncelikle kamusal alanda ebelik, hemşirelik ve mürebbiyelik, memuriyet ve kadın işçilik gibi alanlarda istihdamlarıyla gerçekleşmiştir. Özellikle savaşlar neticesinde yitirilen erkek nüfusunun yerine kadınlar istihdam edilmek istenmiştir. Öte yandan modernleşme neticesinde ekonomide sanayileşme politikasının benimsenmeye başlanmasıyla sanayi kuruluşlarına kadın işçi istihdam edilmesi için ilk kız sanayi mektepleri kurulmuştur.³²⁵ Osmanlı'da modernleşme neticesinde kadınların çalışma hayatına katılmasına, kadınların aynı zamanda anne olmaları sebebiyle hamilelik ve süt emzirme dönemlerinde yaşayabilecekleri zorluğa dikkat çeken İslâmcı-Mufazakâr ideolojiye yakın bir kısım aydın tarafından karşı çıkmıştır.

Örneğin İslâmcı yazarlardan Muhammet Vecdi tarafından yazılan ve Mehmet Âkif tarafından çevrilerek *Sırat-ı Müstakim*'de seri olarak yayınlanan "Müslüman Kadını" isimli yazı dizisinde kadının çalışmasının uygun olamayacağı, kadının hem hamilelik döneminde hem de sonrasında herhangi bir işle uğraşırken güçlük çekebileceği ifade edilmiştir. Ayrıca iyi bir toplumun sağlıklı bireylerden oluşması gerektiği ve bu hususiyetle, ihmâl edilmiş bir çocuğun büyüdüğü zaman milletlerin saadet kaynağı olmak yerine milletin başına belâ olabileceği belirtilmiştir. Vecdi'ye göre Batı'da fabrikalarda maden ocaklarında çok düşük ücretlere çalışan kadınlar acınacak haldedir. Bu nedenle İslâm kadınlığı, Batılı çalışan kadına özenmemelidir.³²⁶

Türk Yurdu dergisi ve Türk Ocağı teşkilatının etrafında toplanan Türkçü gruplar yeni Türk kadınının ve yeni Türk ailesinin nasıl olması gerektiği hakkında sistemli görüşler geliştiren ve bunları hayata geçirme iktidarına sahip olmuş etkili bir siyasal grup

³²⁴ Emine Semiye Hanım, "Kadın Mecmuası Muhteremesine Edirne'den", *Kadın*, 8 Kânunuevvel 1324/21 Aralık 1908, s. 2.

³²⁵ Niyazi Berkes, *Türkiye'de Çağdaşlaşma*, Yapı Kredi Yayınları, İstanbul 2009, s.446.

³²⁶ Muhammet Ferit Vecdi, *Müslüman Kadını*, (Çev.: Mehmet Akif Ersoy), Erkam Yayınları, İstanbul 2007, s.163-164.

olmuşlardır. Türkçüler, kadınla erkeğin nikâhta, boşanmada, mirasta, mesleki ve siyasi haklarda eşit olması gerektiğini düşünmüşlerdir.³²⁷

II. Meşrutiyet'in özgürlük ve eşitlik isteyen siyasal ortamında kadınlar da dönemin ruhuna uygun olarak kendileri için de eşit haklar talep etmeye başlamışlardır. Osmanlı'da kadın modernleşmesi adına kadınlara eğitim ve çalışma alanında atılan adımlar, Osmanlı kadınının bir birey olarak toplumdaki konumunu sorgulamaya başlamasına ve içinde bulunduğu şartları değiştirebilmek için girişimlerde bulunmasına sebep olmuştur. Diğer yandan Osmanlı kadını önce çeşitli yardım derneği ve kuruluşları çatısı altında bir araya gelmişler, daha sonra bu yardım dernek ve kuruluşları kadınların durumlarının iyileştirilmesi ve yükseltilmesi için çalışan birliklere dönüşmüştür. Özellikle, II. Meşrutiyet'ten sonra birçok kadın derneği faaliyet göstermiştir. Bu hareketlilik kadın yayınlarının ortaya çıkması ve sayıca artmasıyla devam etmiştir. II. Meşrutiyet'ten sonra sayıları hızla artan kadın dergilerinde ise dönemin okumuş, meslek sahibi, çeşitli siyasi çevrelerle irtibatları olan, üst sınıf aydın kadın gazetecilerin yazıları sürekli olarak görülmeye başlamıştır. Böylece kadınlar Osmanlı Bab-ı Ali basınına alternatif bir kadın basın oluşturmuşlardır. Batı'da olduğu gibi Osmanlı'da kadın hareketi kadın yayınlarıyla beraber büyümüştür.

2.2.1. Osmanlı'da Kadınların Eğitimi

Örfi ve şerri hukuka göre yönetilen geleneksel Osmanlı toplum yapısında “genç kızların eğitimi” ile ilgili yaygın kanı “belli bir yaşa gelen kızların kocaya verileceği” düşüncesiyle, kadınların erkekler gibi eğitim görmelerinin pek lüzumlu bulunmamış olmasıdır. Ancak belirtmelidir ki üst ve orta sınıfa mensup bazı ailelerde sayıları az olmakla beraber kızların eve gelen hoca eşliğinde özel dersler aldıkları ve kendi kendilerini yetiştirmeye çalıştıklarına da rastlanmıştır. Yabancı dil öğrenme meselesine ise uzun süre soğuk bakılmıştır. Dolayısıyla uzun yıllar Osmanlı toplumunda genç kızların belli yaşa gelince evlenip bir evin hanımı, annesi olacağı düşünüldüğü için genç kızlar, sıbyan mektepten sonra okutulmamışlardır. Genç kızlar iptidai mektepten sonra öğrenimlerini annelerinden yahut büyük ninelerinden ev idaresi, çocuk bakımı, dikiş hocalarından el işi öğrenerek sürdürmeye çalışmışlardır.³²⁸ Bu düşünme biçiminin

³²⁷ Serpil Sancar, *Türk Modernleşmesinin Cinsiyeti Erkekler Devlet Kurar Kadınlar Aile Kurar*, s.91.

³²⁸ Güzel, s.868.

Tanzimat'tan sonra eğitim modernleşmesiyle genç kızların eğitimi konusunun öne çıkmasına bağlı olarak değişmeye başladığı görülmektedir.

Kız çocuklarının, taştan yapılmış binalar olduğu için "Taş Mektep" ya da her mahallede bulunduğu için "mahalle mektepleri" ismi de verilen Sıbyan mekteplerinde 5 ila 10 yaşına kadar dini eğitim alarak okuma yazma öğrenmekte oldukları bilinmektedir.³²⁹ Genç kızlar, ilk defa, ortaokul statüsündeki rüştiyelere 1839 yılında kabul edilmişlerdir. Saffet Paşa Maarif-i Umumiyye Nizânamesi'ni (1868) hazırlayarak; orta öğretim kurumlarının açılışı ve yönetimi bu suretle umumi bir tüzüğe bağlamıştır.³³⁰ Bu tüzüğe "7-11 yaşları arasındaki kız çocuklarının Sıbyan (ilk) mekteplerine devamı mecburidir" hükmü konulmuştur. Kız çocuklarının eğitime tabi tutulması fikri II. Mahmut devrinde maarif alanında başlatılan ve Tanzimat'la devam ettirilen eğitim reformunun önemli bir parçası olarak görülmüştür.³³¹

Kadınların eğitimi meselesi her ne kadar Tanzimat'la başlamış olsa da bu konudaki asıl önemli değişiklikler II. Abdülhamit döneminde gerçekleşmiştir. II. Abdülhamit döneminde, Batılı bir anlayışla genel kültür dersleri, Türkçe, Fransızca, Almanca, İngilizce, musiki, el ve ev işleri gibi dersleri programına alan 1880 yılında ilk kız idadisi [lise] açılmıştır. Bu adım kızlara ait orta öğretim alanında önemli bir atılım sayılmıştır.³³² Genç kızların eğitiminin lise derecesine yükseltilmesi kadın öğretmen ihtiyacını da gündeme getirmiş dolayısıyla 1870 yılında açılan ilk "Darülmüallimat (Kız Öğretmen Okulları)" kurulmuştur. Devrin Maarif Nazırı Safvet Paşa 1869 yılında "Maarif-i Umumiye Nizannamesi"nin yüksek öğretmen okullarını Darülmüallimin ve Darülmüallimat olarak ikiye ayırdığından bahsetmiştir. Açılan Darülmüallimat'a rüşdiye mezunu kızlar alınmıştır. Genç kız öğretmenlere din derslerinin yanı sıra dil dersleri (Arapça, Farsça, Osmanlıca) hitabet, ev idaresi, tarih, coğrafya, hesap, nakış, dikiş, resim, musiki dersleri de verilmiştir. İlk kadın müdire olan Fatma Zehra Hanım 1879-1882 yıllarında okula idarecilik yapması için atanmıştır. Okul ilk mezunlarını 1873 yılında vermiş, zamanla Darülmüallimat kendi mezunlarını kendi kadrosuna

³²⁹ Songül Keçeci Kurt, *Haremden Mektebe Osmanlı Devleti'nde Kadın Eğitimi*, Yitik Hazine Yayınları, İstanbul 2011, s.22.

³³⁰ Hilmi Ziya Ülken, *Türkiye'de Çağdaş Düşünce Tarihi*, Ülken Yayınları, İstanbul 2005, s.50.

³³¹ Bayram Kodaman, *Abdülhamid Devri Eğitim Sistemi*, Türk Tarih Kurumu, III. Baskı, Ankara 1999, s.146

³³² Yahya Akyüz, *Türk Eğitim Tarihi (başlangıçtan 1993'e)*, Kültür Koleji Yayınları, İstanbul 2004, s.209.

almaya başlamıştır. Abdülhamit döneminde ülkede kızlara yönelik 619 Rüşdiye mektebi açılmıştır.³³³

Osmanlı’da tek tük de olsa önceki yüzyıllarda okumuş kadınlar da bulunmaktadır. Fakat bunlar ya özel ya da dini öğretimin ötesine geçememişlerdir. Bu değişimin bir ürünü olarak yeni yeni okulların açılmasıyla kızlara verilen eğitim imkânı kadınlar arasında aydın bir sınıf ortaya çıkarmıştır. Osmanlı toplumundaki kadının eğitimi konusunda bu önemli adımlar, kendi kendisini iyi bir şekilde yetiştiren ilk Türk kadın romancı Fatma Aliye tarafından da yakından takip edilmiş ve hoşnutlukla karşılanmıştır. Fatma Aliye, genç kızların eğitimi konusunda II. Abdülhamit’in yapmış olduğu yeniliklerden övgüyle bahsetmiştir:

“...Kadınlarımızın bundan on beş yirmi sene evvelki hal-i cehaletleriyle bugünkü derece-i ta’lim ve tahsilleri göz önüne alınırsa, şu müddet zarfındaki terakkileri şayan-ı takdir ve Tahsin [takdir ve beğeniye lâayık] görülür. Birçok senelerde olacak şeylerin böyle az bir zamanda meydana gelmesi, ancak padişahımız velinimet efendimiz hazretlerinin tebaalarının tahsil ve terbiye ve ikmal-i mes’udiyyetleri [mutluluğu tamamlama] hakkında olan lütuf ve inayetleri ve talih-i ferhunde-metalî-i şehinşahileri [padişahın kutlu tarihi] âsâr-ı celilesinden [büyük kıymetli eserler] bulunduğuna şüphe yoktur...”³³⁴

Bununla birlikte Osmanlı’da genç kızların eğitimi konusunda farklı görüşler bulunmuştur. Bu görüşlerden ikisi ön plan çıkmıştır. Bu görüşlerden ilki, Mülkiye Mektebi’nden mezun olan Darülfünun hocalığı ve Maarif Nazırlığı (1910-1912) da yapmış olan Emrullah Efendi’ye aittir. Tuba Ağacı Nazariyesi olarak adlandırılan görüşe göre tıpkı Cennetteki Tuba ağacının köklerinin yukarıda, dallarının aşağıda olduğu gibi yenileşme ve düzenlemeye aşağıdan yukarıya (ilkokuldan-yüksekokula) doğru değil yükseköğretimden başlanmalıdır. Emrullah Efendi’ye göre insanlığın gelişmesi ve bilimlerin üniversitelerde gelişmesi için önce bilimsel zihniyetin kurulup yerleşmesi gerekmiştir. Tuba Ağacı Nazariyesi’ni savunanlara göre, dünyanın her tarafında önce yükseköğretim geliştirilmiş, sonra ilköğretim ele alınmış dolayısıyla da

³³³ Sema Uğurcan, “Tanzimat Devrinde Kadının Statüsü”, *150. Yılında Tanzimat*, Atatürk Türk Dil ve Tarih Kurumu Yayınları, Ankara 1994, s.501.

³³⁴ Fatma Aliye Hanım, “Bablörden İbret Alalım”, *Hanımlara Mahsus Gazete*, 24 Ağustos 1311/ 15 Rebiülevvel 1313 [5 Eylül 1895], s.2-3.

her şeyden önce yükseköğrenim görmüş bir aydınlar topluluğuna gerek olduğu dile getirilmiştir.³³⁵

Diğer taraftan Emrullah Efendi'nin Tuba Ağacı Nazariyesi'ne başka bir Mülkiye Mektebi mezunu olan kaymakamlık, öğretmenlik ve İstanbul Darülmüallim Müdürlüğü de yapmış olan Satı Bey tarafından karşı çıkmıştır. Satı Bey'e göre eğitimin ıslahının ilköğretimden başlaması ve bütün diğer aşamalarında da sürdürülmesi, eğitimin birbirinden kopuk olmadığının anlaşılması gerekmiştir. Satı Bey öğretmenleri ilk kez bir "ordu"ya benzeterek, bir milletin kaderini belirleyecek olanın orduları kadar hatta ondan daha da çok manevi orduları olan öğretmenlerinin güç ve faaliyetlerine bağlı olduğunu söylemiştir. Buna mukabil Meşrutiyet döneminde nitelikli ve çok sayıda erkek ve kadın öğretmen yetiştirilmesi fikrinin giderek önem kazandığı söylenebilir. Toplumunu yetiştirecek olan öğretmenler görülmüştür. Ahlâkî ve maneviyâtı sağlam bir neslin yetişmesi, onları iyi yetiştirecek olan iyi öğretmenlerin yetişmesine bağlı olacağı düşünülmüştür. Nesli en iyi yetiştirecek olan taraf ise "kadın" olarak düşünüldüğü için hemen kadın öğretmen yetiştiren öğretmen okulları açılmış, ilk kadın meslekleri olarak ebelik ve öğretmenlik ön plana çıkmıştır.³³⁶

İkinci Meşrutiyet dönemine gelindiğinde bütün çabalara rağmen Darülmüallimat beklenen gelişmeyi gösterememiştir. Ayrıca okullarda verilen eğitimin seviyesi ve kalitesi oldukça düşük kalmıştır. Bu durumu eleştiren Satı Bey ve Halide Edip kız öğretmen okullarının radikal bir reforma tabi tutulmasını istemişlerdir. 1910-1911 öğretim yılından itibaren Darülmüallimat'ta reformlara başlanmıştır. İlk iş olarak gündüzlü olan okul yatılıya çevrilmiş, öğretim programına medeni bilgiler dersi konulmuş ve 1913-1914 öğretim yılında ise öğretmen adaylarının uygulamalı öğrenim görmeleri için Uygulama Okulu açılmıştır.³³⁷

1914-1915 öğretim yılında hazırlanan programla Kız Öğretmen Okulu; Uygulama Okulu İlköğretmen Okulu Ana Öğretmen Okulu ve Ana Okulu olmak üzere dört kısma ayrılmıştır. Bu düzenlemeye göre kız öğretmen okullarının eğitim müfredatı din bilgisi, psikoloji, ahlâk, Türkçe, coğrafya, kozmografya, tarih, medeni ve hukuki bilgiler,

³³⁵ Akyüz, s.281.

³³⁶ Akyüz, s.282.

³³⁷ Ersoy Taşdemirci, "Yüzyılımızın başından Günümüze Kadar Türkiye'de Öğretmen Yetiştirme Sisteminde Çağdaş Pedagoji Akımları", *Erciyes Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi*, 8.Yıl, Kayseri 1999, s.159-160.

yabancı dil, muhasebe, hesap, hendese, cebir, fen bilgisi, sağlık bilgisi, dikiş ve tamir, hat, resim, musiki, beden eğitimi, yemek pişirme, iktisat ve ev idaresi, ziraat endüstrisi ve bahçıvanlık, çamaşır yıkama, ütü ve temizlik gibi derslerden oluşmuştur. Ana Öğretmen Okulu programında ise din bilgisi, psikoloji, eğitim bilimi, elişleri, okuma ve yazma, fen bilgisi, sağlık bilgisi, hesap, hendese, musiki, tarih, coğrafya, beden eğitimi, resim ve uygulama gibi derslere yer verilmiştir. Öğretim programında bu derecede çeşitli derslerin yer almasının en önemli nedeni Darülmuallimat'ın birden çok fonksiyonu yerine getirmek mecburiyetinde bulunmasıdır. Kız Öğretmen Okulu hem kız genel eğitim kurumlarına hem de kız mesleki eğitim kurumlarına öğretmen ve yönetici yetiştirmiştir. Ayrıca bu okulda kızlarımızın iyi bir öğretmen ve eğitimci olarak yetişmesine önem verildiği gibi iyi bir “anne” ve “ev kadını” olarak yetişmesine de önem verilmiştir.³³⁸

Bu gelişmelerle birlikte 1915 yılında Darülfünun'da genç kızlara haftada 4 gün olmak üzere muntazam konferanslar verilmeye başlamasıyla kadınlara Darülfünun kapıları aralanmıştır. Bu ilk kız üniversitesi olan İnas Darülfünun'un içinde edebiyat, riyaaziye bölümleri yer almıştır. Üniversite ilk mezunlarını 1917'de vermiştir. 1920'de ayrı sınıflar kaldırılmış ve İstanbul Darülfünunu'yla birleştirilmiştir. Böylece başlangıçta kız-erkek ayrı eğitim bir süre sonra karma bir eğitime dönüştürülmüştür.³³⁹

Özetle, Osmanlı'da kadın öğretmenlere yönelik olarak eğitim ve öğretim müfretanın hazırlanmasında bile “iyi bir anne” ve “ev kadını” olarak yetiştirmeleri yönünde bir beklenti olduğu görülmüştür. Dolayısıyla kızlar için açılan okullarda cinsiyete yönelik politikalar önem kazanmıştır. Bu durum Cumhuriyet'in ilk yıllarında da kadınlara yönelik olarak çıkarılan kadın dergilerinde, dikiş, çamaşır, ütü, ev idaresi, yemek pişirme, çocuk bakımı, sağlık bilgisi gibi konularda bilgilendirici hatta eğitici tarzda yazıların bol miktarda yer verilmiş olmasıyla da bir paralellik taşıması bakımından önemlidir. Kadınlar eğitim görerek bir meslek sahibi olabilmek hakkını kazanmış fakat “ev idaresi”, “çocuk bakımı” gibi konulardaki sorumluluğun tek yönlü olarak bir cinsiyete ait olması kadınların hem özel alandaki sorumluluğunu hem de kamusal alandaki görev ve yükümlüğünü arttırmıştır.

³³⁸Taşdemirci, s.159-160.

³³⁹Kodaman, *Abdülhamid Devri Eğitim Sistemi*, s.152.

2.2.2. Osmanlı'da Kadının Çalışması

Osmanlı'da kadınların çalışma hayatına dâhil olup olamayacağı konusu tartışılacaktır. 1830'lu yılların sonuna doğru kadınlar çalışma hayatında görülmeye başlamıştır. Bu tarihlerde Rumeli ve Anadolu'daki halı atölyelerinde genç kızlar ayda en fazla 30-35 kuruş, yılda ise 360-400 kuruş kazanır olmuşlardır. Osmanlı'da kadınlar, halı işinde nakış, gümüş ve altın işlemeciliği, kilim ve kumaş dokuma, iplik bükme gibi pek çok iş kolunda çalışmıştır. On dokuzuncu yüzyılın ikinci yarısından itibaren sanayide çalışan kadın sayısı artmış, 1897'de İstanbul Kibrit Fabrikası'nda kadın işçi neredeyse yarı yarıya bir sayıya ulaşmıştır. Bu dönemde, Osmanlı İmparatorluğu'nun mali bakımdan iflas ettiği bir zaman dilimine rastladığı için bu gibi ve başka sebeplerle işçilerin ücretleri zamanında ödenmediğinden dolayı işçiler sık sık protesto gösterileri düzenlemiş ve gösterilerin içinde kadın işçiler de yer almıştır.³⁴⁰

Örneğin, 23 Temmuz- 31 Ekim 1908 tarihleri arasında, İstanbul, Selânik, İzmir, Beyrut, Midilli, Samsun, Eskişehir, Konya, Bulgurlu, Edirne, Demirkapı, Gümölcine, Foça, Kavala, Balya, Karaaydın, Drama, Adana, Geveli, Üsküp, Varna ve Ereğli'de yüzü aşkın grev örgütlenmiştir. Bu grevler iş kolları bakımından tütün, kumaş, deri gibi kadınların en çok çalıştıkları iş kollarında gerçekleşmiştir. Kavala ve Drama'daki 14.000 tütün işçisinin katıldığı grevde işçiler, içme suyu, havalandırma tesisatı gibi iş koşullarının iyileştirilmesine yönelik taleplerle birlikte, çalışma saatlerinin azaltılması ve gündeliklerinin 18 kuruşa çıkarılması gibi taleplerde bulunmuşlardır.³⁴¹ Bu konudaki diğer önemli bir atılım hamlesi de kız sanayi mekteplerinin açılması olmuştur. 1859 yılında Cevri Kalfa Sıbyan Mektebi rüşdiyeye dönüştürülerek “kadınlara mahsus sanayi” okutulması kararlaştırılmıştır. Ayrıca 1864 yılında Mithat Paşa, Rusçuk'ta yetim kızlar için ordunun dikim ihtiyaçlarını karşılamak üzere dikim atölyesi niteliğinde ıslahâne açmıştır. Bununla birlikte 1869 yılında, İstanbul'da yine ordu ihtiyaçlarını karşılamak üzere bir dikimhane özelliğindeki kız sanayi mektebi kurulmuştur.³⁴² Kız sanayi mekteplerini 1911'de ilk kız lisesi, 1913'te hastabakıcı kursu izlemiş ve eğitilmiş

³⁴⁰ Berkes, s.446.

³⁴¹ Güzel, s.868.

³⁴² Akyüz, s.149.

ebelerin sayısı artmaya başlamıştır. Bazı genç kızlar kız sanat okullarında sekreterlik eğitimine girmeye başlamışlardır.³⁴³

Kadınların çalışma hayatına dâhil olmasıyla birlikte kamusal alanda görünürlük kazanmaları 1.Dünya Savaşı'yla gerçekleşmiştir. Seferberlik nedeniyle erkeklerin askere alınmaları ve cepheye sevk edilmeleri kadınlara ev işleri dışında istihdam edilmelerini olanaklı kılmıştır. Kadınlar ticaretten fabrikalara, yol yapımından sokak temizliğine kadar birçok iş sahasında çalışmaya başlamıştır. Ne var ki, kırsal kesimde kadın görece geçimini sağlamakta iken, kentlerde olan ve bağı, bahçesi olmayan günlük rızkını çıkaracak durumda değildir. Bu durumu çözmek için dönemin Harbiye Nazırı Enver Paşa'nın girişimiyle 1916 yılında Osmanlı Kadınları Cemiyet-i İslâmiyesi kurulmuştur.³⁴⁴

Enver Paşa'nın eşi (Abdülmecit'in Torunu) Naciye Sultan'ın himayesinde İsmail Hakkı Bey tarafından Osmanlı Kadınları Çalıştırma Cemiyet-i İslâmiyesi Derneği kurulmuştur. Dernek, kendi iş yerleri dışında özel ve resmi kuruluşlarda reji fabrikasında 317, kadın amele taburunda 125, şehrametinde 259, Taksim fanila ve çorap fabrikasında 135, Milli Mensucat'ta 22 kadının iş bulmasını sağlamıştır. Ayrıca, bu dernek daha birçok yerde kadının iş bulmasını sağlamıştır. Derneğin amacı kadınlara iş bulup namuslu bir şekilde çalışmalarını sağlamak olarak belirtilmiştir.³⁴⁵ Bununla birlikte cemiyet payitahtı İstanbul, Üsküdar ve Beyoğlu olmak üzere üç mntıkada faaliyet göstermiştir. Her mntıkada bir ya da birkaç atelye bir arada bulunmuştur. Bu fabrikalar onar bin kişiyi istihdam edecek kapasiteye sahiptir. Darüssanayi olarak da adlandırılan bu fabrikalarda dantel dairesi, beyaz iş dairesi, elbise dairesi, makine ile çorap ve fanila örücülüğü dairesi, asker çamaşırları dairesi, kostüm, tayyör ve emsali ince işler dairesi adlarıyla değişik atölyeler yer almıştır. Savaş yıllarında kadınlar sokakların temizliğinde de görev almışlardır. Beyazıt, Fatih, Beyoğlu mntıkalarının temizliği için kadınlar üç yüz kuruş maaşla çalıştırılmışlardır. Birinci Dünya Savaşı'yla birlikte resmi dairelerde de kadın memur çalıştırılmaya başlanmıştır. Bu arada İstanbul'da Galata Rıhtımı arkasında

³⁴³ Berkes, s.446.

³⁴⁴ Zafer Toprak, *Türkiye'de Popülizm 1908-1923*, Doğan Kitap, İstanbul 2013, s.256-257.

³⁴⁵ Bayram Kodaman, "Tanzimattan sonra Türk Kadını", *Ondokuz Mayıs Üniversitesi Eğitim Fakültesi Dergisi*, 5, 1990, s.171.

Mudanya gibi çevre ilçelerden mal getirip satan ve kadın ticaret erbabından oluşan bir kadın tüccarlar pazarı açılmıştır.³⁴⁶

İstanbul'da Birinci Ordu tarafından oluşturulan Birinci Kadın İşçi Taburu (1916-1919) geri hizmette kadınlara istihdam alanı açmıştır. Törenlerde, sergilerde, 1907'de kurulmuş olan Kızılay çalışmalarında kadınlar görev almış çok sayıda kadın Birinci Dünya Savaşı sırasında dikiş, dokuma ve tütün yapım evlerinde işçi olarak çalışmıştır.³⁴⁷ İşçi taburunda çalışanlar için sekiz saatlik işgünü benimsenmiştir. Tabur zabıtları memur ve memureleri, tabur kadınlarını hiçbir suretle yanlarına “hanelerine” almayacaklardır. Kâtime ve memurelere de erkek hademe veya nefer verilmeyecektir. Memure kadınların görevleri erkeklerinki gibidir. Kâtime ve memureler de zabitan gibi nöbet tutacaklardır. Taburda komutları bildirmek için bölük ve takımbaşı olanlara ve onbaşı, çavuş, başçavuş kadınlara birer düdük verilmiştir. Tabur kadınları askeri talimlerden muaftılar. Ancak kadınlar âdâb-ı muaşeret, amirlerin huzurunda idare-i kelim ve tavır ve hareketleri hususlarında düzenlenecek bir program dairesinde kışlalarda eğitim görmüşlerdir. Tabur kâtimesinin maaşı 600, hastabakıcının 300, terzinin 500 ve işçilerinki 250 kuruş olarak belirlenmiştir.³⁴⁸

Osmanlı toplumunda kadınların en önemli katkılarından biri de savaşlarda gösterdikleri fedâkârlıklar olmuştur. Özellikle Millî Mücadele'ye Türk kadınının aktif olarak katılımı ve azmi toplum içinde kadına duyulan saygı ve takdiri arttırmıştır. Batı'da Fransız İhtilâl'inde olduğu gibi Kurtuluş Savaşı'nda da erkekleri yüreklendirerek direnişe çağıran ve örgütleyen kadın tipleri ortaya çıkmıştır. Hava Selçuk, *Türk Tarihinde Kadın ve Savaş* adlı kitabında bu kadın kahramanların öykülerine yer vermiştir. Selçuk kitabında tarih boyunca Türk kadının savaşçı karakterinden bahsederek Fatma Seher Hanım (Kara Fatma), Gördesli Makbule, Küçük Nezahat (Türk Jan Dark), Ayşe Çavuş, Süreyya Sülün Hanım, Asker Saime, Kılavuz Hatice, Tayyar Rahime (Rahmiye), Mücahide Hatice Hanım, Şöhret Ana gibi kadın kahramanların Millî Mücadele'ye olan katkılarını anlatmıştır.³⁴⁹

³⁴⁶ Toprak, *Türkiye'de Popülizm 1908-1923*, s.256-257.

³⁴⁷ Berkes, s.446.

³⁴⁸ Toprak, *Türkiye'de Popülizm 1908-1923*, s.262.

³⁴⁹ Hava Selçuk, *Türk Tarihinde Kadın ve Savaş*, Çizgi Kitabevi, Konya 2014, s. 173.

Modernleşme neticesinde Osmanlı toplumunda başlayan değişim süreci içinde şehirlerde yaşayan kadınlar kadın haklarını üretim faaliyetlerinin içine girmeden derneklerde, yayın organlarında savunurlarken köylerde yaşayan kadınların hayatlarında pek bir değişiklik olmamış, zaman zaman kıtlık, doğal afetler gibi olaylar karşısında gösterdiği tepkiler kadınların konumunu değiştirmemiştir. Bu bakımdan, kadınların çalışma alanlarının başında tarım kesimi gelmektedir. Sanayi faaliyetleri itibariyle bakıldığında ise Batı’da olduğu gibi evlerde kurulu tezgâhlarda yapılan faaliyetler kadının en önemli çalışma alanları olmuştur. Kadınların en çok istihdam edildiği alanların başında halıcılık ve dokumacılık faaliyetleri gelmiştir. Ayrıca 1913-1915 Sanayi Sayımı’nın sonuçlarına göre ülkenin en önemli sanayi kuruluşlarında çalışanların yaklaşık üçte biri kadın olmakla birlikte kadınlar, ayakkabı imalatı ve şemsiye yapımı gibi alanlarda da önemli bir yere sahiptirler.³⁵⁰

Osmanlı’da kadınlar, sadece sanayi sektöründe değil, memur olarak da kamu sektöründe istihdam edilmişlerdir. Bu konudaki gelişmeler dönemin önemli gazetelerine de yansımıştır. Örneğin I. Dünya Savaşı yıllarında kadınların iş gücüne dâhil olmasıyla ilgili olarak *Tanin* Gazetesi’ndeki 10 Eylül 1918 tarihli yazıda resmi dairelere ve ticarethanelere ve diğer kuruluşlarda 1000 kadar kadının çalışmakta olduğu ve bu durumun kadınları sadece tüketici olma durumundan kurtardığından bahsedilmiştir. Ayrıca *Ati* gazetesinin 11 Şubat 1918 tarihli haberinde İktisat ve Ticaret muallimi Zühtü Bey’in verdiği konferansta İstanbul’da “umur-ı iktisadiyeye” iştirak eden 30.000 kadının olduğu da belirtilmiştir.³⁵¹ Bu gelişmelere paralel olarak kadın dergilerinde de kadınların faaliyetlerinden ve devlet memuriyeti kadrolarına talip olduklarından şu sözlerle bahsedilmiştir:

“...Bakınız bu hafta erkeklerin en muteber gazetelerinden “Tanin” ve “Sabah” memuriyetin kadrosundaki noksandan, boşluktan bahsederlerken, bu boşluğun çaresini, kadınların memuriyet hayatına daha vâsi’ [geniş] mukayesede kabul edilmeleri tedbirinde bulunurlar. Ve bunun için kadınlara şimdiden ona göre terbiye verilmesini tavsiye ediyorlar. “Hülasa bugün hayat değişti. Artık bir masa başında eski bir anaanın esaretini çekecek insanlar azaldı. Daha kazançlı işler vardır. Onlara atılacak ve binâen-âleyh memuriyet kadrolarında daima boşluk bulunacaktır” diyorlar. Vâkıâ memuriyet erkekler için nasıl şerefli bir şey ise kadınlar için de öyle şerefli olacaktır. Buna şüphe yoktur. Fakat hayatın değişmesiyle erkekler nasıl daha kârlı

³⁵⁰ Donald Quataert, *Sanayi Devrimi Çağında Osmanlı İmalat Sektörü*, (Çev.: Tansel Güney), İletişim Yayınları, İstanbul 2000, s.304-305.

³⁵¹ Yaprak Zihnioğlu, “Kadın Inkılabı”, Tarih ve Toplum, Mart 2001, Sayı: 207, s.155-156.

işler arkasından koşmaya hevesli iseler kadınlar da öylece daha fazla kazanç getirebilecek işlere hazırlanıyorlar ve hazırlanacaklardır. İyi bilmelidir ki kadınlık, kendini yalnız memuriyet hayatı için ihzâr etmiyor ve etmeyecektir [hazırlamıyor ve hazırlamayacaktır]. Şuabat-ı mesainin [mesai şubeleri] her kesimine istidadına göre atılacaktır. O da çalışacak ve çalıştığının semerâtını [faydasını, menfaatini] bir erkek derecesinde iktitâf edecektir [meyvelerini toplamak]. Erkeklerin bir kısmı memur kalacağı gibi kadınların dahi bir kısmı memur olabilecektir. Fakar iyi bilinmelidir ki kısım-ı mühimmi ticarethaneler, sanayihaneler, işhaneler tesis edecek ve bu telleri ilim üzerine idare edebilmek için şimdiden istihâzaratta bulunmaktadır[hazırlık yapmaktadırlar]. Gazetemizin ilan kısmında görülen “Yeni Turan Dikişhanesi” Beyoğlu’na doğru yolda bu temarişe karşısında Polonya sokağında Kumantu Hanında böyle mu’tenâ [itina edilen, özen gösterilen] bir mahalde asil bir Türk Hanımı tarafından idare edilmekte ve kendisi birçok memurlara maaş verebilmektedir. Bu dikişhanede görülen intizamı ilim ile esaslı bir idarenin semeresidir. İmâl edilmekte olan cihaz takımları, dikilmekte olan envari elbise o kadar mükemmel ve o kadar zarif ve ehven [çok ucuz, çok kolay] olarak ihzâr edilmektedir [hazırlanmaktadır] ki ecnebi rekâbetinde kendini kurtarmıştır. Günden güne ticaretin tevsî etmekte [genişlemekte] olan böyle bir müessesinin sahibesi hür bir mesai ile müreffeh yaşamakta iken bu hayatı hiç memuriyet hayatına feda edebiliyor mu? İşte biz, bugünün kadınlığı: Çocuklarımıza artık “paşalık” ninnilerini söyleyemiyoruz. Nesl-i sâbıkın [gelmiş geçmiş neslin] ihtiyarlamış ananelerine bedel bugünkü valideler evlatlarına icabet ve ihtiyacat-ı asragöre sanayi tesisi, ticaret tesisi söyleyerek evlatlarımızı başka bir zihniyet ile büyötmekteyiz. Bu gayemizi esaslandırmak için memuriyet hayatından ziyâde ticaret hayatını, sanayi hayatını, işçilik hayatını ihyaya ve ona göre kendimizi ihzâra [hazırlanmaya] çalışmaktayız.”³⁵²

Özetle, Balkan Savaşı, I. Dünya Savaşı ve Kurtuluş Savaşı sırasında erkeklerin "Seferberlik" için askere alınmaları nedeniyle erkek nüfusunda azalmalar görölmüştür. Dolayısıyla savaşa giden erkeklerden boşalan devlet dairelerinde toplu olarak kadınların alınmaları yanında, ticaretten fabrikalara yol yapımından sokak temizliğine, berberlikten terziliğe bütün işlerde kadınlar istihdam edilmeye başlanmıştır.³⁵³ Bu meslekler dışında kadınlar için en çok uygun görülen mesleklerin başında ise öğretmenlik mesleği gelmiştir. Nesli yetiştirecek olan kadın unsuru olarak düşünöldüğü için toplumun mürebbisi olarak da yine kadınlar uygun bulunmuştur. Bu bakımdan Türk toplumunun iffet ve namuslu olma, çalışkanlık, terbiyeli olma, dirayetlilik gibi bütün ulvi değerlerin Türk kadınında özellikle de Türk kadınına örnek olması bakımından, kadın öğretmenlerde bulunması beklenmiştir.

³⁵² Ulviye Mevlan, “Düşünüyorum”, *Kadınlar Dünyası*, 25 Mayıs 1918, s.2.

³⁵³ Toprak, *Türkiye’de Popölizm 1908-1923*, s.256-257.

2.2.3. Osmanlı Kadın Yayınları ve Kadın Hareketi

Osmanlı toplumunda kadınların okuması, yazması hatta kendi isimleriyle kitap basması, Fatma Aliye'nin 1890 yılında George Ohnet'nin *Volonte'sini Meram* adıyla yayınlanmasına kadar görülen bir durum değildir. Fakat bu durum sadece Osmanlı toplumuna özgü bir durum da değildir. Avrupa'da da kadın edebiyatının başlangıcı olarak Mary Wollstonecraft'un, İngilizcedeki ilk büyük feminist bildirge olarak gösterilen kitabı *Kadın Haklarının Gerekçelendirilmesi* isimli kitabının yayınlanmasına kadar dünyada bir kadın edebiyatı bulunmamıştır. Kadın edebiyatının doğuşu ve kadın yazarların ortaya çıkması kadınlara kendilerini ilk defa ifade edebilecekleri toplumda karşılaştıkları sorunları dile getirebilecekleri edebiyat aracılığıyla fikirlerini kitlelere ulaştırabilecekleri bir mecra vermiştir. Buna mukâbil kadın edebiyatı içinden eğitimli ve kalemi güçlü bir kadın aydın grubunun ortaya çıkması Osmanlı'da hatırı sayılır bir kadın yazını doğurmuştur. Osmanlı'da bilinen en eski kadın süreli yayın örneği 1868'de Ali Raşit ve Filip Efendi'nin çıkardığı *Terakki* gazetesi gösterilmektedir.³⁵⁴

Terakki-i Muhadderat'da sık sık işlenen konular arasında kadınlara öğrenim hakkı tanınması, çalışma olanakları verilmesi, çok eşlilik ve kadın-erkek eşitliği gibi konular yer almıştır. Ayrıca yine aynı yayın içinde Osmanlı'daki ve Avrupa'daki kadınların durumları da mukayese edilerek kadının Osmanlı toplumunda içinde bulunduğu şartlar da eleştirilmektedir.³⁵⁵

Terakki-i Muhadderat'tan sonra ikinci kadın dergisi ise 1886'da *Şükûfezar*'dır. Bu bakımdan *Şükûfezar* kadınlar tarafından çıkarılan ve yazı kadrosunun tamamı kadınlardan oluşması bakımından ilk kadın yayını olarak kabul edilmektedir. Arife Hanım tarafından çıkarılan derginin ilk sayısında yer alan önsözde, “erkekliği kadınlığa, kadınlığı da erkekliğe üstün tutmadan çalışma ve iş görme yolunda yılmadan çalışma”

³⁵⁴ İlgili kaynaklar incelendiğinde her ne kadar *Terakki* gazetesinde kadın hak ve özgürlüklerini savunan yazıların yayınlanmış olduğu söylene de asıl olarak kadınlara yönelik çıkarılan yayın, bu gazetenin ilavesi olan *Muhadderat* (İslâm Kadınları)'tır.

³⁵⁵ Durakbaşı, s.102-103.

şeklinde derginin amacı ifade edilmiştir.³⁵⁶ Derginin kadın yazarları arasında Arife, Bir Kız, Şair Fatma Nigar, Nevber, Münire Hanımlar yer almıştır.³⁵⁷

Kadınlar tarafından çıkarılan ve çıktığı dönemde en uzun soluklu kadın dergisi olmayı başaran yayın ise 1895 yılında çıkarılan *Hanımlara Mahsus Gazete* olmuştur.³⁵⁸ *Hanımlara Mahsus Gazete*'de yazıları çevirileri ve romanları ile Fatma Aliye'nin, kadın yazar ve şairlerinden Makbule Leman, Emine Semiye (İttihat Terakki Üyesi), Fahrünissa, Şair Nigar ve Abdülhak Hamit'in kız kardeşi Mihrünnisa, Şair Leyla, Gülistan İsmet (İttihat Terakki üyesi), Fatma Kevser gibi dönemin önemli kadın aydınlarının yazıları yer almıştır.³⁵⁹ Bu kadın imzalarla birlikte, haftada iki kez çıkarılan *Hanımlara Mahsus Gazete*'de Mustafa Asım, Faik Ali, Talat Ali, Ahmet Rasim gibi devrin önemli erkek yazarları da yazılar yazmışlardır. *Hanımlara Mahsus Gazete*'de siyasi konulardan ziyade kız çocukların tahsili, hanımlara çocuk terbiyesi, ev idaresi, karı-koca ilişkileri, tutumlu olma, giyim-kuşam, moda ve kadın, pratik sağlık bilgileri, hikmetli sözler, bilmece, kadınları ilgilendiren iç ve dış haberler, şiir, hikâye, tercüme, roman, mektup, ilan ve reklam konuları oluşturmuştur. *Hanımlara Mahsus Gazete*'nin satın alma şartları bölümünde, gazetenin İstanbul için seneliği 60, altı aylığı 30 kuruş olarak belirtilmiştir. Ayrıca gazetenin yayın amacının “ülke ve devletin menfaatlerine hizmet edebilmekten ibaret” olduğu belirtildikten sonra, “ülke ve devletin menfaatlerini gözetken kişilerden gelecek olan her türlü mektubun, makalenin, haberin yayınlanacağını, ayrıca düşünce ve edebiyatla uğraşanlardan da eserler beklendiği” eklenmiştir.³⁶⁰

Kadınların bilgilenmelerini sağlamak dönemin önde gelen kadın gazetecilerin ve yazarların eserlerini yayınlamak emelinde olan *Hanımlara Mahsus Gazete*'nin çıkış amacını Fatma Aliye şöyle ifade etmiştir:

“...Bu gazetenin ilk nüshası enzar-ı umuma [herkesin beğenisine] vaz' edildi. Gazetenin tayin eylediği meslek pek güzeldir. Kadınlarımızın tezyid-i ma'lumat [bilgileri arttırmak, çoğaltmak] eylemelerineve erbab-ı kaleminden olan muharrir ve müellifelerimizin asarını meydan-ı intişara

³⁵⁶ Aynur İlyasoğlu ve İnel Deniz, “Kadın Dergilerinin Evrimi”, *Türkiye’de Dergiler Ansiklopediler (1849-1984)*, Gelişim Yayınları, İstanbul 1984, s.164.

³⁵⁷ Hatice Özen, *Tarihsel Süreç İçinde Türk Kadın Gazete ve Dergileri 1868-1990*, Şahıs Yayınları, İstanbul 1990, s.18.

³⁵⁸ İlyasoğlu ve İnel, s.164.

³⁵⁹ Bkz., İlyasoğlu ve İnel s.164., s. 163-164; Çakır, *Osmanlı Kadın Hareketi*, s.72.

³⁶⁰ *Yeni Harflerle Hanımlara Mahsus Gazete (1895-1908)* (Haz.: Mustafa Çiçekler, Fatih Andı), Kadın Eserleri Kütüphanesi ve Bilgi Merkezi Vakfı 20.yıl Özel Yayını, Hanlar Matbaası, İstanbul 2009, s.14-17.

koymalarına [yayımlamak] hizmet eyleyeceğini ilan ediyor. Bakınız terakkimiz ne dereceye varmış! Artık kadınlar okuyup yazmalı mı, davası tamam olmuş! Zira işte yazıyorlar. Hem de öyle sadece bir okuyup yazmak değil, yazılarını meydan-i intişara koyabilecek kadar yazdıklarını işte bu gazetenin ilk nüshası meydana koyuyor. Erkeklerimizin bu türlü erbab-ı sa'y ve gayretine [çaba ve gayret gösterenler] değil yalnız bizim kadınlarımız değil bütün aktarı medeniye [medeni ülkelerin] kadınları, bütün âlem-i medeniyet ve insaniyet müteşekkiri ve minnettar olacağına şüphe yoktur. Terakkiyatın âli derecelerine vusul [erişmek] ile kemalat-i insaniye [insanlığın erdemini, olgunluğunu] lezaizini [lezzetlerini] tatmış olan bir milletin erkekleri, nev'iyyet-lerinin [tür] yarısını teşkil eden kadınların da terakkiyatına hizmet ve muavenet [yardım] eyledikleri şimdiye kadar görüle gelen bir şeydir. İnşallah bu gibi erbab-ı sa'y ve himmet [hizmet sahibi, çalışkan kimseler] bizde dahi kesretle [çoklukla] görülür de bizim erkeklerimizin dahi terakkiyatının o âli mertebelerine vâsıl olduğu cihan-i medeniyet ve insaniyet tarafından tasdik olunur...³⁶¹

Buraya kadar bahsedilen kadın dergilerinden başka II. Meşrutiyet'in ilanına kadar *Vakit* yahut *Mürebbi-i Muhadderat* (1875), *Ayine* (1875), *Aile* (1880), *İnsaniyet* (1883), *Hanımlar* (1883), *Şükûfezar* (1886), *Müevvet* (1888), *Parça Bohçası* (1889), *Hanımlara Mahsus Malumat* (1895), *Alem-i Nisvan* (1906) yayınlanmıştır.³⁶² Fakat Osmanlı matbuatı asıl olarak kadın dergilerinin sayıca artışına 1908'de ilan edilen II. Meşrutiyet'ten sonraki yıllarda tanıklık etmiştir. 1908'de ilkin *Demet*; ardından *Mehasin*; ardından *Kadın* yayınlanmıştır. Bunlardan *Kadın* Selânik'te çıkan ilk kadın dergisi olma özelliğine sahiptir. Çakır'a göre, *Demet*'in kadınların yazılarını nakletmek amacıyla olduğunu vurgulaması kadınları teşvik edici olmuştur. *Demet*'te ilk sayıda hiç kadın yazısı yokken sonraki sayılarında kadın imzaları çoğalmıştır. *Demet*'in Eylül 1908 tarihli ilk sayısında ise kadından çok erkek yazarlara rastlanmıştır. Bunların çoğu Jön Türkler'den oluşmuştur. *Demet*'te Celal Sahir, Enis Avni, Mehmet Âkif, Mehmet Emin, Selim Sırrı, Mithat Cemal gibi erkek yazarların yanı sıra Ulviye, Fatma Muzaffer, Halide Salih (Halide Edip), Nigar Bint-i Osman, Ruhsan Nevvare, İsmet Hakkı gibi kadın imzaları da yer almıştır.³⁶³ Sadece yedi sayı yayımlanabilen bir dergi olan *Demet*'in çıkış amacı "kadınların fikirlerinin aydınlanmasına hizmet etmek, onlara

³⁶¹ Fatma Aliye Hanım, "Bablörden İbret Alalım", *Hanımlara Mahsus Gazete*, 24 Ağustos 1311/ 15 Rebiülevvel 1313 [5 Eylül 1895], s.2-3.

³⁶² *Yeni Harflerle Kadın(1908-1909)*, Kadın Eserleri Kütüphanesi ve Bilgi Merkezi Vakfı 20.yıl Özel Yayını, Haz. Fatma Kılıç Denman, Monad Film ve Tanıtım Hizmetleri Ltd.Şti., İstanbul, 2010, s.2.

³⁶³ Çakır, *Osmanlı Kadın Hareketi*, s.32-33.

haftada bir kere bilim ve edebiyatla dolu bir an yaşatmak ve kadınlık yararına gerçekleşen her konuda bilgi vermek” olarak ifade edilmiştir.³⁶⁴

Kadınlara yönelik olarak çıkarılan süreli yayınlardan bir diğeri de *Mehasin*’dir. *Mehasin* 1908’de Mehmet Rauf tarafından çıkarılmıştır.³⁶⁵ *Mehasin*’in yayınlandığı ilk sayıda, “Muazzez Karielerimiz” başlığında kadın okuyucularına ilk defa resimli bir gazete sunmak amacıyla çıkarıldığı yazmıştır. Yine aynı yazının devamında Osmanlı ülkesinde resimli bir gazete basabilecek bir matbaa bulunmadığı için Avrupa’daki matbaalardan destek alındığı, bunun için yayının tahmin edilen süreden daha çok geciktiği belirtilmiştir.³⁶⁶ *Mehasin*’de kadınlıkla ilgili çeşitli konular, kadınlar için düzenlenen konferanslardaki metinler, çeşitli tanınmış ülke kadınları, kadın faaliyetleri ve dernekleri, moda, edebiyat, güzel sanatlar gibi konular yer almıştır.³⁶⁷

Mehasin’de önemli bir diğer özellik de ilk olarak promosyonlara yer vermesidir. Dergiyi cazip kılmak ve okur sayısını arttırmak için piyango çekilişleri yapılmış, kuponlar verilmiştir. Renkli ve renksiz resimler derginin ilavesi olarak okuyuculara verilmiş bir piyango çekilişi düzenlenmiş, piyangoonun hediyesi olan elmas Paris’in ünlü kuyumcularından birine yaptırılarak fotoğraflarıyla okuyuculara tanıtılmıştır. Okuyucu sayısında düşüş olunca bu kez içinde konsol saati, yazı takımı, gramofon gibi hediyelerin yer aldığı yeni bir piyango düzenlenmiş, kazanan okuyucuların dergiye ücretsiz abone olacağı belirtilmiştir. *Mehasin*’in kadın yazarları İsmet Hakkı Hanım, Zühre Hanım (makale), Ruhsan Nevvare (şiir, mensure), Fatma Münire, Hayriye Melek Hunç (şiir ve hikâye), A.R. Bint-i Danyal, Şükûfe Nihal, Emine Semiye, Fatma Aliye gibi dönemin önde gelen kadın kalemlerinden oluşmuştur.³⁶⁸

II. Meşrutiyet’ten sonra yayına başlayan diğer bir uzun soluklu dergi ise *Kadın* dergisi olmuştur. İttihat ve Terakki Cemiyeti üyelerinin birçoğunun aktif olarak çıkarılmasında görev aldığı *Kadın Dergisi*’nin ilk sayısı 26 Ekim 1908 tarihli. *Kadın* diğer kadın yayınlarından farklı olarak; ilk defa adında “kadın” kelimesi geçen bir dergi olması

³⁶⁴Demirdirek, s.26.

³⁶⁵Çakır, *Osmanlı Kadın Hareketi*, s.32-33.

³⁶⁶Resimli gazeteden kasıt, gazetenin üzerindeki çiçek, melek, yaprak gibi illüstrasyonlarla (çizimlerle) süslenmiş olmasıdır. Ayrıca, gazetede Suat Derviş, Halide Nusret, Celal Sahir gibi hem gazeteye yazı yazan hem de dönemin önemli simalarına ilişkin karikatürler de yayınlanmıştır (Çakır, *Osmanlı Kadın Hareketi*, s.78.)

³⁶⁷Çakır, *Osmanlı Kadın Hareketi*, s.78.

³⁶⁸Çakır, *Osmanlı Kadın Hareketi*, s.36.

bakımından önemlidir.³⁶⁹ Derginin İmtiyaz Sahibi Mustafa İbrahim, müdürü Enis Avni (Aka Gündüz) ve adresi “Selimiye Caddesi/Selânik” olarak belirtilmiştir. Asır Matbaası’nda basılan dergi, haftada bir kez Pazartesi günleri yayınlanmıştır. Kız okullarına ücretsiz olarak gönderilen derginin yıllık aboneliği, (Selânik için) yarım, altı aylığı çeyrek Osmanlı Lirası; taşra için posta ücretiyle birlikte seneliği 65 kuruş, altı aylığı ise 2 Mecidiye olarak belirlenmiştir. Abonelik talebi dışarıdan geldiğinde bir sayının ücretsiz olarak gönderileceği de belirtilmiştir. Kadın dünyasına ilişkin gelişmeler, “Şuûn-ı Nisvan” sütununda yer almıştır. Siyasal olaylar, kurulan kadın dernekleri ve faaliyetleri, Batı’da kadın hakları konusundaki gelişmeler, kadınların uğradıkları saldırı ve tacizler gibi birçok haber bu sütunda duyurulmuştur. Derginin aileler arasında düğün, nikâh, doğum gibi gelişmeleri duyurarak, kadınlara yönelik haber çeşnisini artırmak için gönüllü okuyucularından oluşan bir muhabir ağı kurması dikkat çekicidir.³⁷⁰

Dergi, üst ve orta sınıf kadını betimlemek üzere kullanılan “hanım” sözcüğü yerine, belki de bütün sınıftan kadınlara hitap eden bir yayın olma özelliğine sahip olmak için bu ismi tercih etmiştir. *Kadın*’ın çıkış amacı, “kadınları iffet yolunda fazilet hedefine doğru terakki ettirmek” olarak ifade edilmiştir.³⁷¹ *Kadın*’ın yazı kadrosunda ise Abdullah Cevdet, A. Ulvi, Abdülhak Hamit, Mehmet Emin, Celal Sahir, Kazım Nami dönemin siyaset ve edebiyat alanındaki erkek imzalarla birlikte; Ayşe İsmet, Cavide Peyker, Emine Semiye, Fatma Seniye, Zekiye, Fatma Bint-i Haşim, Nakiye, Nigar Bint-i Osman gibi kadın imzaları da bulunmaktadır.³⁷² Bu yazı kadrosuyla birlikte, Selânik mebusu olan Cavid Bey’in yazısının da derginin ilk sayısında yer aldığı görülmüştür. Dergi’nin çıkış amacı ise birinci sayıda şöyle ifade edilmiştir:

“...Evet, siyasi, edebi, fenni, ilmi...Risale-i mevkute[sürelî yayın] ve gayr-i mevkute[sürelî olmayan yayın] o kadar esef-engiz [üzücü] ve daraltıcı bir noksan vardı: Nisai bir gazete. Öyle nisai bir risale ki, umumuma şamil olsun, aristokrasi denilen o mevhum hayat-ı kibarâne-i hiçîden hayâlden (aristokrasi denilen o kavramın kibarlık dolu hayat hiçliğinden), muhayyelât-ı asabiyeden vehmiyyât-ı marîzâneden mümkün olduğu kadar uzak bulunsun. Öyle nisai bir

³⁶⁹ *Yeni Harflerle Kadın (1908-1909)*, (Haz.: Fatma Kılıç Denman), Kadın Eserleri Kütüphanesi ve Bilgi Merkezi Vakfı 20.yıl Özel Yayını, Monad Film ve Tanıtım Hizmetleri Ltd.Şti, İstanbul, 2010, s.19.

³⁷⁰ Hakan Aydın, “Kadın (1908–1909): Selânik’te Yayınlanan İlk Kadın Dergisi Üzerine Bir İnceleme”, *Selçuk Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi*, Sayı: 22, Konya 2009, s.147-156.

³⁷¹ *Yeni Harflerle Kadın (1908-1909)*, (Haz.: Fatma Kılıç Denman), Kadın Eserleri Kütüphanesi ve Bilgi Merkezi Vakfı 20.yıl Özel Yayını, Monad Film ve Tanıtım Hizmetleri Ltd.Şti., İstanbul 2010, s.19.

³⁷² Çakır, *Osmanlı Kadın Hareketi*, s.37.

risale ki (kadınlara dair bir yayın ki); kulübeden konağa, saraydan fakirhaneye, havâstan avâma [elitlerden halka], vasattan en ileriye bir nîrengi [resmini] çizerek küçük büyük, düğümlemlerle yapılmış bir fakir ve mulumat ağı gibi muhit-i nisaiyemizi [kadınlığının çevresini] kaplasın.(...) İşte bu ehem ve mutlak vazife-i ictimaiyyeyi [önemli ve mutlak toplumsal vazifeyi] ifaya [yerine getirmek] iştirak hevesiyle nâçiz kadın risalesi ilk numarayı vaz' ederek el birliğiyle terakki eylemeye çalışmak için bugünden itibaren arz-ı nâsiye-i ictihâd eyliyor. Maksudı: iffet yolunda fazilet hedefine nasb-ı nigâh-ı iştîyâk ederek terakki eylemektir. Binâen-aleyh vatan ve milletine, böyle afif ve sadık bir hizmetin deruhdesini fahr u şeref add eyleyerek hürmeti nisbetinde rağbet, gayreti nisbetinde muvaffakiyet göreceğine emin olan nâçiz Kadın, muazzez karielerine şimdiden takdim-i teşekkürât eyler.”³⁷³

Kadın dergisinden başka kısa ömürlü de olsa pek çok kadın dergisi yayın hayatına girmiştir. Bunlardan bazıları; *Musavver Kadın* (1911), *Kadın* (İstanbul, 1911), *Kadınlar Dünyası* (1913), *Erkekler Dünyası* (1914), *Kadınlık* (1914), *Siyanet* (1914), *Hanımlar Alemi* (1918), *Kadınlar Alemi* (1914), *Kadınlık Hayatı* (1913), *Bilgi- Yurdu Işığı* (1917), *Türk Kadını* (1918), *Genç Kadın* (1918), *Diyane* (1920), *Hanım* (1921), *Ev Hocası* (1923), *Firuze* (1924)'dir. Bu dergiler arasında *Kadınlar Dünyası*, kesintilerle de olsa 1913'ten 1921 dek çıkan en uzun soluklu kadın dergisi olma başarısı göstermiştir.³⁷⁴

Önceleri günlük olarak yayınlanacağı duyurulan sonrasında haftalık olarak yayınlanan *Kadınlar Dünyası* dergisinin ilk sayısı, 4 Nisan 1913 Perşembe günü İstanbul'da yayınlanmaya başlamıştır. İmtiyaz sahibinin Nuriye Ulviye, mesul müdürünün Emine Seher olduğu dergide, "fenni, edebi, içtimai hanımlara mahsus yevmi gazetedir" ve "sahifemiz cins ve mezhep ayırmaksızın muhterem Osmanlı hanımları eserlerine aittir" ibareleri yer almıştır.³⁷⁵ Ulviye Mevlan yönetimindeki *Kadınlar Dünyası* dergisi Osmanlı Kadınları Müdafaa-i Hukuk Cemiyeti'nin yayın organı olarak çıkarılmıştır. *Kadınlar Dünyası* dergisinin yayınlandığı dönemde kabullenilmesi kolay olmayan sivri bir dille kadın hakları korkusuzca savunulmuştur. *Kadınlar Dünyası* dergisinin, Osmanlı kadınlarının kendine mahsus inceliğini, âdet ve âdâbını bir erkek muharririn bir kadın kadar anlayamayacağı düşünüldüğü için kadın muharrirler tarafından yayınlanan bir

³⁷³ "İfade-i Mahsus-a", *Kadın*, Birinci Sayı, 26 Ekim 1908, s.1. [Yeni Harflerle Kadın(1908-1909), Kadın Eserleri Kütüphanesi ve Bilgi Merkezi Vakfı 20.yıl Özel Yayını, Haz. Fatma Kılıç Denman, Monad Film ve Tanıtım Hizmetleri Ltd.Şti., İstanbul 2010, s.19.]

³⁷⁴ Çakır, *Osmanlı Kadın Hareketi*, s.37.

³⁷⁵ İlyasoğlu ve İnel, s.165.

dergi olması amacıyla çıkarıldığı duyurulmuştur.³⁷⁶ Ayrıca bu dergiyi özel kılan bir başka önemli özellik de ilk defa Müslüman kadınların fotoğrafının bir yerde basılmış ve görülmüş olmasıdır. Dergide, Belkıs Şevket, Fahr-el Süleyman, Yaşar Nezihe hanımların ve Müdafaa-ı Hukuk Cemiyeti üyelerinin fotoğrafları yer almıştır. Toplumda söz konusu dönemde kadınların fotoğraflarının yer alması günah olarak görüldüğü için bu hareket bir devrim olarak kabul edilmektedir. Sonrasında *Kadınlar Dünyası* dergisini takiben diğer gazete ve mecmualarda da Müslüman kadınların resimleri yayınlanmaya başlamıştır.³⁷⁷

Kadınlar Dünyası dergisi, Osmanlı kadınları arasında din, mezhep ve etnik ayrılıkları gözetmeden tüm Osmanlı kadınlarının sesi haline gelmeyi başarmıştır. Dergi'nin aynı isimle anılan matbaasında ise 1919 yılında kurulan Kürt Kadınları Teali Cemiyeti'nin Nizannamesi de basılmıştır. Bu durum derginin sadece Türk kökenli değil, Rum, Ermeni, Kürt, Arnavut, Çerkez kadınları başta olmak üzere bütün Osmanlı kadınlarına yönelik olduğunu da göstermiştir.³⁷⁸ *Kadınlar Dünyası* dergisinin yazı işleri kadrosu, Ulviye Mevlan, Aziz Haydar, Sıdika Ali Rıza, Mükerrerrem Belkıs, Atiye Şükran, Aliye Cevad, Nebile Akif, Safiye Biran, Yaşar Nezihe, Nimet Cemil, Sacide, Meliha Cenan gibi dönemin önemli kadın yazarlarından oluşmuştur.³⁷⁹

Kadınlar Dünyası dergisifeminist bir anlayış benimserken, dönemin diğer bir önemli dergisi olan *Türk Kadını* dergisi ise feminist bir anlayış benimsememektedir. Birkaç hafta *Türk Kızı* adıyla çıkan dergi, 22 Mayıs 1334 (1918) tarihinde *Türk Kadını* adıyla yayınlanmaya başlamıştır. Türk ismini taşıyan ilk kadın dergisi olan *Türk Kadını*, Osmanlı'nın son döneminde muallim Ahmet Halid tarafından 15 günde bir olarak kadınlara yönelik olarak çıkarılmıştır. Dergi'nin ilk sayısındaki giriş yazısında; çocuk, talebe ve kadın konusunun işlenmemiş bir maden olduğu ifade edilmiştir. Birinci sayısında 5 kuruşa satıldığı yazılan dergiye 18. sayıdan itibaren yüzde elli zam yapılarak fiyatının 7,5 kuruş olmasına ve on beş günde bir çıkarılmasına karar verilmiştir. Birinci Dünya Savaşı'nın sonuna gelinmiş, *Türk Kadını* dergisinin sayfalarında kadın

³⁷⁶ “Hukuk-ı Nisvan”, *Kadınlar Dünyası*, 4 Nisan 1913, s.1., [Yeni Harflerle Kadınlar Dünyası (1913-1921), Kadın Eserleri Kütüphanesi ve Bilgi Merkezi Vakfı 20.yıl Özel Yayını, Haz. Fatma Büyükkarcı Yılmaz, Tülay GençTürk Demircioğlu, Hanlar Matbaası, İstanbul 2009, s.3.]

³⁷⁷ Bayram Kodaman, “Tanzimat’tan Sonra Türk Kadını”, *19 Mayıs Üniversitesi Eğitim Fakültesi Dergisi*, s.5, 1990, s.173.

³⁷⁸ Kutlar, s.83.

³⁷⁹ Çakır, s.138.

inkılâbından bahsedilmeye başlanmıştır. Dergi Şükûfe Nihal, Müfide Ferid ve Halide Nusret gibi dönemin tanınmış kadın yazar ve şairlerin eserlerine yer vermiştir. *Türk Kadını* dergisinde ele alınan feminizm anlayışı kadınların eğitime ve topluma karşı olan sorumluluklarına kadın haklarından daha fazla önem veren dönemin milliyetçi üst ve orta sınıf değerlerini yansıtmıştır.³⁸⁰ Türk kadının amacı birinci sayısında “Nasıl ve Niçin?” başlıklı yazıda şöyle açıklanmıştır:

“...Matbuatımızın dünyaya bir kızı daha geldi. “Türk Kızı...” Evet, şu anda “*Türk Kadını*” olarak okuduğumuz mecmua birkaç hafta evveline kadar “Türk Kızı” idi. Fakat her zi-hayat [canlı] gibi o da ilk doğduğu gibi kalmadı. İrşad, teşvik, muavenet gıdalarıyla kuvvetlendi, büyüdü ve işte bir kadın olarak huzuruna çıkıyor. Niçin?...Eğer gazeteci mukadimelerimelerine [girişlerine] vakıf iseniz bu sualin cevabını kolayca bulabilirsiniz. Kadınlığa, memlekete, istikbale hizmet..Ve mukaddimelerde söylenmeyen, fakat her şeyin muharrikini [tahrik eden] teşkil eden şey daha menfaat...”³⁸¹

Haftalık edebi hanım mecmuası olduğu belirtilen, 1923 yılında çıkarılmaya başlayan bir diğer kadın dergisi de *Süs'tür*. *Süs* dergisinin yazı işleri kadrosunda Mehmet Rauf, Hüseyin Cahit, Peyami Safa, Mehmet Emin (Yurdakul), Hamdullah Suphi, Yakup Kadri, Abdullah Cevdet, Celal Sahir gibi dönemin önde gelen erkek aydınları bulunmaktadır. Dergiye ayrıca Şükûfe Nihal, Suat Derviş, Belkıs Hanım, Sabiha Ziya Hanım, Halide Nusret (Zorlutuna) gibi kadın aydınlar da yazılar yazmıştır. Dergide şiir, roman, tefrika, hikâye, kadınlar için faydalı bilgiler, ticarethane reklamları ve dönemin önemli kişilerine ilişkin karikatürler yer almıştır. Ayrıca, dergide memleketle ilgili önemli meselelerde her sayıda memleketin önde gelen devlet adamlarının görüşlerinin de yayınlanacağı ifade edilmiştir. Üç aylığı 130 kuruş olan derginin abonelerine, yayının anlaşılabilir olduğu kurumlarla yapılan alışverişlerde %20 ile %25 arasında indirim kuponları verileceği de belirtilmiştir. Bununla birlikte *Süs* dergisinde kadınları çalışmaya teşvik etmek için günde bir liraya çalışacak kadın işçi alınacağı duyurulmuştur. Buna mukabil *Süs* dergisi bünyesinde çalıştırılmak üzere muhabirlik ve muharriklik yapmak isteyen lisana aşına, faal hanımların da işe alınacağı bilgisi

³⁸⁰ *Yeni Harflerle Türk Kadını (1918-1919)*, Kadın Eserleri Kütüphanesi ve Bilgi Merkezi Vakfı 20.yıl Özel Yayını, Haz. Dr. Birsan Talay Keşoğlu, Mustafa Keşoğlu, Hanlar Matbaası, İstanbul 2010, X.VII.

³⁸¹ *Yeni Harflerle Türk Kadını (1918-1919)*, Kadın Eserleri Kütüphanesi ve Bilgi Merkezi Vakfı 20.yıl Özel Yayını, Haz. Dr. Birsan Talay Keşoğlu, Mustafa Keşoğlu, Hanlar Matbaası, İstanbul, 2010, X.VII.

verilmiştir.³⁸² Osmanlı kadının “nefâsetine ve zerâfetine” yakışır bir dergi çıkarma amacıyla olan *Süs Dergisi*’nin çıkış amacı şu sözlerle ifade edilmiştir:

“Bir memleketteki resimli bir gazete çıkarmak için lâzım olan mevâddan [cisim] kâğıt ve mürekkebe gibi hatta en iptidailerinden [ilkel olanları] bile iyilerini bulmak mümkün değildir. Avrupa’da zerâfet ve nefâsetin menbâ olan kadınlığa mahsus (ba-husus süs namı altında) resimli bir gazete neşrine kalkmak ne küstah bir cinnettir! Ancak “su-i merâmın önünde mahâl yokur!” sözünün kuvvetine ve vaad ettiğine güvenerek, gali derc [güzel şeyler yazmak] terakki ve salah ümid ve arzusuyla bu müşkil vazifeyi deruhde ederken; bize asıl cesaret ve metânet veren şey, hanımefendilerimizin nefâset ve zerâfet merâkı kadar lâ-yezâl olan [bitmeyen] lütufkârlık ve mürüvetperverliklerine emniyetimizdir. Sonra, kendilerine naçiz bir hizmette bulunmak gönlümüzde o kadar derin bir kök salmıştır ki, bütün bu mehâlete [korkulara] karşı çarpışmak cesaretini göstermekten çekinmiyoruz. Karielerimizden burada tek bir isdirhamımız vardır o da, “Süs” sırf kendilerinin olduğu için şayan-ı itiraz buldukları eksik veya fazla gördükleri noktaları hiç tereddüd etmeyip hemen ihtar buyurmalarıdır. Gazetemiz, ancak bütün hanımefendilerin latif muavenetiyle tekâmül edeceğine [olgunlaşacağına] emin olduğumuzdan bu ricasını arz etmeyi bir vazife addleder.”³⁸³

Cumhuriyet sonrasında da kadın dergilerinin çıkarıldığı görülmüştür. Bunlardan bazıları, 1924’de yayınlanan *Yıldız*, 1927’de ve 1937’de yayın hayatına başlayan *Yeni Kitap* ve *Model* isimli kadın dergileridir. Benzer içerikte çıkan bu dergiler edebiyata, aile ve toplum yaşamına, aktüel konulara sayfalarında yer verirken biçimsel olarak “güler yüzlü” olmaya özen göstermiştir. Aylık bir moda dergisi olan *Model*’in dışındaki dergiler salt kadına yönelik olmaktan çıkıp, aileye yönelik olmaya başlamıştır.³⁸⁴ Bununla birlikte 1925 yılında *Kadın Yolu/Türk Kadın Yolu*, çıkarılmaya başlanmıştır. Nezihe Muhittin’in sahipliğini yaptığı *Türk Kadın Yolu* Türk Kadın Birliği’nin yayın organı olarak çıkarılmıştır. *Türk Kadın Yolu* esas olarak 1923’te kurulması öngörülen Kadınlar Halk Fırkası’na izin verilmemesi üzerine bir dernek niteliğinde olan Türk Kadın Birliği’ni ve belki bu noktada Türk feminizminin amaçları ve isteklerini dile getiren bir forum oluşturma amacıyla yayınlanmıştır.³⁸⁵ Derginin yayın politikası dergisinin başyazarını yazan Nezihe Muhittin’in görüşleri doğrultusunda şekillenmiştir. Muhittin, yeni Cumhuriyet rejiminin gerçekleştirmeyi amaçladığı inkılâplarda kadına yönelik düzenlemelerin de yer almasını savunan bir tavır almıştır.

³⁸² Çakır, *Osmanlı Kadın Hareketi*, s.71.

³⁸³ “İki üç satır”, *Süs*, 1.sene, Numara:1, 13 Haziran 1339[13 Haziran 1923], s.2

³⁸⁴ Çakır, *Osmanlı Kadın Hareketi*, s.71.

³⁸⁵ Hülya Balcı, “1920’lerde Kadın Kimliği ve Türk Kadın Yolu”, *Toplumsal Tarih*, Sayı:52, İstanbul 1998, s.32.

Nezihe Muhittin, dergide Cumhuriyet kadınının görevlerinin neler olduğundan bahsettiği görülmektedir.³⁸⁶

Diğer taraftan dergide dünya kadınlığından örnekler sunulmuştur. *Türk Kadın Yolu* dergisinin muhtevasına genel olarak bakıldığında, gerek yazı çeşitliliği gerekse yapılan tercümeleler açısından canlı, hem dünyadaki hem Türkiye'deki insanlığı ilgilendiren konularda yazıların olduğu görülmektedir. Ayrıca, *Türk Kadın Yolu*'nda, hikâyeler, karikatürler, kadınlığa dair yazılar, mutfak ve yemek yazıları, mülakatlar, tıbbi yazılar, cemiyet hastalıkları (içki ve kumar), Türk Kadın Birliği dernek faaliyetleriyle ilgili bilgiler yer almıştır. Dergide Mait, Pakize Ahmet, Bedia Mustafa, Enver Behnan ve Kani Kamil gibi isimler yazmıştır. Cumhuriyet rejimine kayıtsız şartsız bağlılığın ve desteğin açıkça belirtildiği dergide, kadın ve erkeğin özellikle de aile birimi içerisinde tam bir dayanışma içinde olması öngörülmüştür. Dergi, Türk Kadınlar Birliği'nin başkanlığından Nezihe Muhittin'in alınması üzerine feminist söylemini kaybetmiştir.³⁸⁷

II. Meşrutiyetten sonra sayıları kırkı bulan kadın dergilerinin ortak özelliği kadının toplumdaki konumunu sorgulayan bu yönde reformlar yapılmasını talep eden dergiler olmalarıdır. Cumhuriyet'in ilanıyla, kadınların hak ve hukukunu genişleten yasal düzenlemelerle birlikte kadın dergiciliğinde başka bir aşamaya geçilmiştir. Özellikle 1930'lu yıllardan sonra kadın dergiciliği alanında kadınlara el işi, örgü, yemek, moda ve annelik gibi konularda pratik bilgiler ve sağlıkla ilgili konuların yer aldığı bir yayıncılık anlayışına doğru bir değişim yaşanmıştır. Bu bakımdan, isimlerinden de konularının anlaşılabilirliği, *El işi* (1930), *Aile Dostu* (1931), *El Emekleri* (1931), *Cumhuriyet Kadını* (1934), *Salon* (1934), *Kadın Moda Albümü* (1936), *Ev-İşi* (1937), *Model* (1937), *Okul Kızı* (1937), *Ana* (1938), *El İşleri* (1938), *Kadın Dünyası* (1940), *Kadınlar Âlemi* (1940), *Sesimiz* (1940), *Kadın-Ev* (1943), *Asrın Kadını* (1944), *Türk Kadını* (1944), *Ev Kadını* (1945) gibi kadın dergileri ortaya çıkmıştır.³⁸⁸

Osmanlı'dan Cumhuriyet'e kadın dergilerinin ortaya çıkışı ve gelişimi genel olarak değerlendirildiğinde, yeni rejime kadar olan süreçte, bu dergilerin, Batılı ülkelerde

³⁸⁶Balcı, s. 33.

³⁸⁷*Yeni Harflerle Kadın Yolu/Türk Kadın Yolu (1925-1927)*, Kadın Eserleri Kütüphanesi ve Bilgi Merkezi Vakfı 20.yıl Özel Yayını, Haz. Nevin Yurdsever Ateş, Monad Film ve Tanıtım Hizmetleri Ltd.Şti., İstanbul 2009, s.51.

³⁸⁸Aslı Davaz, *Hanımlar Âlemi'nden Roza'ya*, Kadın Eserleri Kütüphanesi, Tarih Vakfı Yurt Yayınları, İstanbul 1998, s.55-31.

olduğu gibi öncelikle kadınların eğitimi, çalışması ve temel haklara sahip olması gibi konuları öncelikli olarak ele aldıkları görülmektedir. Bu kadın dergilerinde bir taraftan geleneksel anlatı içinde tanımlanan “kadınlık algısı” eleştirilirken diğer taraftan çeşitli amaçlarla kurulan Osmanlı kadın cemiyet ve birlikleri faaliyetleri hakkında bilgi verilerek, kadınların bu birliklerden haberdar olmaları sağlanmıştır. Osmanlı’dan Cumhuriyet’in ilk yıllarına gelinceye kadar yayınlanan bu kadın dergilerinde bazen açık bazen de örtülü bir biçimde, her kesimden kadın okurlara, hem kadın cemiyetlerine hem de çevrelerindeki yardıma muhtaç kadınlara, maddi ve manevi destek olma çağrısında bulunulmuştur. Bu yardım kimi zaman maddi olabileceği gibi kimi zaman da bilgisiz olan genç kadınlara, toplumun önünde olan hemcinsleri tarafından yapılacak olan konferans, seminer veya dersler şeklinde de düşünülmüştür.

Cumhuriyet rejimiyle birlikte kadın dergilerinde kadınların “annelik” rolleri ön plana çıkarılmıştır. Kadınlar bir yandan da özellikle eğitim alarak, profesyonel kariyer yapmaya teşvik edilmiş, diğer taraftansa mükemmel eş ve anne olma rollerine vurgu yapılmıştır. Bu bakımdan kadın dergilerinde zamanla pedagoji, psikoloji, ev idaresi, ev ekonomisi, aile sağlığı ve hijyen gibi konularla, görgü kuralları, karşı cinsler, dinlenme ve eğlenme aktiviteleriyle ilgili bilgiler içeren yazılar yayınlanmaya başlanmıştır.

2.2.4. Osmanlı Kadın Örgütleri Üzerine

Çakır’ın belirttiği gibi Osmanlı Kadın Hareketi, modernleşme, sanayileşme ve savaşlar neticesinde dünyadaki değişmelere paralel olarak Osmanlı toplumunu etkilediği 1900’lerde ortaya çıkmıştır.³⁸⁹ Osmanlı Kadın Hareketi’nin ortaya çıkışında toplum yapısında görülen değişimlerle birlikte, kadınlar giderek içinde bulundukları konumu sorgulamış ve çeşitli kadın dernekleri kurarak örgütlenme olanağına kavuşmuşlardır. Bu dernekler kadınların benzer deneyimleri paylaşmaları ve karşılaşılan sorunların çözümü noktasında fikir ve bilgi alış verişinin yapmalarını sağlamıştır. Bu derneklerin pek çoğu, aynı zamanda kendilerine ait bir yayın organına sahip olmuştur. Dolayısıyla kadınlar, kadın derneklerinin yayın organları olarak da faaliyet gösteren kadın dergileri aracılığıyla çok sayıda kadına ulaşarak ilk defa kendi etkinliklerini duyurabilecekleri bir alan bulmuşlardır. Diğer taraftan bu kadın basını aracılığıyla kadınlara kendilerine ait ve haklarıyla ilgili olarak sağlık, eğitim ve çalışma imkânları konusunda aydınlatıcı bilgiler

³⁸⁹ Çakır, *Osmanlı Kadın Hareketi*, s. 315-316.

sunulmuştur. Fakat dünyada olduğu gibi, Osmanlı'da da savaş döneminin yaşanması, Osmanlı kadın aydınlarını kadın mücadelesinin vatanın bağımsızlık mücadelesinin önüne geçmemesi gerektiği düşüncesinde birleştirmiştir.

Osmanlı kadın modernleşmesi sürecinde kadın dergileri kadınların kendilerini birey olarak ifade etmelerini sağlarken, kurulan derneklerle bireysel kadın mücadelesi örgütlü birliklere dönüştürmüştür. Böylelikle çeşitli sorunlara önerilen çözümler de uygulama alanına geçirilmeye çalışılmıştır. Kadın dernekleri amaçlarını benimsetmek ve kitlelere yaymak için yayın ve konferans gibi araçlara başvurmuştur. Kadınlar ilk kez yardım derneklerinde bir araya gelerek örgütlenmişlerdir. Ayrıca kadın dergilerinde, bu kadın derneklerinin faaliyetleri de duyurulmuştur. Örneğin *Kadın* dergisinde, Osmanlı Kadınları Şefkat Cemiyeti Hayriyesi'nin icraatlarının duyurulacağından bahsedilerek, buraya yapılan bağışların kalem kalem dergi aracılığıyla bildirileceği ifade edilmiştir. Yine dergide, Hilal-i Ahmer Cemiyetinin kadınlar şubesi için Osmanlı kadınlarını hastabakıcılık yapmaya çağıran yazılar yazılmıştır.³⁹⁰ Kurulan bu dernekler Osmanlı kadının daha sonraki hak mücadelesinde ve sorunların çözümünde kazanılan deneyimle ilgili önemli işlev görmüştür. İlk olarak yardımlaşma işiyle başlayan kadın örgütlerinin çoğu sonrasında kadınların toplumdaki konumlarının iyileştirilmesi için faaliyet göstermiştir.

Osmanlı'dan Cumhuriyet'in ilk yıllarına gelinceye kadar kadın cemiyeti ve dernekleri, savunmaya yönelik, kız çocuklarının eğitimi ve kadınların iş yaşamına kazandırılmasına yönelik olarak diğer milletlere mensup kadınlara yönelik ve erkeklerin kurduğu dernek olmak üzere dört başlık altında toplanabilir. İlk olarak ülkenin savunmasına destek veren dernekler ortaya çıkmıştır. Bunlardan bazıları, Müdafaa-i Milliye Osmanlı Hanımlar Heyeti, Osmanlı Donanma Cemiyeti, Hanımlar Şubesi, millî müdafaa için Anadolu Kadın Cemiyeti, Kadınlar Heyet-i Merkeziyesi şeklinde sıralanabilir. İkinci olarak kurulan dernekler, kız çocuklarının eğitimi ve kadınların iş yaşamına kazandırılması amacına yönelik olarak kurulmuştur. Bunlardan bazıları, Osmanlı Türk Kadınları Esirgeme Derneği, Osmanlı Kadınları Çalıştırma Cemiyeti Hayriyesi, Bıçkı Yurdu, Asri Kadın Cemiyeti, Cemiyet-i Nisvan Heyet-i Terbiyesi'dir. Bu derneklerle birlikte diğer milletlere mensup kadınlara yönelik olarak da kadın dernekleri kurulmuştur. Bu derneklere örnek olarak Beyoğlu Rum Cemiyet-i Hayriye-i

³⁹⁰Güzel, s.860.

Nisvaniyesi, Türk ve Ermeni Kadınlar İttihat-ı Cemiyet-i Hayriyesi, Kürt Kadınları Teali Cemiyeti, Çerkes Kadınları Teavün Cemiyeti gösterilebilir. Son olarak Osmanlı erkek aydınları tarafından da bizzat kurulan ve desteklenen kadın dernekleri bulunmaktadır. Örneğin, Osmanlı İttihad-ı Nisvan Cemiyeti ve Kırmızı-Beyaz Kadın Kulübü bu dernekler arasında en faal olarak çalışmış kadınlara yönelik İttihadçılar tarafından kurulmuş derneklerdir.³⁹¹

II. Meşrutiyet döneminde Osmanlı kadınlarının, kadın derneklerinde, kadın kütüphanelerinde ayrıca gazete ve dergilerde, edebiyatta görünür ve aktif hale gelmesinde, Kırım Savaşı, Balkan Savaşı ve I. Dünya Savaşı sırasında kadın emeğine ihtiyaç duyulması kadar İttihat ve Terraki Cemiyeti'nin kadın ve aileye yönelik politikaları da etkili olmuştur. Ayrıca partiye bağlı kadınlar şubesi kurularak kadınların siyaset ve milli meselelerle ilgilenmeleri teşvik edilmiştir.³⁹² *Kadın*, *Mehasin* ve *Demet* isimli dergilerin birçoğunda erkek aydınlar hem kendi imzalarıyla hem de kadın imzasıyla yazmışlardır. Yine birçok İttihatçı “genç” erkeğin de kadın dergilerinde yazılar yazmakta olduğu ve bu dergileri destekledikleri görülmektedir.³⁹³ Ayrıca, Jön Türk ve İttihatçı tarafların Selânik'te İhtilal Komitesi kurarak buraya kadınları da aldıkları bilinmektedir. Bu komitenin başına Emine Seniye Hanım'ın getirildiği söylenmektedir. Bu derneklerden biri olan Kırmızı Beyaz Kadın Cemiyeti, Jön Türklerin rengini ve fikirlerini taşımaktadır.³⁹⁴

Kadın dergisinde İttihatçı erkek aydınlar tarafından kurulan Kırmızı Beyaz Kulübü'nün üçüncü yılı münasebetiyle bir yazı yer alması, derginin İttihatçılarla olan bağlantısını ortaya göstermesi bakımından dikkat çekicidir. *Kadın* dergisinin yazıda, dernekle ilgili şu ifadeler yer almıştır:

“...Evet, Kırmızı-Beyaz Kulübü namı altında çalışan mektepten mezun, simâ-yı lâhuti-yi kemâle meftun [ulvi âleme tutkun] ve irtika[ilerleme] daima irtika meshufiyyetiyle [susamış] mahmum olan bir kısım küçük hanımlardı ki, şimdi aziz Osmanlılar! Sizi kemâl-i samimiyetle davet ederim: ifihar ediniz ve safvet-i kalbinizin [kalbinizin temizliği] bütün kabiliyet-i

³⁹¹Serpil Çakır, “Osmanlı Kadın Hareketi: XX.yüzyılın Başında Kadınların Hak Mücadelesi” *Türkiye’de Toplumsal Cinsiyet Çalışmaları Eşitsizlikler Mücadeleler Kazanımlar*, (Der.: Hülya Durudoğan, Fatoş Gökşen, Bertil Emrah Oder, Deniz Yüksek), Koç Üniversitesi Yayınları, İstanbul 2010, s.111-113.

³⁹²Durakbaşı, s. 23-25.

³⁹³Ayrıntılı bilgi için bkz., Fatma Kılıç Denman, *Bir Jön Türk Dergisi Kadın*, Libra Tarik Dizisi, İstanbul 2009, s.13-14.

³⁹⁴Bernard Caporal, *Kemalizmde ve Kemalizm Sonrası Türk Kadını*, İş Bankası Yayınları, İstanbul 1982, s. 152.

hamiyetiyle onlara hürmetler yağdırınız....Bugün onların mükemmel bir daireleri var: burada bütün âsâr-ı münteşire [yayınlanan eserler], cerâid [gazetelerden] ve resâilden [dergi ve mecmualardan] mâ'adâ [gayrı] muhteşem bir kitâbhâne, istikbâle bir tebessüm-i nezih ve itminân [kararlılık] ile gülümser gibidir. Onlar daima çalışıyorlar. Sanayi-i nefise bütün kollarını, onlara kemâlet-i safvetle açmıştır. Avrupa'dan getirilen levâzımat ile resim ve bakışa çalışıyorlar...Bilmem ki ne söyleyim. Bizde, bugün kadınlığa layık ve lazım olan her iyi şey onların harim-i aguş [dost kucağında] kollarında can buluyor, yer buluyor..."³⁹⁵

İttihat ve Terakki Cemiyeti, kadınların eğitilmesi konusuyla yakından ilgilenmiştir. İttihat ve Terakki'nin atmış olduğu önemli adımlardan biri de 1912 yılında ilk defa kadın ve erkek bir arada konferanslara başlamış olan cemiyetin kültür şubesi olarak Türk Ocakları'nı kurması olmuştur.³⁹⁶ İttihatçıların öncülüğünde ve onların himayesinde birçok cemiyet kurulmuştur. Müslüman kadınları sosyal hayata ve çalışma hayatına katılmaya teşvik eden parti, müslüman kadınları meslek sahibi yapacak faaliyetlerde bulunmak amacıyla kurulan İslâm Kadınları Çalıştırma Cemiyeti'ni de desteklemiştir. İttihat ve Terakki, bu cemiyetler aracılığıyla kulüpler kurmuş gece dersleri açmış aşı ve tedavi merkezleri ve dispanserler kurmuştur.³⁹⁷ Türk Ocakları Cumhuriyet'in ilk yıllarında gerçekleştiren inkılâplarda önemli bir rol oynamış kadın haklarının tanıtılması ve halka benimsetilmesi faaliyetlerinde bulunmuş düzenlediği konferanslar ve yaptığı yayınlarla kamuoyunu etkilemiştir. Ayrıca cemiyet Medeni Kanun'a hazırlık kabul edilen Aile Yasa Tasarısının hazırlanması sırasında başlatılan tartışmalarda önemli kadın faaliyetleri düzenlemiştir. Örneğin, 1924 yılı Ocak ayında, İstanbul Türk Ocağında toplantı düzenlenerek Aile Yasa tasarısına ilişkin görüşlerini belirten kadınlar aile tasarısını derinlemesine incelemek için kendi içlerinde bir komisyon kurmuş, bu komisyonda Nezihe Muhittin ve Halide Edip başta olmak üzere dönemin önde gelen kadın aydınları yer almıştır. İttihat ve Terakki döneminde Emine Semiye ve Halide Edip, Türk Ocağı döneminde ise yine Halide Edip ve Nezihe Muhittin aktif olarak çalışmıştır.³⁹⁸

Dolayısıyla Osmanlı'dan Cumhuriyet'e gelinceye kadar gerek kadınlar tarafından bizzat kurulan, gerekse İttihat ve Terakki Partisi'nin desteğiyle kurulmuş olan kadın dernekleri Osmanlı kadınlığını vatanın kurtuluşunda vazifeler üstlenmek üzere görevlendirmiştir.

³⁹⁵ *Kadın*, 9 Şubat 1324[22 Şubat 1909].

³⁹⁶ Güzel, s.860.

³⁹⁷ Uğurcan, s.65.

³⁹⁸ Balcı, s.33.

Kadınlar cemiyetler kurarak hem kendi geleceklerini hem de vatanın geleceğini kurtarmaya çalışmışlardır. İlk dönemlerde özellikle Osmanlı askerine ve ordusuna yardım sağlamak yetim ve öksüz kalan dul ve çocuklara yardım etmek amaçlı kurulan bu derneklerin sayısı sonraları kadınların hak ve hukuk alanlarını genişletmeyi talep eden kadın örgütlerin eklenmesiyle birlikte artmıştır.

İncelenen dönemde kadın konusunda yazılar yazan, cemiyetler kuran bir aydın grubu olduğu görülmüştür. Hatta incelenen makalelerde de tespit edildiği üzere bu kadın aydınlar kimi zaman aynı dernek çatısı altında ortaklaşa çalışmışlardır. Örneğin Şükûfe Nihal de Nezihe Muhittin tarafından kurulan ve sonra ismi Türk Kadınlar Birliği'ne dönüştürülecek olan Kadınlar Halk Partisi'nde çalışması için davet almıştır.³⁹⁹ Kadınlar Halk Fırkası'nın kurulmasını kadın aydınlar, kadınların kendi varlıklarının farkına varması, haysiyet ve vakarlarını, huzur ve saadetlerini yeniden kazanmaları için bir imkân olarak değerlendirmiştir. Daha önce de bahsedildiği üzere Türk kadını toplumun mürebbisi ve kurtarıcısı olarak düşünüldüğü için kadınların kurtuluşuyla toplumun kurtuluşu arasında bir paralellik kurulmuştur. Bu konuyla ilgili olarak Şükûfe Nihal'in partinin kuruluşuna ilişkin yazısında şu sözler yer almıştır:

“...Kadınlar Halk Fırkasının programı, şimdiye kadar her fırsatta izaha uğraştığımız gibi, kadının ictimâî iktisadi ve bi'l-âhire siyasi sahalarda haklarını, inkişaflarını temin etmektir. Meselâ bugün, gerek mektep, gerek aile hayatımızda bir talim ve terbiye cereyanı hüküm sürüyorken, bunun daha fazla devamı bir milletin inkırâzının [yıkılışından] en mehâlik [tehlikeli] amillerinden [sebeplerin-den] biri olabilir. Kadın beşeriyetin tabi mürebbisi olmak itibarıyla, memleketteki talim ve terbiye hadisesiyle erkeklerden daha yakın bir şekilde alâkadar olmayı kendisi için bir vazife bilmiştir. İptidai terbiyemiz, ezeli bir vahdetsizlik içindedir. Memleketimizde bugünkü mevcut terbiyenin, istikbâlin gençlerin hayat ve medeniyet âleminde müdafaaa edebilecek bir salâh (düzgünlük) olabileceğine emin değiliz. Öyle acıklı aile felâketleri var ki, bunun başlıca sebebi, hep, memleketin bu lakayt ve gelişli güzel terbiyesinin neticesidir. Aile ve nikâh kanunlarımızda hiç şüphesiz kadının hakkı ve haysiyeti gözetilmemiştir. Zevciyle herhangi bir sebeple yaşamakta devam imkânını görmeyen bir kadın ondan ayrılmak hakkına malik değildir. Halbuki diğer taraftan on beş senelik zevcesinden usanan bir zevc onu üç çocuğuyla sokak ortasında bırakmayı kendisinde hak görüyor ve bu cinâyetiyle, aile kanunu kendisini katiyen mesul add etmiyor. Bu müsâvatsızlığa bu çirkin facialara nihâyet vererek hem kendini hem beşeriyeti her gün yuvarladığı zelâlet [alçaklık, hakirlik] ve izmihlâl [perişanlık] uçurumlardan kurtarmak, kadının hakkı, vazifesi ve

³⁹⁹ Bu konuyla ilgili bilgiye ulaşmak için bkz., Şükûfe Nihal; “Fırkamızın Mefkûresi”, *Süs*, 30 Haziran 1339[30 Haziran 1923], s.3.

en tabi bir ihtiyacı değil midir? Kadınlar Halk Fırkasının içtimâi endişelerinden biri de arzhaneler ve yetimhaneler açabilmektir. Hani her gün kaldırım kıyılarında, lekeli, iğrenç, bir kadın şeklinde uzanmış kol ve bacaklarını gördüğümüz ve eteğimizi çekerek mağrur ayaklarımızın ucuyla çekinip geçtiğimiz bedbaht insan yavruları vardır. Bunları şimdiye kadar hangi zengin, hangi merhametli insan görmüş ve hangi cem'iyet-i mesaisiyle onu oradan kaldırmaya amil olmuştur? Kadınlar Halk Fırkası esaslı icratıyla beşeriyetin gözleri önünden bu feci sefâlet levhâlarını kaldırmak için çalışacak ve insanlığı hemcinslerini böyle ayağının ucuyla çekinmek günahından kurtarmış olacaktır...»⁴⁰⁰

İncelenen dönemde hangi siyasi oluşum tarafından desteklenmiş olursa olsun, siyasi kimliğinden bağımsız olarak kadın hareketi için mücadele eden organizasyonların birtakım temel ilkeleri bulunmaktadır. Bu ilkeler, kadınların hakları ve ödevleri konusuyla cinsiyetler arasındaki ilişkilerin iyileştirilmesi; kadınların eğitiminin iyileştirilmesi; kadınlar için daha iyi çalışma koşulları, kadınlar için sivil ve politik hakların kazanılması, sosyal ve yardımlaşma konularında çalışılması şeklinde özetlenebilir. Osmanlı kadın dernekleri, daha önce de ifade edildiği tıpkı Batıdaki kadın hareketi etrafında örgütlenen kadın birlikleri gibi kadınların erkeklerden bağımsız olarak ilk defa ortak bir amaç etrafında bir araya gelerek kendi sorunlarına çözüm ürettikleri birlikler olmuşlardır. Diğer yandan dünyadaki kadın örgütleri kadar kitleleşmeyi başaramayan Osmanlı kadın birliklerinin ve örgütlerinin kurulmasının en önemli katkısı, Şükûfe Nihal, Nezihe Muhittin, Fatma Aliye, Halide Edip, Emine Semiye gibi Osmanlı Kadın Hareketini başlatacak dönemin üst-sınıf bir aydın grubunu ortaya çıkarmış olmasıdır.

2.2.5. Dönemin Önemli Kadın Aydınları Üzerine

Osmanlı toplumunda on dokuzuncu yüzyılın ikinci yarısı, kadın hakları mücadelelerinin de başladığı bir dönem olarak düşünülmüştür. Mıhri Hatun'un şiirine yansıyan "kadınlık" bilinci, dört yüzyıl sonra İstanbul'da, basında şiirleri yayınlanan ilk kadın şair Makbule Leman'ın (1865-1898) dizelerinde belirginleşmiştir. Bu dönemde, kadın şairler arasında "kadınlık mefkûresini" benimsemiş iki şair Makbule Leman ve Şair Nigar olarak ünlenen Nigar Bint-i Osman öne çıkmıştır. Makbule Leman ve Şair Nigar'a makaleleri ve romalarıyla ünlü edibe Fatma Aliye eşlik etmiştir.⁴⁰¹ Henüz üniversite mezunu olan bir kadının bulunmadığı, genç kızların evlenecekleri

⁴⁰⁰ Şükûfe Nihal; "Fırkamızın Mefkûresi", *Süs*, 30 Haziran 1339[30 Haziran 1923], s.3.

⁴⁰¹ Zihnioglu, *Kadınsız İnkılap Nezihe Muhittin*....., s.42-44.

beklentisiyle okumalarının gerekli olmadığının düşünüldüğü bir toplumda, kendi çabalarıyla kendisini geliştiren bir kadın romancının ortaya çıkmış olması önemli bir başarı olarak değerlendirilmelidir.

Söz konusu dönemde kadınların siyasi ve edebi konularda yazılar yazabilecekleri hatta düşünce üretebilecekleri akla getirilememiştir. Dolayısıyla Osmanlı matbuatında görülmeye başlayan kadın imzalarına şüpheyile yaklaşılmıştır. Bu durum, Emine Semiye'nin “Şu Asr-ı Terakkide Fâzılât-ı Muharriratımızın En Kıdemlisi” olarak bahsettiği dönemin en güçlü kadın kalemlerinden biri olan Makbule Leman Hanım'la ilgili şu sözlerinde açıkça ortaya çıkmıştır:

“(Makbule Leman) nam-ı mübeccelini [saygı gösterilmiş adını] İstanbul'da hemen tanımayan yok gibidir. Buralı hemşirelerimizin ötedenberi mütâlaa [okuma, tetkik, düşünce] ile meşgul olanları da tabi tanırılar ise de (mütâlaa)mızı okumak hevesiyle henüz mütâlaayı i'tiyâd [alışkanlık] etmekte olan ahvatımız [en ihtiyatlı] adem-i vukufları [vukufsuzlukları] zehâbinde [yanlış bir fikre inanıldığından] bulunduğumuzdan bu bâbda birkaç söz söylemek isteriz. (*Hanımlara Mahsus Gazete*) nam ceride-i muteberenin muharire-i şehîrelerinden (şöhretlilerinden) olan (Makbule Leman) hanımefendi hazretleri bundan on altı sene mukaddem [önce] *Tercüman-ı Hakikat* gazetesiyle sonra da *Servet-i Fünun* risaleyi mevkutesiyle neşr-i âsâra [eserler, hikâyeler] ibdidâr etmişlerdi[başlamışlardı]. Halbûki o zamanlar gayri me'mûl[mümkün olmayan] olan şu hal, kadın namıyla müstetir[gizli olarak] bazı ricâle[mevki sahibi erkek, erkekler] isnâd olunmuştu [iftira edilmiştir]. Vâkıâ Müşarünileyha'nın [adı geçen kişinin]âsâr-ı âliyesindeki selâset [akıcılık] sebebiyle onları bir kadının yazdığına ihtimal vermemek doğru olabiliyor ise de, bazı zevat-ı kirâm [şerefli, temiz, büyük zatlar] âsâr-ı mezkûredeki [adı geçen eserdeki] ulviyet ve metânet fikriyle beraber nazikâne bir tarz-ı edânın olsa olsa bir kadın şive-i ifâdesinde bulunacağına hükm etmişlerdi. Zaman geçip, diğer fâzılât-ı Osmaniye [Osmanlı'nın fazilet sahibi olan kadınları] zuhûra gelince şu harikayı edibinde müstear olmayıp mevcut olduğu anlaşıldı, hatta gönül ziyaretini de arzu etmesiyle harikayı o nadire-i zamanımızla teşerrûf ettik. Âsâr-ı halavet nisârlar [tatlılık, şirinlik saçan, dağıtan] nasıl bâlâ-ter [daha yüksek, pek yüksek] ise muhâdere-i ilim ve irfanları [müslüman kadınların ilim ve irfanları] da öyle emsâlsizdir...”⁴⁰²

Şair Nigar Hanım'dan sonra gelecek en güçlü eğitimli kadın karakter ise Fatma Aliye olmuştur. Fatma Aliye erkeklerin hâkimiyetindeki İslâm tefekkürü alanına İslâmiyet'e dair sahip olduğu geniş bilgi birikimiyle dâhil olmuştur. Fatma Aliye'nin kitap ve makaleleri yayımlandıktan kısa bir süre sonra Batı dillerine çevrilmiştir. Fatma Aliye

⁴⁰² Emine Semiye Hanım, “Şu Asr-ı Terakkide Fâzılât-ı Muharriratımızın En Kıdemlisi”, *Hanımlara Mahsus Gazete*, 24 Kânunuevvel 1314/5 Ocak 1899, s. 3.

Hanım'ın, bir kadın olarak düşünceleri, toplumdaki duruşu, gücüyle kadınlar kadar dönemin önde gelen Osmanlı erkek aydınlarını da etkilemiştir.⁴⁰³ Babası Ahmet Cevdet Paşa, Fatma Aliye'nin bu bilgisinden etkilenecek kitaplarını yazarken kızının asistanlığından faydalanmıştır. Diğer taraftan Fatma Aliye'yi çok seven ve onu manevi kızı olarak gören Ahmet Mithat Efendi Fatma Aliye ile ilgili bir biyografi bile yazmıştır. Fatma Aliye sıradan bir kadın değildir ciddi bir ilmi terbiyeden geçmiş ve kendi çabasıyla kendini yetiştirmiş bir kadındır. Ahmet Mithat Efendi “manevi kızım” dediği Fatma Aliye için 1911 yılında yazdığı biyografi kitabında onun müstesna kişiliğini şu sözlerle ifade etmiştir:

“Fatma Aliye Hanım'ın büyük bir babanın kızı olması, babasının memuriyeti dolayısıyla birçok yerleri görmüş bulunmasının ve yine filanca kişiyle evlenip birkaç evlada sahip olması hakkındaki kuru bilginin ne önemi var? Önemli olan, kibar bir aile kızının bilimsel bilgiye ulaşmanın çok zor olduğu bir dönemde ve yerde kimseden yardım görmeden kendi kendisini yetiştirmiş olmasıdır”.⁴⁰⁴

Yazdıkları aracılığıyla Batı (Hristiyan) toplumu karşısında, Osmanlı (İslâm) toplumunu savunma refleksiyle hareket etmiş olması, Fatma Aliye'yi diğer kadın aydınlardan ayıran en önemli özelliklerden biridir. Fatma Aliye'nin önce *Tercüman-ı Hakikat* gazetesinde yayınlanan, sonrasında 1892 yılında bastırılan *Nisvan-ı İslâm* isimli eseri Osmanlı ülkesine gelen seyyah kadınlara Osmanlı ev hayatı ve kadını hakkında doğru bilgiler aktarmak amacıyla kaleme almıştır.⁴⁰⁵ Kitapta, cariyelik kurumu, çok eşlilik, örtünme ve tesettüre ilişkin bilgiler verilmiştir. Aliye'nin, çok eşliliğin İslâm'ın bir şartı olmadığını söyleyerek ferace, çarşaf ve peçe gibi uygulamaların sonradan kabul edilmiş yöresel alışkanlıklar olduğuna değindiği görülmüştür.⁴⁰⁶ Fatma Aliye, Fransızca'yı iyi bilmesinden dolayısıyla yabancı kadınlara refâkat etmiş, onlarla yaptığı sohbetlerde,

⁴⁰³ Zihnioglu, *Kadinsız İnkılap Nezihe Muhittin.....*, s.42-44.

⁴⁰⁴ Ahmet Mithat Efendi, *Fatma Aliye Bir Osmanlı Kadın Yazarının Doğuşu Biyografisi* (1911), (Çev.: Bedia Ermat), Sel Yayıncılık, İstanbul 1994, s.11.

⁴⁰⁵ Bu eser, Mithat Efendi'nin desteklediği kadınlardan biri olan Madam Gülnar adıyla bilinen Olga Labedev tarafından Fransızca'ya çevrilmiştir. Fatma Aliye Hanım, Madam Gülnar'dan şöyle bahsetmektedir: “... Ahmet Mithat Efendi, bir Rus olan Labedev'le 1889'da İsveç'te toplanan Şarkiyatçılar kongresinde tanışır sonra da onu Türkiye'ye davet eder ve evinde misafir eder. Yapmak istediği şey Labedev'in yabancı dil bilgisinden faydalanarak bazı eserleri çevirtmektir. Fatma Aliye'ye yazdığı bir mektupta onun hakkında “(...) ben onu millet-i islâmiye lehinde Avrupa için bir vesile-i neşriye ittihaz etmek emeliyle yetiştirmek istiyordum,” cümlelerini yazar...Mithat Efendi Olga Labedev yakınlaşmasının en önemli sonucu, Avrupa önünde Osmanlı kadınının müdafaasını yapan Fatma Aliye Hanım'ın *Nisvan-ı İslâm*'ının Fransızcaya çevirisini yapmış olmasıdır...”(Fatma Aliye Hanım, “Fatma Aliye Hanım ve Nisvan-ı İslâm Hakkında” *Nisvan-ı İslâm*, (Haz.: Hülya Argunşah), İstanbul 2012, s.14.)

⁴⁰⁶ Fatma Aliye Hanım, “Fatma Aliye Hanım ve Nisvan-ı İslâm Hakkında” (Haz.: Hülya Argunşah), *Nisvan-ı İslâm*, İstanbul 2012, s.19-25.

İslâm toplumlarında kadınların durumlarıyla ilgili yanlış bilgiler olduğunu tespit etmiştir.⁴⁰⁷ Dolayısıyla, Aliye'nin hem bu kitabında hem de kadın dergilerindeki incelenen yazılarında Doğu-Batı mukayesesi yapılarak İslâm Medeniyeti'nin üstün yanlarının ispat edilmesi yoluna gidildiği görülmüştür.

Fatma Aliye yazdığı yazılarla İslâmcı- Muhafazakâr bir çizgiyi takip ederken, en küçük kardeşi olan Emine Semiye (1864-1944) ise ablasından tam zıt bir istikamette, Batıcı ve Yenilikçi bir çizgiyi benimsemiştir. Emine Semiye, Cevdet Paşa'nın 1873-74 yıllarında yazdığı bazı mektuplarında kızının adını Seniyye olarak zikretmiş olsa da, kendisi gazete ve dergilerdeki yazılarında, Semiye imzasına kullanmıştır.⁴⁰⁸ Emine Semiye İstanbul'da basılan *Hanımlara Mahsus Gazete (1895)* başta olmak üzere *Kadın (Selânik)*, *Bahçe*, *Asır*, *Yeni Asır*, *Yeni Edirne*, *Şura-yı Ümmet*, *Resimli Kitap*, *Yeni Gazete*, *Saadet*, *İzler* gibi dergi ve gazetelerde yazılar yazmıştır. Ayrıca yazarın *Hülasa-i İlm-i Hesap*, *Gayya Kuyusu*, *Müstagrak-ı Meşat*, *Sefalet*, *Hürriyet Kokuları* gibi eserleri vardır.⁴⁰⁹ Emine Semiye'nin İttihat ve Terakki Cemiyeti'yle yakından bir bağlantısı bulunmaktadır. Emine Semiye, Şura-yı Ümmet'te yayınlanan bir yazıyı okuduktan sonra ihtilalci olmaya karar vermiştir. Yine Selânik'te bulunduğu süre içinde İttihat ve Terakki Cemiyeti'nin bazı üst düzey yöneticileriyle iyi ilişkiler kurmuştur. İttihat ve Terakkicilerin önemli kararlar aldığı masa örtüsünün tabutuna sarılmasını vasiyet ettiği Manyasizade Refik Bey'in kızı gibi olmuştur. Ayrıca, Emine Semiye İttihatçıların desteğiyle kurulan Kırmızı Beyaz Kulübü'nün kurucuları arasında yer almıştır.⁴¹⁰

Emine Semiye'nin en sık yazdığı kadın dergilerinin başında *Hanımlara Mahsus Gazete* gelmiştir. *Hanımlara Mahsus Gazete*'de düzenli aralıklarla yazı yazan Emine Semiye'nin en çok üzerinde durduğu konular, kadınların eğitilmesi, taasub ve cehaletten arındırılmasıdır. Emine Semiye, yenilikçi görüş gibi Osmanlı toplumunun gerilemesini ve bulunduğu çağa ayak uyduramamasının sebebi olarak kadınların cahil bırakılmasını görmüştür. Semiye'ye göre yeni yetişen nesil cahil anaların elinde ziyan olmuştur. Dolayısıyla savaş verilmesi gereken en önemli konu “kadınlara eğitim hakkının kazandırılması”dır.

⁴⁰⁷ Aliye, “Fatma Aliye Hanım ve Nisvan-ı İslâm Hakkında”, s.17.

⁴⁰⁸ Kurnaz, *Osmanlı Kadın Hareketinde Bir Öncü Emine Semiye Hayatı*, s.26.

⁴⁰⁹ Kurnaz, *Osmanlı Kadın Hareketinde Bir Öncü Emine Semiye Hayatı*, s.56-57.

⁴¹⁰ Caporal'den akt. Kurnaz, *Osmanlı Kadın Hareketinde Bir Öncü Emine Semiye Hayatı*, s.133.

Emine Semiye, Seniye Hanım’la birlikte 1908 yılında İttihat ve Terakki’nin kadınlar kolunu kurmuştur. Amacı “İslâm kadınlığını uyandırmak” olan cemiyette edebi ve fenni sohbetlerin yapıldığı ifade edilmiştir. Emine Semiye, önceleri her ne kadar İttihat ve Terakki Partisi’nin ateşli bir savunucusu olsa da 1909 yılında kurulan Osmanlı Demokratik Fırkası’nı desteklemiştir. Semiye özellikle Meşrutiyet’in ilanından sonra kadınhaklarının kazanılması yönünde İttihat ve Terakkicileri çok isteksiz bulmuş ve hayal kırıklığına kapılmıştır.⁴¹¹ Emine Semiye’nin bu konuda yaşadığı hayal kırıklığı, Şükûfe Nihal’e hitaben yazdığı yazıda şöyle yansıma bulmuştur:

“...Himmemât-ı âliyesiyle vatanına pek büyük hizmetler etmiş ve hala da etmekte bulunan müterakki ve mütemeddin [medeni] bir zat-ı âli-İlan-ı hürriyetten evvel vatanın tahsiline, hürriyetin istirdâdına [geri alınmaya] çalışıldığı zamanlarda bir gün kendisinden Nisvân-ı İslâm için de bir hassa-i meşrua talep etmişim. O zat bize pek kavi [sağlam] teminat vermişti. İlk irticayyun vakasında unutulmuş olan hukukumuzun hiç olmazsa nisvânın müdafaası suretinde icrasını ihtara lüzum gördüğümde bakınız o gayretperverden şu mealde cevap almıştım. ___Biz hürriyeti kurtardık, fakat kale-yi taasubun henüz bir taşını kaldırabildik! Bakınız, terrakiyat-ı nisvânın zamanı da gelecektir. Sizin gibi erbâb-ı hamiyet me’vus [ümitsiz] olmaz fütûr [bezginlik] getirmeyerek çalışır. Bu cümleden anlıyorsanız ya!.. Bizim terakkimiz yine bizim himmetimize bırakılıyor! Ricâlimizin bizi düşünmediklerini...İhtimâl en sonra da düşüneceklerini şimdiden bizler düşünelim de Nisvân-ı âtiyemizin [kadınlarımızın geleceğini] âlem-i medeniyete [dünya medeniyetine] yaraşacak halde yetişmelerini kadınlığın, insanlığın hukuk ve müzâyakasının hiç birinden mahrumiyetini icab etmediğini anlayan kadınlarımızdan bekleyelim. O kadınları millet-i istikbâlde sizin gibi genç kızlarda bulacaktır...”⁴¹²

Fatma Aliye’den sonra öne çıkan en önemli isimlerden biri de Halide Edip olmuştur. Halide Edip, incelenen dönemde tanınmış bir yazar ve romancıdır. Millî Mücadele yıllarında Halide Edip’ten bir “kadın kahraman” olarak bahsedilmiştir. Bununla birlikte, Edip gerek çeşitli dergi ve gazetelerdeki yazıları gerekse çeşitli kadın derneklerindeki faaliyetleri nedeniyle kadınların durumlarının değiştirilmesi için çaba göstermiştir. Edip, 1884 yılında İstanbul’da, bir Osmanlı konağında doğmuş ve bu konakta Mevlevî Tarikatı’na mensup büyük ninesi tarafından büyütülmüştür. Babası Edip Bey, II.

⁴¹¹Kurnaz, *Osmanlı Kadın Hareketinde Bir Öncü Emine Semiye Hayatı*, s.133-139.

⁴¹²Emine Semiye Hanım, “Terakkiyat-ı Nisvaniyyeyi Kimden Bekleyelim?”, *Mehasin*, Eylül 1325/ Eylül 1909, s. 735.

Abdülhamit döneminde padişah hazinesi kâtipliği yapmıştır.⁴¹³ Dolayısıyla Halide Edip de Fatma Aliye ve Emine Semiye gibi üst-sınıf bir aileden gelmiştir. Fakat Halide Edib'in Fatma Aliye'ye göre şansı, eğitim almasının babası tarafından desteklenerek koleje gönderilmiş olmasıdır. Zira Fatma Aliye, Edip'e göre bir kuşak öncedir ve Aliye'nin yaşadığı yıllarda genç kızların eğitime sıcak bakılmamıştır. Halide Edib'in babası İngiliz eğitim sistemine hayran olduğu için Halide Edip'i İngiliz eğitime göre yetişmesi için gayret göstermiştir. Babası, Edib'i misyoner bir okul olan, Amerikan Kız Koleji'ne göndermiştir. Edip, o okuldan mezun olan ilk Müslüman Türk kızı olmuştur. Edip iyi derecede yabancı dil bilmesinin yanında Arapça ve Farsça'yı da çok iyi bilmektedir. Buradaki eğitiminin ardından 1901 yılında Edip, matematik ve felsefe öğretmeni Salih Zeki Bey'le evlenmiştir.⁴¹⁴ Halide Edib'in kişiliğinin şekillenmesinde iki önemli kişi etkili olmuştur. Bu kişilerden ilki Tıbbiyeli Filozof Rıza lakabıyla bilinen Rıza Tevfik diğeri ise matematik profesörü olan Salih Zeki Bey'dir. Halide Edip her ikisinin de mantıkçı, rasyonel yanını, analitik düşünebilme yeteneğini almıştır.⁴¹⁵

Edip 1911 yılında, Türk Ocakları'na, genç nesillere eğitim vermek üzere katılmıştır. Ayrıca Halide Salih imzasıyla *Vakit*, *Akşam*, *Tanin* gibi dönemin önemli Osmanlı gazetelerine makaleler yazmıştır. Salih Zeki Bey'den ayrılmasının ardından Edip kendini öğretmenlik, idarecilik gibi eğitimle ilgili faaliyetlere adanmıştır. Darülmuallimat'ta, kız idadisisinde ve evkaf kız okullarında öğretmenlik yapmıştır. Ayrıca Edip, amacı "milli adetlerin korunması koşuluyla kadınların bilgi düzeylerinin yükseltilmesine hizmet etmek" olan Teali-i Nisvan Cemiyeti'ni kurmuştur. Cemiyet bu amacına ulaşabilmek için İngilizce tahsilini kabul etmiş ve bunun için bir dersane açmıştır. Teali-i Nisvan Cemiyeti, kadınların ihtiyacına uygun olan tarih, edebiyat ve sosyal bilimler alanındaki eserlerin çevrilerek yayımlanmasını hedeflemiştir. Verilen konferanslar ve derslerle kadınların aydınlatılmasına çalışılmıştır.⁴¹⁶

1912 Balkan Savaşı boyunca hemşirelik yapan Edip, daha sonra, 1916 yılında, Suriye'de Cemal Paşa'yla birlikte öksüz ve kız çocuklar için okullar açmıştır. 1917 yılında, Osmanlı Meclisi'nde milletvekilliği yapmış olan Dr. Adnan Adıvar ile ikinci kez

⁴¹³ Çalışlar, 8-9.

⁴¹⁴ Durakbaşı, s.120-121.

⁴¹⁵ Çalışlar, s.26.

⁴¹⁶ Zihnioğlu, *Kadınsız Inkılap*, s.58.

evlenmiştir.⁴¹⁷ Halide Edib'i yaşadığı dönemdeki kadınlardan farklı kılan özelliklerden bir diğeri de Aile Kararnamesi'nden yararlanarak kocasının üzerine kuma getirmesini kabullenmeyerek kocasından boşanan Müslüman Türk kadını olarak bilinmesidir.⁴¹⁸ Diğer taraftan Edip'in gazetecilik yaparak kendi ayakları üzerinde durmaya çalışması bağımsız bir kadın aydın kimliği sergilemesi bakımından dikkat çekicidir.

Halide Edip incelenen dönemde *Şehbal*, *Mehasin*, *Resimli Kitap*, *Büyük Mecmua*, *Tanin*, *Vakit*, *Akşam*, *Türk Yurdu*, *Hâkimiyet-i Milliye*, *İkdam*, *Yeni Mecmua*, *Dergâh*, *Yeni İstanbul*, *Tan*, *Yedi Gün* gibi pek çok dergi ve gazetede yazmıştır.⁴¹⁹ Halide Edib'in incelenen dönemde kadın dergileri içinden *Bilgi Yurdu* *Işığı*'nda ve *Mehasin*'de yazıları bulunmaktadır. Ayrıca kadın dergilerinin dışında Halide Edib'in kadın konusundaki yazıları özellikle *Büyük Mecmua* ve *Tanin* Gazetesi'nde yer almıştır. Halide Edip kadınların eğitimi konusunda da değinildiği gibi Türk kızlarına eğitim hakkı verilmesi gerektiğini savunmuştur. Milliyetçi tezlerden etkilenen Halide Edip, Türk kadınının geçmişte erkeğiyle birlikte birçok savaşa katıldığını, cesur ve başarılı olduğunu, dolayısıyla her işin üstesinden kolayca gelebileceğine inandığını her fırsatta dile getirmiştir. Edip'e göre Türk toplumu kadın ve erkeğiyle birlikte Türk ulusunu ileriye taşıyacaktır. Bu nedenle hem kadın hem de erkeğin özveriyle vatan için çalışması gerekmektedir.

Türk toplumunun ilerlemesini kadının ilerlemesine bağlayan bir diğer kadın yazar da Şükûfe Nihal olmuştur. Şükûfe Nihal'in babası Doktor Emin Paşa'nın oğlu eczacı Miralay Ahmet Abdullah Bey, annesi Binbaşı Şevket Bey'in kızı Nazire Hanım'dır. Katipzadelere dayanan soy ağacı, anne tarafından Fatih'in nakkaşbaşı Mehmet Efendi'ye kadar dayanmaktadır. Dolayısıyla Nihal de Edip gibi üst-sınıf bir aileden gelmiştir. Miralay Ahmet Bey kültürlü, edebiyatı seven, aydın bir kişi olmuştur. Ve kızının da medeni kadınlar gibi olması için eğitimine özen göstermiştir. Nihal ilk eğitimini özel okulda tamamlamış ve sonrasında eğitimine evde devam etmiştir. Nihal, Arapça, Farsça ve Fransızca öğrenmiştir. Fakat Şükûfe Nihal'in fikri ufkunun gelişmesinde, II. Meşrutiyet öncesinde evlerinde yapılan toplantılara tanıklık etmesi

⁴¹⁷ Ayşe Durakbaşı, "Halide Edip Adivar", *A biographical dictionary of Women's Movements and Feminism, Central Eastern and South Eastern Europe 19th and 29th Centuries*, Central European University Press, p.120-121.

⁴¹⁸ Çalışlar, s.26.

⁴¹⁹ İnci Enginün, Halide Edip Adivar'ın Eserlerinde Doğu-Batı Meselesi, Dergâh Yayınları, İstanbul 2007, s. 28.

önemli bir yer tutmuştur. Rıza Tevfik, Tevfik Fikret ve Namık Kemal'in şiirlerini okumuş ve onlardan etkilenmiştir. İstanbul'daki, İnas Darülfunu'na 4 Kasım 1916 yılında kaydını yaptırmıştır.⁴²⁰

Şükûfe Nihal, incelenen kadın aydınlar içerisinde, genç kızların eğitimi konusu üzerinde en çok duran kadın aydın olarak öne çıkmıştır. Nihal' in gazetedeki ilk yazısı olan önce *İttihat* sonra *Mehasin*'de (1909) yayınlanan "İnas Mektepleri" başlıklı makalesi eğitimle ilgili olmuştur. Bu yazı, Şükûfe Nihal'in diğer kadın aydınlar tarafından tanınmasını sağlamıştır. Bu yazıdan sonra Emine Semiye, *Hanımlara Mahsus Gazete*'de, Nihal'in yazısından çok etkilendiğini ifade etmiştir.⁴²¹ Şükûfe Nihal yazılarında vatanın içinde bulunduğu felaketten bir an önce kurtulabilmesi için eğitilmiş genç kızlara ihtiyaç duyulduğunu belirtmiştir. Nihal'e göre vatan aşkı, iki sevgilinin birbirine duydukları aşktan daha kutsal bir şey olarak yükselmiştir. Dolayısıyla Nihal'in kadın özgürleşmesinden ziyade vatanın kurtuluşunun öncelikli olarak gördüğü söylenebilir.

Şükûfe Nihal kadın hareketi içinde çeşitli dernek ve örgütlerde de aktif olarak çalışmıştır. Bu derneklerden biri, Ulviye Mevlan'ın kurduğu Müdafaa-ı Hukuk-ı Nisvan Cemiyeti olmuştur.⁴²² Şükûfe Nihal aktif bir eğitimci, milliyetçi ve feminist bir aydın olarak bilinmektedir. Şükûfe Nihal, her ne kadar romancı kişiliğiyle bilinse de *Türk Kadını (1918-1919)* dergisindeki yazılarında sadece bir edebiyatçı olarak değil, kadın sorunlarına ve Osmanlı toplumunun geçirmekte olduğu hızlı değişime duyarlılık gösteren entelektüel bir kadın aydın ve gazeteci olarak dikkat çekmiştir. İlk yıllarında kadınların eğitimiyle ilgili yazılar yazan Şükûfe Nihal, ikinci eşiyle birlikte Müdafa-ı Milliye örgütü için çalışmış; bu dönemde 30 Mayıs 1919 Sultanahmet Mitingi'nde Halide Edip'le birlikte vatan mücadelesi için kürsüde bir konuşma yapmıştır. Millî Mücadele kazanıldıktan sonra Türk kadınının seçme ve seçilme haklarını savunan Kadınlar Halk Fırkası'nın sekreterliğini yapmış, Cumhuriyet rejiminin gereksindiği kadın tipine uygun olarak "eğitimcilik" misyonu 1953 yılına kadar sürdürmüş ve bu tarihten sonra öğretmenlikten emekli olmuştur.⁴²³ Dolayısıyla ilk kadın üniversitesinden mezun olmasının yanında Şükûfe Nihal, ele alınan kadın aydınların neredeyse

⁴²⁰ Argunşah, *Bir Cumhuriyet Kadını Şükûfe Nihal*, s. 27-31.

⁴²¹ Emine Semiye Hanım, "Terakkiyat-ı Nisvaniyyeyi Kimden Bekleyelim?", *Mehasin*, Eylül 1325/ Eylül 1909, s. 735.

⁴²² Argunşah, *Bir Cumhuriyet Kadını Şükûfe Nihal*, s. 73.

⁴²³ Elif Mahir, "Şükûfe Nihal'in Penceresinden Türk Kadını", *Toplumsal Tarih*, Kasım Sayısı, No: 167, İstanbul 2007, s.52-54.

tamamıyla temas halinde olmuş hatta Nezihe Muhittin ve Ulviye Mevlan'la kadın örgütlerinde beraber çalışmıştır.

İncelenen kadın gazeteciler arasında ise daha önce de belirtildiği üzere en feminist sese sahip kadın aydın, Ulviye Mevlan (Civelek) olmuştur. 1919 yılında, Müdafaa-i Hukuk-i Nisvan Cemiyeti (Kadın haklarını savunmak üzere kurulan birlik) ve *Kadınlar Dünyası* dergisinin (1913-1921) yayımcısı olan Ulviye Mevlan, 1900'lerin başında Osmanlı toplumunda önemli toplumsal ve siyasal değişikliklerin yaşandığı bir zamanda önde gelen Osmanlı feministi olarak adlandırılmıştır. Ulviye Mevlan'a ait çok az bilgi bulunmakla birlikte Mevlan'ın Rusya Çerkeslerinden olduğu, daha 6 yaşındayken Osmanlı sarayına getirildiği, ilköğrenimini diğer kızlarla birlikte sarayda aldığı bilinmektedir. Babası çiftçi olan Mevlan, sarayın kuralları gereği, on üç yaşına bastığında, yaşlı bir adam olan Hulusi Bey'le evlendirilmiş ancak eşinin ölümünün ardından dul kalmıştır. Hulusi Bey Sultan Abdülhamit'in süt kardeşidir ve annesi, Sultan II. Abdülhamit'in süt ninesiydi. Mevlan, Hulusi Bey'in ardından dönemin tanınmış gazetecilerinden Rıfat Mevlan (1869-1930) ile evlenmiştir. Ulviye Mevlan'ın gazeteci olarak kariyer hayatı ikinci evliliğiyle başlamıştır. Mevlan yirmili yaşlarının başında *Kadınlar Dünyası* isimli kadın dergisini çıkarmıştır. Mevlan *Kadınlar Dünyası* dergisinin ilk sayılarında, derginin sahibi olarak Nuriye Ulviye ismiyle, sonrasında kocasının soy ismi olan Mevlan imzasını kullandığı görülmüştür.⁴²⁴

Osmanlı feministi olarak ifade edilen Ulviye Mevlan dönemin ataerkil basının gündemine aldığı konularda da kadınların bir sözünün olduğuyla ilgili yazılar kaleme almıştır. Mevlan, yazdığı yazılarda erkeklerin kendilerine mal ettikleri “zor” konularda kadınların da fikir beyan edebilecek seviyede olduklarını her fırsatta göstermeye çalışmıştır. Mevlan'a göre Osmanlı İmparatorluğu'nun her vatandaşı gibi kadınların da vatandaşlık hakları ve sorumlulukları ve erkekler kadar konuşma özgürlükleri bulunmaktadır. Mevlan kadın sorununu bir hukuk meselesi olarak görmesi yönüyle dönemin fikir yürüten ve yazılar yazan diğer kadın aydınlarından ayrılmıştır.⁴²⁵ Ulviye Mevlan, özellikle “Düşünüyorum” köşesinde kadın ve erkek eşitliğini, kadınların hukukunu, kadına toplumda uygulanan çifte standardı ele alınan yazılar yazmıştır.

⁴²⁴ Serpil Çakır, “Ulviye Mevlan Civelek”, *A biographical dictionary of Women's Movements and Feminism, Central Eastern and South Eastern Europe 19th and 29th Centuries*, Central Euopean University Press, 2006, p.336.

⁴²⁵ Kutlar, s.104.

Ulviye Mevlan, diğer kadın yazarlardan farklı olarak kendini “feminist” olarak tanımlamaktan çekinmemiştir. Mevlan Batı’daki kadın hareketini yakından takip etmiş ve bu konudaki gelişmeleri kadın okurlarıyla paylaşmıştır. Mevlan, Osmanlı kadın aydınlarını, Batı’daki kadın hareketi kadar kadınlık davası konusunda birleşmemekle suçlamıştır. Mevlan’ı incelenen kadın aydınlardan farklı kılan bir diğer özelliği ise kadınları bir cinsiyet olarak erkekten zihnen ve aklen aşağıda gören yaşadığı dönemin geleneksel kafa yapısını sert ve alaycı bir tonda eleştirebilme cesaretine sahip olmasıdır.

İncelenen kadın aydınlar arasında Batı’daki kadın hareketini yakından takip eden ve destekleyen kadın aydınlardan bir diğeri Kadınlar Halk Fırkası’nın kurucusu Nezihe Muhittin’dir. Mevlan, Cumhuriyet öncesinde, Muhittin ise Cumhuriyet sonrasında kadın hareketinin yayınlar aracılığıyla sesini duyurabilen iki feminist figürü olmuştur. Ulviye Mevlan gibi Nezihe Muhittin de “kadınlara siyasi haklar verilmesi” gerektiği yönündeki teziyle Cumhuriyet idaresinin kurulmasının kesinleştiği 1923 yılıyla 1930 yılları arasında yazıları aracılığıyla kadın mücadelesini sürdürmüştür. Muhittin, özellikle kadınlara seçme ve seçilme hakkının verilmesi konusu üzerinde durmuştur. Muhittin yazılarında inkılâpların tamamlanması için kadınlara oy hakkının tanınması gerektiğini ifade etmiştir. Muhittin bu yönüyle, özellikle İngiltere ve Amerika’daki sufragetlere benzer bir feminizm tezine doğru yol almıştır.

Dönemin önemli kadın aydınlarına bakıldığında, Fatma Aliye Hanım’dan itibaren Nezihe Muhittin’e kadar gelindiğinde bir takım ortaklıkları olduğu görülmüştür. Öncelikle, bu kadın aydınların hepsi (Ulviye Mevlan hariç) üst-orta sınıf aydın bir aileden gelmiştir. Onların bu aile bağlarına sahip olmaları, dönemin önemli devlet adamları ve aydınlarıyla tanışıklıklarını ve temaslarını beraberinde getirmiştir. Böylece yaşamları boyunca geliştirdikleri bu ağ sayesinde matbuat hayatına adım atmaları diğer kadınlara göre daha kolay gerçekleşmiştir. Ayrıca bu kadın aydınlar, birbirleriyle tanışmış ve hatta aralarından bazıları farklı dernek ve cemiyet çatısı altında bir araya gelmişlerdir. Bütün bu kadın aydınların matbuat hayatına atılmış olmaları, ilk defa olarak erkek aydınlardan bağımsız olarak “kadınlık davası” üzerine kendi fikirlerini kendileri söyleyebilmeleri, söz konusu dönem açısından değerlendirildiğinde önem taşımaktadır. Kadın aydınlar arasında “vatan davası” daima “kadınlık davası” önünde tutulmuştur. Hatta kadın aydınlar, vatanın kurtuluşu için kadının kurtuluşunu çare olarak görmüşlerdir. Bu bakımdan Ulviye Mevlan, “kadınlık davası”nın Osmanlı’da

Batı'daki kadar şiddetli bir biçimde savunulmadığından yakınmıştır. Bununla birlikte incelemeye alınan bütün kadın aydınlar yıllardan beridir. Osmanlı'nın geri kalmışlığını, kadının bu konumda bırakılmasına bağlamışlardır. Kadın aydınlara göre insanlık tarihi ilk başladığı günden bu güne ileri gitmiş medeni milletler kadınının toplumdaki itibar ve konumunu yükselten milletler olmuştur.

2.3. Osmanlı'daki ve Batı'daki “Kadın Modernleşmesi”

Osmanlı'da II. Meşrutiyet'ten sonra kadın yayınlarının ortaya çıkmasında kadınların sosyal durumlarının değişmesini sağlayan modernleşme yolunda atılan adımlar etkili olmuştur. Kadın yayınlarını ve hareketini ortaya çıkaran, modernleşen kadının ya da diğer bir ifadeyle “modern kadın”ın bir kimlik olarak hak talebiyle harekete geçmesidir. Öncelikle, “modern kadın” kimliğinin oluşumunda, toplum yapısında, kadınların durumlarında yapılan değişiklikler etkili olmuştur. Bu değişikliklerin başında ise eğitim reformları yatmaktadır. Eğitimin Tanzimat'la birlikte modernleştiği ve II. Abdülhamit dönemiyle de hız kazandığı söylenebilmektedir. Özellikle de II. Abdülhamit döneminde genç kızlara yönelik eğitim kurumlarının arttırılması ve kız çocuklarına da ilköğretim zorunlu kılınması, Batı tipi formel eğitim sistemini Osmanlı toplumuna getirmiştir. Bu bakımdan kadınların eğitimi için atılan adımlar, Osmanlı toplumunda “kadın modernleşmesi” açısından önemli sonuçlar doğurmuştur. Kadın modernleşmesi açısından bakıldığında “kadınların eğitimi” her şeyden önce toplumdaki kadınlık algısına ilişkin ön yargıların yıkılmasına yardımcı olmuştur. Kadınlara eğitim olanaklarının tanınması, kadınların belli bir yaşa gelince evleneceği düşüncesi üzerine kurulu olan geleneksel anlatıyı sarsmıştır.

Eğitim “modern kadın”ın bir birey, bir kişilik olarak ortaya çıkmasını sağlamıştır. Kadın özgürlüğü, modernleşen bir toplum yapısında birey özgürlüğü ve temel hakların kazanılması noktasında taleplerin gündeme gelmesine neden olmuştur. Tanzimat'tan itibaren kadınların eğitimi yoluyla geçirdikleri düşünsel ve toplumsal değişim yazdıkları makalelerde görünürlik kazanmıştır. Modernleşme neticesinde yapılan eğitim reformları, okuyan, düşünen yazan mütefekkir bir kadın aydın kitlesini ortaya çıkarmıştır. Bu aydın kadın sınıf kadınlarından pek çoğu, hem yazar hem de gazetecilik yapmıştır. Kadın aydınlar bir taraftan dönemin önemli gazete ve dergilerine yazmışlar

diğer taraftan da II. Meşrutiyet'ten sonra sayıları artan çeşitli kadın dergilerinde kadın sorunları üzerine fikirlerini ifade etmişlerdir.

Kadın aydınlar yazıları aracılığıyla kadının geleneksel toplumsal rollerini, kadını bu rollere bağımlı kılan eski kurumların eleştirisini yaparken, dönemin ihtiyacına uygun bir “modern kadın” anlatısı ortaya koymuştur. Bu bakımdan kadınların eğitim almasının “kadın modernleşmesi” açısından getirdiği bir diğer sonuç ise mütefekkir genç bir kadın aydın sınıfının doğmasıdır. Böylece Batı’da kadın hareketlerinin ortaya çıkışıyla paralel bir zamanda, Osmanlı toplumunda da üst sınıf bir grup kadın aydın tarafından başlatılan Osmanlı Kadın Hareketi meydana çıkmıştır.

Osmanlı Kadın Hareketi’nin bir gurup üst sınıf aydın tarafından başlatılmış olması nedeniyle sadece şehirlerde yaşayan ve belli bir müreffeh seviyeye sahip kadınlara yönelik olduğu ifade edilmektedir. Bununla birlikte Osmanlı Kadın Hareketi’nin, Batı’daki gibi kitleleşmemiş olduğu iddia edilmektedir. Oysa Osmanlı kadın örgütleri ve yayınlarının mevcudiyeti hareketin bireysel değil, organize olmuş bir kadın hareketi olduğunu göstermektedir. Bununla birlikte kadın mücadelesinin sürdürüldüğü kadın dergilerinde tasavvur edilen “modern kadın” köyde yaşayan, üretim biçimi, toprağı ekip biçme üzerine olan ve geçimini tarımdan sağlayan kadın değil şehirlerde yaşayan Osmanlı kadınıdır. Diğer taraftan köyde erkeğıyle birlikte çalışan kadın, gündelik hayata katılan, üretici olduğu için evde de söz sahibi olan kadındır. Oysa incelenen dönemde Osmanlı toplumunda şehirlerde yaşayan kadınların birçoğı konak ve ev hayatı içinde kalmakta, çalışmadığı için sadece çarşı pazar işlerinde dışarı çıkabilmekte, diğer taraftan dış dünyayı hiç bilmemektedir. Bu bakımdan kadın dergilerinde kadının içinde bulunduğu bu şartları sorgulayan ve çözüm önerileri getiren yazılara da rastlanmıştır.

Kadınların eğitiminin bir diğer önemli sonucu da Osmanlı kadınlarının bir meslek sahibi olmalarıdır. Osmanlı’da açılan sanayi mekteplerinde genç kadınlar, biçki, dikiş, sağlık, hastabakıcılık, fenni ve teknik bilgiler gibi konularda eğitim almışlardır. Buradan mezun olan kadınlara çeşitli sanayi kollarında, sağlık kuruluşlarında istihdam olanağı sağlanmıştır. Özellikle Birinci Dünya Savaşı sonucunda erkek çalışanlardan boşalan işlere kadınlar alınmaya başlanmıştır. Diğer bir deyişle Osmanlı’da kadınlara mesleki konularda eğitim veren kurumların açılmış olması, bu ihtiyacın karşılanması

gerekliliğinden de doğmuştur. Osmanlı'da Tanzimat'la başlayan modernleşme hamleleriyle “çağın ihtiyacına göre davranmak” şeklinde ifade edilen, Batı'da ise liberal düşüncenin temel haklar ilkesine dayandırılarak ortaya çıkan “kadın modernleşmesi”, kadını bireysel bir mücadeleye taşımıştır. Gerek Osmanlı'da gerekse Batı'da sanayileşmeye bağlı olarak kadın emeğine duyulan ihtiyaç, kadını kendi geçimini kendi sağlayabileceği bir bağımsızlığa doğru götürmüştür. Bu durum, “kadın modernleşmesi” açısından önemli sonuçlar doğurmuştur.

Öncelikle, çalışma şartları nedeniyle şehirlere göç eden “modern kadın” bağımsızlığını kazanarak kendi kaderi hakkında kendisi söz söyleyebilme özgürlüğünü elde etmiştir. Kadınların kendi geleceklerini etkileyen koşullar hakkında fikir sahibi olmak istemeleri, içinde bulundukları şartları sorgulamaya başlamalarını sağlamıştır. Kadınlar kendi durumları ve geleceklerini etkileyen politikalar hakkında fikir sahibi oldukça, bu politikaları yönlendiren kararlarda etkili olmak istemişlerdir. Dolayısıyla Osmanlı'da ve Batı'da kadınlar özellikle seçme ve seçilme hakkını elde etmek için çaba göstermişlerdir. Batı'da sufrag hareketlerinin çok hızlı olduğu bir dönemde, Osmanlı kadınları da bu gelişmeleri yakından takip ederek kadın dergilerindeki kendi köşelerine bu konuyu taşımışlardır. Her ne kadar Osmanlı kadınları arasında kadın mücadelesinin yöntemi konusunda bir fikir birliği olmasa da, Osmanlı kadınları başta eğitim olmak üzere vatandaşlık haklarının kazanılmasına kadar, kadının toplumdaki durumunun yükseltilmesi için fikir birliği içinde olmuşlardır.

Kadın modernleşmesinin Batı'da ve Osmanlı'da ortak noktalarından biri kadın dergileri aracılığıyla “modern kadın” tasavvurunun dönemin önde gelen kadın aydınlarının yazılarına yansımış olmasıdır. Kadın dergileri hem Batı'da hem de Osmanlı'da “kadın modernleşmesinin” nüvelerinin toplumun zihninde şekil bulmasına yardımcı olmuştur. Diğer bir deyişle kadın dergileri aracılığıyla değişen bir toplum yapısında kadınlar bu dergilerdeki yazılar aracılığıyla kendi kadınlık kimliklerinin farkına vararak bireysel kimlikleri üzerine düşünmeye başlamışlardır. Diğer bir açıdan, kadın dergilerinin ortaya çıkışıyla birlikte kadınlar, kadının eğitim almasını ve çalışmasını gerekli görmeyen eski (geleneksek) “kadınlık algısına” karşısına çıkabilecekleri bir mecra bulmuşlardır. Dolayısıyla kadınlar erkeklerden çalışma ve eğitim konusunda daha aşağı bir donanımda olmadıklarını, kadın ve erkeğin eşit haklara sahip olması gerektiğini dergiler aracılığıyla tartışmaya başlamışlardır.

Batı’da kadın dergilerindeki tartışmalar, kadının biyolojik yapısı üzerinden yani kadını erkeğe göre daha bağımlı ve daha narin olarak kabul eden geçmişten gelen kabullere karşı çıkılarak yapılmıştır. Modernleşme neticesinde kamusal alanla, özel alanın yeniden şekillenmesiyle birlikte eski toplumdaki “uysal, masum, itaatkâr ve dindar” kadın imgesi sorgulanmaya başlamıştır. Ondokuzuncu yüzyılın bitimine doğru ise kadının artık evin içinde bir süs bitkisi olmaktan okuyarak kurtulabileceği ve böylece toplum içinde kaybettiği saygı ve değeri yeniden kazanabileceği fikri yaygınlaşmıştır. Batı’daki kadın modernleşmesinde olduğu gibi Osmanlı kadın modernleşmesinde de kadın aydınlar kadın dergilerine kadınların toplumdaki konumlarını sorgulayan yazılar yazmışlardır. Osmanlı kadın aydını, geçmişteki kadına verilen değer onun dış görünüşünden ibaret olduğu düşüncesine karşı çıkmıştır. Bu bakımdan Osmanlı kadın dergilerinde “kadın modernleşmesi” şeklen bir değişime değil, pozitif bilimler ışığında kadının aldığı eğitime, kültüre, göre şekillenen akla ve karakter vasıflarına işaret etmiştir.

Batı’da ve Osmanlı’da kadının aldığı eğitimin bir diğer önemli sonucu, kadınların meslek sahibi olmalarıdır. Osmanlı’da Batı’dan farklı olarak “kadın modernleşmesi”nin eğitim alanındaki ilk adımları, kız öğretmen okullarının açılması olmuştur. Batı’da, kadınlar çok uzun bir zaman üniversitelere kabul edilmezken, Osmanlı’da kadınlara yönelik İnas Darülfünunun açılmış olması, Osmanlı kadınlarının daha erken bir tarihte üniversiteye girebildiklerinin bir kanıtıdır. Bununla birlikte II. Abdülhamit döneminde açılan kadın öğretmen yetiştirmeye yönelik Darülmuallimat’ın kurulması Tanzimat’la başlayan modernleşme hamlelerinde “genç kızların eğitime” oldukça önem verdiğinin bir göstergesidir. Batı’dan farklı olarak kadınların eğitim olanaklarına erken kavuşmaları, Osmanlı kadın aydınlarını toplumun ilerlemesi için kadınların eğitilmeleri gerektiği düşüncesine itmiştir. Osmanlı kadın aydını, genç kızlara lisan öğretmek, biçki, dikiş kursu açmak, kadın konusunda genç kızları bilgilendirici konferanslar vermek, yardıma muhtaç kadınlara yardım etmek gibi faaliyetlerle çeşitli kadın cemiyetleri kurmuşlardır. Öte yandan hem Batı’da hem de Osmanlı’da yayınlanan kadın dergilerinin en önemli gündem maddesi genç kızlara eğitim olanağı sağlanması olmuştur.

Özellikle, gerek Osmanlı’da gerekse Batı’da yaşanan savaşlar ve sefalet nedeniyle, yardımlaşma amacıyla varlıklı üst ve orta sınıftan kadınlar tarafından kurulan kadın

dernekleri, kadınların ilk defa ortak bir amaç için bir araya gelmelerini ve bir iş başarabilme gücünü kendilerinde görebilmelerini sağlamıştır. Yardımlaşma dernek faaliyetleriyle birlikte kadınların toplumdaki konumlarını iyileştirme amacıyla kurulan birlikler, kadınlar arasında iletişim ağlarını oluşturması bakımından da önemlidir. Örneğin İngiltere’de kadınlara istihdam olanağı sağlamak amacıyla kurulan İngiliz Langham Place Grubu’nun üyeleri daha sonra çeşitli İngiliz Sufraj Kadın Örgütlerine dâhil olmuş ve kadınlık davası üzerine farklı kadın dergilerine makaleler yazmışlardır. Benzer bir şekilde Osmanlı kadın aydınlarından Halide Edip, bir taraftan Teali-i Nisvan cemiyetini kurmuşken diğer taraftan kadınların eğitimi konusunda kadın dergilerine ve dönemin gazetelerine yazılar yazmıştır. Yine eğitim konusunda Şükûfe Nihal, bir taraftan *Türk Kadın’ı* dergisine yazarken diğer taraftan da Kadınlar Halk Fırkası’nın sekreterliğini yürütmüştür.

Osmanlı ve Batı’daki “kadın modernleşmesinin” en önemli yansıması, kadınların nihayetinde, bir birey olarak kendi haklarına sahip olmak istemeleri sonucunda harekete geçmeleridir. İncelenen dönemde gerek Batı’da gerekse Osmanlı toplumunda kadınlar yasal haklardan yoksundur. Örneğin, Batı’da çok uzun bir süre kadınlar, boşandıklarında mal sahibi olamadıkları gibi çocuklarının vesayet haklarına da sahip olamamışlardır. Osmanlı toplumunda ise her ne kadar Tanzimat’la birlikte, Arazi kanunuyla kadınların mirastaki payları arttırılmış olsa da kadınlar yasal haklara ancak Medeni Kanun’un kabulü ile kavuşmuşlardır. Diğer taraftan çok yaygın bir uygulama olmasa da Aile Kararnamesi’ne kadar, erkeklerin eşlerinin üzerine kuma getirme hakkı bulunmuştur. Batı’da kadınlara seçme ve seçilme hakkının tanınması üzerine tartışmaların yaşandığı dönemdeyse, Osmanlı’da “vatandaş” kavramı yerine “teba” ya dayalı bir toplum yapısı olduğu için kadınlara vatandaşlık hakkı üzerindeki tartışmalar ancak Cumhuriyet’in ilanından sonra gündeme gelmiştir. Batı’da kadınlar vergi ödedikleri ve savaflara katıldıkları gerekçesiyle vatandaş olarak oy kullanma hakkını talep ederlerken, Osmanlı’da kadınlar, oy hakkının tanınmasını inkılâpların tamamlanması için gerekli görmüşlerdir.

Sonuç olarak, Osmanlı kadın modernleşmesinde kadınlara eğitim, çalışma gibi haklar tanınmasının gerekçesi olarak toplumun ilerlemesinin bir parçası olması nedeniyle kadının ilerlemesi gerektiği savunulmuştur. Buna karşın, Batı’daki kadın modernleşmesi Fransız İhtilali ile birlikte kadınların da insan olmaları gerekçesiyle

temel haklardan eşit oranda yararlanma düşüncesinin doğal bir sonucu olarak değerlendirilmiştir. Dolayısıyla Batı’da toplumun ilerlemesi fikrine gerek duyulmadan da, kadınlarının özel alandan kamusal alana çıkışı olağan bir durum olarak düşünülmüştür.

ÜÇÜNCÜ BÖLÜM

KADIN AYDINLARININ YAZILARINDA

“KADIN MODERNLEŞMESİ”

Modernleşme süreci Batı’da başta sanayileşme, bilimin ve tekniğin ilerlemesi olmak üzere, ulus-devlet yapısı, kapitalist ekonomik sistemin yerleşmesi, demokratik bir yönetim anlayışına geçilmesi gibi çoklu bir sosyal ve kültürel dönüşümü aynı anda içinde barındıran bir değişim süreci olarak yaşanmıştır. Osmanlı’daki modernleşme süreci ise toplum yapısında topyekûn bir değişme değil, çağı yakalayabilme ve çağa ayak uydurabilme amacıyla mevcut düzenin ıslahı şeklinde gerçekleşmiştir. “Osmanlı Modernleşmesi” olarak ifade edilen başta yönetim, savunma, eğitim, ekonomi, hukuk alanları olmak üzere farklı alanlarda gerçekleştirilen ve Osmanlı toplum yapısını değiştiren bu düzenlemeler, Cumhuriyet’le birlikte devam etmiştir. Osmanlı aydınları, toplumun genelinde yaşanan yapısal dönüşümlere paralel olarak çağın ihtiyaçlarına ve yeni sosyokültürel koşullara uyum gösterebilecek, toplum yapısında ön görülen değişiklikleri benimseyecek, yapısal dönüşümlerin sürdürülmesine katkı sağlayabilecek bir “modern birey tasavvuru” ortaya koymuşlardır.

Bu bakımdan, bu çalışmada incelenen ve araştırmanın örneklemini oluşturan Fatma Aliye, Emine Semiye, Halide Edip, Şükûfe Nihal, Ulviye Mevlan ve Nezihe Muhittin’in, Osmanlı toplum yapısındaki genel fikirsel atmosferden etkilenecek ve hatta bu fikir hareketlerinin failleri haline gelerek, kaleme aldıkları makalelerinde “modern bir kadın tasavvurunu” ortaya koydukları görülmektedir.

3.1. Modern Kadın Tasavvuru

Kadın makalelerinde ortaya konulan modern kadın tasavvurunun mahiyeti, kadın modernleşmesinin temel belirleyicileri ve yönlendiricileri olan “eski değerlerin

sorgulanması, birey olma, kamusal alana çıkış, eğitim, aydınlanma ve ilerleme” unsurlarıyla iç içe geçmiştir. Kadın aydınların makalelerine bakıldığında, “modern kadın tasavvurunun” mahiyetinin dönemin “modern insan tasavvuru” ile örtüştüğü görülmüştür. Her şeyden önce kadın aydınların hem kadının hem de erkeğin çağın ihtiyacına uyum sağlayabilecek özellikle donatılmasını ve modern bir eğitimden geçmelerini bekledikleri anlaşılmaktadır. Bununla birlikte kadın gazeteciler, “modern kadının eğitilmiş olma” özelliğine özel bir önem atfetmişlerdir. Kadın aydınlartoplumu yetiştirecek taraf olarak kadını gördükleri için genç kızların “annelik ve mürebbiyelik” rollerine uygun bir şekilde yetiştirilmeleri gerektiğini ifade etmişlerdir.

Bu kadın aydınlardan biri Halide Edip olmuştur. Edip, Türkiye’nin istikbâli olarak gördüğü kadınların “modern kadın kimliklerinin”, annelik ve mürebbiyelik rolleriyle çelişmemesi gerektiğini belirtmiştir. Edip’e göre kadınlar, hem eş, anne, zevce, kardeş olarak erkeklerin yanında olmaya devam edecekler, hem de toplumun ilerlemesi için erkeklere yoldaş ve meslektaş olarak hayat yükünü erkeklerle birlikte paylaşacaklardır. Dolayısıyla Edip’in düşüncesinde kadınlar, annelik, zevcelik gibi geleneksel kadın kimliğiyle toplumu ileriye taşıyabilecek “modern kadın” kimliğini uzlaştıracak bir tarzda yetiştirilmelidirler. Edip, bu düşüncelerini şu sözlerle ifade etmiştir:

“.....Kadınlar ne yıldız ne çiçek ne de yalnız edebiyata mevzu olan mevhum mahlûklar değildirler. Kadınlar vatan için deruhde edeceğiniz [üstleneceğiniz], en müşkil, en uzun teşebbüslerinizde size yardım edecek tabîi ve hakiki arkadaşlarınızdır. Onlar valideleriniz, kardeşleriniz, zevceleriniz ve bu sıfat-ı mahremeye haiz olmadıkları zaman milletin münteha-i tekâmülüne [tekâmülün sonuna] doğru açtığınız yolda işleyen yoldaşlarınız, meslektaşlarınızdır. Onlara yalnız şiirleri tezyin ettiklerine inandracak, çarpık fikirler vermektense, kendi mesai-yi fikirlerinize hayatınıza muvazi bir terbiye vermeye çalışınız. Hiçbir şey Türkiye’nin istikbâlini eline alacak bir kadın için güç ve sıkıntılı olamaz. Tarih, hıfz-ı sıhat [sağlığın korunması], ulum-u ictimâîye, fen, hatta riyâset [reislik, başkanlık] bile onlara iktisat-ı aile, çocuk büyütmek fenleri [bilimleri] kadar nafi’adır. Fakat bunları vezâif-i hakikiyelerinden hatta yemek pişirmekten bile çekindirecek tarzda temsil etmemeli. Bildikleri şey, ne kadar yüksek olursa olsun, vezaif-i nisvânîyelerine muhakemelerine mürebbiyelik rollerine ahenkdâr bir mükemmeliyet vermelidir....”⁴²⁶

⁴²⁶ Halide Edip, “Büyük Kadınlar”, *Bilgi Yurdu Işığı*, 15 Eylül 1333 [15 Eylül 1917], s.81

Şükûfe Nihal ve Emine Semiye'nin de Halide Edip gibi “modern” ve “geleneksel” kadın kimliğini birleştirme çabası içinde olduğu anlaşılmaktadır. Örneğin, Şükûfe Nihal, "Evli Barklı Hanımlar" makalesinde Batı kadınlarıyla Türk kadınlarını mukayese ederken, bir kadının hem yabancı dil öğrenerek eğitim alabileceği hem de ev işlerini yapabilecek şekilde kendi kendini yetiştirerek geleneksel kadınlık kimliğinin gerektirdiği rolleri de aksatmadan yapabileceğine işaret etmiştir. Böylece, Nihal, modern kadının nitelikleri arasında, ev idaresinden anlaması; gerektiğinde mutfağa girip bir aşçı gibi mükemmel yemekler pişirebilmesi; yabancı dili iyi derecede konuşabilmesi; zekâsı, bilgisi ve hürmetiyle herkesi etkilemesi gibi özellikleri sıralamıştır. Batı kadını karşısına Türk kadını koyan Nihal, modern Türk Kadını'nın niteliklerini, esnaf sınıfından tanıdığı bir kişinin eşinden yola çıkarak şöyle tanımlamıştır:

“.....Muteber tacirlerden bir beyin zevcesi olan bir hanımefendi tanıyorum ki, Fransızca ve Almanca bütün gavamıza [sırlarımıza] aşına... Vukuf [öğrenmesi, anlaması] ve zevk-i edebiyesi pek hakiki ve pek derin, zekâsı, malumatı, ilmiye ve içtiması mutenâ [seçilmiş, itinalı] meclislerde en mağrur başları huzurunda irkiletecek kadar şayan-ı hürmet, şayan-ı perest...Zann eder misiniz ki bu hanım efendinin bütün faziletleri yalnız böyle bir salon hanımı olmaktır? Hayır, o büyük daire yalnız iki hizmetçi ile idare ediliyor. Çünkü matbah eşyaları hanımın uhdesinde [sorumluluğunda]... Hanımefendi tasarruf hususunda zann ederim Alman kadınlarını çok geçiyor. Çünkü kömürlüğün anahtarları da kendisindedir. Daha var, bahçe eşyalarıyla da meşgul oluyor. Çileklerini kendi yetiştiriyor. Sebzelerine bizzat kendisi su veriyordu. Sofranın meyvelerini ağaçlardan kendisi toplar. Zevcinin kahvaltısını akşamdan kendi eliyle hazırlar, ve bu büyük pek büyük kadın, yatmazdan evvel, saâdetinin ihlal edilmemesi, kendisinin pek ziyâde sevdiği zevcinden evvel ölmemesini Allah'ından hakiki bir hûlûsla [içtenlikle] niyaz eder. İşte henüz yirmi beş, yirmi altı yaşında olduğu halde evine, zevcine fevk-al-ümit [ümit ötesi] saâdetler bahş eden bu hanımefendi de asil kibar bir Türk Hanımıdır. Vaktiyle bana zengin bir İngiliz madamı takdim etmişler ve matbah [mutfaktaki] işleriyle evinin bütün dikişleriyle kendisinin meşgul olduğunu söylemişlerdi. O zaman bilmem çocuk mu idim. Taksimdeki evinin mermer heykellerle müzeyyen [süslenmiş] bahçesinde beyaz bir kelebek gibi dolaşan güzel kadının faziletlerine gıpta etmiş ve böyle büyük kadınlar bizde de olsa demiştim. Halbuki bu gün gıpta ettiğimiz kadınların bizde de nadir olmadığını görmekte iftihar ediyorum.....”⁴²⁷

Kadınların geleneksel rollerine de uygun bir biçimde yetiştirilmeleri gerektiğini savunan bir başka gazeteci ise Emine Semiye'dir. Emine Semiye, genç kızların ilmi ve fenni

⁴²⁷ Şükûfe Nihal; “Evli barklı hanımlar”, *Türk Kadını*, 1 Ağustos 1334 [1 Ağustos 1918], s.83

bilgisi kadar evlendiğinde bir evi idare edebilecek bilgi ve görgüyle de yetiştirmeleri gerektiğini ifade etmiştir. Emine Semiye'ye göre genç kızlar hem fenni hem de bir evi çekip çevirebilecek bilgi ve donanımla kendilerini yetiştirebilirlerse, evdeki ufak tefek işleri kendileri yaparak, gelecekteki eşlerine ekonomik olarak yardımcı olabileceklerdir. Daha da önemlisi Emine Semiye kadınların eğer yeteneklerini geliştiren bir eğitimden geçerlerse, kendi geçimlerini kendileri sağlayarak fakirlikten de kurtulabileceklerini de şu sözlerle ifade etmiştir:

“.....Selânik'teki benât-ı İslâmiye'nin meziyeti bundan ibaret kalmayıp, kendi cihâzlarını [çeyizlerini] işlemekle de sa'y ve gayretlerini göstermektedirler. Ne kadar zengin olursa olsun cihâzı[çeyizi] başkasına işletirilmiş bir kız umum nazarında tenbel sayılır. On beş on altı yaşına kadar hanım kızlar ilim ve marifetle beraber kadınlık da öğrenerek hayat-ı bakirânelerini geçirirler, hata denilecek bir şey varsa o da burada kızların tez gelin edilerek o esaslı tahsillerin yarım bırakılmasıdır! Tabi bu hata ebeveyne aittir! Şu kadar ki Selânik benâtının zekâ ve gayretlerinde itâatleri kadar çok olduğundan on dört yaşındaki bir kız öğrendiğini unutmadığı gibi zevcelik vazifesi de biliyor, validelik makamını hakkıyla ihrâz ediyor [kazanıyor]. Bura ahâlisi ekseriya ticaretle meşgul olduklarından genç zevceler lüzumu takdirinde (eğer çocukları müteaddid [türlü türlü] olup birine sütüne tutmaya mecburiyet görünmüş ve bir hizmetçiye de ihtiyaç hissetmiş ise) aşçıyı savarak matbahlarına kendileri nezâret etmekle bu yüzden olsun zevcelerinin masrafını taklile sa'y ediyorlar! İçlerinden daha fakir olanlar el işi dikiş gibi şeylerle çalışıp çabalıyarak kazandıklarını idare-i beytiyelerine [ev idarelerine] sarf etmekle erkeklerine muavenet eyliyorlar. Bunlar az meziyet midir?.....”⁴²⁸

Kadın aydınlar, bir taraftan Osmanlı toplumundaki eski (geleneksel) anlayışa göre tanımlanmış “kadınlık algısını” eleştirirken diğer taraftan “modern kadın tasavvurunun” da mahiyetini ortaya koymuşlardır. Kadın aydınlara göre kadına olan geleneksel bakış açısı, kadını sadece bir süs bebeği gibi gören ve kadını dış güzellikten ibaret sayan bir anlayışı yansıtmaktadır. Bu anlayış kadınları “moda ve kıyafet” bağımlısı haline getirmiştir. Kadın aydınlar kadınların sadece ev yaşamı (özel alan) içinde olmaları gerektiği düşüncesinin Osmanlı kadınlarının kendilerini işe yaramaz, değersiz hissetmelerine sebep olduğunu ifade etmişlerdir. Kadın aydınlara göre bu durumun ortadan kalkabilmesi için kadını sadece, aşk romanları, moda, güzellik gibi yüzeysel konular temelinde tasavvur eden “kadınlık algısı”nın değişmesi gerektiğini vurgulamış ve bu algıyı kıyasıya eleştirmişlerdir.

⁴²⁸ Emine Semiye, “Selanik Terakki Mektebi”, *Hanımlara Mahsus Gazete*, 23 Temmuz 1314/4 Ağustos 1898, s.1.

İncelenen makaleler boyunca genç Türk kadınının en fazla eleştirildiği durumlardan biri "boya ve süs düşkünlüğü" ya da "fazla süs ve tuvalet bağımlılığı" şeklinde ifade edilen kadınların sadece dış güzellikleri uğruna vatan sefil ve yokluk içindeyken bu yolda sarf ettikleri masraf olmuştur. Hatta "fazla süs ve tuvalet bağımlılığı" kadın aydınlar tarafından kadınlarda "cehalet ve zekâ noksanlığına delil" olarak gösterilmiştir. Örneğin Şükûfe Nihal, kadınların "süs ve boyadan" ziyade başka meziyetlere sahip olmaları gerektiğini, boya küpüne dönen mektepli bir genç kız üzerinden şu şekilde ifade etmiştir:

"Mektebe giden bir genç hanımın yüzündeki pudralar, dudağındaki boyalar, gözlerinde sürmeler, kendisini ciddi bir gaye takip eden bir hanıma benzemekten katiyen uzaklaştırdığı gibi- hakikatte doğru olmasa bile kendisinden beklenen bütün ümitleri ihlâl eder. Çünkü fazla süs, fazla tuvalet iptilâsı her halde biraz eser-i cehalet ve noksan-ı zekâdır [zekâ noksanıdır]. Mütefekkir, ciddi bir genç kız bunlardan büyük bir zevk alamaz. Kendisine kıymet vermek, daha muhterem, daha güzel tanınmak istiyorsa çıksın asumân-ı faziletin [faziletin kubbesi] serir [taht] lâhutisine kadar...Orada kazanılan hürmet ebedidir, lâ-yetenâhi [sonsuzdur]. Yoksa, benliğimize ait olmayan maddelerden istiâne edeceğimiz [fayda umacağımız, bekleyeceğimiz] güzellikler bize ne kadar kıymet verir ki.. Ben ciddi, âlim, mütefekkir, muhakemeli bir kadın önünde daima hürmetle eğilirim. Fakat mücevherler içinde ipekler içinde, boyalar içinde müzeyyen [süslü, ziynetli] bir kadın yukarıda saydığım hasâilden [hasletler, özellikler] mahrum olduktan sonra, güzelde olsa, dünyanın en muhteşem tahtını de işgâl etse ben de ufacık bir lerce-i takdir bile tevliid edemez [doğurmaz]. Hususiyle mektep sıralarında bu mugayir-i vakar âdet pek çirkindir. Böyle hanımların adeti çok mecdûd [bol] olmakla beraber yine mensup oldukları mektep için mahal-i şereftir [aykırıdır]."⁴²⁹

Osmanlı kadın aydınlarının zihnindeki "modern kadın tasavvuru" biyolojik cinsiyeti öne çıkartacak biçimde masraflı bir süslenme çabası içinde olan bir kadından daha ziyade ciddi şeyler üzerine düşünen, vatansever, idealist ve mütefekkir bir Türk kadını modeli üzerinde yükselmiştir. Vatansever, idealist ve mütefekkir Türk kadını üzerinde Halide Edip kadar duran bir başka kadın aydın Şükûfe Nihal olmuştur. Nihal'in makalelerinde bahsi geçen "yeni (hakiki) Türk kadını" olarak bahsedilen yeniçağın ihtiyacına uygun olarak kendini yetiştiren "modern kadın"dır. Bu "modern kadın"ın en önemli niteliği ise vatansever oluşudur. Nihal'e göre Türk kadını, vatan topraklarına düşman dayanmışken

⁴²⁹ Şükûfe Nihal; "İçtimaiyat: Mekteplerde Kıyafet", *Türk Kadını*, 15 Ağustos 1334 [17 Ekim 1918], s.98.

süsünün, sürmesinin, aşkının peşinde olmayacaktır. Şükûfe Nihal Osmanlı toplumunun geride kalışını kadını sadece bir süs bebeği gibi göz zevkine hitap eden, erkeği eğlendiren ve gönlünü hoş tutan bir nesne olarak gören “geleneksel kadınlık algısı”nın kabulüne bağlamıştır. Oysa Nihal’e göre modern kadın "mütefekkir" yani düşünen, okuyan, bilgili başka bir deyişle fiziksel görünüşüyle beğeni toplayan değil; zihniyle ve ilmiyle erkeğinin beğeni ve takdirini kazanan kadındır. Nihal’e göre, hakiki Türk kadınının önceliği kendi yüzeysel maddi ihtiyaçlarının giderilmesi değildir. Nihal, vatanın içinde bulunduğu durum nedeniyle şimdinin mütefekkir kadının “aşk ve moda” gibi yüzeysel şeyler peşinde olmayacağını şu sözlerle ifade etmiştir:

“....Hepimiz biliyoruz bu milletin en büyük günahı kadınlarını asırlarca bir süs ve oyuncak telakki etmiş olmasıdır. Bu millet kadınlarını adam etmiş olsaydı, bugünkü felaket şüphe yok ki yüzde doksan hafif olacaktı. Zararın neresinden dönülse kârmış! Bari biz de öyle yapsak, hiç olmazsa istikbâli berbâd etmiş olmayız. Şair beyleri temin ederim, terennümlerinden artık hiçbir akli başında genç kız, hiçbir mütefekkir genç kadın müteşekkik değil! Bugünün fazilet-perver [fazilet sahibi], milliyetperver, vatanperver kadını kendilerinden, sürmesinin, saçının kollarının meth ü tavsifini [nitelemesini] değil, vazifesinin faziletinin, zekâ ve irfanının temdih[çok övme] ve takdirini bekliyor. Kulağımıza her dakika bir feryâd-ı fecâatin [acıklı] ihtizâzı [titremesi] akis eden bu şeâmet [uğursuz] günlerde gençlerin ameli sürme ile düzgün, kadın ile aşkına mı bağlı olacak? Düşman vatan kapılarında ısıklık çalarken, gençler kadın terennüm etmez! Bugünün hakiki kadını o terennümlere nefretle kulağını kapar....”⁴³⁰

İncelenen kadın makalelerinde, “modern kadın”ın bir yandan eğitim alması beklenirken diğer taraftan da geleneksel kimliğinden gelen “merhamet, hürmetkâr olma, iffet sahibi olmak, vakarlılık” gibi özelliklerini de koruması gerektiği belirtilmiştir. İncelenen kadın yazarların içinde bu konular üzerinde en çok duran Fatma Aliye, Şükûfe Nihal ve Emine Semiye olmuştur. Fatma Aliye’nin “iffet, namus ve hürmetkârlık konularına, “aile içinde kadın” başlığında, üzerinde durulacağı için bu kısımda ayrıca bahsedilmemiştir. Kadın aydınlara göre bir kadında bulunması gereken temel niteliklerin başında "vakar" bulunmaktadır. “Kadınlarda vakar” konusunun, Emine Semiye’nin yazılarında geniş bir şekilde yer tuttuğu görülmüştür. Emine Semiye vakarsız kişiyi “bakımsız bir haneye” benzeterek, vakarı olmayan bir kişinin toplumda kendisini küçük düşürmüş, itibarını yitirmiş olduğundan bahsetmiştir. Semiye’ye göre, vakar, çocukluk yaşlarından itibaren verilecek terbiyeye bağlı olarak gelişecektir. Semiye’ye göre “vakar”, bir kişinin

⁴³⁰ Şükûfe Nihal, “İçtimaiyat: Bizde Kadın Telakkisi”, *Türk Kadını*, 17 Teşrin-i Evvel 1334 [1 Ağustos 1918], s.162.

toplumda değer görmesini sağlayan en önemli özelliklerden biri olarak işlenmiştir. Emine Semiye, kişinin diğer üstün özelliklere ve beğenilen davranışlara sahip olsa bile bu özelliği olmadan toplumda kabul görmeyeceğinden şu sözlerle bahsetmiştir:

”..... Vakarsız bir insan sahipsiz bir haneye benzer. Öyle ya, bir hane ne kadar zarif ve mükemmel bir surette bina edilmiş olursa olsun, içinde hiç kimse olmayınca her tarafı toz toprak olup en dil-nişin [gönlüde yer tutan] odalarını bile örümcekler istilâ eder. Sahibi içinde bulunursa, tabi iktidarı dairesinde onu tanzim ve tezyin ederek [süsleyerek] güzel bir hâlde koyar. İşte vakarsızlar da görece insan iseler de evsâf-ı memdûhasadan [övülen, beğenilen vasıflarından] biri olmadıklarından değersiz olurlar. Vakarını tanımayan bir insan, ar ve hicâptan dahi arı bulunup enzâr-ı âmâde-i hareket [bakmaya hazır] na-becâsıyla [yersiz, uygunsuzdur] kendini küçük düşürür. O halde, hukuk-u insaniyeye riayet göstermemiş ad olunacağından bütün aleme aleyhinde söz söylemeye salâhiyet [yetki] vermiş bulunur. Meselâ âdâb-ı umumiyeye karşı vakarını unutan bir hanım kıza kendinden daha büyüğü vakarını tanıttırmaya mecburdur. Hem de hakkıdır ya. Etfâllik [çocukluk] vakarından ne olacak diyenler bulunursa da bilâkis onlara büyüklerden ziyâde vakar gözettirilmiş cevabı verilir. Çünkü ağırbaşlı bir çocuğun oynamasıyla haşarı bir çocuğun afacanlığı arasında bile dağlar kadar fark vardır. Vâkıâ [her ne kadar] insanın vakarlı ve kâmil bulunması fitrî [yaratılıştan] ise de yüzüstülük eden çocuklar temkinli hareket etmeye alıştırılırsa i'tiyâd [alışkanlık] ile her şeyi tabiât hükmünü alacağından ileride hiç olmazsa zâhiren [görünüşte] münâsebetlilik etmeyerek terbiyesi hakkında söz söylenmez. Bir sahib-i vakar hem büyüklerini tanır, hem de kendini herkese saydırır....”⁴³¹

Kadın aydınlar tarafından ortaya konulan “modern kadın tasavvuru”nun bir diğer önemli özelliği ise “kadının merhametli olması”dır. Örneğin Şükûfe Nihal, Türk kadınını “kurtarıcı bir varlık” olarak tanımladığı "Kadın Ne Yapar?" isimli makalesinde yaralı, aç, soğuk zemin üzerine yığılmış, herkesin kayıtsız bakışlarla izlediği bir askere, bir Türk hanımın merhamet göstererek askeri hastaneye taşıdığını anlatmıştır.⁴³² Emine Semiye ise *Hanımlara Mahsus Gazete*'de yazdığı bir makalede, bir evdeki kız çocuklarla erkek çocukların bile birbirinden farklı olduklarından kız çocukların erkek çocuklara oranla daha yumuşak bir mizaçta olduklarından, yumuşaklığın şefkat ve merhamet hislerini beslediğinden bahsetmiştir. Emine Semiye yine aynı makalede,

⁴³¹ Emine Semiye Hanım, “Validelere Nasihat: Vakâr”, *Hanımlara Mahsus Gazete*, S. 88, 14 Tesrinisani 1312[26Kasım 1896], s. 1.

⁴³² Şükûfe Nihal, “Kadın Ne yapar?,” *Süs*, 7 Temmuz 1339[7 Temmuz 1923], s.4.

kadının merhamet, mürüvvet ve şefkat gibi üstün niteliklere sahip olduğunu vurgulamıştır.⁴³³

İncelenen kadın aydınlar, ülkenin içinde bulunduğu şartlar ve yaşanan çağın ihtiyacı nedeniyle modern bir kadın tasavvuru önermişlerdir. Fakat ortaya konulan modern kadın tasavvurundaki kadının nitelikleri üzerinde, kadın aydınlar farklı şekilde düşünmüşlerdir. Örneğin Fatma Aliye'ye göre kadının en önemli niteliği “ıffet, namus ve dini bütünlük” iken, Emine Semiye'ye göre “vakar”, Şükûfe Nihal'e göreyse “merhamet”tir. Bununla birlikte “modern kadın tasavvuru”nda incelenen kadın aydınların üzerinde birleştikleri husus, modern kadının eğitilmiş olmasıdır. Kadın aydınlar eğitilmiş kadının özelliklerini tanımlarken, kadınların ciddi fikirli olmalarına, dış güzelliklerinden ziyade fikren kendilerini ilim ve fenle donatmalarının önemine dikkat çekmişlerdir. Kadın aydınlardan bu konuyu makalelerinde en çok savunan kişi ise Şükûfe Nihal olmuştur. Bu durum, Nihal'in ilk kadın üniversitesi mezunu olması ve eğitimci kimliğini akla getirmiştir.

3.1.1. Aile İçinde Kadının “Analık Vazifesi”

İncelenen kadın yazılarında aile içindeki “kadın”ın da özelliklerine yer verildiği görülmüştür. Kadın aydınlara göre toplumun ilerleyebilmesi için cemiyetin en küçük birimi olarak görülen “aile”deki bireylerin iyi yetişmeleri gerekmektedir. Aile ise “kadın ve erkek” cinsi olmak üzere iki unsurdan meydana gelmiştir. Dolayısıyla aile içinde erkeklerin vazifeleri kadar kadınların da vazifeleri bulunmaktadır. İncelenen makalelerde aile içindeki kadınlık vazifelerinin “analık vazifesi” ve “zevcelik vazifesi” olmak üzere iki başlıkta toplandığı görülmüştür. Kadın aydınlara göre kadınlardan beklenen en önemli görevlerin başında "analık vazifesi" gelmektedir. Kadın aydınlar, toplumu bulunduğu noktadan ileriye taşıyabilecek "kıymetli nesillerin yetiştiricileri olarak" anneleri görmüşlerdir. Dolayısıyla incelenen yazılar boyunca annelik vazifesinin "vatanseverlik" kavramı etrafında çevrildiği görülmüştür.

Kadın aydınlar içinde yaşanan dönemin geçmişten farklı bir dönem olduğuna sıklıkla vurgu yapmışlardır. Devir artık sanayileşme devridir, toplum yapısı gitgide modernleşmektedir. Bu bakımdan Osmanlı kadın aydını için modern kadın sadece

⁴³³ Emine Semiye, “Şefkat-ı Nisvan”, *Hanımlara Mahsus Gazete*, 30 Nisan 1314[12 Mayıs 1898], s.1.

çalışan kadın değildir, aile içindeki kadının da yeni devre uyum sağlayabilecek nitelikler taşıması beklenmiştir. Modern kadının en önemli niteliklerinden biri daha önce bahsedildiği üzere, onun vatansever bir kimliğe sahip oluşudur. Bu bakımdan kadın aydınlar tarafından vatansever bir kadının aynı zamanda vatansever bir “anne” olacağı da düşünülmüştür. Kadın aydınlara göre vatansever bir anne, toplumun ilerlemesi için modern bir zihniyete sahip bireyler yetiştirmelidir. Bu modern zihniyetin altında, sanayileşen bir toplumda ticarete atılan, çalışarak hem kendi ekonomik durumunun hem de ülkesinin durumunu daha iyi bir konuma taşıyacak, idealist ve vatansever bir neslin yetişmesi düşüncesi yatmıştır. Ulviye Mevlan, yeni nesiller yetiştirecek olan annelerin, bugünün çocuklarını çağın ihtiyacına göre yetiştirmeleri gerektiğine şu sözlerle değinmiştir:

“...İşte bize bugünün kadınlığı: Çocuklarımıza artık “paşalık”ninnilerini söyleyemiyoruz. Nesl-i sâbıkın [gelmiş geçmiş neslin] ihtiyarlamış ananelerine bedel bugünkü valideler evlatlarına icabet ve ihtiyacat-ı asra göre sanayi tesisi, ticaret tesisi söyleyerek evlatlarımızı başka bir zihniyet ile büyötmekteyiz. Bu gayemizi esaslandırmak için memuriyet hayatından ziyâde ticaret hayatını, sanayi hayatını, işçilik hayatını ihyaya ve ona göre kendimizi ihzâra [hazırlanmaya] çalışmaktayız.”⁴³⁴

Kadın aydınlar, çocuk yetiştirme ve büyötmeye konusunda farklı görüşlere sahip olsalar da annelik vazifesini diğer kadınlık vazifelerinin üstünde tutmaları bakımından ortak bir tutum sergilemişlerdir. Osmanlı toplumu bir taraftan savaşlar diğer taraftan ekonomideki sıkıntılar nedeniyle zor bir dönemden geçmekteyken kadın aydınlar, yeni bir nesle özlem duymuşlardır. Kadın aydınlar Türk kadınlarının en önemli görevinin maddi ve manevi olarak ülkeyi kalkındırabilecek evlatlar yetiştirecek olan “annelik” olduğu üzerinde hemfikir olmuşlardır. Ulviye Mevlan gibi Nezihe Muhittin de, Türk kadınının “annelik vazifesi”nin önemine şu sözlerle değinmiştir:

“.....Aziz kardeşlerim! Bugün ve yarın memleketimizin bizlerden istediği mühim ve asil bir vazife var; o da bu sevgili yurda manen ve madden kıymetli evlatlar yetiştirmektir. Sakın başmakaleyi okuduktan sonra beni, annelikle alâkasını kesmiş, müfrit bir kadın telakki etmeyiniz. Benim en esaslı kanaatim ve kadınlık hakkındaki temennim; onları bu memleketin ihtiyaçlarına cevap verecek, iyi birer valide olmasındadır. Esasen asli ve asıl vazifeler ifa edilmeden diğerleri bir nümâyiş. Ve tezahürden ibaret kalır; bu fikri her fırsatta tekrardan hali [geri] kalmadım. Analık hissi bi'lâ-istisna her kadında meknuz [gizli] bir sıfat-i mümeyyizedir

⁴³⁴ Ulviye Mevlan, “Düşünüyorum”, *Kadınlar Dünyası*, 25 Mayıs 1918, s.2.

[ayırt edici niteliktir]. Kadının gayr-i endiş olmasının âmil-i yegânesi de onda, cibilli [yaratmasının] ve fitri olan [doğuştan gelen] bu yüksek histir. Analık hissi muhitlerinin icabı olarak hemen hemen erkekleşmiş olan en katı süfretlerde bile esaslarını kaybetmemiştir. Ben nice ecnebi kadınlar tanıyorum ki gayeleri uğrunda saçlarının ağartıp, vücutlarını kuruttukları halde bir çocuk karşısında hayran ve mütehassir [özlem duyan] derin bir şefkatle mütehassir olmaktadır [duygulanmaktadır].....”⁴³⁵

Osmanlı kadın aydınlarının yazıları incelendiğinde “analık vazifesi” konusunda “âdâp, terbiye ve gelecek nesli yetiştirme” gibi hususlarda Osmanlı terbiyesiyle gelecek nesillerin yetişmesi istenmiştir. Yani kadın aydınlar, annelik hissini bütün kadınlarda ortak bir unsur olarak kabul etmelerine rağmen “annelik vazifesi”yle ilgili sorunların ele alınmasında yerli bir programın izlenmesini istemişlerdir. Örneğin Emine Semiye’nin Âdâb-ı Umumiye makalesinde olduğu gibi kadın aydınlar, Batılı ülkelerdeki çocukların yetiştirilmesi ve eğitime ilişkin usullerin, ahlâk ve âdaba büyük önem veren İslâm dinine sahip olan Osmanlı toplumu için uygulanmasının gereksiz olduğu savunulmuştur.⁴³⁶ Emine Semiye yine aynı makalede çocukların terbiyesinde hem topluma hem de aile içinde kadına görevler düştüğü, çocuğun kötü davranışlarını hoş gören bir eğitimin toplum için de zararlı olabileceğini şu sözlerle dile getirmiştir:

“...Bundan başka bazı ailelerde küçük çocukların bazı müstekreh [tiksinen, iğrenen, nefret eden] elfâzı [kelimeler, sözler] öğrenmeleri nazar-ı bi-kaydı [kayıtsız, aldırılmaz] ile görülür ve zahirde hiddet olursa bile müsemmâ eseri olarak çocuğun söylediği kaba söze bazen tebessüm edilir. Zavallı yavrucağın daha küçücük yaşta âdâb-ı umumiye mugayir bir hareketine meydan verilmiş olur. Terbiyede noksan yalnız bu çocuğun şahsına münhasır kalsa mazeret mahdûd olur. Fakat bu çocuk hayır ve şerri fark etmediği için öğrendiği ve şiddetle söylemekten men’ edilmediği sözü kalabalık yerlerde sâir çocuklar arasında tekrardan çekinmez. Böylece fenâ bir sözü ta’mîme [umumileştirmeye] vasıta olur. Herkes çocuğu değil ebebeyni takbîh ederse[çirkin görse, kabahatli bulsa] detakbîhât [ayıplamalar, çirkin görmeler] bi’t-tabi [tabiyatıyla] fikren olur. Fiilen olamaz. İşte bizim için dikkat olunacak bir noktada budur. Ebebeynin zerre kadar taksîri [kabahatı] olmadan bir çocuk bir kız sokakta adi bir adamdan kötü bir söz işitiyor bunu da bi’t-tesadûf hatırında saklıyor. Adâb ve terbiyesine velevki cüz’i [kısmi] bir mazarrat veriyor. Bunun da çaresi umumun mecmûanas [toplu] olan yerlerde tavrında ve lisânında âdâb ve terbiyeye riâyeti mecburi bilmesiyle bulunabilir...Velhâsıl âdâb-ı umumiye her tarafta mukaddestir. Buna riayet bir vazife-i necibedir [asil bir vazifedir].

⁴³⁵ Nezihe Muhittin, Analık vazifesi, *Kadın Yolu*, s. 1 (16 Temmuz 1341 [1925]), 7-8. [Nezihe Muhiddin. Bütün Eserleri 4. Mor Kitaplık Kadın Tarihi ve Eserleri. Kitapyayinevi. 2006. s.221-223].

⁴³⁶ Emine Semiye, “Âdâb-ı Umumiye?”, *Hanımlara Mahsus Gazete*, 3 Temmuz 1312 [15 Temmuz 1896], s.1.

Sokaklarda yalnız erkeklerin değil kadınların ve kızların çocukların da hakk-ı mürûr ve u üburu vardır. Buna göre sokakta kadınların ve kızların görüp işitebileceği yerde âdâb-ı umumiyyeye dikkat herkes için bir borçtur.”⁴³⁷

Bununla birlikte incelenen kadın makaleleri içinde Nezihe Muhittin’in makalesinde, genç nesillerin yetiştirilmesi hususunda annelerin çocuklarının karakter gelişimi kadar bedensel gelişimlerine de özen göstermeleri konusundaki tavsiyeleri dikkat çekmiştir. Muhittin, çocuğun fiziksel olarak iyi gelişip büyümesini, bazı mizaç özelliklerinin kazanılabilmesiyle doğru orantılı olarak ele almıştır. Nezihe Muhittin “Analık Vazifesi” isimli makalesinde vücudun fonksiyonlarıyla, kişiliğe ait bir takım iyi özellikleri karşılaştırılarak ilişkilendirilmiştir. Muhittin’e göre beyni tam olarak gelişmemiş bir çocuğun zekâsının da gelişmeyeceği yine aynı şekilde vücudu serpilip büyümemiş bir çocuk irade ve azim sahibi olamayacaktır. Muhittin annelik vazifesini yerine getirirken kadınların çocuğun ahlâken terbiyesi kadar, iyi beslenmesine, fiziksel gelişiminin yakından takip edilmesine de dikkat etmeleri gerektiğini vurgulamıştır. Muhittin annelere, çocuklarını büyütürken beden sağlığının önemine şu sözlerle dikkat etmelerini tavsiye etmiştir:

“.....Bir kadının en asil, en gıpta-âver [imrendirici] saadet ve mazhariyeti sevimli, sıhhatli bir çocuğa mâlikiyetle tecelli eder, sıhhatli ve gürbüz bir yavru –tâli’ denilen efsâneyle nazarı itibara almazsak- ekseriyetle mesut ve nurlu bir istikbal vaat eder. Çünkü vücudunun teşekkulati metin, maddi kuvvâsı [kuvveti] yerinde bir insan herhalde manevi terbiyeleri hazım [benimseme] ve temsile [özümsemeye] müstait [yatkın] bir uzviyet demektir. Maddi ve manevi kuvvetler daima mütevazindir [oranlıdır]. Bu vecizeyi en âlim tabiplerden işittiğimiz cihetle kemâl-i cür’etle tekrar ediyorum: Cismen metin olanlar ahlâken de metindirler. Hakikaten öyle değil midir?.. Çarpık vücutlu bir kimse muvâzene sahibi olamaz, yumru kafadan zekâ ve deha beklenmez. Cılız bazularda azim ve irade aranmaz. Mariz [hasta], zayıf veyahut vilâdi [doğum] veya tufûliyet [çocukluk] zamanında ârızavi malul olanlarda, hilmiyet [yumuşaklık] sükunet, adalet gibi seciyeler temerküz ve tenemmüv edemez [gelişemez]. Böyle zayıf ve mariz olanların ahlâk ve terbiyeleri hiç şüphesiz marazi ve zahiridir [görünüştendir]. Cibilliyetsizlerden ise memleket ve vatan istifade edemez.....”⁴³⁸

Buraya kadar anlatılanlar özetlenecek olur ise kadın aydınların yazdıkları makaleler aracılığıyla kadınlık görevleri içinde “annelik görevine” de yer verdikleri görülmüştür.

⁴³⁷Emine Semiye, “Âdab-ı Umumiye?”, *Hanımlara Mahsus Gazete*, 3 Temmuz 1312 [15 Temmuz 1896], s.1.

⁴³⁸ Nezihe Muhittin, Analık vazifesi, *Kadın Yolu*, s. 1 (16 Temmuz 1341 [1925]), 7-8. [Nezihe Muhiddin. Bütün Eserleri 4. Mor Kitaplık Kadın Tarihi ve Eserleri. Kitapyayınevi. 2006.s.221-223].

Osmanlı kadın aydını “annelik vazifesine”, yeni nesilleri yetiştirmesi bakımından özel bir önem atfetmişlerdir. Modernleşen bir toplumda, Osmanlı toplumunu diğer milletlerin seviyesini çıkaracak olan bireylerin yetiştirilmesi görevi kadınlara verilmiştir. Bu bakımdan annelerin artık geçmişin söylemleriyle değil devrin ihtiyacına uygun söylemlerle çocuklarını yetiştirmeleri beklenmiştir. Kadın aydınlar annelere, çocukların manevi ve ruhen eğitiminde, “vakar”, “edep”, “ahlâk” gibi toplumun kültürel değerlerinden beslenen özelliklere sahip fakat çağın ihtiyacına uyum gösterebilecek nitelikte çocuklar yetişmesine yönelik bir yol izlemelerini öğütlemişlerdir. Bununla birlikte Cumhuriyet’in “sağlam kafa, sağlam vücutta bulunur” söyleminin çocukların eğitimiyle ilgili düşüncelere de yansımış olduğunu söylemek mümkündür. Böylece hem madden hem de manen sağlam yetişmiş bir nesilden oluşan bir toplum yapısının ülkeyi refaha taşıyacağı düşünülmüştür.

3.1.2. Aile İçinde Kadının “Zevcelik Vazifesi”

Osmanlı kadın aydınlarının yazılarında modern kadın tasavvurunun aile içindeki bir diğer kadınlık rolü olarak da “zevcelik” zikredilmiştir. Kadın aydınlara göre zevce olarak kadında bulunması gereken birtakım özellikler bulunmalıdır. Kadın aydınlara göre, “zevce” her şeyden önce erkeğine iyi bir eş ve yoldaş olabilmeli, hayat güçlükleri karşısında eşine yardım edebilmelidir. Ayrıca, kadın aydınlar sadece çalışan ve eğitilmiş kadınların değil, aynı zamanda ev kadınlarının da belli bir eğitim sahibi olmasını gerekli görmüşlerdir. Özellikle eşlerin eğitim ve kültür bakımından birbirine denk olması gerektiği incelenen makalelerde sıklıkla işlenen bir konu olmuştur. Kadın aydınlar “kalın kafalı”, “cahil” ve “farklı bir lisân” konuşan bir kadınla bir eğitilmiş erkeğin birbirine arkadaşlık edemeyeceğini bu nedenle eşlerin birbirine denk olması gerektiğine dikkat çekmişlerdir. Ayrıca, mutlu bir aile düzeninin kadının eşit koşullarda varlıklarının kabul gördüğü bir ortamın sağlanması ile mümkün olacağı ifade edilmiştir.

İncelenen makalelere bakıldığında, Osmanlı toplumundaki gerileyişin nedenlerinden biri olarak da, sağlıklı bir aile yapısına sahip olamama gösterilmiştir. Aileyi toplumun en küçük birimi olarak tanımlayan kadın yazarlar, sağlam, dirayetli, vatana ve millete hayırlı evlatlar yetiştirilmesi için sağlıklı bir aile yapısını gerekli görmüşlerdir. Osmanlı toplumunda aileyi meydana getirecek kadın ve erkek unsuruna baktıklarında kadın aydınlar, çiftlerin eğitim, zekâ ve ruhen birbirine denk olmadığını görmüşlerdir. Bu

nedenle kadın yazılarında, zekâ ve ruhen birbirine denk olmayan çiftlerin kurdukları ailelerde sağlıklı bireylerin yetişemeyeceği sıklıkla vurgulanmıştır. Bu yazılardan biri de Şükûfe Nihal'e aittir. Nihal, genç kızların yaşadıkları mutsuzlukların sebebini sağlıklı bir ailede yetişmeme olarak tanımlamış ve ailedeki sorunun kökenini birbirine denk olmayan çiftler olduğunu şu sözlerle ifade etmiştir:

“....Evde, evlerimizde vecd yok, hayat yok herkes yalnız...baba, anne, çocuklar, bunlar hep münferid şahsiyetler....hiç bir zaman hâr [ateşli] bir samimiyetle bir gaye, bir fikir, bir emel etrafında toplamamışlardır. Ekseri babalar suratsız anneler sinirlidir. Bazen otuz kırk senelik bir hayat-ı iştirak bile onları katıyyen birleştirememiş, bilâkis seneler geçtikçe birbirlerine daha ağır bir yük olmağa başlamışlardır. Sükût içinde, neşesiz geçen bir akşam yemekten sonra herkes düşüncelerine hailsiz [engel olmamak için] bir cereyan vermek için odasının hava-i sükûnuna atılmağa müheyyadır [amadedir]. Peder, valide senelerden beri devam eden neşesizlik içinde karşı karşıya birer kanepede uyuklarlar. Nerede o uzun senelerin onları birbirine daha ziyâde bağlaması lazım gelen vecd-i hatıratı ile her gece takdis olunacak samimi saadet? Hayatta düşünülecek, beraber düşünmekle lezzet alınacak, mesut olunacak neler var?.... O elim o müzik [sıkıştıran, usandıran] sükût ne için? Heyhat! Zeki, cevval, malumatlı, heyecanlı bir erkekle iki kere iki dört hesabında şaşırın saf kadıncağızın, ince hassas idraklı bir kadınla bir zıddiyet-i mükemmele ile karşılaşan bir erkeğin iştirâkinden artık saadet beklemek hamâkat [beyinsizlik, aptallık] değil mi? İşte bütün bu zıddiyet-i tabayi [zıt tabiatlar] sükût, neşesizlik içinde genç kız yalnız kalıyor ve odasına çekiliyor. Artık ona ailelerin vereceği intibaate [edinilen intibalar] can sıkıntısı, ye's, elem giryeden [ağlamadan, göz yaşından] başka ne olabilir....”⁴³⁹

Kadınların evlilik hayatı içinde tahsil görmeleri, hayatın, erkeğin, aile mesuliyetlerinin neler olduğunu daha iyi anlayabilmesi, yüksek tahsil görmüş eşlerinin karşısında ezilmemeleri, onlara iyi bir eş olabilmeleri açısından da önemli olarak görülmüştür. Bu makalelerden bir diğeri de Ulviye Mevlan'a aittir. Mevlan, kadının mutluluğunun ailenin mutluluğu anlamına geleceğini şu sözlerle ifade etmiştir:

“...Kadın erkek cem'iyete nâfi birer asr-ı medeni olabilmeleri için icab-ı medeniyet küşade edilen [açılan] mekteplerin ilim ve fen sahalarında kadınlara karşı mahdud [sınırlanmış] bir hudut çizilmiş ve ekser şüabat [şubeler, bölükler, dallar] ulûm ve fûnûn ve tahsilden kadınlar bi'l-intizam mahrum bırakılmıştır. Bu müsâvatsızlık cem'iyet hayatının intizamını ihlale başlıca bir sebep teşkil ediyor. Erkek kadın ihtisasat-ı ruhiye [duygulanma] ve vicdaniye de aldığı terbiye ve tahsil neticesi birbirine zıd olursa [hürmete lâyık kimse] ittihâd ve ülfeti [alışkanlığı] müşkil olur. Biri ilim ve fen ile mücehhez [donanmış] diğeri kara bir cehalet

⁴³⁹ Şükûfe Nihal, “Hatıra Defterleri”, *Türk Kadını*, 26 Eylül 1334[9 Ekim 1908], s.149.

içinde pûyân [geçip giden] iki vücudun anlaşabilmesi zan ederim ki pek müşküldür. Böyle bir tezat cem'iyet hayatının intizamına halel [bozukluk] verir. İntizamsızlık ise felaketler, facialar tevlid eder [meydana gelir] ve cem'iyete mazarrat verir...⁴⁴⁰

Kadın aydınlara göre, mutsuz ailelerin en önemli müsebbibi, erkeğine eş, yoldaş, çocuklarına iyi mürebbiye olarak yetişmesi gereken genç kadınların vukufsuz ve cahil bırakılmış olmalarıdır. Mevlan zevcelik görevini yerine getiren kadınların ev dışında çalışarak eşlerine maddi yönden de destek olabileceklerini söylemiştir. İncelenen dönemde kadınların eğitim alıp almaması konusu bile tartışılırken kadınların dışarıda çalışarak evlerine hizmetçi tutabileceklerinin iddia edilmesi cesurca bir söylemdir. Mevlan bu konuyla ilgili görüşlerini şu sözlerle ifade etmiştir:

“.....Kadın hayat-ı mesaide hür olunca erkeğin dahi gayreti artar. Şimdiki tembel eller gayet çalışkan olur. Kadınları hayat-ı iktisadiden, hayat-ı ictimâîyeden, hayat-ı mu'aşeretden ve hatta hayat-ı siyasiden hariç yaşamak da devam edilirse ne kazanılacak. Hayat-ı umuminin şubatından [şubelerinden] bi haber olan validelerin yetiştirip evlatları hayat dağdağına atacakları evlattan ne beklenir. Bu yolda yetiştirilen evlatların şüphe edilmesin, daima gözleri kör, fikirleri boş olur. Kadın yalnız beşeriyet validesi değildir, medeniyetin de anası ve temelidir. İlk terbiyeyi çocuğa kadın verir. Bu terbiyeyi ilim üzerine bina etmek, yani insan binasının temelini ilim üzerine kurmak daha nâfi olmaz mı? Şimdi sorarız. Cem'iyet hayatından cem'iyetin hayat-ı mesaisinde hariç olarak evde âtıl, ve yalnız müstehlik olarak [tüketici] bırakılan validelerden evlatlarımızın muhtacı olduğu medeni terbiye beklenebilir mi?.....⁴⁴¹

Özetle, kadın yazarlara göre zevce olacak kadında bulunması gereken en temel nitelik iyi eğitim almasıdır. Kadın yazarlar, eğitim yönünden birbirine denk eşler arasında saygı ve sevginin oluşabileceğini düşünmüşlerdir. Kadın aydınlar arasında kadının zevcelik ödevine en çok değinen kadın yazar Fatma Aliye olmuştur. Fatma Aliye'ye göre “zevce” ev içi işlerin düzenlenmesinden ailenin idaresinden sorumlu kişi olarak tanımlanmıştır. Evliliği iki taraflı bir sözleşmeye benzeten Fatma Aliye evlilik kurumunu insanların huzur ve suhulet içinde yaşamaları için attıkları bir adım olması bakımından bu adımı aynı zamanda "vahşetten medeniyete" atılan bir adım olarak gördüğünü şu sözlerle dile getirmiştir:

⁴⁴⁰ Ulviye Mevlan, “Düşünüyorum”, *Kadınlar Dünyası*, 4 Mayıs 1918, s.2.

⁴⁴¹ Ulviye Mevlan, “Düşünüyorum”, *Kadınlar Dünyası*, 20 Nisan 1918, s.2.

“Bir zevce nedir? Ekseriyetle kızların hayallerinde bunun neden ibaret olacağını evvelki makede serd eylediğimiz [söylediğimiz] mukaddimat-ı efhâm’a [ön sözleri anlamaya] kâfidir. Fakat burada maksad-ı umumiyet üzeredir ki, bu vech ile bu söz şimdiye kadar pek müteâdid [pek çok] ve mütenevvi’ [çeşitli] suretlerde beyân eylemiştir [söyleme, bildirme]. Çünkü bu bapta sözler hep söyleyenlerin kendi fikirleri üzere söylenmiştir. Bazıları zevce denilen şeyin hane levâzımında [gerekli olan] bulunan yahut haneyi idare edecek olan bir şey olduğunu bazıları da zevce zevcin canı cananı arkadaşı, yoldaşı bulunduğunu söylemişler. Bunun için ciltler doldurulacak kadar sözler irâd olunduktan [söylendikten] sonra nihayet bugünkü âlem-i medeniyet ve müterakkide [medeniyetlerin ilerlemesi] zevce denilen şeyi ebnâ’-yı beşerin [beşerin oğullarının] muntazaman teselsülü [arka arkaya gelişi] ve cem’iyyat-ı medeniyetinin esas olan familya teşkili ve muâşeret-i beşeriye [insanlığın görgüsü] ve muâşeret-i medeniye [medeniyetin ömrü] lüzûmu olan muavenet [yardım] ve müşâreket-i mesaili [ortak meseleleri] için lazım gelen iki taraflı bir kontratonun bir cihet müteahhididir [imza koyandır]. İnsan denilen şey, erkek dışı denilen iki “seks” den [cinsiyetten] tereküb eden [meydana gelmiş] bir nüve değil midir? İşte o insanların vahşetten medeniyete girmelerinde olan bir terakki semeresi [neticesi] de izdivaçtır. Mütemeddin [medeni olma, şehirleşme] ve müterakkî insanların rahat ve suhûlet için muntazam arabalara koşacakları bârgîrî [yük tutan, yük kaldıran] yek-diğerine uygun ve mümtezc [uyuşan] olarak intihâbları gibi bâr-ı hayatının [hayat sıkıntısının] ve bed-cihatı [kötü yönlerini] sürüklemek için insanların birer çift ve eş olarak hareketleridir gibi sözler ile bahislere netice verilmiştir...”⁴⁴²

Fatma Aliye’nin makalelerine bakıldığında İslâmcılık ideolojisinin etkileri görülür. İslâm’da yenilik, tecdid, ıslah, ihya gibi isimlerle anılan düşünce akımına göre, Hz. Peygamber ve Dört Halife devri (asr-ı saadet) gerçek İslâm dininin yaşandığı bir dönemdir. Fakat zamanla tarihi tecrübe içinde İslâm itikadı, siyasi, ahlâki durumlar vechiyle zayıflamış; üstü örtülmüş ve daha önemlisi İslâm dininin yerini gelenekler, Batıl inançlar ve hurafeler almıştır. Bugün karşılaşılan mağlubiyetlerin sebebi İslâm dini değil, İslâm’ın sonradan aldığı şekildir. Bu durum "İslâm ters giyilmiş bir kürktür" ifadesiyle anlatılmaya çalışılmıştır.⁴⁴³ Benzer bir şekilde Fatma Aliye’nin makaleleri incelendiğinde gerçek İslâm dininin yaşandığı döneme bir özlem olduğu görülmüştür. Aliye, İslâm dininin kadına verdiği değer açısından Batı medeniyeti karşısındaki üstünlüğünü özellikle Hz. Peygamber ve Dört Halife Dönemi’nden örneklerle kanıtlamaya çalışmıştır. Fatma Aliye, zevceliğin ne olduğu konusunda da Hz. Ömer’in bu konudaki görüşlerine şöyle başvurmuştur:

⁴⁴² Fatma Aliye, “Zevce”, *Hanımlara Mahsus Gazete*, 29 Teşrin-i Evvel 1314[10 Kasım 1898], s.3.

⁴⁴³ İsmail Kara, *Din ile Modernleşme Arasında Çağdaş Türk Düşüncesinin Meseleleri*, Dergah Yayınları, İstanbul 2003, s.199.

“....Hz. Ömer Radiallah’u anh” zevce üç kısımdır. Bunun biri hüsn-ü ahlâk sahibi müslim, afif [namuslu], zevcine emr-i maişette [yaşamada] ve umur-u tedbirde [tedbir işlerinde] yardım ve muâvenette bulunan zaten ve halen saliha [dindar] olan kadınlardır. İkinci kısımda, ancak çocuk doğurup besleyen kadınlardır ki bunlar hasail-i memduha ve fazaîl-i aliyece birinci kısım olan kadınlara denmek olmasa da yine kârin [yakın] kabil olan kadınlardır. Ondaki sonraki, üçüncü kesimde bed-huy olan kadınlardır ki bunlar neûzü-billâh [Allaha sığınırım] boğaza takılan bukağı [kaçmaması için hayvanlara takılan zincir] gibidirler” buyurmuşlar. İşte zevcenin ne olduğu hakkında söylenilen sözlerin tenevvü’ [çeşit çeşit olma] ve tehâlûfû [birbirine zıd olma, uymama] ve bunlardan bir netice çıkarılamaması yalnız bu bâtta irâd-ı makal edenlerin [söz söyleyenlerin] mütenevvi’ fikirlerinden olmayıp zevce denilen şeyin dahi mütenevvi’ [türlü türlü, çeşitli] suretlerde olmasındandır....Cenab-ı Faruk’un sözleri bu hususta şimdiye kadar söylenilen sözlerin şayeste-i ehemmiyet [önemli görülen] olanlarını câmiadır[toplamak]. Birinci kısma ayırdıklarını zevce hüsn-ü ahlâkı ve terbiyesi ile zevcini mesut ve hoşnut eylediğinden zevcinin sebebi saadet ve bahtiyârîsi olabileceği ve iffet ve dindarlığı ile onu müftehir [iftihat eden] ve müsterih kılındığından medarı iftarı dirayet-i malumatı ve zekâveti ile zevcine tayin-i muâşet [birlikte yaşayıp geçinme]ve umur-u tedbirde yardım ve muâvenette bulunması cihetleriyle de zevcinin canı cananı eşi, yoldaşı, arkadaşı olabilen kadındır. “Çocuk doğurup büyüten kadınlar” denilen ikinci kısım kadınlar isevâkîa bir zevcin çocuklarının validesi olurlar. Ve o suretle zevcesi de sayılırlarsa da zevcin eşi, yoldaşı, arkadaşı olabilirler mi? Cenab-ı Faruk’un bunlar “çocuk doğurup büyüten kadınlar” diye tesmiye [isimlendirme] buyurmasında ne büyük hikmet vardır. Zekâveti dirayeti ilmi fazılı olmayan zevce o gibi hasâil [huy] ve fezâil [erdemler] ile muttasıf olan [vasıflanan] bir zevcin nasıl eş, yoldaş, arkadaş olabiliyor? O gibi bir erkeğin yanında cahil ve kalın kafalı bir kadının ne kadar yabancı kalacağı ve âdeta onların lisanları yek diğeri için başka bir halde bulunacağı için bunlar beyinde musâhabit [birbiriyle sohbetle bulunan] kabil olur mu ki arkadaşlık olsun! Eş demek bir çift teşkil eden şeyin diğerine uygun olanı demek değil midir? Bu tenâsüp[uygunluk] ve ahenk bulunmazsa onlardan bir çift teşkil doğru olabiliyor mu ki? Bunlar eş, yoldaş, add olunabilsin? Zevcine emr-i maişette muavenet [geçimde yardımcı olmak] edebilecek kadının elbette faal ve müdebbir [tedbirli] ve a’kıl olması lazım gelir. Yalnız çocuk validesi bulunmak ve çocuk bakmayı bilmek ile yuva olamayacağı aşikârdır. İkinci kısım olan kadınların zevcelerine faydaları olamayıp zararları dahi olmaksızın çocuk doğurup büyütmeleleri cihetiyle karin kul olmaları meselesi zevce denilen şeyin çocuk doğurup bakmaya mahsus bir şey olması fikrinde bulunan kimselere bir cihetle hak verirse de bu tarif zevce denilen şeyin tarifi olmayıp yalnız bir kısma mahsus olan için söylenebilir....”⁴⁴⁴

Fatma Aliye sadece "zevce"nin ne olduğunu tanımlamakla kalmamış aynı zamanda bir aile kuracak genç kızlara da nasıl zevceler olmaları gerektiği hususunda yol göstermiştir. Aliye’ye göre iyi bir zevcede bulunması gereken en temel özellik “ahlâk,

⁴⁴⁴Fatma Aliye, “Zevce”, *Hanımlara Mahsus Gazete*, 29 Teşrin-i Evvel 1314 [10 Kasım 1898], s.3.

namus sahibi ve dindar” bir kadın olması ve zevcine daima yardımcı bulunmasıdır. Fatma Aliye, “ıffet ve namus”un ancak dindar yani salih kadında olduğunu düşündüğü için; içinde Allah korkusu olan kadının erkeğinden önce kendi "ıffet ve namusuna" sahip çıkacağını iddia etmiştir. Aliye, "ıffet ve namus" kavramının topluma ya da başka kişilere ait değil bireyin kendisine ait olduğunu düşünmüştür. Dolayısıyla Fatma Aliye’ye göre kadın kocası, babası ya da aile bağının olduğu herhangi biri için "ıffet ve namusunu" taşımaz, inandığı dinin gereği olarak “ıffet ve namusunu” taşır. İncelenen dönemde Osmanlı toplumunda kadın konusundaki tartışmalara bakıldığında, “ıffet ve namus” konusunun önemli bir yer tuttuğu görülmüştür. “İffet ve namus”un her Türk kadınında bulunması gereken en önemli niteliklerden biri olduğu ifade edilmiştir. Fakat “ıffet ve namus” kavramı sadece kadın cinsinden bahsederken gündeme gelen bir kavram olmuştur. Fatma Aliye bu bakımdan "ıffet ve namus" kavramı konusunda toplumdaki çifte standarda dayalı olan anlayışı eleştirerek, Cenab-ı Hakk’ın “namus” konusunda erkeği de kadından ayırmadığını şu sözlerle ifade etmiştir:

“...Şüc’an-ı Araptan [cesur, yiğit Araplardan] Fetâ” [genç, delikanlı] nam kimse uzun müddet seferde bulunduktan sonra geldiğinde emmi zâdesi olan menkuhasına [nikâhlı eşine] derhal hışımla ıffetine helal getirdi mi? diye sormuş. O da”senden tahvîfîmden [korkumdan] değil cenab-ı haktan korktuğumdan ıffetime helal getirmedi. Senden korkmam! Zira sen de benim gibi bir kulsun! Namus benim namusumdur. Onu muhafazaya benim gibi bir kuldân havf-ı surette [korkmak suretiyle] bırakmak derecesinde bir acze tenezzül etmem” yolunda cevaplarda bulunmuştur. Bir kadının namusu kendi olup muhafazası da kendine ait olması ne kadar aşikâr bir keyfiyettir. Zira bir kadını zevci terk eyleyebileceği vakit bile kadın namusu ile kalıyor! Bâhusus bir kadının vardığı koca sefihe [eğlenceye] çıksa da karısını da kendi fikir ve mesleğine yoldaş etmeye kalkışsa kendi namusunun muhafazası şer’en ve a’klen kadına elzem değil midir? Eğer bu husustaki mesuliyet hep kocaya ait ise o yolda tekâsül [tembellik] bulunan zevce müttehem [kabahatli, suçlu] ad olunmayacak mı? Ne mümkün!.. Cenâb-ı hak bunu ma’füvvütutmamış [ayrı tutmamıştır]...Cezada ve mükâfatta kullarının erkeğini ve kadını istisna etmemiş. Bir kadının kendisi de namusu da zevcinin olması gibi bir surette mesuliyetten azade bulunması fikri maâzallah ne büyük fenalıklara sebep olur. Bâlâda [yukarıda] zikri geçen zevce “fetâ”nın “iş senden korkuya kalsa ben neler yapabilirdim ki senin asla haberin olmaz idi”demesi buna bir misâl olur...”⁴⁴⁵

Benzer bir şekilde Emine Semiye "ıffet ve namus" konusunun hem kadını hem de erkeği kapsadığını ifade etmiştir. Emine Semiye’nin konuyla ilgili makalesinde, "ıffet

⁴⁴⁵Fatma Aliye, “Zevce”, *Hanımlara Mahsus Gazete*, 29 Teşrin-i Evvel 1314[10 Kasım 1898], s.3.

ve namus", "bir insanda bulunması gereken en temel niteliklerden biri" olarak görülmüş, farklı milletlerden tarihte başarı kazanmış ve tarihe yön vermiş önemli kişilerin en önemli özelliğini "iffetli ve namuslu" kimseler olduğunu şu sözlerle dillendirmiştir:

"...Dünyada candan aziz bir şey varsa o da iffet ve namustur. Hangi din ve mezhebe sâlik [bir tarikada girmiş] olursa olsun sahibi vicdan olan bir adem bu noktayı teslimde tereddüd etmez. Tarih kadîmden şimdiye kadar bütün edvâr-ı medeniye [medeni devirler] tedkik olunsun namus ve iffeti muhafaza yolunda fedâ-yı can edenlere pek çok tesadüf olunur ve tarihin en şanlı sahifelerini işgâl eden zatlar arasında namus ve haysiyete mümtâz olanlar [üstün tutulanlar] birinci derecede zikr edilir. Her şahsın namus ve iffeti mukaddes olduğu ve her türlü taaruzdan [dokundurma, taşlama] kanunen berî [uzak tutmak] bulunduğu gibi bir milleti teşkil eden kadın ve erkek bütün efrâdın[tek olanlar, birler] iffet ve âdâb-ı husûsiyenin [özel] ictimâından teşekkül eden [şekilleme, kurulma, meydana geliş] bir iffet-i umumiye ve âdâb-ı umumiye vardır. Bu da tek mil efrâd-ı memleket nazarında mukaddes ve muazzezdir [izzet ve şeref sahibidir]. Tarihte en ziyâde terakki eden ve bütün mil-i müteahhire[arkadan gelen milletler] için şayan-ı imtisâl [icab edeni, gerekeni yapma] ve mucib-i ibret vak'alar meydana koyan milletler iffet ve âdâb-ı umumiye ile temeyyüz edenlerdir [kendini gösteren, benzerlerinden farklı olanlardır]. Ahlâk-ı umumiyenin muhafazası ve âdâp ve terbiyesinin takviyesi [kuvvetlendirilmesi] esbâb-ı terakkinin [terakkinin sebepleri] en birincilerindendir..."⁴⁴⁶

Özetle kadın aydınlar aile kurumunu, sanayileşme ve modernleşme çağında bu devrin ihtiyacına göre bireylerin yetiştirildiği önemli bir kurum olarak görmüşlerdir. Kadın aydınlara göre bu kurumun şekillenmesinde kadının "zevcelik" görevleri önemli bir yer tutmuştur. İncelenen makalelerde zevce olarak kadının evi çekip çevirme ve çocuk büyütmek yanında en önemli görevinin, erkeğine maddi ve manevi olarak destek vermesi olduğu görülmüştür. Modern kadınlık idealinin içinde kadın, zevce olarak da erkeğine fikren ve ruhen denk olarak tanımlanmıştır. Bu bakımdan kadınların eğitim yoluyla kendi kendilerini yetiştirerek zekâ ve kültür yönünden eşiyile eşit bir seviyede olmasının, mutlu bir aile yuvasının temeli olduğu vurgulanmıştır. Bununla birlikte kadın aydınlar, zevcelerin iffetli, namuslu ve ahlâklı olmalarını beklemişlerdir. Bu durum, yeni bir "modern kadın" tasavvuru ortaya konulurken Osmanlı toplum yapısına ve değerlerine uygun bir kadın kimliği oluşturulmaya gayret gösterildiğinin bir işaretidir. Buna bağlı olarak zevcelik konusunun yer aldığı makalelerin iffet ve namus" kavramına

⁴⁴⁶ Emine Semiye, "Âdab-ı Umumiye?", *Hanımlara Mahsus Gazete*, 3 Temmuz 1312 [15 Temmuz 1896], s.1.

özel bir yer vermesinde olduğu gibi, oluşturulmaya çalışılan “modern kadın tasavvurunun” toplum yapısının harcını oluşturan din ve kültürle bağıını koparmama çabalarını yansıttığı görülmüştür.

3.2. Toplumun Mürebbiyesi “Kadının Eğitimi”

Osmanlı’da genç kızlar uzun bir süre sadece sıbyan mektebine kadar okuyabilmekte iken daha önce bahsedildiği gibi belli bir yaşa gelince evleneceği düşüncesiyle de genç kızların tahsil yapması gerekli görülmemiştir. Özellikle II. Meşrutiyet’ten sonra genç kızların devlet eliyle (formel) eğitime tabi tutulmalarıyla birlikte dönemin önemli aydınları arasında kadınların eğitim alıp alamayacakları tartışılmaya başlanmıştır. Bu dönemde bazı İslâmcı Muhafazakâr Osmanlı aydınları, kadınların evdeki “annelik” ve “zevcelik” görevlerini aksatacakları düşüncesiyle kadınların “eğitime ve çalışmasına” karşı çıkarken; Batıcı Milliyetçi Osmanlı aydınlarının ise kadınların eğitimi ve çalışmasını destekledikleri görülmüştür.⁴⁴⁷ Hatta bu Batıcı-Milliyetçi aydınların yer aldığı siyasi örgütlerde ve parti programlarında kadınların eğitime büyük oranda yer verdikleri, kadınlara yönelik okullar ve kulüpler açtıkları bilinmektedir. Buna mukabil Osmanlı son döneminde özellikle İttihat ve Terakki Partisi’nin birçok kadın dernekleri, kulüpleri ve kız mektepleri açtığı ve finanse ettiği birçok kaynakta ifade edilmektedir.⁴⁴⁸

İncelenen kadın makalelerine bakıldığında, bu bilgiyi doğrulayan bir makaleye rastlanmıştır. Emine Semiye bir makalesinde İttihat ve Terakki Cemiyeti tarafından kurulmuş bir kız mektebi olan “Selânik Terakki” mektebine yaptığı geziyi anlatmıştır.

⁴⁴⁷ Bu konudaki tartışmalar için bkz. Halil Hamit, *İslâm’da Feminizm* (Çev.: Kemal Kızıltoprak), Okumuş Adam Yayıncılık, İstanbul, 2001, s.50-51; Niyazi Berkes, *Türkiye’de Çağdaşlaşma*, Yapı Kredi Yayınları, İstanbul, 2009, s.447; Muhammet Ferid Vecdi, *Müslüman Kadını* (Çev.: Mehmet Akif), Şebnem Kitapları, İstanbul, 2007, s.11; Ahmet Ağaoğlu, *İslâmiyet’te Kadın* (Çev.: Hasan Ali Ediz), Birey Toplum Yayınları, Ankara 1985, s.54.

⁴⁴⁸ İttihat ve Terakki’nin, kızların eğitimi konusundaki programının, rejim değişikliği sonucunda Cumhuriyet Halk Partisi tarafından da devam ettirildiği söylenmektedir. Ayrıca yine bazı kaynaklarda, Türkiye’de Cumhuriyet yönetimi öncesinde İttihat ve Terakki’nin, Cumhuriyet sonrasında ise Türk Ocakları’nın aynı politikayı sürdürmüş olduğu ifade edilmektedir. Bu bilgilere göre, II. Meşrutiyet döneminde kurulan partilerin bir kısmının yönetmeliklerinde eğitim, çalışma, kılık ve kıyafet gibi konularda, kadınlarla ilgili maddelere yer verilmiştir. İttihat ve Terakki Cemiyeti, müslüman Türk unsurunun kültürel seviyesini yükseltmek için, Meşrutiyet’in ilk yıllarında okul açma işine girişmiştir. 1909 yılında, “Osmanlı İttihat Mektepleri” adıyla bir dernek kurmuş ve böylece İttihat ve Terakki Cemiyeti’nin himaye ettiği bütün okullara “İttihat ve Terakki Mektebi” adı verilmiştir. Ayrıca cemiyet bu okulları Maarif Nezareti’nin maddi katkısı olmadan kendisi idare etmiştir. Okulların finasmanı, cemiyet merkezince yapılacak ve masrafları ise cemiyete üye olan kişilerden “maarif onluğu” adı altında bir vergiyle karşılanmıştır (Tarık Zafer Tunaya, *Türkiye’de Siyasi Partiler 1859-1952*, Arba Yayınları, İstanbul, 1995; Leyla Kaplan, *Cemiyetlerde ve Siyasi Teşkilatlarda Türk Kadını (1908-1960)*, Atatürk Araştırma Merkezi/ Yayınevi Genel Dizisi, İstanbul, 1998).

Aynı yazıda, Emine Semiye, bu okullarda verilen eğitimin yalnız ilim tahsili ile sınırlı kalmayıp, fen dersleriyle birlikte kadınlığa elzem olan bilgiyi sağlayacak el işleri, dikiş-nakış, nezâket ve terbiye gibi derslerin de verildiğine dikkat çekmiştir. Ayrıca Semiye, mektepte Fransızca eğitiminin Matmazel Terifon gibi muktedir ve gayretli kadın muallimler tarafından verildiğinden de bahsetmiştir. Yine aynı makalede, mekteplerdeki eğitim sayesinde, Selânikteki benât-ı İslâmiye'nin; kendi çeyizlerini kendilerinin de işlemeyi öğrendiklerini, böylece bir genç kızın ilim ve marifetle birlikte kadınlık görevleriyle ilgili de bilgi ve becerilerini arttırdıkları vurgulanmıştır.⁴⁴⁹ Genç kızların eğitim almasına bir kısım Osmanlı aydınıyla birlikte, söz konusu dönemde halkın bazı kesimlerinden de tepkiler yükselmiştir. Kadın yazarların yazdıkları aracılığıyla da bu konuya değindikleri görülmüştür. Örneğin Emine Semiye, bir makalesinde, genç kızların eğitimi yolunda kendisinin ve arkadaşlarının yaptıkları çalışmaların halktan bazı kimseler tarafından “kızlara gâvurluk öğretmek” şeklinde yorumlandığını şu sözlerle ifade etmiştir:

“....Kadınlarımızın hele koyu cahil bir güruhu vardır ki temeddünü [medeni olmayı], dinsizlik terakkiyi açıklık tabirleriyle ezhân-ı umumiye [halkın düşüncelerini] taglit ederek [yanıltarak] saçtıkları zehr-i izlâl ile Osmanlı Benat-ı Medeniyetini korumak için îsâr-ı hayat eden [hayatını geçiren] gayretverân [çok gayretli] semere-i himmetinde rahne [yarık, gedik] açar ve bütün meşgâlelerine teşkil eden dedi kodularıyla münevverü'l-efkâr nisvânın ulüvv-i himmetlerindeki ziya-yı fazileti [nur saçan faziletleri] kûsûfe [güneş tutulmasına] uğratmaya çalışırlar. İşte bunlar Meşrutiyet-i Osmaniye'mizin on iki günlük fasıla-i müessifesinde [üzüntü verici aralığında] zehirli dillerini oynatarak “Selma ve Emine Semiye açacakları Frenk Mektebiyle kızlarımızı gavur edeceklermiş! Klüpleri harap edilmiş orada mektep kızlarına giydirilecek yığınlarca sapka bulunmuş!” demekten utanmadılar! Halbuki bizim ne kulübümüz vardı ve ne de (maâzallah) böyle bir teşebbüsümüz! Yalnız milletimizin ihtiyacına muvafık büyük bir kız mektebi vücuda getirmek için sa'y [çalışma] ve gayretimiz vardı. Çünkü kadınlarımızı okutmadıkça heyet-i içtimaiyeyi Osmaniye'nin terakki ve temeddüne doğru sarf edeceği gayretin daima yarım kalacağını anlamışdık! Böyle mantıksız itirazlar, cahilâne iftiralarla, umûriyenin vatanının terakkisine [vatanın terakkisine ilişkin işler], milletin tea'lisine hasreteden erbâb-ı hamiyeti [milli onura, haysiyete] fütûr getiremez! Daha sizin gibi tahsile heveskâr on kadar hanım kızımız meydana çıksa, müntesibin-i maarıften olan[maarifin ileri gelenlerinden olan] azm-ı metin [inatçı] sahabelerinden dest-i âhenin [demir eli, gücü, kuvveti] himmetleri derhâl onlara uzanacak, küçük kızlarımız için bir mektep idadının küşadından başka genç hanımlarımızın terbiye-i fikriyelerine yarayacak mevzular tertibine ve

⁴⁴⁹ Emine Semiye Hanım, “Selanik Terakki Mektebi”, *Hanımlara Mahsus Gazete*, 23 Temmuz 1314[4 Ağustos 1898], s.1.

tamim-i maarife ait hususâtla çalışacaklardır! Şeriat-ı Mutahhare-i Muhammediye ile taasubu fark edemeyen cahillerimizin taaruzatına karşı da şu: “Cârüs’ül kuberâ’ sailü’l ulemâ ve halitü’l hukemâ” [Büyüklerle oturun, ilim adamlarına sorun ve hakim kimselerle birlikte olun, onlara karışın]⁴⁵⁰ hadis-i şerifini okuyarak fazla söz söylemeğe tenezzül etmeyeceklerdir....”⁴⁵¹

Osmanlı toplumunda bir taraftan genç kızların eğitimi konusunda gelişmeler yaşanırken; diğer taraftan da kadınların eğitime getirilen tenkitler ve itirazlar, kadın aydınlar tarafından yakından takip edilmiş ve bu konuda üretilen karşı tezler, kadın dergilerine yazılan makaleler üzerinden savunulmuştur. Örneğin Ulviye Mevlan’a göre kadın mizaç olarak eğitime müsait değilse, erkeklerin telaşlanmasına lüzum yoktur. Bununla birlikte Mevlan, kadınların erkekler derecesinde tahsil ve terbiye verilirse her işin üstesinden geleceğine inandığını ifade etmiştir. Fatma Aliye ise genç kızların eğitim almalarına karşı çıkılmaması gerektiğini, İslâm dinini kaynak göstererek savunmuştur. Fatma Aliye’ye göre İslâm dini kadının eğitimi yasaklayan bir din değildir. Bunun en somut kanıt ise gelmiş geçmiş büyük İslâm âlime, salih kadınlarıdır. Fatma Aliye, "Talim ve Terbiye-i Benat-ı Osmaniye" isimli makalesinde, "kadınları teallüm ve terakkiden İslâmiyet men etmediği gibi, Osmanlılıkta da öyle bir mani durum yoktur" diyerek kadınların cahil bırakılma âdetinin aslında Acemlerden geçtiğini ifade etmiştir.⁴⁵² Fatma Aliye, İslâmiyet’in ilmin Çin’de dahi olsa alınması gerektiği görüşüne dikkat çekerek, Hz. Peygamber’in hayatından örnek vermiş ve İslâm dininin kız çocuklarının eğitimi desteklediğini şu sözlerle anlatmıştır:

“...evvelce benat-ı Osmaniyye’nin [Osmanlı’nın kızları] ziyadece okuyup yazmaları âdeti iyi bir şey addolunmamakta idi. Bunun elzemiyeti teayyün ve nisvân-i İslâm-i sâlifinin [gelmiş geçmiş İslâm kadınları] mertebe-i ilm ve fazlları tahakkuk etmekle bu fikirler düzeldi ve benat ve zevcat-ı Hazret-i Resulün [Hz. Peygâmbere’in kızları ve eşleri] ilim ve irfanları yâd ve tezkâr olundu [hatıra getirildi]. Peygamberimiz Efendimiz hazretlerinin talim ve tahsil-i etfâl hususundaki gayretleri ve bu baktaki himem-i seniyyelerinde kız ve erkek çocukları âdem-i tefrikleri [ayır etmediği] malumdur. Hatta Bedir gazasında te’diye-i bedel edemeyen [bedel ödemeyen] ümerâyâ [emirlere] nakit mukabilinde on çocuğa okuyup yazmak öğretilmesi şart konulup on çocuğun talimi hitam buldukta, bedeli ödemiş add olundu ki bu babta da erkek ve

⁴⁵⁰ Arapça olan cümlelerin Türkçe’ye tercümesini, Erciyes Üniversitesi Edebiyat Fakültesinde Arap Dili ve Edebiyatı Öğretim Üyesi Doç. Dr. Seyfullah Korkmaz yapmıştır.

⁴⁵¹ Emine Semiye Hanım, “Terakkiyat-ı Nisvaniyyeyi Kimden Bekleyelim?”, *Mehasin*, Eylül 1325[Eylül 1909], s. 735.

⁴⁵² Fatma Aliye Hanım, “ Ta’lim ve Terbiye-i Benat-ı Osmaniye”, *Hanımlara Mahsus Gazete*, 25 Kanunuevvel 1311 [6 Ocak 1896], s.1-2.

kız çocuklar tefrik olunmamıştı. Artık bunun üzerine kız çocukların okuyup yazması lazım değildir, demeye kimin ağzı varabilir?...⁴⁵³

Kadın aydınlara göre yıllardan beri kör bir cehalet içinde kalmaya maruz bırakılan kadınlar hem bir atalet hem bir miskinet içinde kendini işe yaramaz ve değersiz hissetmiştir. Kadın aydınlar, kadınların eğitim almasını toplumdaki vazifelerine bağlı olarak değerlendirmişlerdir. Kadın aydınlar yazdıkları makalelerde, kadını cemiyetin ilerlemesini sağlayacak bir “mürebbiye” olarak tanımlamışlardır. Bu nedenle Osmanlı kadın aydınları, yazıkları makalelerde, kadınlara, erkeklerle aynı seviyede eğitim alabilecekleri mektepler kurulmasını, konferanslar verilmesini talep etmişlerdir. Böylece kadın aydınlar, toplumun kadını ve erkeğinin de “fikir ve zihniyet” yönünden modern (ileri) toplumların seviyesine çıkabileceğini beklemişlerdir. Osmanlı kadınları kadınların da birbirlerine eğitim vererek eğitebilecekleri düşüncesine inanmışlardır. Bu düşünme biçimini yansıtan yazılardan biri de Halide Edip’e aittir. Halide Edip kadınların eğitimi için birbirlerine yardım edebileceklerini şu sözlerle ifade etmiştir:

“.....Memleketimizde ilk defa olarak her binâen-aleyh [bununla birlikte] bütün manâsıyla düşüncelerimizden, ef’alimizden [emelimizden] mesul olduğumuz günden beri gençlerimizde şayân-ı takdir bir temâyül bir isti’dâd [kabiliyeti] görüyorum: O da Osmanlı kadınlarını, Avrupa kadınları seviye-yi muhteremesine [saygıdeğer] seviye-i irfanına itilâ ettirmek [yükseltmek] için faâl gayur [gayretli] teşebbüsler! Bu teşebbüsler bir iki risâle-i mevkute şeklinde, kadınlara mektep açmak arzusunda, konferans vermek, tiyatro oynamak suretinde tecelli ediyor.....Şimdi kardeşlerime sorarım: Kadınların iyi tahsil görmüşleri, cahil olan kardeşlerini uyandırmak için terbiye-yi etfâlden [çocukların terbiyesinden], iktisâd-ı alieden ve vezâif-i nisâdan [kadınların vazifelerinden] hatta bulundukları memleketi okutmaları için coğrafya ve tarihten bahs-i saire lisanlarla konferanslar veya dersler açsalar kim itiraz edecek? Bunlar için müdebdeb [tantanalı] salonlar birçokmasraflar lazım değildir. İnsan öğreneceğini mutlaka kadife sandalyede öğrenmez. Salaşdan temiz bir dershane, tahtadan kanepeler, bunlar olmazsa açık kırlar bile kâfidir. Yanına lazım olan hüsnüniyet ve arzudur...⁴⁵⁴

İncelenen makalelere bakıldığında kadınların eğitimi konusunda işlenen bir diğer önemli konunun, kadınlara nelerin öğretilmesi gerektiği, kadınların eğitimlerinin ne yönde olacağı konusu olduğu görülmüştür. Şükûfe Nihal “Düşünüyorum” adlı köşesinde, genç kızlar için açılacak mekteplerin erkek mekteplerine denk olması

⁴⁵³ Fatma Aliye Hanım, “ Ta’lim ve Terbiye-i Benat-ı Osmaniye”, *Hanımlara Mahsus Gazete*, 25 Kanunuevvel 1311 [6 Ocak 1896], s.1-2.

⁴⁵⁴ Halide Salih, “ Mehasin’i Okuyan Kardeşlerime”, *Mehasin*, Şubat 1324 [Şubat 1909], s. 418.

gerektiğini; genç kızların “ilim ve fen” öğrenmelerinin önemli olduğunu düşündüğünü sıklıkla ifade etmiştir. Benzer bir şekilde Halide Edip, kadınların eğitiminde yer alacak konuların sadece kadınlığa dair bilgiler olmasının gerekmediğini şu sözlerle ifade etmiştir:

“...Kadınların teâlisi için mevzûaların sırf kadınlığa ait olması lazım değildir. Kadınlar erkekler kadar öğrenmeye, her şeyi öğrenmeye muhtaçtırlar. Bu hususta kadınların mevzusu erkeklerinkinden başka olamaz. Onlar da yıldızların ne olduğunu, dünyanın nasıl taksim edildiğini [bölüştürüldüğünü], nebat-ı nedimin olduğunu, vücut-u insanın a’zasını [organlarını] ve vezâifesini, etrafındaki eşyânın safahât-ı hakikiyesini [nesnelerin yapım aşamasını] öğrenmek isterler...”⁴⁵⁵

Halide Edip genç kızlara verilen eğitim üzerinden aynı zamanda Osmanlı’nın modernleşme çabalarına da bir eleştiri getirmiştir. Edib’e göre genç kızların sadece edebiyat dersini öğrenmesinin, Avrupalı kıyafetlerle dışını süsleyerek “Batılı bir görünüme” sahip olmaya çalışan bir kadından pek bir farkı yoktur. Yine Edib’e göre edebiyat nasıl ki bir dilin süsünü veriyor fakat o dilin altında yatan ve dili şekillendiren ilmi ve zihniyeti veremiyorsa, Osmanlı kadınının eğitimi de edebiyat dersiyle birlikte sadece yüzeysel bilgilere dayalı bir eğitim şeklini almıştır. Diğer taraftan Emine Semiye Halide Edip’le benzer bir şekilde düşünmüştür. Emine Semiye, Osmanlı toplumundaki birçok ebeveynin; kızlarına saz öğrenme, resim yapma gibi kadını sadece ev içinde birer süs bebeği haline getirmeye yarayacak bir eğitime yanaştığından dolayı kadına insanlık kıymeti kazandıracak ciddi ilimler hakkında bir eğitimi lüzumlu görmemelerinden şöyle yakınmıştır:

“...(Kadın) tezyînât-i beytiyelerini [evi süsleme] ikmâl eden [eksikliğini doldurmaya yarayan] süslü bir kukla olmak itibarıyla; müstakbel zevce veyahut valide [büyük anne] olan benât-ı İslâmiye’nin saz öğrenmesi, resim yapması kuklalıklarının yaldızlayacağından ebeveyn bunda biraz himmet [yardım] gösteriyorlar ve insanlara hakiki meziyet bahş eden ulûm-u ciddiye tâlimine [öğrenmesine] (kız oldukları için!) lüzum görmüyorlardı...”⁴⁵⁶

Genç kızların eğitimi konusunda, diğer bir eleştiri noktası da genç kızların Batı terbiyesi ile büyümesi meselesidir. Osmanlı’nın kızlarının “Batı terbiyesi” ile yetişme konusunu eleştiren kadın yazarlar arasında Emine Semiye, Halide Edip ve Fatma Aliye olduğu

⁴⁵⁵Halide Salih, “Mehasin’i Okuyan Kardeşlerime”, *Mehasin*, Şubat 1324 [Şubat 1909], s. 418.

⁴⁵⁶Emine Semiye, “Terakkiyat-ı Nisvaniyyeyi Kimden Bekleyelim?”, *Mehasin*, Eylül 1325 [Eylül 1909], s. 735.

görülmüştür. Her üç kadın da aydın bazı varlıklı Osmanlı ailelerinin, kızlarını Avrupalı “medeni bir kadın” gibi yetiştirmeleri için yabancı mürebbiyelerin elinde büyütmelelerini eleştirmiştir. Kadın aydınlara göre yabancı mürebbiyelerin elinde büyüyen Osmanlı kızları sadece eğitim yönünden değil; ahlâken de Batı merkezli bir terbiye ile büyütölmektedirler. Hem Emine Semiye hem de Halide Edip yazdıkları makalelerde, yabancı mürebbiyelerin elinde büyüyen kızların, hayatın hakikatlerinden uzak, “moda ve süs düşkünü” olarak israf peşinde koşan kadınlar olarak yetiştiklerini ifade etmişlerdir. Bununla birlikte genç kızlara verilen eğitimin kendi kültür ve tarihinden yoksun olduğu söylenmiştir.

Örneğin, Fatma Aliye Osmanlı kızlarının Fransa tarihiyle ilgili tam malumata sahipken; İslâm tarihinden bihaber olarak eğitim gördüğünü ifade etmiştir. Aliye’ye göre Osmanlı kızları, Avrupa tarihinin şanlı kadınları olan Jeanne d'Arc'ın, Hachette'in, Madame de Staël'in ve Madame Sevigne'nin, George Sand'in kim olduğuna dair bilgi sahibiyken; İslâm kadınları arasında ünlü kadın alimeler, şeyheler ve filozoflar hakkında hiçbir bilgiye sahip değillerdur. Fatma Aliye, genç kızları kendi kültürlerine yabancı eden böyle bir eğitimin hem halk tarafından hem de Avrupa’nın kendisi tarafından bir değeri olamayacağını iddia etmiştir. Aliye Hanım, nasıl bir Fransız kızı bir İngiliz terbiyesiyle büyümüyorsa, bir Osmanlı kızının da bir Amerikalı ya da İngiliz kızı gibi davranmasının beklenemeyeceğini ifade etmiştir.⁴⁵⁷

3.3. Kadınların Çalışması: “Atalet ve Miskinet Mikrobu”

Kadın aydınlar, Osmanlı toplumunun ilerleyememesinin ve medeni milletler seviyesine çıkamamış olmasının en önemli sebeplerden biri olarak kadınların bir "atalet ve miskinnet" ile çevirili olmalarına bağlanmıştır. Kadın aydınlara göre tarih boyunca ileri giden milletler, kadının toplum içindeki değerini yükseltmek için çalışan milletler olmuşlardır. Kadın aydınlar, ayrıca kadınların önündeki atalet setinin ancak kadınların çalışma hayatına atılmasıyla kalkacağı düşünmüşlerdir. Kadınların çalışması kadın aydınlar arasında en çok Ulviye Mevlan tarafından savunulmuştur. Kadınlara çalışma hayatında olmalarını fitraten uygun görmeyen İslâmcı bazı erkek aydınlara, kadın aydınlar yazdıkları makaleler yoluyla cevap vermişlerdir. Örneğin, Fatma Aliye ve

⁴⁵⁷ Fatma Aliye, “ Ta’lim ve Terbiye-i Benat-ı Osmaniye”, *Hanımlara Mahsus Gazete*, 25 Kanunuevvel 1311 [6 Ocak 1896], s.1-2.

Emine Semiye, İslâmiyet'te kadınların çalışmasına bir mani olmadığını Hazreti Hatice'nin ticaretle uğraşmasını örnek göstererek savunmak istemişlerdir.

Ulviye Mevlan kadınların çalışması fikrini savunduğu gibi kadınların çalışmasının bir başka kadının da geçimini sağlayabileceği bir iş imkânı oluşturduğunu söylemesi fikri bakımından dikkat çekicidir. Mevlan'a göre bir kadın ev dışında bir işte çalıştığında, kazancıyla ev işleri için başka bir kadını çalıştırarak ona geçim kapısı açacaktır. Mevlan, kadınların çalışma hayatında olmasına karşı çıkan erkek aydınlarla şöyle konuşmaktadır:

“.....Ne için erkek çalışsın da kadın çalışmasın! Neden erkek her türlü bâr-ı hayata [hayat yükü] katlansın da kadın evde veya daha açıkçası âtilane [işe yaramaz bir şekilde] evde kalsın! Madem ki her iki cins teşrik-i hayatetmeye [ortak olmaya] karar vermişler. Binâen-âleyh her hususta müşterek bulunmalıdırlar. Ve evin erkeği nasıl ki bir meslek takip ederek temin-i maişete [geçiminin temini] için hariçte cem'iyette çalışıyorsa kadın da aynı suretle hayat-ı içtimayeye dâhil olarak zevcine muavin olmalıdır. Ve hem bu suret-i hayat: ailenin müreffehitini daha hakiki bir surette ihzâr eder [hazırlanır]. Erkek bir baştan, kadın bir cihetten çalışarak o günkü kazançlarını birleştirirlerse şüphesizdir ki daha iyi olur. Faraza bir zevc şehri [aylık] bin kuruş ve bir kadın da beş yüz veya daha fazla bir şey elde edebilir ve bunları tevhid ederlerse şüphesizdir ki netice itibarıyla bu miktarın tevhid-i ile aile ihtiyaçları daha vâsi' [geniş, bol, açık] mikyâsta [ölçüt] bertaraf edilmiş olur. Ve hem bu sayede faraza evdeki yemeği kadının pişirmesi lazım geldiğini düşünmesine hacet kalmaz. Ve çünkü o vazifeyi de başka bir aileye mensup bir kimseye ücret mukabili ile ifâ ettirilir. Ve böylece diğer bir ailenin de selamet ve saadetine bir nebzecek yardım edilmiş olur. Bu da gösteriyor ki kadının hayat-ı ictimâîyeye dahil olması yüzde yüz elzemdir.....”⁴⁵⁸

Osmanlı kadınlarının hem evde hem de işte çalışarak eşlerine hayat yükünü omuzlamada yardımcı olacakları düşünülmüştür. Bu bakımdan kadın aydınlar, başta savaşlarla boşalan memuriyet kadroları olmak üzere, kadınlar sanayinin her kolunda çalışma hayatında kadının varlığını ülkenin ayağa kalkabilmesi için gerekli görmüşlerdir. Ayrıca kadın yazarlar makalelerinde, çeşitli mesleklerde başarı gösteren kadınlarla ilgili bilgiler de vermişlerdir. Bu yazılardan birinde Ulviye Mevlan Beyoğlu'nda kadınlar tarafından çalıştırılan bir dikimhaneden şöyle bahsetmiştir:

⁴⁵⁸ Ulviye Mevlan, “ Hayat-ı Cemiyette Kadın”, *Kadınlar Dünyası*, 3 Kanun-i Sani 1330 [16 Ocak 1915], s.2.

“.....İyi bilmelidir ki kadınlık, kendini yalnız memuriyet hayatı için ihzâr etmiyor ve etmeyecektir [hazırlamıyor ve hazırlamayacaktır]. Şuabat-ı mesainin [mesai şubeleri] her kesimine istidadına göre atılacaktır. O da çalışacak ve çalıştığıının semerâtını [faydasını, menfaatini] bir erkek derecesinde iktitâf [meyvelerini toplamak] edecektir. Erkeklerin bir kısmı memur kalacağı gibi kadınların dahi bir kısmı memur olabilecektir. Fakat iyi bilinmelidir kısm-ı mühimmi ticarethaneler, sanayihaneler, işhaneler tesis edecek ve bu telleri ilim üzerine idare edebilmek için şimdiden istihâzaratta [hazırlık yapma] bulunmaktadırlar. Gazetemizin ilan kısmında görülen “Yeni Turan Dikişhanesi” Beyoğlu’na doğru yolda bu temarişe karşısında Polonya Sokağı’nda Kumantu Hanında böyle mu’tenâ [itina edilen, özen gösterilen] bir mahalde asil bir Türk Hanımı tarafından idare edilmekte ve kendisi birçok memurlara maaş verebilmektedir. Bu dikişhanede görülen intizamı ilim ile esaslı bir idarenin semeresidir. İmâl edilmekte olan cihaz takımları, dikilmekte olan envari elbise o kadar mükemmel ve o kadar zarif ve ehven [çok ucuz, çok kolay] olarak ihzâr edilmektedir [hazırlanmaktadır] ki ecnebi rekâbetinde kendini kurtarmıştır.....”⁴⁵⁹

Kadınların çalışması kadın aydınlara göre iki bakımdan önemli görülmüştür. Bunlardan birincisi “kadına üretken bir kimlik kazandırmak”; bir diğeri ise “eşine hayat geçimi mücadelesinde destek olabilmek”tir. Bu bakımdan kadın aydınlara, kadınları köyde ve şehirde yaşayan kadınlar olmak üzere iki sınıfa ayırmıştır. Kadın aydınlara göre, köylerde yaşayan kadın zaten üretici bir konumda erkeğiyle omuz omuza çalışmaktadır. Oysa şehirlerde yaşayan kadın, evin içinde dış dünyadan bihaber bir şekilde atalet ve miskinlik içinde yaşamaktadır. Bu durum, kadın aydınlara göre, hem kadını “süs ve moda iptilası” gibi zararlı alışkanlıklar nedeniyle kocalarının ve ülkelerinin parasını manasız zevkler uğruna harcamalarına neden olmuş, hem de kadını toplum nezdinde sadece bir tüketici konumuna sokmuştur. Nezihe Muhittin köy ve şehirdeki kadının bu durumunu şöyle özetlemektedir:

“.....Köy kadını tarlalarını çapalamakta, mahsulatı alıp onu şehre nakil ve mübadele işlerinde erkekle müsavi bir faaliyette bulunması hasebiyle başlı başına bir unsur-u iktisâdidir. Fakat şehir kadınları hiç de bu vaziyette değildirler; hususiyle bundan üçdört sene mukaddem [önce] maişet-i hayatı [geçimi] bugünkü şuubet [güçlük] ve muzayakaya [zorluklara] duçar olmadan [uğramadan] evvel şehir kadını büsbütün erkeğinin semere-i mesaisine muhtaç bir halde ya tamamıyla müstehlik ve tufeyli veya zevcinin kazancını hüsn-i idare eden "ancak ev kadını" sıfatını haiz bulunuyordu. Şimdiki hayatın icabâtı şehir kadını tasnif etti: Bunlardan bir kısmı erkeğin istihsalatının adem-i kifayesi [yetersizliği] dolayısı ile mesai-i hariciyeye [hariçteki mesaiye] iştirak zarureti karşısında kaldı. Bir kısmı ise yine eski şekli muhafaza etmektedir. Bu

⁴⁵⁹ Ulviye Mevlan, “Düşünüyorum”, *Kadınlar Dünyası*, 25 Mayıs 1918, s.2.

ikincilerden ayrılan bir zümre vardır ki bilhassa şayan-i dikkattir. İşte bu zümre memleketin serveti üzerinde muhlik [yıkıcı] rahneler [gedikler] açan süs ve mond kadınlarıdır. Zevk ve kaprisin televvunatı [renkten renge girmesi] olan moda seyyiesiyle [kötülükleriyle] fantezi eşyaya yüz binlerce lira feda eden ve paramızın bir seyl-i huruşan [coşkun sel] halinde ecnebi diyarlarına akmasına sebep olan bu zümre, bir taraftan Türkiye'nin servetini ifna [yok] ederken diğer tarafta yok yoksul genç kadınlığa numune olarak telkin ettiği süs ve moda iştiyaki ile ahlâki ve ailevi faciaların amili olmaktadır.....”⁴⁶⁰

Kadın yazarlar Türk kadınıni yiyip bitiren bir makroba benzetilen “atalet ve miskin” hastalığının kadınları sadece birer tüketici haline getirdiğini ifade etmişlerdir. Bu düşünce biçimine göre, Osmanlı toplumunun bugünkü konuma gelmesinin sebebi, kadınların yüzyıllarca eğitimden ve çalışma hayatından uzak tutularak, birer tüketici hale getirilmesidir. Kadın aydınlar ancak medeniyet bakımından ileride olan milletlere bakıldığında bu milletlerin kadınlarının eğitim, mesleki ve fenni ilimler bakımından ileri gitmiş milletlerden olduklarını ifade etmişlerdir. Dolayısıyla kadın yazarların kadınların ve Osmanlı toplumunun yaşadığı sıkıntıların kaynağı olarak toplumun yarısı olan kadınların hiçbir şey yapmamalarını, teşebbüssüz olmalarını gördükleri söylenebilir. Bu yazılardan biri de Fatma Aliye’ye aittir. Aliye, şehirli kadının da köydeki kadınlar gibi üretken bir kimliğe sahip olmasının topluma sağlayacağı faydalardan şu sözlerle bahsetmiştir:

“...Kadınlar kendi alemlerine bırakılalı, israf ve sefahatten mesul tutulmalı, hizmet-i vatandan vazifesiz bulundurulalı, terakkiyat-ı ulum ve sanayi-yi müşâreket [ortaklık] alıkonalı, işsizlikten, meşguliyesizlikten bunların bir takımı arasında en ziyâde terakki eden şey dedi-kodu, yek diğerine rekabet bühtân [yalan, iftira] gibi ahlâksızlıklardır. Atalet ve meskenetten ahlâka, sû’-i tesiri [kötü tesiri] olduğu malumdur. Bir Hereke fabrikası bir hayli İslâm kadınlarını namus ve edep dairesinde çalıştırıyor. Bizde basma ve patiska denilen kumaşlar hemen ekmekten sudan sonra gelen hevaic-i zaruriden gibidir. Tire dantelası su gibi gidiyor. Bizde bir basma fabrikası, sahibini ihya eder. Bu gibi fabrikalar açılrsa kadınların çalışabileceği gibi daireleri olamaz mı? Hiç olmazsa Tire’yi makaraya saracak, basmayı katlayacak olan makineleri idare edemezler mi? Daha olmazsa makaraları kutulara, basma toplarını denklere istif edemezler mi? Hele dantela fabrikalarında kadın erkekten ziyâde istidâd gösteremez mi? Bir takım işsiz güçsüz kadınlar bir idare tahtında bir müdire idaresinde bulunsalar terbiyeyi

⁴⁶⁰ Nezihe Muhittin, Türk Kadın Yolu, Türk Kadınlığı ve İktisadiyatımız, s.2, 1 Teşrin-i Evvel 1926, [Nezihe Muhiddin, Bütün Eserleri 4, Mor Kitaplık Kadın Tarihi ve Eserleri. Kitap yayınevi. 2006. s.261-263].

içtimaiyeden hisse-yâb [hisselenseler] olsalar iyi olmaz mı? Bu suretle aileler arasındaki sefâletlere de çaresaz olunmuş olmaz mı?...”⁴⁶¹

Özetle denilebilir ki, kadın aydınlar, cemiyetin mutluluğu, refahı, toplumların ilerlemesi için “kadın” ve “erkeğin” el birliliğiyle beraberce çalışmasını ön görmüşlerdir. Buna bağlı olarak, kadın yazılarında, Osmanlı toplumunu, diğer ulusların gerisinde bırakan en önemli nedenlerden birinin kadınların “cehalet” ya da “eğitimsizliği” olduğu kadar, kadınların “atalet ve miskinet” içinde bırakılması olduğu da ifade edilmiştir. “Atalet ve miskinet” Osmanlı kadını yıllarca acz içinde bırakan, tüketen ve zarara sürükleyen bir mikrop olarak tanımlanmıştır. Bu nedenle kadınların çalışma hayatına atılmasının, ulusun bir an önce ayağa kalkması için gerekli olduğunu vurgulamıştır.

3.4. Bireycileşme, Kadın Özgürleşmesi: “Ne Erkek Hâkimdir Ne de Kadın Mahkûm”

Gerek Ulviye Mevlan gerekse de incelenen diğer yazarlar, kadın özgürleşmesi, feminizm ya da erkekle eşit olma sözcüklerini kullanmakta son derecede itinalı davrandıkları görülmüştür. Yine incelenen kadın yazılarında, kendi benlikleri için kadınların durumunun değişimi adına mücadele etmediklerini sıklıkla vurgulandığı tespit edilmiştir. Yine kadın aydınların çoğunun Batı’daki kadın hareketinden haberdar oldukları ve Batı’daki kadınların değişen durumları hakkındaki gelişmeleri yakından takip etmiş oldukları görülmüştür. Kadın aydınlar, genel olarak kadınların ilerlemesi ve toplumdaki mevkisinin yükseltilmesi adına yürütülen bu mücadeleyi takdirle karşılamış olmakla birlikte, yazdıkları makalelerde sıklıkla kendilerinin sürdürdükleri mücadelenin Batı’daki gibi müfrit (aşırıya kaçan) bir sufrajetlik olmadığını ifade etmişlerdir. Fakat kadın yazarlar arasında daha muhafazakâr bir çizgiyi temsil eden Fatma Aliye’nin yazılarında bile Batı’da, yaşanan çağın koşullarına bağlı olarak ortaya çıkan bu kadın hareketinin olumlu karşılandığı söylenebilir.

İncelenen kadın yazarlar kadınların bireyselleşmesi, kadın özgürlüğü ya da kadın erkek eşitliği olarak ifade edilebilecek kadın hareketi konusunda, kadınlara verilecek temel haklar olan eğitim, çalışma, medenî durumlarına ve mirasa ilişkin yasal düzenlemeleri de kapsayan konularda ortak bir tutum içinde olsalar da; Osmanlı’daki kadın hareketi konusunda benzer şekilde düşünmemişlerdir. Örneğin Halide Edib’in ülkenin sefalet ve

⁴⁶¹ Fatma Aliye, “Terbiye-i İçtimaiye”, *Mehasin*, S. 10, Eylül 1324 [Eylül 1908], s.738.

savaşlarla boğuşurken, kadınların bencillikle hareket edemeyeceğini, Türk kadının fitratı gereği böyle bir bencillik içinde olamayacağını ifade ettiği görülmüştür. Buna karşın Ulviye Mevlan, Osmanlı Kadın Hareketi'nin, Batı'daki gibi kadınların kişisel çıkarlarını bir kenara bırakarak birkaç üst-sınıf kadından oluşan kadın hareketinden çıkarak çok sayıda kadına ulaşarak kitleselleşmesini istemiştir. Mevlan, bu noktada Batı'daki kadın hareketi liderlerini, Osmanlı kadınlarına göre daha ileride bulmuştur. Mevlan'a göre, Türk kadınlarının kadınlığın mevkiisini yükseltmek davasında attıkları adımlar oldukça ağır ve yavaştır.

Bununla birlikte kadın aydınlar, Batı'daki kadınlık bilincinin uyanması evresinde olduğu gibi kadınların çalışma hayatına katılımlarıyla birlikte, kendi güçlerinin farkına vardıklarını ve artık eski geleneksel yaşam rollerine karşılık gelen "ev hayatına" hapsolmak istemedikleri konusunda hemfikir olmuşlardır. İncelenen kadın makalelerine bakıldığında, Fatma Aliye Hanım haricinde diğer kadın aydınların, Osmanlı'da kadının içinde bulunduğu koşulları dile getirmek amacıyla, sıklıkla "esirane hayat", "esaretin zincirini kırmak", gibi ifadeler kullandıkları görülmüştür. Ulviye Mevlan'la birlikte Halide Edip, Emine Semiye ve Fatma Aliye Osmanlı toplumundaki kadınların toplumdaki ikincil konumlarını sorgulayan kadın aydınlar arasında yer almıştır. Edip, kadınların asırlardan beridir ezildiğini, küçük görüldüğünü ifade ederek; kadınlar üzerindeki baskıyı kaldırmak, onlara toplum içinde bir mevki verilmek istendiğinden şu sözlerle bahsetmiştir:

“...Kadınlar asırlardan beri biz de ezilmiş, istihfaf edilmiş [küçük görülmüş] bir unsurdu. Bugün üstlerindeki tazyiki kaldırmak, onlara bir mevki-i mahsus verilmek isteniliyor. Fakat bu mevkiyi tayininden müceddidler [yenileyiciler] mütehayyir [şaşkın] Hayat-ı milliyemize terbiye-yi ictimâîyemize nasıl bir mevki münâsiptir? Bunda ta'yin, birçoktecaribe [deneyimler] ve pek derin mütâlaât-ı felsefeyeye tabidir...”⁴⁶²

Ne varki, incelenen kadın yazarlar arasında kadın özgürlüğü kavramını en çok öne çıkaran kadın aydın Ulviye Mevlan olmuştur. Ulviye Mevlan, insanlığın mutluluğu için kadın ve erkeğin hukuksal alanda eşit olmaları gerektiğini şu sözlerle ifade etmiştir:

“.....Ne erkek hakimdir ne de kadın mahkumdur. Erkek kadın hayatta şeriktir [ortaktır]. Bu şirketi [ortaklığı] tabiyat akd etmiş, medeniyet, hukuk bu akdin esasatını takviye edecektir. Erkeklerin hukuku derecesinde kadınların dahi hukuk sahibi, erkeklerin hürriyeti derecesinde

⁴⁶² Halide Salih, “Mehasin'i Okuyan Kardeşlerime”, *Mehasin*, Şubat 1324 [Şubat 1909], s. 418.

kadınların dahi hürriyeti kavanin-i [kanunlar] umumiyede tanılınca işte o dakikadan itibaren beşeriyetin mesut olacağına iman edilmelidir.”⁴⁶³

Ulviye Mevlan, aile içinde kadın ve erkeğin birlikte mutlu olması için değil kadının da insan cinsinin bir diğer yarısı olduğu için erkeklerle eşit haklara sahip olması gerektiğini savunmuş olması bakımından diğer yazarlardan ayrılmaktadır. Diğer bir ifadeyle Mevlan kadınlarla erkeklerin eşit haklara sahip olması gerektiğini, toplumun ilerlemesi için değil kadının kendi mutluluğu için istemesi bakımından, incelenen diğer bütün kadın aydınlardan ayrılmıştır. Mevlan, eğer kadına, erkekler derecesinde tahsil ve terbiye verilirse ve kadınlar erkek derecesinde siyasi, toplum içinde hakka sahip olursa, kadınların her işi yapabilecek mizaçta ve yetenekte olduğunu iddia etmiştir.

Mevlan, kadın ve erkeklerin hukukta, eğitimde, çalışma hayatında müsavi (eşit) haklara sahip olması gerektiğine inandığı kadar siyasette de kadının yer alması gerektiğine inanmıştır. Mevlan, kadınların eşit yasal haklara sahip olmamasını, cahil bir erkek oy kullanabilme hakkına sahipken, iyi eğitim almış bir kadının oy kullanamamasını şöyle eleştirmiştir:

“...Bugün medeniyetin kabul ettiği tesâvi-i hukuk [eşitlik hukuku] düsturundan ne hakla beşeriyetin bir nısfını [yarısını] ve belki nısfından ziyâdesini teşkil eden kadınlar mahrum bırakılmıştır? Kadınlık kayd-ı [zincir, bağ] esaretten ıtlâk [esaretten kurtulan], yani kadınla erkeğin müsâvat-ı siyasi ve ictimâîyesi neden bu kadar telaşları, gürültüleri muceb oluyor? Kadının hukukunu şimdiye kadar gasp eden vahşi adetleri terk etmekten ne zarar gelebilir? Bu vahşi adetleri bir taasub-u cahilane ile muhafaza etmek isteyenler zan ederiz ki medeniyeti ademiyeti layıkıyla anlayıp idrak edemeyenlerdir. Zaten bunların serd etmekte [dile getirmekte] oldukları itirazlar o kadar mantıksız, o kadar mânâsızdır ve esassızdır ki, müdafaaya bile değmez. Kadınlar, erkeklerin gördükleri işleri derecesinde iyi iş göremezlermiş!..Birçok kişilere de hâlikken müstaidd [kabiliyetli, akıllı] değiller imiş! Haydi bu iddiayı doğru olarak kabul edelim. Fakat lütfen bu iddiaya kadının zayıf fitratına, noksan-ı kuvvetine bir de tahsil ve terbiyenin müsâvatsızlığını hukukta müsâvatsızlığını dahi zemm etsek [kınasak] daha doğru olmaz mı? Kadın bir kere erkekler derecesinde tahsil ve terbiye görsün ve erkek derecesinde siyasi, ictimâî hukuka da malik olup her bir hayat sahasında kendini görsün..Bakalım o vakit kadınlar ne yapmaya kadir olabileceklerdir görülür. Kadının mizaç ve fitratını bahane ederek kadını birçok mesâlik-i nâfidan [boş meselelerden] ve hukuk-u

⁴⁶³ Ulviye Mevlan, “Düşünüyorum”, *Kadınlar Dünyası*, 1 Haziran 1918, s.2.

umumiyeden mahrum bırakmak mantıklı midir? Aynıyla esaret-i hürriyette esirde hür olmaya kabiliyeti yoktur demelerine benzer...⁴⁶⁴

Önceki bölümde ortaya konulduğu üzere Amerikan ve İngiliz feministleri, kendi ülkelerinde birçok gösteriler düzenleyerek, kendi gazetelerinde imza kampanyaları toplayarak, kendi birliklerini ve çalışacakları yerleri kendileri kurarak, kadınların erkeklerle eşit haklardan yararlanma mücadelesine girmişlerdir. Bu kadın örgütleri, kendi ülkeleri dışında başka coğrafyalarda da kurulan kadın örgütlerini desteklemiş ve onlarla iş birliği içinde olmuşlardır. Birinci Dalga Kadın Hareketi olarak da adlandırılan incelenen dönem kadın hareketinin temel vurgusu kadınların eğitim, mülkiyet, çalışma ve siyasi haklar gibi modern ulus devletinin bireye tanıdığı temel hak ve hürriyetlerin kazanılmasıdır. Avrupa ve Amerika’da, kadınların yaptıkları gösteri ve etkinlikleri önlemek isteyen Batılı hükümetler, tutuklama, hapis ve işkence gibi çeşitli yıldırma politikaları uygulamışlardır. Bu yıldırma politikalarına Batılı feministler militanist taktiklerle karşılık vermişlerdir. Batılı feministlerin bu tür eylemleri, bazı Osmanlı kadın aydını tarafından “aşırı” bulunmuştur. Bu kadın aydınlardan biri de Halide Edip olmuştur. Edip yazısında, Batı’daki gibi bir feminizmi benimsemediğini şu sözlerle ifade etmiştir:

“.....İşte bütün bu muhtelif milli, ırkî, ittihâdların küçük büyük şu’beleri gibi bir de bütün dünyayı ikiye inkisâm ettiren [parçalayan, bölen] bir ittihâd [birleşmesi] vardır. Kadın, ve erkek ittihâdı. Sakın bugün size feminizmden bahsedeceğim ve kadınlık âlemiyle erkeklik âlemi arasına nifak sokacağım zan etmeyiniz. Bu iki oğlu olan bir kadın için gayr-i kabil olduğu gibi hiçbir kadın yoktur ki, babası, oğlu, kardeşi, zevci hulasa akraba ve sevdikleri arasında erkek unsuru bulunmaktan kurtulabilsin! Onlar için bütün dünyayı ikiye ayıran bu bazı yerde resmi şu’beler, bazı yerde de yalnız kalplerde kalan bu kadın ittihâdı da diğer büyük erkek ittihâdına karşı bir husumet beslemek kabil değildir.....”⁴⁶⁵

Halide Edib’in yazısında görüldüğü üzere, Batı’daki feminizmin, “kadın-erkek karşıtlığı” hatta “kadınlar ile erkekler arasına düşmanlık sokan bir eylem” olarak tanımlamış olması dikkat çekicidir. Edip, kendisinin “feminist” olamayacağını “eşi ve erkek çocuğu” olmasına dayandırarak kendisini müdafa etmek istemiştir. Edip’in bu tutumu aslında, ilk bakışta Osmanlı toplumundaki “kadın hareketine” ilişkin bakış açısını da yansıtabileceği ihtimâlini de akla gelmektedir. Edib’in Batı’daki kadın

⁴⁶⁴ Ulviye Mevlan, “Düşünüyorum”, *Kadınlar Dünyası*, 4 Mayıs 1918, s.2.

⁴⁶⁵ Halide Edip, “Büyük Kadınlar”, *Bilgi Yurdu Işığı*, 15 Eylül 1333 [15 Eylül 1917], s.81.

hareketine ilişkin değerlendirmelerine karşın, Fatma Aliye, Batı'daki kadın hareketini, kadınların toplum içindeki konumunu yükseltme amacıyla olan, özünde bir “kadınlık davası” taşıyan hareketler olarak tanımlamıştır. Fatma Aliye, Batı'daki kadın hareketiyle ilgili düşüncelerini şu sözlerle açıklamıştır:

“....Feminizmi, kadınların hukuklarını müdafaa ve cemiyet-i beşeriyedeki mevkilerini dava demektir. Feminizmi kadınların erkeklere karşı muharebe ve mücadele açması ibraz-ı adâvet eylemesi [düşmanlık göstermesi] değildir. Avrupa'daki feministler şimdiye kadar istihsâl edebildikleri hukuka münevver erkekleriyle el ele tarik-i mesaide yürüyerek onların himmet ve gayretlerinin inzimamiyle [bağlanmaya] nail olmuşlardır. İşte bizde de dava-yı hukuk meselesi hakikati itiraf ve hakkı teslim eylemek derecesinde kemâlât-ı beşeriyeye erişmiş olan ricâl-i münevveratımızla çalışarak meydana getirilebilecek umûrdandır [işlerdendir]....”⁴⁶⁶

Fatma Aliye'ye göre kadınlığın kendini müdafaası İslâm toplumlarında zaten görülen bir durumdur. Aliye, geçmişteki Dört Halife Devri'nden ve İslâm tarihindeki önemli şeyhelerinden biri olan Fatma bint-i Abbas'ın hayatından örnekler vererek, “kadınlığın müdafaasının” eskiden beri İslâm toplumlarında olduğundan şöyle bahsetmiştir:

“.....Müdafaa-yı hukuk-ı İslâm kadınlarında yeni başlamış bir şey değildir. Hz. Ömer'in evamir-i Şer'iyeyi tebliğ eylediği mecliste kadınlar da bulunuyordu. Hz. Ömer mihre bir hadd tayin eylemek istediğinde bir kadın ayağa kalkıp bir ayet-i kerime okudu. Cenab-ı Ömer “Kadın kazandı, erkek kaybetti.” buyurdu. İşte bu bir müdafaa-i hukuktur. Camide erkeklere vaaz eden ve meşâhir-i ülemeden birçoğu dersinde hazır bulunan Fatma bint-i Abbas ile ekâbir-i ülemeden Sadrettin İbnü'l Vekil ile kadınlığa müteâllik mesele bahsinde Fatıma galebe eylediğinden meşâhir-i ülemeden İbn-i Teymiyye onun kürsi-i vaaza çıkmasını men etmek istediği halde muvaffak olamamıştır. Zira o zaman kadınların hukukuna riâyet vardı. Bir âlimin kadın ve erkek olmasına bakılmaz, onun ilmi nazar-ı itibara alınır. İşte Fatma'nın o sözleri de bir müdafaa-ı hukuktur....”⁴⁶⁷

Diğer taraftan Fatma Aliye yazılarında, Osmanlı toplumunda kadınların sadece kadın oldukları için gündelik yaşantıda katlanmak zorunda oldukları toplumsal kuralların zorluklarına da değinmiştir. Fatma Aliye "Terbiye-yi İctimai" makalesinde, erkekle kadının birlikte arabalara binmelerinin men edildiğinden, yine kadınların faytonlara binmesinin yasak edildiğinden, açık tramvaylarda da kadınlara yer olmadığından, kadınların kış aylarında dahi kapalı tramvaya binmek için saatlerce beklediğinden,

⁴⁶⁶ Fatma Aliye, “Haftalık *Sûs* Risalesine”, *Sûs*, 26 Kânunusani 1340[26 Ocak 1924], s.33.

⁴⁶⁷ Fatma Aliye, “Haftalık *Sûs* Risalesine”, *Sûs*, 26 Kânunusani 1340[26 Ocak 1924], s.33.

tacizkar bakışlara maruz kaldığından şikâyet etmiştir.⁴⁶⁸ Osmanlı toplumunda kadınların yaşadıkları zorluklara değinen ve kadınlar için isteklerde bulunan bir diğer kadın yazar Emine Semiye olmuştur. Semiye, "Kadın Mecmuası Muhteremesine" isimli makalesinde önce Osmanlı toplumundaki kadının durumunu özetlemiş sonrasında ise kadınlar için taleplerini şöyle sıralamıştır:

“.....1-Faziletle bir muhat olmak bahsini biraz izah edeyim: Fuzuli “bir günah” tesmiyesiyle [isimlendirmesiyle] zavallı kadınların havasız, müteaffın [kokan] vapur mevkilerinde hapse tıklırcasına kapatmayarak onlar için de önleri açık, ziyadâr [aydınlık] mahaller inşası 2- Ta Kavak’tan erken çarşıya inip akşama kadar simit peynirle def-i cû’ya [açlığı gidermeye] mecbur kalmamaları için hademeleri kadından mürekkep münasip lokantaların küşadı. 3- Maarıftan hakkıyla müstefid olmuş [faydalanmış] hanımların melekât-ı zihniyelerine [zihni yetilerine] yarayacak tarihi, ahlâki tiyatroların sık sık (onlar için de) mevki-ı icraya konulması 4- Millet bahçelerinde seyrek kafesle bölünmüş bir yerin de bizlere tahsis 5-Vapurlardan çıkarken tramvaylara binerken kadınların erkeklere takaddümüyle [önüne geçmeleri] haklarında riayet gösterilmesi mesailinden ibaret olup (sârî bir illet-i mikrop imişler gibi!) ricâlimiz nisvân-ı İslâmı kendilerinden bu derece uzaklaştırmasalar da (kadınlığa hürmetkâr olmak şartıyla) içtima-yı beşeriye gölgesi altında yaşatsalar...faziletle muhât ve vazâifimizdeki kutsiyeti öğrenmiş oluruz. Kadınların faziletle muhât olarak mevki-i harpte bulunduklarına Hz. Ayşe’yi misal gösterebildiğimiz gibi Hz. Osman’nın hilâfetinde zuhur eden vukuat süresinde Hz. Müşarünileyha, ezvac-ı [kocalar, eşler, çiftler] mutahharadan [temizlenmiş] Ümmü Seleme Hazretleri o nutk-u meşhuriyeti irâd eylerken fezail-i ruhiyesinden mutahassıl [hasıl olan] ridâ’-ı [belden yukarı örtülen örtü] iffetle örtünmüş olduğunu da beyân edebiliriz.”6- Müktesebat-ı [çalışmak suretiyle] ilm ve marifet ihtiyaçlarımıza dair fazla söze lüzum görmem. Zat-ı biraderâmimizin bu husustaki mütalata pek musiptir [isabetlidir]. Teşebbüs-ü şahs bahsine gelince: 7- Mahkumu-ı sefalet olmuş bazı değerli kadınlar şurada burada sürüneceğine.. mürüvvet-mend [insaniyetli, cömert] hanımlar tarafından teşkil edilecek bir cem’iyyet-i iktisadiyenin yardımıyla küçük tacireler vücuda getirilmesi 8- Yetimlerine bir dest-gâh-ı ticaret [ticaret tezgâhı] kalmış zengin dul vasilerin ellerine bırakacağı işinin bizzat başında bulunması vesair akıl ve kifâyeti müsellemler [akıl ve yeterliliği teslim edilmiş] (bahusus) iffetperver hanımların arzu edecekleri emri ticarete serbest bırakılmalarına hükümetçe müsaade edilmesi...cihetidir. “Hz. Hatice’tü’l Kübra bir tacire idi.....”⁴⁶⁹

Kadın yazarlar arasında “kadınların erkekler gibi vatandaş” olarak görülmesi konusuyla ilgilenen dönemin feminist kadını olarak gösterilmiş, ilk kadın partisinin de kurucusu olan Nezihe Muhittin olmuştur. Muhittin, toplumun geri kalmasının sebebini

⁴⁶⁸ Fatma Aliye, “Terbiye-i içtimaiye”, *Mehasin*, S. 10, Eylül 1324[Eylül 1908], s.738.

⁴⁶⁹ Emine Semiye, “Kadın Mecmuası Muhteremesine Edirne’den”, *Kadın*, 8 Kânunuevvel 1324 [21 Aralık 1908], s. 2.

“kadınların cahil bırakılmaları olarak görmüş, kadınla erkek arasındaki eşitsizliğin tam olarak ortadan kalkması için “kadınlara vatandaşlık hakkının” verilmesini şu sözlerle savunmuştur:

“...Cumhuriyet zayıfın da hakkını tanıyan, daha doğrusu zayıf-kavi, kadın-erkek farkları tanımayan âdil bir sistemdir. Çarşafın eteği ile, peçenin kalınlığının bir siyaset oyunu, bir hükümet hikmeti telakki etmek küçüklüğünden münezzehtir [uzaktır]: İptidaiyeden [ilkokuldan] darülfünün tedrisatına kadar, kadın da erkeğin yanında aynı hakk-ı tahsile mâliktir; ictimâî hayatın birçok hususâtında erkekle müşterektir. Ba’demâ [bundan sonra], Türkiye’de her Türk kadınının her Türk erkeği gibi vatandaşlık hukuk ve vezaifinden [vâzifelerinden] istifade etmesine bir mâni’ kalmamıştır. Cumhuriyet, prensip itibariyle vatandaşlıkta kadın-erkek farkı tanımıyor. Tatbikatta bu prensibe muhalefet görülürse, meysus olmayalım. Ve acele etmeyelim, davamız esas itibariyle kazanılmıştır. Kabul edilen her asri esasların, fiiliyat sahasında, tam ve kamil manası ile tecelli etmesi ancak kısa bir zaman meselesidir... Türk kadınındaki terakki ve inkişaf istidadı harikulâdedir, denilebilir. Bu inkişafı tesri’ edecek [hızlandıracak] zemin, en müsait şerâit içinde hazırlanmıştır. Noksanlar da ikmal edilecektir. İşte: Kadın Yolu vaziyetimizin şu fevkalâde müsaadekârlığından istifade ederek meydan-ı intişâra [yayın alanına] çıktı. Gayesi, Türk kadınının inkişâfında mütevazi ve gayyûr [çalışkan] bir yardımcı olmaktır. Maksadımız, manasız ve müfrit bir süfajetlik değildir. Türk kadınının, tam bir vatandaş mertebesine çıktığını görmektir. İnkılabın ve Cumhuriyet’in feyzi ile, kanunlarımız ve müessesat-ı medeniye ve içtimaiyemiz, bu prensipler dahilinde hayırlı ve mesut bir tebeddüle [değişime] uğrarken, bu uğurda (Kadın Yolu)nun da naçiz bir hizmeti olursa kendimizi bahtiyar addedeceğiz....”⁴⁷⁰

İncelenen kadın aydınların tamamı kadınların toplumdaki durumlarının iyileştirilmesi için fikir yürütmüşler; fakat kadınların durumlarının nasıl iyileştirileceğine dair bir fikir ayrılığı yaşamışlardır. Fatma Aliye İslâm dininin kadınların hak ve hukukunu tanıdığı dolayısıyla Avrupa kanunlarına özenmeye gerek olmadığına değinmekteyken; Ulviye Mevlan mevcut kanunların kadın lehine değişmesi gerektiğini ifade etmiştir. Halide Edip ise tıpkı Fatma Aliye Hanım gibi, Avrupa’da yürürlükte olan hukuk sisteminin taklit edilmesine karşı çıkmıştır. Kadın sorununu Ulviye Mevlan “kişisel hak ve özgürlüklerin korunması” adına isterken; diğer kadın aydınlar “kadın-erkek eşitliğini” toplumun mutluluğu için talep etmişlerdir. Toplumun mutluluğu için “kadının mutluluğu” düşüncesi, kadının “iyi bir eş” ve “iyi bir anne” olarak sağlıklı bireyleri yetiştiren taraf olarak görülmesinden kaynaklanmıştır. Kadın aydınlar, kadının

⁴⁷⁰ Nezihe Muhittin, “Cumhuriyet’in Türk kadınlığı üzerinde feyzi”, *Kadın Yolu*, s. 2 (23 Temmuz 1341 [1925]), 18, [Nezihe Muhiddin, Bütün Eserleri 4. Mor Kitaplık Kadın Tarihi ve Eserleri. Kitap yayınevi, 2006, s.225-227]

“annelik” ve “zevcelik” sıfatlarına sahip olamasa da erkeklerle aynı eğitimden geçerek erkeklerin yapabilecekleri işlerde kadınların da çalışmasını dolayısıyla Osmanlı toplumunun bu şekilde ilerleyebileceğini düşünmüşlerdir.

3.5. “Kadın İntihâbı”: Kadınların Siyasi Hak Talepleri

Osmanlı kadınları, gerek Balkan Savaşları'nda gerek I. Dünya Savaşı'nda gerekse de Millî Mücadele'de vatan vazifesine aktif olarak katılmış, çeşitli cemiyet ve derneklerde çalışarak vatan savunmasına katkıda bulunmuştur. Vatan mücadelesine bizzat katılmış olmasına rağmen, Osmanlı kadınlarının “vatandaş” olarak kabul edilmeleri için biraz daha beklemeleri gerekmiştir. Buna ilaveten, gerek çeşitli kadın dergilerinde gerekse de dönemin önemli gazetelerinde, kadınlara seçme ve seçilme hakkının verilip verilemeyeceği tartışmaları uzun süre devam etmiştir. Bu bakımdan "kadınlara oy hakkının tanınması” meselesi, bir kısım erkek aydınlar tarafından kadınların fitratları gereği akıllı davranamayacakları, bu konuda bir fikirlerinin olamayacağı, annelik göreviyle mebusluk görevini bir arada yürütemeyecekleri gibi gerekçelerle reddedilmiş ve bu durum karikatürlere konu olmuştur. Osmanlı kadınları, bu tür taarruzlara kadın dergilerine yazdıkları makalelerle karşılık vermeye çalışmışlardır. Kadın aydınlar bir taraftan "kadınlara seçme ve seçilme hakkı verilmemesinin" akla uygun olmadığını kanıtlamaya çalışmış diğer taraftan Avrupa Kadınlığının "seçme ve seçilme hakkı kazanmış olmasından" örnekler göstermişlerdir.

Mevlan'ın *Kadınlar Dünyası* dergisindeki 6 Nisan 1918 tarihli yayınlanan yazısı, kadınların mebusluğuna karşı çıkan Osmanlı erkek aydınlarından Hüsnü Fehmi Bey'e cevap niteliği taşımaktadır. Yazıda, Mevlan, bir mebus veya nazır olmak isteyen kadınların, askerlik görevini de yapmalarını öğütleyen Hüsnü Fehmi Bey'e, Hilal-i Ahmer'de görev alan Türk kadın bölüklerinden ve taburlarından bahsetmiştir. Ayrıca, Mevlan, kadınların erkeklerden fiziken daha güçsüz olduklarına dair eleştirilere şu satırlarla karşılık vermiştir:

“...Hüsnü Fehmi Bey muhtelif hayatları, tekâmül kanununu daha ziyâde nafız [derinlemesine] bir surette görmüş olsaydı, köylerde çalışarak vücutlarının tekâmülünü temin eden kadınlar yüz elli kiloyu da götürebilecek bir kudrete malik olduklarını unutmaz. Köylerde vücutten tekâmül ederek büyüyen kadınların, şehirdeki erkeklerden daha kuvvetli olduklarını düşünebilirdi. Bundan başka Hüsnü Fehmi Bey Avrupa kadınlığından da bahis buyurarak birçok hukuk-u hususiye-i düvel kanunlarını [devletler kanunları] misal olarak irad [söyleme]

buyurmuşlardır. Hüsnü Fehmi Bey!..biz hangi zamanda hangi günde yaşıyoruz?.. Bir asır evvelki zamanda değiliz, hatta on sene evvelki zamanda da değiliz. Avrupa hükümetleri bu yolda, kadınların hakkı yolunda ne kadar yoruldu ve yorulmaktadır. Bu hususta biraz tedkikatta bulunmanızı tavsiye ederiz. Avrupa hükümetleri kadını bir sulh-i murahhası [elçi] yapacak kadar yürümüştür. Hatta Asya hükümetleri bir kadını nazır yapacaktır. Feminizm ihtiyacını duymuştur. İngiltere sufragetleri, Amerika kadınları, Fransız kadınları, Alman kadınları...bütün bu Avrupalılar, gösterdiğiniz o düsturları bozmuşlardır...”⁴⁷¹

Ulviye Mevlan, yine *Kadınlar Dünyası* dergisindeki, 27 Temmuz 1918 tarihli başka bir yazısında İngiltere'de on üç milyon kadının seçimlere katıldığını duyurmuştur. Mevlan'a göre Osmanlı toplumunda kadın hareketinin Avrupa'daki kadar etkili olamamasının en önemli nedeni birlikte hareket edememe gücüdür. Mevlan, çeşitli kadın cemiyetlerinin yalnızca belli bir kesimin çıkarlarını götüğü için halkın tabanına hitap etmekten uzak kaldığını ve bu nedenle kadınlar için dikiş evleri gibi ticarethaneler açsalar da gerçekte bir iş yapamadıklarından yakınmıştır. Mevlan, toplumun önde gelen kadınlarına kendi mevkilerini ve kişisel çıkarlarını bir kenara bırakarak kadınları tek bir gaye için aynı yönde hareket etmeye ve birleşmeye çağırmıştır. Toplumun önde gelen kadınları Türk kadınlığını yüceltmek için çalışmalıydılar. Mevlan'a göre, dünyada kadınlar seçimlere katılırken; bir devlet görevlisi, milli bir komiteye reis olurken, kâtiplik yapabilirken, Osmanlı kadınları bunlardan mahrum kalmamalıdır. Mevlan, kadınların geleceği için Osmanlı toplumunun büyük, tanınmış ve geleceği düşünebilen kadınlarının birleşerek ciddi nesiller hazırlaması gerektiğini şu sözlerle ifade etmiştir:

“...Bugün her kadın, bilhassa düşünen kadınlarımız bilmelidir ki kadınlığın henüz gayesi birdir. Düşmanı birdir. İhtiyacı birdir. Bütün dimağlar, bütün emeller aynı gayeye in'ıtaf etmeli [gayeye doğru dönmeli], bütün karanlık aynı düşmana doğru müttehid [birleşmiş] bir istikamet almalı, bütün kadınlar aynı ihtiyacı tatmine sarf olunmalıdır. Teceddüdlerde, inkılâplarda öyle bir devre vardır ki o devrede tefrit [aşırı olmayan] ayrı ayrı yolları takip etmek muvaffakiyete doğru değil, muvaffakiyetsizliklere doğru yürütür. İnkılap kudretle olur, kuvvetleri ayrı ayrı dağıtmak inkılâb yapacak kudreti zaafa ducâr etmek [zaafa tutulmuş] demektir. İnkılâp ve teceddüd yolunda haysiyet, şahsiyet ve mevki meseleleri mevzubahis olamaz. Bilakis sükût-u cesaret-i medeniye gösteren, Hindistana kadar namı vasıl olur, tasvir-i mevzuuya tâlik-i [bağlı olarak] şerefine nail olur. Bir yaşar-ı neziheyi çıkar rakik [ince] iş'ârı[haber veren] neziye fikir ile memleketin ilim ve edebinde mevki tutar. Bir aziz-i haydar[cesur] terbiye-yi ictimâîyesiyle, sade canlı yazılarıyla ilm-i matbuatta takdir ile tanılır. Bunlar ne aristokratlıklar ne de lüksüdürlükler. Bunlar ciddi çalışan ciddi düşünen memleketi ciddi seven kadınlardır.

⁴⁷¹ Ulviye Mevlan, “Düşünüyorum”, *Kadınlar Dünyası*, 6 Nisan 1918, s.2.

Biçâre kalan kadınlığı yükseltmek isteyen heyet-i ictimâîmizin pişdârlarıdır [öncülerdir]. Dünyaya bakalım: İngiltere’de on üç milyon kadın intihâbata karışırken, geçende Rusya’da bir kadın sulh-i murahhası [elçi] olurken, Hindistan’da bir kadın milli komiteye riyâset [reislik] ederken, İstanbul’a Gürcistan namına gelen heyete bir kadın kâtiplik ederken bizim hâlâ bir şey olamayışımızın sebebi nedir?... Şüphesiz yolumuzu iyice tanzim edememiş olduğumuzdandır. Ayrı ayrı yollarda semeresiz [neticesiz] yürüyüp beyhude yorulmamızdandır. İşte ben kör bir sesle umum kadınları, bilhassa büyük tanınmış ve atiyi düşünebilen kadınları tekrar birliğe davet ediyorum. Geliniz mevki şahsiyet aramayınız el ele verelim yalnız mukaddes gayemize çalışalım. İstikbal için şimdiden parlak ve ciddi nesiller hazırlayalım.”⁴⁷²

Kadınlar eğitim hakkını ve çalışma hakkını elde edebilmiş bir vatandaş olarak kabul edilmiş fakat bir vatandaş olarak "seçme ve seçilme" haklarına bir süre daha sahip olamamışlardır.⁴⁷³ Cumhuriyet sonrasında ise siyasal hakların kazanılması için bir birlik altında örgütlenen ve bu amaç için çalışan tek kadın birliği Kadınlar Halk Fırkası olmuştur. Kadınlar Halk Fırkası daha sonra kapatılarak Türk Kadınlar Birliği’ne dönüştürülmüştür. Nezihe Muhittin zamanında *Türk Kadın Yolu* dergisi, Kadınlar Halk Fırkası’nın yayın organı gibi çalışmış; gerçekleştirilen ve gerçekleştirilecek toplantılar, mitingler hakkında takipçilerine bilgi vermiştir. *Türk Kadın Yolu* dergisinde Nezihe Muhittin, “kadınlara seçme ve seçilme hakkı tanıyan” dünyanın çeşitli yerlerinden örnekler sunarak, "kadınlara seçme ve seçilme hakkının tanınması" konusunun artık Türk kadını için gerekliliğinin tasdik edildiğini şu sözlerle ifade etmiştir:

“...Harb-i Umumi’nin hamlevi neticelerinden biri de, kadının memleket mukadderâtında hakk-ı mes’uliyetini kabul etmek oldu; Büyük Britanya, Danimarka, İzlanda, Hollanda, Cemahir-i Muttefika [Amerika Birleşik Devletleri] ve İsveç’in bu husustaki mücadelesi muvaffakiyetle intaç edildi [sonuçlandırıldı] ve bu hakk-i iştirakin kabulünden dolayı hiçbir hükümet nâdim [pişman] olmadı. Çekoslovakya, Polonya gibi kendi kendisini idare eden yeni cumhuriyetler kadının hukuk-

⁴⁷² Ulviye Mevlan, “Düşünüyorum”, *Kadınlar Dünyası*, 27 Temmuz 1918, s.2.

⁴⁷³ 1924 Anayasası’nda "Türklerin Hukuku Ammesi" başlığını taşıyan kişi hak ve özgürlükleri bölümünde (md.68-88) insanların "doğuştan" birtakım hakların ve özgürlüklerin sahibi olduğunu öne süren doğal hukuk doktrini, 1789 Fransız İnsan ve Yurttaş Hakları Bildirisi gibi 1924 Anayasasının da temel dayanak noktalarından biri olmuştur. Hiçbir makam ve kişi tarafından insanlara "bağış", "lütuf" veya "ihسان" edilmeyen bu "hak ve özgürlükler", ırk, dil, din, mezhep, cinsiyet ve inanç farkı gözetmeksizin "eşit" olarak herkese "Doğumdan" itibaren sadece "insan" oldukları için tanındığı kabul edilmiştir. Bu eşitlik ilkesinin benimsenmesiyle kadınlara, siyasal hak ve özgürlüklerin yolu açılmıştır. Böylece kadınlar ilk defa 03 Nisan 1930 tarihli Belediye Kanunu ile tanınan Belediye seçimlerine "seçmen olarak katılma" hakkı, 05 Aralık 1934 tarihinde tanınan parlamentoya "seçme ve seçilme hakkı" ile elde etmişlerdir. ABD’de ve İngiltere’de (1918), Fransa’da 1944, İtalya ve Japonya’da 1945, Çin’de 1949, Yunanistan’da 1952 ve İsviçre’de 1971 yılında kadınlara seçme ve seçilme hakkı tanınmıştır (Fevzi Demir, “Tarihsel Süreç İçinde Kadın Hakları ve Kadınların Çalışma Hayatı İçindeki Yeri”, *Tuhs İş Hukuku ve İktisat Dergisi*, Cilt:21, Sayı:4, Ankara, 2008, s.13.)

i siyasiyyesini en mükemmel ve tabi bir hak gibi kabul ettikleri zaman Almanya, Avusturya ve Rus cumhuriyetlerinde ihtilâl yerleşmekte idi. Romanya ile ve Belçika kadınlarına belediye intihâbına hakk-i iştirak temin ederek bu asri nokta-i nazara ehemmiyetli bir imtiyaz verdi. Bu asri ve muazzam temâyül gittikçe şişip genişleyen bir dalga gibi bütün dünyaya tevessü ediyor [yayılıyor], Hindistan'da Marda'da, Bombay'da, Kuşin'de kadınlar, erkeklerin tabi olduğu şerâit dahilinde hakk-ı intihaba mâliktirler. Çünkü intihap meselesi bir vazife-i medeniyedir. Şuur ve vicdan hasailine [hasletlerine] mâlik olan kadınlar bu vatani vazifelerine meflûc [felçli] ve gayri müdrik bir vücut[varlık] gibi lâkayd kalamazlar. İntihâb hakkından mahrum kalan kadınların mesai ve hüsn-i emelleri fikir halinden fiil hâline geçmesi için müşkülât karşısındadır. Çocuklarını, fuhşun, kü'ulün [alkolün], hastalıkların seyyi'esinde [kötülüklerinden] vikâye [esirgemeye] ve siyânete [korumaya] mecbur olan kadın, onların âmillerini [nedenlerini] bir anda ifnâ edecek [yıkacak ve yok edecek] nâfız [etkileyici] ve kudretli bir vaziyete hâkim olmalıdır ki sıhhat, nüfus ve ahlâk siyasetinde memleketine hakiki hizmetler yapabilsin. Meselâ kanun-i ceza'nın tashih-i ahlâk [ahlâki düzeltme] gayesinde, kadın ve çocuk mahkemeleri teşkilinde kadının çok müessir nüfuz-i nazarı [görüşü] olabilir. Aile kanunlarında daha mesut ve mütevâzin [eşit] şerâit tesisine sahib-i salâhiyetdir. Eğer kadın siyasi âlemde mücerret bir yama gibi kalsa idi, yeni sistemler kanunlarına hakk-ı intihâb veren bir madde ilâvesine lüzum görmezler ve efkâr-ı umumiye önüne senelerden beri mevzu olan kadın meselesi çoktan mahkum-ı nisyân olurdu. Bu kuvvetli dünya cereyanından şüphesiz bizler de nasibdâr olacağız, yirmi sene evvel uzak diyarların bazı hareketlerini gazete havadisleri verirken bizler bunların gulyabani efsânesi gibi dinlerdik. Fakat bugün müdrikiz ki rey sahibi olmayan tufeylidir [asalaktır], sicilde sayılı bir ferd-i vatan değildir, Türk kadını da şüphesiz vatan camiası arasında kıymeti olmayan bir kemiyyet halinde kalmayacak ve mevcudiyetini tasdik ettirecektir....⁴⁷⁴

Nezihe Muhittin'in kadınlara "seçme ve seçilme hakkının tanınması"na ilişkin ikinci olarak dikkat çeken yazısı ise *Türk Kadın Yolu'nda* "Dünya Kadınlığı Çalışıyor" başlıklı 15 Eylül 1926'da yayınlanmış olan yazıdır. Yazıda, ""kadınlara seçme ve seçilme hakkının" tanınması yönündeki Paris'te dünyanın her yerinden gelen feministlerin toplandığı bir kongreden bahsedilmiştir. Mevlan, Uluslararası Dünya Kadın Birliği kongresinden şöyle bahsetmiştir:

"Beynelmilel Hakk-ı İntihab-ı Kadın Birliği[seçme ve seçilme hakkı için uluslararası kadın birliği] onuncu muazzam kongresini Paris'te Sorbonne binasında akdetti. Dünya kadınlığının içtimai ve siyasi haklarına malik olmak için besledikleri har [sıcak] ve samimi emelleri yüksek bir hiss-i mesuliyetle ifade ettikleri bu mutantan [gösterişli] içtimaa davetli olmaklığımıza rağmen iştirak edemedik. Dünyanın dört köşesinden kadın faaliyetlerinin pişvası [öncüsü] olan murahhasların [delegelerin] birleştiği ve aralarında bulunmayı çok arzu ettiğimiz bu kongre

⁴⁷⁴Nezihe Muhittin, "Kadın Yolu'nun Şiari", *Kadın Yolu*, s. 1 (16 Temmuz 1341 [1925]), 2. [Nezihe Muhiddin, Bütün Eserleri 4. Mor Kitaplık Kadın Tarihi ve Eserleri, Kitapyayinevi, 2006, s.217-220]

muharrir ve mümeyyizi [yazmanları] bizi bütün hareket ve kararlarından haberdar eylemek suretiyle telafi ettirdi. Irk ve mezhep kayıtlarından tamamen azade, sırf kadınlığın, hürriyet ve sulh esaslarından kuvvet aldıkları umumi bir tesanütle [dayanışmayla] taazzuv ettirdiği [örgütlediği] onuncu kongrenin ilk seansı Mrs. Corbett Ashby'nin⁴⁷⁵ mühim bir nutku ile açılmış, ve sekiz günlük mütevali[sürekli] bir faaliyetten sonra bütün murahhaslar birbirleriyle hasbihal ve beraber verdikleri kuvvetli kararlardan sonra mesut ve müsterih memleketlerine dönmüşlerdir. Bundan dört sene mukaddem [önce] Roma'da inikat eden [toplanan] dokuzuncu kongreden beri on üç memleketin aynı emel ve maksatla tesis ettikleri on dört kadın birliğinin kuvvetlerine inzımmat ettiği [katıldığı], reise Mrs. Corbett Ashby'nin sözlerine binâen şayan-ı kayddır. Şu muvaffakiyete Yeni Dünya ve Hindistan'ın muhtelif memleketlerinde, Yunanistan, İtalya ve İspanya'da hakk-ı intihab hususunda kadınların nail olduğu azami hukukun zaferini sürurla [sevinçle] yâd etmekte ve cenubi [güney] Amerika ile şark-ı karibin [yakın şarkın] tebarüz eden[ortaya çıkan] kadın hareketlerini derin ibtihâcla[sevinçle] zıkr eylemektedir. Mrs. Corbett Ashby bilhassa Fransız kadınlarının ve Fransız Kadın Birliği reisesi "Madam Branschvicg"ın⁴⁷⁶ gösterdiği çok munis ve cazip mihmanperverliklerini [misafirperverliklerini] şükranlarının sertacı [baş tacı] olarak ifade etmektedir. İçlerinde Mısır kadınları namına Huda Shaarawi⁴⁷⁷ Hanımefendi'nin iştirak ettiği yirmi dört memleketin murahhasları milel-i muhtelifenin [muhtelif milletlerin] içtimai hayatını tetkik ve tettebbua hasredilmiş, olan bir haftalık ciddi bir mesai neticesi, bütün ırkların hayat-i içtimaiyesinde halkının menfaatini gözetken mühim mesailin ancak iki cinsin kadın-erkek mükemmel bir ittihat ve ittifakı ile halledileceği hakkında kati bir kanaat hasıl etmişlerdir. Bu kanaatin başında cihan sulhu düşünülmektedir. Sulh-i umuminin esbab-ı hakikiyesini en ziyade kadınların ihzar edebileceği [hazırlayabileceği] fikri çok kuvvetlidir. Münakaşa ve müzakere edilen maddelerden biri de mesai-i hariciyede[hariçteki mesaide] kadının erkekle müsavi hakka malikiyeti, aynı kazanca tesahubudur [sahip olmasıdır]. Kongre mukarreratında [kararlarında] ahlâki musavat ve gayri meşru etfalın [çocukların] terbiye ve terfihi [durumunun iyileştirilmesi] nokatı [noktaları] da müzakere edilmiştir. Evli kadının hukuku, evlenmek mesailinde [meselelerinde] kadının tabiyeti, velhasıl kadınlığı alakadar ettiği kadar memleketlerini de müstefit edecek [yarar sağlayacak] olan bütün bu maddeler hakkında bi'l-âhire, uzun uzun tafsilat vermeyi taahhüt ederek bu sene yalnız uzaktan alakadâr olup, gagesindeki mutabakat itibariyle camialarına kabul eylediğimiz bu kongreye, gelecek içtimada

⁴⁷⁵ M.I. Corbett Ashby (1882-1991). İngiliz feminist ve enternasyonalist. [Nezihe Muhiddin. Bütün Eserleri 4. Mor Kitaplık Kadın Tarihi ve Eserleri. Kitapyayinevi. 2006.s.261-263]

⁴⁷⁶ Cecile Brunschvicg(1877-1946). Fransız reformcu feminist aktivist. Metinde Bronesvik. [Nezihe Muhiddin. Bütün Eserleri 4. Mor Kitaplık Kadın Tarihi ve Eserleri. Kitapyayinevi. 2006.s.261-263]

⁴⁷⁷ Huda Shaarawi(1879-1947). Mısırlı milliyetçi feminist aktivist. [Nezihe Muhiddin. Bütün Eserleri 4. Mor Kitaplık Kadın Tarihi ve Eserleri. Kitapyayinevi. 2006.s.261-263]

biz Türk kadınları da bütün hukukumuza malik olduğumuz halde iştirak etmekliğimiz saadetini temenni eylerim.”⁴⁷⁸

Nezihe Muhittin, *Kadın Yolu/Türk Kadın Yolu* dergisinde kadınlara “seçme ve seçilme hakkının” tanınmasıyla ilgili olarak yurtdışındaki haberlere yer vermiş, bu kadın birliklerinin liderlerinden gelen mektupları yayınlamış ve Avrupa’nın önde gelen kadın aydınlarının biyografilerine yer vermiştir. Nezihe Muhittin, Cumhuriyet sonrası kadın hareketinin en önemli temsilcilerinden biri olarak anılmaktadır. Şükûfe Nihal’in de sekreterliğini yürüttüğü Türk Kadınlar Birliği’nin başkanı olarak özellikle yeni kurulan Türkiye’nin birer vatandaş kabul edilen kadınlara “seçme ve seçilme hakkının” tanınması için çalışmıştır. Nezihe Muhittin’in aynı zamanda Türk Kadınlar Birliği’nin yayın organı olarak çıkardığı *Kadın Yolu/Türk Kadın Yolu* dergisi, Türkiye’de kadınlara seçme ve seçilme hakkının tanınması için Türk kadınını bilinçlendirmek için çıkarılan dönemin örnek gösterilen tek kadın dergisi olması bakımından önemlidir. Diğer yandan Muhittin yazılarında, özellikle Cumhuriyet rejimine yaptığı vurgu, “seçme ve seçilme hakkı” için kararlı bir şekilde mücadele etmesi ve kendisini kadın hareketi için mücadele eden kadınlardan biri olarak tanımlaması bakımından diğer kadın aydınlardan ayrılmıştır.

İncelenen Osmanlı kadın aydınlarının yazılarında “kadınlara eğitim verilmesi” gerektiği konusu hemen hemen her yazıda görülmüştür. Bunun yanında incelenen kadın yazılarına bakıldığında “kadınlara seçme ve seçilme hakkının verilmesi” ile ilgili olarak Ulviye Mevlan ve Nezihe Muhittin’in makaleleri haricinde, kadınlara siyasal hakların tanınması konusuna değinen kadın aydın bulunmadığı görülmüştür. Her iki kadın aydının katıldığı kadın birliklerinin ve bu birliklerin yayın organı olarak çıkardıkları dergilerinin bulunması Batı’daki kadın hareketinin örgütlenme biçimiyle benzerlik göstermektedir. Böylece kadın aydınlar, “seçme ve seçilme hakkı” konusunda yazılarının sürekliliği ile fikirlerinin çok sayıda kadına ulaşabilme şansı bulmuşlardır. Buna mukabil, “kadınlara seçme ve seçilme hakkını” savunan Mevlan, *Kadınlar Dünyası* dergisindeki “Düşünüyorum” köşesinde, yurt dışındaki “kadın hareketiyle” ilgili gelişmelere de yer vermiştir. Bu yazılardan biri de Mevlan tarafından yazılmış

⁴⁷⁸ Nezihe Muhittin, “Dünya Kadınlığı Çalışıyor”, *Türk Kadın Yolu*, s.2, 15 Eylül 1926,[Nezihe Muhiddin, Bütün Eserleri 4. Mor Kitaplık Kadın Tarihi ve Eserleri Kitapyayınevi, 200, s.257-259]

olan ve İngiltere'de on üç milyon kadının seçimlere katıldığı haberini konu olan yazıdır. Söz konusu yazıda, kadın intihâbı şu şekilde anlatılmıştır:

“Amsterdam 18 (A.M)- Londra’da devam eden rivayetlere nazaran parlamentonun ayın nihayetinde feshi muhtemeldir. Yirmi milyona sahip reyin üçte ikisi kadın olacaktır. Bu taktirde birinci defa olarak intihâbata on üç milyon kadın iştirak edecektir.” İşte görülüyor. Zaman. Kadın hakkını, hakk-ı ictimâî ve medeniyesini kanun tanziminde rey sahibi olmak suretiyle tanıtmaya başladı. Bugün İngiltere’de on üç milyon kadın intihâbata iştirak edecek, yarın diğer medeni milletler dahi bu cereyana tabiiyetle peyrev olacaklar [izinden giden, uyan] ve nihayet dünya kadın sayesinde nevvar [nurlu, aydın] bir şekl-i salâh [iyilik, barış] alacak, muntazam bir idare insanları daha ziyâde mesut yaşatacak! Dünyanın her noktasında her medeni merkezinde kadın sesi işitilmekte, kadın hakkı münakaşa edilmekte iken bilâ-tefrik [ayrılmış] cins ve mezhep biz Osmanlı kadınlığı ne yapıyoruz? Hani ya hak yolunda müttehid [birleşmiş] sesimiz, hani ya hak yolundaki müttehid hareketimiz?!...Teslim edelim! Memleketimizde bugünün kadını cem’iyyeti bundan beş altı sene evvel ki kadın ve cem’iyyeti değildir. Yeni bir cereyan daha medeni bir cereyan mesudiyete götürücü bir cereyan var. Fakat yine itiraf edelim: Bu cereyan pek batî [ağır hareket eden] ve lazım olan ittihat kuvvetini alamamış, tanzime muhtaçtır. Eğer teceddüd [yenilenme] yolunda hak ve saadet yolunda bu beş altı senede daha etraflı, daha müttehid ve daha muntazam bir surette yürüyebilmiş olsaydık şüphesiz bugün cem’iyyeti kadını daha ziyâde yenilemiş, daha ziyâde tekâmül etmiş ve hak yolunda daha kuvvetli bulmuş olurduk...”⁴⁷⁹

Özetle, Cumhuriyet öncesinde kadın aydınların yazılarında "siyasal hakların" talep edilmesi meselesi pek gündeme taşınmamıştır. Bunun yerine toplumun ilerlemesinin bir parçası olarak kadının ilerlemesi gerektiği düşüncesinden yola çıkarak eğitim, hukuk, çalışma gibi alanlardaki talepler dile getirilmiştir. Cumhuriyet sonrasında kadınların toplumdaki konumlarını değiştirmek üzere birçok adım atılmış olması, kadınları, yeni kurulan Türkiye’nin birer vatandaşları olmaları dolayısıyla “siyasi hakların kazanılması” noktasına yöneltmiştir. Başka bir ifadeyle, kadınlar eğitim hakkını ve çalışma hakkını elde etmiş, bir vatandaş olarak kabul edilmiş fakat bir vatandaş olmanın gereği olan "seçme ve seçilme" haklarına sahip olamamışlardır. Oysa Osmanlı kadınları, Balkan Savaşları’nda da 1.Dünya Savaşı’nda da, Millî Mücadele’de de vatan vazifesine aktif olarak katılmış, çeşitli cemiyet ve derneklerde çalışarak vatan savunmasına katkıda bulunmuştur. Fakat savaş sonrasında Osmanlı kadınları, erkeğiyle birlikte mücadele etmelerine rağmen, kendi vatan topraklarında "oy kullanma"

⁴⁷⁹ Ulviye Mevlan, “Düşünüyorum”, *Kadınlar Dünyası*, 27 Temmuz 1918, s.2.

haklarından bir süre mahrum kalmışlardır. Bu nedenle kadın aydınlar, vatansever Türk kadınının vatanın kurtuluşu için yaptığı fedakârlıklar sebebiyle de vatandaşlık ve oy hakkını kazanmasını istemişlerdir. Bu amaçla, çeşitli kadın dergilerine konuyla ilgili yazılar kaleme almışlardır.

3.6. Eski Kurumların Eleştirisi

Osmanlı kadın modernleşmesi, modernleşme sürecinin kendisinden bağımsız değildir. Modern bir toplum her şeyden önce eski değerlerin sorgulanmasını ve yeni değerlerin yerini almasını gerektirmiştir. Bu nedenle gerek Batı’da gerekse Osmanlı toplumunda kadınlar, öncelikle geleneksel anlatı içindeki kadının durumunu sorgulamakla işe başlamışlardır. Geleneksel anlatıda kadınların çalışmasına ve eğitime çok sıcak bakılmamıştır. Dahası genç kızlar belli bir yaşa gelinceye kadar evlenecekleri düşüncesiyle okutulmamış, ilerideki “iyi eş” ve “iyi anne” olma rollerinde kullanacakları bilginin dışında bir eğitim almamışlardır. Osmanlı kadınları için Batı’dakinden farklı olarak kadınların “iyi eş” ve “iyi annelik” rollerine uyum sağlayabilecek bilgi edinmelerinin yanında, erkeklerle paralel bir eğitimden geçmeleri istenmiştir. Öte yandan Osmanlı kadın aydını Osmanlı aile yapısını bozan, hem kadını hem de erkeği mutsuz eden eski gelenek ve alışkanlıklara karşı çıkmışlardır. Bu bakımdan Osmanlı kadın aydını, aile ve evlilik kurumu, görücü usulü, çok eşlilik gibi konularda toplumdaki genel inanışları ve uygulamaları eleştirmişlerdir.

Osmanlı kadın aydınları tıpkı Avrupa’da olduğu gibi, yüzyıllardır devam eden kadını sadece özel alan “ev içinde” düşünen geleneksel anlayışı sorgulamışlardır. Kadın aydınların birçoğu, yazılarında, kadınları ve erkekleri mutsuz edenin İslâm dini olmadığını çok eşlilik, genç kızların okutulmaması ve çalıştırılmaması gibi alışkanlıkların değişmesi gerektiğini savunmuşlardır. Bu bakımdan örneğin Fatma Aliye yazılarında, İslâm’daki asr-ı saadet dönemindeki gibi kadının toplumdaki konumunun yeniden iyileştirilmesi ve hak ettiği değerin geri verilmesi gerektiğini ifade etmiştir. Ulviye Mevlan ise yazılarında, İslâm dininden bağımsız olarak kadın da insan cinsinin bir diğeri olarak erkekle aynı haklara sahip olmasının tabii bir hak olduğunu iddia etmiştir. İncelenen makaleler boyunca Osmanlı kadınları, farklı gerekçeler sunmuş olsalar da, Osmanlı toplumunun içinde bulunduğu kötü durumun müsebbibi olarak

kadını değersizleştiren, ona sadece bir süs bebeği ve çocuk doğurup büyüten bir meta haline getiren eski ve yanlış olan gelenek ve adetleri, ön kabulleri görmüşlerdir.

3.6.1. Aile ve Evlilik Kurumu Eleştirisi

Osmanlı aydını toplum yapısındaki değişimin temelini aile içinde bulmakta ve aileyi meydana getiren en önemli unsurlardan biri olarak kadınları görmüşlerdir. Dolayısıyla sağlıklı bir toplumun sağlıklı bireylerden; sağlıklı bireylerin ise sağlam dimâğlı, güzel ahlâklı ve dirâyetli nesli doğuracak ve yetiştirecek olan kadınlardan oluşacağını düşünen Osmanlı aydınının da “kadın” konusu öncelikli konularından biri olmuştur. Kadın sorunu, dönemin romanlarında “kadının” toplum içindeki durumu ve Batılaşma özentisinin kötü sonuçları, romanın kahramanları üzerinden eleştirilmiş, ibret verici kadın hikâyeleriyle anlatılmıştır. *Şinasi'nin Şair Evlenmesi* (1860) ve Namık Kemal'in *İntibah'ı* (1876) gibi Nabizâde Nazım'ın *Zehra'sında* (1896) aile kurumuna zarar verdiği düşünülen “odalık” geleneği eleştirilmiştir. *Zehra* isimli romanda bir adamın kadınlara olan zaafı, ailesinden kopuşu ve arkasından kötü, onu baştan çıkaran, frenkvari alışkanlıklara sevkeden “kötü kadın; alafranga, modern” temsilinin (Ürani), *İntibah'ta* da Mahpeyker'de hayat bulduğu söylenebilir. Diğer taraftan Şemsettin Sami'nin *Sergüzeşti* (1888) isimli romanında da esir pazarlarında bir evden diğerine sürülen Çerkes Kızı Dilber'in feci sonu da, kadınların esir olarak alınıp satılmasının doğuracağı kötü sonuçları anlatılmıştır.

Tanzimat'tan itibaren en çok tartışılan konuların başında “kadın” konusunun gelmesi ve bu konuda yazan, fikir üreten dönemin önde gelen erkek aydınlarının⁴⁸⁰ varlığı bu alandaki tartışmaları beslemiş ve bu durum incelenen kadın yayınlarına da yansımıştır. Öte yandan Osmanlı topraklarına birçok Avrupalı seyyah, gazeteci ve araştırmacı gelerek Osmanlı toplumunun aile yapısını kadının aile içindeki konumunu izlemiş ve bu konularda kendi ülkelerinde yazdıkları yazılardaki Osmanlı'daki kadının durumuna ilişkin yanlış bilgiler, Osmanlı kadın aydınlarını bu konularda yazmaya itmiştir. Bu konudaki eserlerden biri de "Tarih-i Cevdet" kitabının yazarı Ahmet Cevdet Paşa'nın kızı Fatma Aliye tarafından yazılmış olan *Nisvan-ı İslâm* (1892) isimli kitaptır. Fatma

⁴⁸⁰ Kadın sorununa değinen erkek yazarlar, Ahmet Mithat Efendi, Namık Kemal, Şemsettin Sami, Selâhittin Âsım, Abdullah Cevdet, Baha Tevfik, Celal Nuri, Ziya Gökalp, Mahmut Esad Efendi olmuştur. (Firdevs Canbaz, *Çok Eşlilik Taadid-i Zevcat*, Hece Yayınları, Mahmut Esad, Hece Yayınları, Ankara 2007, s.13.)

Aliye, bu kitapla birlikte, dönemin önemli kadın dergilerine de Osmanlı toplumunda kadının durumuna ilişkin yazılar kaleme almıştır. Fatma Aliye öncelikle, İslâm dininin kadının konumunu değersizleştirmedigini savunmak için yazmaya başlamıştır. Bu yazılardan biri Fatma Aliye'nin "Haftalık Sûs Risalesine" isimli makalesidir. Aliye, İslâm dininin evli kadının malına, ticaretteki kârına tasarruf ve mülküne zevci tarafından dokunulamayacağını ve kızların çocuk yaşta evlendirilmelerinin İslâm dininin bir gereği olamayacağını şu sözlerle ifade etmiştir:

“.....Men-i izdivaç hakkında suale gelince müdafaa-yı hukuk hususunda himmet ve gayretle gelmiş olan hanımlarımız kızların dokuz yaşında kocaya verilmesi hakkında hangi ayet-i kerimede bir emir bulunduğunu o kararı verenlerden soramazlar mı? Akid şeraiti soruluyor! Hristiyanlarda kadının servetini muhafaza için izdivaç mukavelelerine bir takım şerait konulmaya başlanmıştır. İslâmiyet’te kadının malına ve ticaretteki kârına tasarruf ve malikiyeti pek kavi bir surette temin olunmuştur. Zevc zevcenin hiçbir şeyini hatta bir kuruşunu bile alamaz, hiçbir malını satamaz! Zevce dahi istediği vakit talakı ahrâ edebilmek şartıyla olacak surette akit, zevcinden boşanmak isteyen kadınları uzun müddet mahkemelerde sürünmekten ve talakı satın almak için bir meblağ vermekten kurtarır....”⁴⁸¹

Şükûfe Nihal, gazetelerde istenen arzu edilen kadın modelinin sürmeli boyalı, tuvalet müptelası kadınlardan oluştuğunu fakat gerçek hayattaki kadınların, evlilik kurumunun ev idaresi, çocuk yetiştirme, mutfak işleri gibi emek ve maharet gerektiren işlerden anlayan kadınlar olduğundan bahsetmiştir. Nihal'e göre evliliklerin bozulma sebebi evlilik kurallarıdır. Nihal görücü uslü yapılan evlilikleri, çürük köprüden geçmeye benzeterek görücü usulü evlilikleri şöyle eleştirmiştir:

“.....Beyefendi izdivaç niyetinde....Lâkin, hayatında üç beş kadından başkasını tanımadığı için alacağı hanımını akrabadan ahabtan birine ısmarlamaya mecbur olur. Yarrabbi düşünüyorum da, gençlerin bu hayat meselesinde gösterdikleri bi- mânâ cesaret bir türlü bir çare-i te’vil bulamıyorum[söze ayrı mânâ veremiyorum]. İnsanlar da nisbi bir zevk hüküm sürerken değerinin perestışettiği [çok sevdiği, taptığı] bir çehrenin kendi zevkimize de mufavvık olabileceği ihtimâli bence yüzde ondan yukarı çıkmaz. Sonra hanımı tavsiye edenler şüphe yok ki kendi ahabbı, akrabâsı, hulasâ kendisini sevenlerdir. Bu sebeple hanımın tahsili, ev kadınlığı hakkındaki mâlûmâtı da ancak onlardan alınabilir. Aldanmak tehlikesinin ikincisi de bu meseledir. Ya hanımın ahvâl-i ruhiyesi, hissiyatı, zevki nasıl tahmin edilir. Bilmem, müşkülpesent mi diyacaksınız düşünüyorum. İki kalbin birbirine adem-i merbûtiyyeti [bağlılığın yokluğu] için mânen, ruhen birbirine yakın olamamaktan daha kuvvetli hiçbir mâni

⁴⁸¹ Fatma Aliye, “Haftalık Sûs Risalesine”, *Sûs*, 26 Kânunusani 1340 [26 Ocak 1924], s.33.

tasvir edemiyorum. Ve diyorum ki, madem ki mâneviyatın üzerimizde tesiri, maddi tesirlerin fevkinde ve âdetâ ebedi bir iz bırakıyor, şahsen pek güzel bir kadın da bâzen erkek üzerinde sehâhâr [sihirli, büyüleyici] bir tesir yapabilir. Lâkin, görücü hanımların karşısında müteharrik [kırılan] bir mankeni andıran genç kızın çehresinin şeklinden, boyunun ölçüsünden başka hangi meziyetini tamamiyle anlamak kâbildir? Derece-i tahsil, ev kadınlığına dair mâlûmâtı mevki-i ictimâîyesi mütenâsib geleni [uygun olanı] olur da görücü hanımlar mesâlâ kendisini şahsen beğenmezler, hâlbuki asıl bekleyen içinde bu istenen bir çehre olabilir. Görülüyor ki bu kaideler pek muzır [zararlı] ve bu yüzden ailelerimiz korkunç bir tezelzül [sallanma] içinde...”⁴⁸²

Osmanlı kadın aydınlarına göre aile medeni toplumların temel direğidir. Kadın aydınlar, milletin düzenini aile düzeni olarak tanımlayarak kadını, erkeğine yardımcı ve hayat arkadaşı olarak görmüşlerdir. Bu bakımdan, kadın yazılarında “kadını” sadece çocuk doğurup büyüten olarak gören geleneksel anlayıştan farklı olarak aklen ve ruhen de erkeğine eş olabilecek, hayat yükünü kaldırmada ona yardımcı olabilecek bir unsur olarak tanımlanmıştır. Bu düşüncenin izlerini taşıyan yazılardan biri de Fatma Aliye’ye aittir. Aliye, aile kurumunun önemini ve yeni ailenin nasıl olması gerektiğini şu sözlerle dile getirmiştir:

“....Millet aileden tereküp eder. Ailelerin suret-i intizamı milletin de intizamına hizmet eyler. Aile arasındaki muhabbet ve hüsn-i imtizaç aileyi muntazam kılar. İnsanın hanesi bucağı müsterih ve şen olması hayat-ı saadettir. Kadın o bucağı “evim” diye kocasını “benim” diye sever ve o merbutle [bağla] kocasının ve hanesinin hizmetini görür, idare-i beytiyyesini düşünür. Çocuklarının terbiye ve tahsiline muavenette bulunur. İşte meseleyi zamana göre düşünenler aileyi bu surette görenler için zevce ile zevce yekdiğerinin refik-i hayatıdır [hayat arkadaşdır]. Hayatın bar-ı meşâgilini [meşguliyetler] yüklenmeye yardım edecek arkadaşı yoldaşdır. Aile terbiyesi insanın iliklerine geçen bir şey olduğundan adem-i imtizaç, münazaa, rekâbet, ayrılık gayrılık bulunmayan aileden müteşekkil milletlerde bu terbiye ve suret-i hayatın tesiri olabileceği kabil-i inkâr mıdır?....”⁴⁸³

Özetlenecek olunur ise evlilik eleştirisi kadın yazılarında çeşitli şekillerde yapılmıştır. Bunlar, aile yapısının dayandığı temeller, birbirini tanımadan yapılan evlilikler (görücü usulü), erkeklerin eş seçerken bir kadında yanlış niteliklere bakması, bir kadının zevcelik görevlerini yerine getirememesi ve eşlerin eğitim ve görgü olarak birbirine denk olamadıkları için ruhen ve beynen birbirlerinin eşi olmamaları başlıkları altında

⁴⁸² Şükûfe Nihal, “Gençler Aradıklarını Niçin Bulamıyorlar”, *Türk Kadını*, 12 Eylül 1334 [25 Eylül 1908], s.130

⁴⁸³ Fatma Aliye, “Haftalık Sûs Risalesine”, *Sûs*, 26 Kânunusani 1340 [26 Ocak 1924], s.33.

toplanmıştır. Ele alınan kadın aydınlar arasında en çok evlilik eleştirisi yapan Şükûfe Nihal ve Fatma Aliye olmuştur. Ayrıca Şükûfe Nihal de, Halide Edip ve Fatma Aliye gibi eşlerin birbirine hem eğitim bakımından hem de görgü bakımından denk olması gerektiğini söyleyerek; cahil bir anneyle hiçbir fikir paylaşamayan bir babadan oluşan bir ailede annenin, babanın, çocukların ayrı ayrı bir baş çekeceğini belirtmiştir.

3.6.2. Taadüd-i Zevcat Meselesi'nin Eleştirisi

Osmanlı'da “çok eşlilik” kanunen yasak olmamasına rağmen, “çok eşlilik” konusuna sıcak bakılmamıştır. Özellikle cariyelik ve odalık mevzusu, Osmanlı romancılarının çoğunlukla ele aldıkları ve eleştirdikleri bir konu olmuştur. Her ne kadar 1846 yılında kölelik yasaklanıp, esir pazarı kapatılsa da, kölelik uygulamada tamamen ortadan kalkmadığı için bu durum, Osmanlı ilk dönem romanlarına bile konu olmaya devam etmiştir. Dönemin önemli yazarlarından ve cariyelik konusunu işleyen romancılardan biri olan Şemseddin Sami çok eşliliğin, Avrupalılar'ın zannettikleri gibi İslâm dininin değil sayısız kadınla evlenen; fakat İslâmiyet'le birlikte buna sınırlandırma getirilen Araplar ve Hintliler gibi milletlerin âdetleri olduğunu ifade etmiştir.⁴⁸⁴

Diğer taraftan Osmanlı aydınları arasında “çok eşliliği” savunanlar ile bunun mümkün olamayacağı kanaatine sahip olanlar arasında bir tartışma başlamıştır. Örneğin Batıcı Osmanlı aydını olan Celâl Nuri, *Kadınlarımız (1912)* isimli eserinde, boşanma ve çok evlilik konularının su-istimâl edildiğini söylemekle birlikte çok eşliliğe İslâmiyet'in engel olmadığını ifade etmiştir.⁴⁸⁵ Diğer taraftan Milliyetçi Osmanlı aydınlarından Ziya Gökalp ise aileyi toplumun temeli olarak görmüş, erkeğin çok kadınla evliliği, kolayca eşini boşayabilme gibi fikirlere karşı çıkmıştır. Onun bu düşünceleri, kendisinin de hazırlanmasına katkıda bulunduğu 1917 Aile Hukuku Kararnamesiyle izdivâcın dini bir iş olmaktan çıkarılarak birden fazla kadınla evlenme tamamen yasaklanmasa da evlilik mukavelesinde tek evlenme şartının konmasıyla kısmen gerçekleşmiştir.⁴⁸⁶ Yine de erkek yazarlar arasında en çok tartışmalı konulardan biri de “taadüd-ü zevcat, çok eşlilik” konusu olmuştur. O dönemde matbuat aracılığıyla bu konuda çok önemli makaleler yazılmış ve bu konunun İslâm hukukuna uygun olup olmadığı tartışılmıştır.

⁴⁸⁴ Şemseddin Sami, *Kadınlar*, (Çev.: İsmail Doğan), Gündoğan Yayınları, İstanbul, 1996, s.36.

⁴⁸⁵ Bayram Kodaman, “Tanzimat'tan Sonra Türk Kadını”, *19 Mayıs Üniversitesi Eğitim Fakültesi Dergisi*, 1990, s.163.

⁴⁸⁶ Uriel Heyd, *Türk Ulusçuluğunun Temelleri*, (Çev.: Cemil Meriç), Kültür Bakanlığı Yayınları, Ankara, 1979, s. 69-70.

Bu tartışmalardan biri de Mahmut Esat ve Fatma Aliye arasında yaşanmıştır. Mahmut Esat, *Malumat Gazetesi*'nde 6 Ekim 1898 tarihli, "Taadüt-ü Zevcat" isimli makalesinde öncelikle, öteden beridir Peygamber Efendimize ve dinimize karşı olanların en çok eleştirdikleri konunun "çok eşli evlilik" olduğunu; ancak bu durumun İslâmiyet'e özgü bir durum olmadığını birçoktoplumda da görülebileceğini ifade etmiştir. Yine aynı makalede Mahmut Esat, Romalılar'dan beri Garpta vahdet-i zevce (tek eşlilik) şarkta ise İbrahim, Yakup, Davut, Süleyman aleyhisselam olmak üzere birçok peygamberin çok eşli olduğu ve dolayısıyla şarkın da çok eşlilik geleneği üzerine kurulu olduğunu söylemiştir. Bununla birlikte tek-eşlilik konusunda, Fransa kanunun çok eşliliği suç olarak gören ve yasaklayan maddelerini de inceleyen Esat, zinanın ve fuhuşun bir suç olmadığı Fransız Kanunu'nda fuhuşu önleyen çok eşliliğin suç sayılmasını eleştirmiştir. Bunun üzerine Fatma Aliye, bu konuyla ilgili, 1901 yılında *Taadüt-ü Zevcat Zeyl'i (Eki)* yayınlamıştır.⁴⁸⁷

Fatma Aliye bu eserinde, Esat'ı şeriattan, Kur'an'dan yola çıkarak ya da "çok eşlilik"ın gerekli olduğu durumların açıklanması yoluna başvurmamış olması sebebiyle eleştirmiştir. Fatma Aliye'ye göre, "bizde bu varsa, sizde dahi şu var?" şeklinde bir savunma yeterli değildir. İslâmiyet'te taadüt-ü zevcata dair bir emir olmayıp izin verildiği anlatılmalıdır. Aliye bu eserinde, gerek Peygamber Efendimiz gerekse ondan sonra gelen halifelerin çok eşli olduğu; ancak bunun Peygamber Efendimizin ailesine, hanesine karışma şerefine erişmek gibi yüksek bir amaç uğruna yapıldığı; bunun halk sınıfında olduğu gibi şehvet düşüncesiyle yapılan evlilikler gibi düşünülmemesi gerektiğini vurgulamıştır. Son olarak Fatma Aliye, "fuhuş"un ihtiyaç değil bir ahlâk meselesi olduğuna vurgu yaparak, çok eşi olan; ancak ahlâk kavramından yoksun bir erkeğin de fuhuş yapabileceği örneğini vermiştir.⁴⁸⁸

Fatma Aliye, "çok eşlilik" ile ilgili eleştirilerine kadın dergilerinde devam etmiştir. "Haftalık Süs Risalesi'ne" başlıklı yazısında bu konuya geniş bir şekilde yer vermiştir. Aliye'ye göre taadüt-ü zevcât, bir emir değil bir izin meselesidir. Araplardaki çok kadınla evlenmede ifrata varıldığı için İslâmiyet'in taaddüt-ı zevcâtı dörde indirdiğini

⁴⁸⁷Firdevs Canbaz, *Çok Eşlilik Taadid-i Zevcat*, Hece Yayınları, Ankara 2007, s.36.

⁴⁸⁸Canbaz, *Çok Eşlilik Taadid-i Zevcat*, s.36.

söyleyen Aliye, buna rağmen Peygamber Efendimiz’in kendisinden on beş yaş büyük olan zevcesiyle bütün gençliğini geçirdiğini söylemiştir. Aliye “çok eşlilik” konusundaki görüşlerini şu sözlerle dile getirmiştir:

“.....Taaddüt-ü zevcât bir emir değil “mesâğ” dır [izin, cevâzdır]. İslâmiyet pek ifrada varan taaddüt-ı zevcatı dörde indirmiş. Bunun için de pek müşkil şerait vaz eylemiştir. Peygamberimiz kendisinden on beş yaş büyük olan zevce-i vahidesiyle bütün gençliğini geçirmiştir. Zevcesinin vefatından sonra müteaddid zevceler alması zevcât-ı mutahharat [mübârek zevceler] mertebesine nailiyet [ulaşma] arzusunda bulunan kadınları taltif suretinde olmuştur. Bir zevce ile iktifayı takdir hususunda bir hadisi şerif vardır. Şu zamanda taaddüt-i zevcata lüzum görenler acaba ne gibi bir fayda me’ûlediyorlar [umuyorlar]. Teksir-i insâl[nesil çoğaltma] mı? Meselâ çok çocuk meydana getirmek midir? Yoksa vatan ve milletine hâdim ve nafî olacak tâmm’ül- sıhhâ [sağlığı tam] insanlar yetiştirmek midir? Hayatın sertleştiği, mâişetin güçleştiği bu günde bir zevceden olabilecek birkaç çocuğu iyice besleyebilecek, soğuga, sıcağa karşı lüzumu vechile giderebilecek, şems-âbad [günlük güneşlik yer], havadar, sıhhî bir hanede iskân edebilecek, taâllüm [bir şeyin herkesçe bilinmesi] ve tahsillerini icabat-ı zamana göre yaptırabilecek, bir zevcesini, bir hanesini medeniyetin bugünkü ihtiyacatına göre idare edebilecek acaba kaç yiğidimiz var? Eğer bunlar çok ise ne için tehhül edecek erkeklerden birçoğu kadının parasını soruyor, idare-i beytiyyesi için bir muavenet arıyor? Ve İslâmiyet’te âdet olmayan dot [drahoma,ceyiz] talebinde bulunanlar da işitiliyor! Teksir-insâl diye birçok cılız, sıksa, mariz çocuklar meydana getirip bunları cehâlet içinde pûyân [cehâlete kendini kaptırmaya] bırakmakla vaki olacak teksir-i insâlden fayda me’ûl [umulan, beklenen] edilir mi? Tevellüdât ve vefeyât-ı etfâl [çocuk doğum ve ölümleri] cetvellerine bakılsa yoksulluk ile bakımsızlık meselelerinin bunda dahl-i küllisi [tümüyle nüfuzu] olduğu anlaşılmaz mı? Müteaddit zevce almak isteyenler tabii taaddüt-i zevcatın şeraitini ifaya da şer’an mecburdur. Şer’an zevce erkeğin yemeğini pişirmeye, hizmetini görmeye, hatta çocuğunu emzirmeye mecbur değildir. Zevc bu hususatta cebredemez. Kadına beğeneceği gibi bir hane ihzar edecek, zevcesine aşçı, hizmetçi, çocuklarına sütüne tutacak! Bu hane dört olduğu, çocuklar çoğaldığı zaman bu hizmetkârların ve sütninelerin adedi kaç varacak? Pek zengin olup bu gibi şeyleri ifâ edebilecek olanlar için de zevcelerinin hiçbirisine diğerinden ziyade muhabbet göstermemek ve aynı taltifte bulunmak şeraiti kalır. Hep bu şeraiti ifâ edememek korkusu olanların ise bir zevce ile iktifa etmesi şer’an lazım gelir....”⁴⁸⁹

Yazıda görüldüğü üzere Fatma Aliye,” insan neslinin çoğalması için mi yoksa vatan ve millete sıhhatli bireyler getirmek için mi çok eşlilik savunulmaktadır?” sorusunu sormuştur. Fatma Aliye ayrıca hayat şartlarının sertleştiği ve geçimin güçleştiği bu zor

⁴⁸⁹ Fatma Aliye, “Haftalık Sûs Risalesine”, *Sûs*, 26 Kânunusani 1340 [26 Ocak 1924],s.33.

günlerde bir zevceden olabilecek birkaç çocuğu besleyebilecek, devrin şartlarına göre talim ve terbiye verebilmenin zorluğuna ve imkânsızlığına dikkat çekmek istemiştir. Özetle Aliye'ye göre, bir erkeğin çok eşle evlenebilmesi için ne maddi yönden ne de akli yönden bir gerekçe vardır. İncelemeye alınan makalelerde, diğer Osmanlı kadın aydınlarının “çok eşlilik” konusuna yer vermedikleri gözlenmiştir. Fatma Aliye'nin diğer makalelerinde, İslâm tarihinden ve Hz. Muhammet'in ve sahabelerinin yaşantılarından örnekler vererek İslâm dinine mâl edilen pek çok yanlış uygulamayı da eleştirdiği görülmüştür. Bu yönüyle Fatma Aliye diğer kadın yazarlardan ayrılmaktadır.

Fatma Aliye'nin, Batılı seyyah kadınlarla olan karşılaşmaları, onu kendi kültürü ve dini hakkında hummalı bir araştırmaya sevk etmiştir. Fatma Aliye'nin İslâm tarihine yönelmesi iki nedenle gerçekleşmiştir: Bunlardan birincisi, kendi kadınlarıyla övünen Avrupalı kadınlara İslâm tarihindeki büyük İslâm kadınlarından örnekler göstermektir. Bir diğeri ise İslâm'a ait olduğu iddia edilen odalık, cariyelik, çok eşlilik, kadının esir hayatı yaşatıldığı yönündeki ön yargıları ve yanlış bilgileri ortadan kaldırmak içindir. Bu durum aynı zamanda Fatma Aliye'nin Batı kültürüne karşı kendi kültürü ve dinini savunma refleksi olarak düşünülmektedir. Fatma Aliye, çok eşlilik uygulamasına ilişkin İslâm dininde bir emir olmadığını altını çizerek, bu gibi durumların zaruretten ileri geldiğini ve istisnai durumlar olduğunu vurgulamıştır. Fakat bütün bu tartışmalara rağmen, “çok eşli evlilik” konusu üzerindeki tartışmalar Medeni Kanunu'nun kabulüne kadar devam etmiştir.

3.7. “Mesturiyetimizden Müşteki Değiliz”: Kılık-Kıyafetle İlgili Tartışmalar

Osmanlı erkek aydınının “tesettür ve örtünme” konusundaki yaşanan hararetli tartışmalara karşı⁴⁹⁰, kadın yazarların birçoğu “görünümlerinden” ziyâde “düşüncelerine” ehemmiyet verilmesini istemiş ve kendileriyle ilgili “eğitim, çalışma ve aile içindeki hukuklarını düzenleyen kanunlar” yapılmasını talep etmişlerdir. Dönemin Osmanlı kadın aydınlarının çoğu yazılarında, “Batılı kadın” gibi görünmek ya da olmak istemememiş hatta “vakar, şefkat, fedakârlık” gibi özellikler ve ahlâk yönünden Türk ve İslâm kadını Batılı kadından üstün tutmuşlardır. Yazılarında kadın aydınlar, zamanın ihtiyacatına uygun olarak zihnen ve fiilen toplum hayatına katılma hakkını elde

⁴⁹⁰ Niyazi Berkes, “Türkiye’de Çağdaşlaşma” isimli kitabında, batıcılar ile İslâmcı Muhafazalar arasındaki bu tartışmaların, dönemin en önemli iki gazetesi olan Servet-i Fünun, İkdam, Sebilürreşad ve Bey'an-ül Hak yazarları arasında sürdürüldüğünü söylemektedir (Ayrıntılı bilgi için Bkz., Berkes, s.447).

edebilmek, kadının toplum içindeki mevkiisinin de değişen bu toplum yapısı içinde yeniden değerlendirilmesi gerektiğine işaret etmişlerdir.

İncelenen makalelerde "kadınların örtünmesi" konusunda, kadınların şeklen bir değişimi gerekli görmedikleri tespit edilmiştir. Bu konuda, Şükûfe Nihal, Ulviye Mevlan ve Halide Edip'in yazılarına rastlanmamasına rağmen, Emine Semiye ve Fatma Aliye'nin "kadınların örtünmesi" konusunda görüş bildiren yazılarına rastlanmıştır. Emine Semiye Hanım'ın örtünme konusundaki ilk yazısı *Hanımlara Mahsus Gazete*'de görülmüştür. Emine Semiye "örtünmeye" ilişkin şu sözleri söylemiştir:

".....Ahlâk ve âdâb-ı milliyemizin mükemmeliyeti ve tamamıyeti bizim için mucib-i iftihadır. Dini mubîn-i [batıl ile hakkı ayıran] İslâm bu mükemmeliyeti mütekeffildir [kefil olan]. Milel-i İslâmiyenin safvet-i [safılık, temizlik] ahlâk ve âdâb-ı milel sâireye reşk-i âver [kışkırtma uyandıran, hasete düşüren] olacak bir mertebededir. Biz Avrupa'nın ahlâk ve âdâb-ı umumiyei muhafaza yolunda tertip ettiği kanunlardan istiâz[karşılık olarak bir şey isteme] ve istiâre [ödünç alma, birbirinden bir şey alma] ve külfetinden azâdeyiz. Onlar bizden ictibasa [ödünç almak] ve âdâtımıza imtisâle mecburiyet görürler.....Avrupa'nın merâkiz [merkez]-i medeniyyesinde sokaklardan âdâb-ı umumiye mugayir görülen resimli ilanların kaldırılmasına ve kütüphanelerde ve bi'lhasa şimendifer istasyonlarında küçük barakalarda kadın, kız, çocuk herkese kitap satan satıcılarda âdâba mugayir âsârın (eserlerin) kattiyyen satılmamasına teşebbüs olunmuştur. Avrupa'da tesettür-ü nisvân keyfiyetinin olmaması ve kadınlarla erkeklerin bir cem'iyyette hazır bulunabilmesi âdâb ve terbiyeye bir derece daha itinaya onları mecbur ediyor."⁴⁹¹

Yazıda da görüldüğü üzere Emine Semiye, İslâm dinini "ahlâk ve âdâbın teminâtı" olarak nitelendirmiştir. Emine Semiye bu noktada, Batı'da toplumsal hayatı düzenleyen kurallar ve kanunların Osmanlı toplumunun ödünç almasını gerekli görmemiş, tam tersine Batılı devletlerin Osmanlı toplumundaki "ahlâk ve âdâbı" örnek aldıklarını vurgulamıştır. Bu açıdan Emine Semiye, Osmanlı kadınlarının örtülü olmasını "ahlâk ve âdâbın" muhafazası için önemli görmüştür. Emine Semiye'ye göre başörtüsü, kadınlara toplum içinde daha fazla hürmet edilmesini ve erkeğin davranışlarına çeki düzen vermesini sağlayan kadını koruyan bir "zırh" olarak tanımlanmıştır. Dolayısıyla "başörtüsü" hem kadının emniyetini güvence altına alarak ona sarkıntılık yapılmasını engelleyen, hem de erkeklerin saygı ve itibar gösterdiği bir kıyafet olarak düşünülmüştür.

⁴⁹¹ Emine Semiye, "Âdab-ı Umumiye?", *Hanımlara Mahsus Gazete*, 3 Temmuz 1312[15 Temmuz 1896], s.1

Bu yazıyla birlikte dikkat çeken bir diğer yazıda *Kadın* dergisinde görülmüştür. Emine Semiye, "Kadın Mecmuası Muhteremesine" başlıklı makalesinde, "başörtüsü" üzerinde Osmanlı kadınlarını eleştiren bazı Osmanlı erkek aydınlarını sert bir dille eleştirmiştir. Bu makalede, Çalgıcı bir Kıpti⁴⁹² kızının rezaletinden dolayı namuslu, iffetli bütün bir İslâm ve Osmanlı kadınlığının sorumlu tutulmasına tepki gösteren Emine Semiye, örtülü olmaktan dolayı şikâyetçi olmadıklarını şöyle dile getirmiştir:

"...bir Kıpti kızının rezaletinden milletin kısm-ı a'zamını [büyük çoğunluğunu] teşkil eden muhadderât-ı İslâmiyeye [İslâm'ın namusu bütün, örtülü kadınlarını] mesul tutmak!..Acaba hangi vicdanlı erkeğin harcıdır!?. Bizde (feminizm) gayretini güdenlerin (ki onca patırtıya mucib olmuştu!) öyle Avrupa kadınlarının iddia ve talebine makis [kıyas edilebilen] olmadığını buracıkta beyan ederek ricalimizin hakkımızdaki şiddetlerine..perde-i itidâl [ölçülülük] çekmeyi vecibeden add ederim. Bizler mesturiyetimizden [örtülü olmamızdan] müşteki [şikâyetçi] değiliz..."⁴⁹³

Emine Semiye Hanım'la birlikte Fatma Aliye de "Terbiye-i İctimaiye" isimli makalesinde "başörtüsü ve tesettür" meselesine değinmiştir. Fatma Aliye'ye göre "kadınların ilerlemesi" denilince, bazı Osmanlı erkek aydınları hatta bir kısım Osmanlı kadınları bu ilerlemeyi, "kadınların başlarını açması" olarak düşünmektedir. Oysa Fatma Aliye'ye göre Osmanlı kadınlarının en şiddetle mücadele edecekleri unsurun "başlarının örtüsü" meselesi olması sebebiyle, bu şekilde düşünülmesi bir yanılgıdır. Fatma Aliye, Osmanlı kadınları arasında "başörtüsü" takmak istemeyenleri, koca bir derya karşısında "katre-i ab [su zerresi]" benzetmesiyle karşılaştırmıştır. Aliye Hanım'a göre Osmanlı kadınları, İslâm'ın kendilerine bahsettiği bu kıymetli haktan kendilerini mahrum etmek istemedikleri için böyle bir telaşın yersiz olduğunu şu sözlerle ifade etmiştir:

".....Kadınların terakkiyatı denildi mi bazı erkekler bunu kadınların başlarını açması suretinde anlıyorlar. Dişilerden de bunu öylece telakki edenler bulunur. Acaba yalvarsalar kadınlar başlarının örtüsünü açarlar mı sanıyorlar? Bu ne yanlış zehâb [yanlış fikre sapmak]! Kadınların

⁴⁹² Niyazi Berkes, söz konusu olayla ilgili olarak Güzel Sanatlar Okulu'nda resim derslerinde bir Çingene kızının "tabii şekli ile" model olarak kullanılmasına ilişkin, İslâmcı bir yazar olan Mustafa Sabri'nin Bey'an-ül Hak ve İkdâm Gazetelerinde yaptığı tartışmaya yer verirken bahsetmektedir. Söz konusu gazete yazılarının aynı yıllarda yazılmış olması, olayın aynı olay olabileceği ihtimalini güçlendirmektedir (Berkes, s.447).

⁴⁹³ Emine Semiye, "Kadın Mecmuası Muhteremesine Edirne'den", *Kadın*, 8 Kânunuevvel 1324 [21 Aralık 1908], s. 2.

halet-i ruhiyeleri hakkında ne büyük gaflet! Kadınların en şiddetle müdafaa edecekleri şeyin başlarının örtüsü olduğunu anlamalıdır. Onu atmak isteyecek olanların akıliyeti koca deryaya nisbetle bir katre-i âb gibidir. Hem de bu hususta telaşa ne hacet! Öyle hal ve harekette bulunacak olanlara lüzum gördükleri hakareti ederler, birkaç mütecâsir [cüret gösteren, küstah] için bütün kadınları İslâmiyetin onlara bahş ettiği hukuklarından mahrum eylemek revâ mıdır?.”⁴⁹⁴

Osmanlı kadın aydınlarının öncelikli konuları arasında sanıldığıının aksine, “tesettür ve örtünme” konusu yoktur. Bunun yerine kadınların toplum içinde ve gündelik hayatta karşılaştıkları bir takım şartların değiştirilmesine ilişkin şikâyetleri ve talepleri söz konusudur. Fatma Aliye ve Emine Semiye dışında, örtünme konusunu tartışan bir yazıya rastlanamamıştır. Fatma Aliye ve Emine Semiye de Osmanlı kadınlarının hali hazırda bir “örtünme” sorunu olmadığını ifade etmiştir. Örtünme, hem kadının iffet ve namusunu muhafaza eden, hem de erkeklerin kadınlara karşı olan tavırlarında onlara dikkat etmeleri gerektiğini hatırlatan bir zırh olarak düşünülmüştür.

Osmanlı kadın aydınlara göre kadınların toplumda karşılaştıkları zorluklar, “başörtüsü ve örtünme” meselesinden daha başka meseleler olmuştur. İncelenen makalelerde kadın sorunu olarak görülen, kadının şekilsel olarak bir değişim içinde olması değil Fatma Aliye’nin ifade ettiği gibi gündelik yaşamda kadınların sadece kadın oldukları için aşmak zorunda kaldıkları zorluklar olmuştur. Osmanlı kadın aydınları, “başörtüsü” yerine daha önce de bahsedildiği üzere kadınların eğitimi, çalışma hayatlarına dâhil olmaları, kendi hak ve hukuklarını koruyan yasal değişikliklerin yapılması gibi konuları öncelikli olarak gündeme almışlardır. Bu açıdan bakıldığında, Osmanlı kadın aydınlarının kadın modernleşmesini “kılık ve kıyafet” üzerinden düşünmemiş olmaları dikkat çekicidir.

3.8. "Terakkiyat-ı Nisvaniye'yi Kimden Bekleyim?": Erkek Aydınların Tenkidi

Osmanlı kadın aydınları bir yandan Osmanlı toplumunun yaşadığı sıkıntıların sebebini “kadınların” eğitimsiz, bir iş yapamaz halde “atalet ve miskinlik” içinde bırakılmaları olarak görmekteyken; diğer yandan geçmişte ve bugünde Osmanlı kadınlığının sahip olduğu nitelikler nedeniyle Osmanlı kadınlığını Batı kadınlarından üstün ve değerli bulmuşlardır. Kadın aydınlar yazdıkları makaleler yoluyla hem Batı’daki kadının değişen

⁴⁹⁴ Fatma Aliye, “Terbiye-i İçtimaiye”, *Mehasin*, S. 10, Eylül 1324[Eylül 1908], s.738.

durumu hakkında hem de kendi toplumlarındaki değişimden Osmanlı kadınına haberdar etmiş ve bilinçlendirmeye çalışmıştır. Bütün bu çabaların yanında Osmanlı kadın aydınlar, dönemin bazı gazete ve dergilerine yazılar yazan ve Osmanlı kadınlığını Batı kadınıyla mukayese ederek tenkitlerde bulunan erkek aydınları da yazılarında eleştirmişlerdir. Makalelerde sıralanan bu eleştiriler “Türk kadınının Avrupa kadınıyla mukayese edilmesi”, “kadınlık algısı”, “kadınların çalışma hakkından mahrum bırakılması”, “kadınlara haklar verilme noktasında kadınların unutulmuş olması” gibi başlıklar altında toplanabilir.

Bu makalelerin içinde göze çarpan ilk makale Şükûfe Nihal’in *Türk Kadını* dergisindeki yazısı olmuştur. Nihal, daha önce yine aynı dergide Ethem Nejat Bey’in “Evsiz Barksız Hanımlar” makalesine ithafen “Evli Barklı Hanımlar” isimli bir makale yazmıştır. Şükûfe Nihal makalesinde, ecnebi kadınlarını Osmanlı kadınlarıyla mukayese ederek onlara üstün gelen vasıfları sıralayan Ethem Nejat Bey’e, Osmanlı kadınları kadar Osmanlı erkeklerinin de kendilerini Batılı erkeklerle de mukayese etmesi gerektiğine dikkat çekmiştir. Nihal, Osmanlı erkeğinin de bir Alman kadar ciddi, vazifeşinas ve zevcesine hürmetkâr olmadığından şu sözlerle bahsetmiştir:

“...İşte Türk kadınının son nüshasında Ethem Nejat Beyefendinin (Evsiz Barksız Hanımlar) makalesinde aynı mevzuyu ihtiva ediyor ve hemen bir Türk- Alman kadını mukayesesini yapıyor. Evvela Almanya gibi bizden birkaç asır ileriye gitmiş bir milletle kendinizi mukayese etmek için her iki milletin birbirini diğer hususta da ne derece yakın ve uzak olduğunu araştırmalıyız. Bakalım Türk Medeniyeti, Türk harsı bugün Almanya’daki kadar kat’i, metin adımlarla ilerleyebilmiş mi? Bilhassa her Türk erkeği bir Alman kadar ciddi, vazifeşinas, zevcesine hürmetkâr mı? Bu gibi mesâilde [meselelerde], Almanya ile yarışa heves edersek pek derin inkisarlara [kırılmalara] uğruyacağımız tabiidir. O halde, İkide bir de Türk Kadınına, aile, muhit, iklim, maişet [yaşayış], mektep gibi müessirlerle[etkenlerle] tabi bir tekâmüle erişerek ve kanun-i ictimâîleri münasebetiyle (körebe) oyunundan pek uzak ve aldanmak ihtimali ancak yüzde on olarak tesis ettikleri aileye saadet getiren Alman kadınıyla mukayese etmek pek haksızlık olur...”⁴⁹⁵

İkinci bir yazı yine Şükûfe Nihal’in “Bizde Kadın Telakkisi” isimli makalesidir. Nihal yazıda, Osmanlı erkeklerinin zihniyet dünyalarındaki çarpıtılmış “kadınlık algısı” üzerinden eleştiriler getirmiştir. Nihal, Osmanlı erkek aydınlarını, bir kadında aradıkları nitelikler konusunda birbiriyle uymayan iki farklı düşünceye sahip olmaları nedeniyle

⁴⁹⁵ Şükûfe Nihal, “Evli barklı hanımlar”, *Türk Kadını*, 1 Ağustos 1334[1 Ağustos 1918], s.83.

eleştirmiştir. Nihal'e göre Osmanlı erkek aydınları, bir yandan terbiye, ahlâk, fazilet gibi erdemlere sahip bir kadın aramakta, öte yandan ise sadece süsüne, giyimine ve güzelliğine düşkün bir kadın beklemekteydiler. Nihal, makalesinde bu düşüncesini şu sözlerle dile getirmiştir:

“.....Bir taraftan beyefendilerin bir kısmı kadınlarda terbiye ve irfanın, fazilet ve vakârın noksanlığından telehhüflerle [yanıp, yıkılma, üzülmeye] bahs ile şikâyet ederken diğer tarafta aynı memleketin en münevver gençlerinin bir kısmında da pek garip arzular, pek hafif meşrebâne telakkiler yapılıyor. Bu mütezâdd [birbirine zıt] telakkiler mütehâllif [birbirinden farklı] arzular karşısında bugünün münevver, faziletkâr kadını mesut bir gayeye doğru tâkip ettiği yollarda bir hatve-i tereddüd bile atmadan istikamet-i cereyanında devam ederse de cehalet ve safiyet içinde henüz kendisini toplayamamış, sehlû'l- iknâ [kolay kanaat eden] bir takım zavallılarda naçar bu hoppaca arzuların heveslerin kurbanı oluyorlar.....”⁴⁹⁶

Nihal'in incelenen diğer makalelerinde de en çok yaptığı vurgulardan biri, kadınların moda, makyaj gibi onları sadece dıştan süsleyecek şeylerle değil zihnen ve ruhen besleyecek bilgilerle donatmalarına yapılan vurgudur. Oysa Nihal, toplumun ve Osmanlı kadının yıllardan beri, bir "süs" ve "oyuncak" malzemesi olarak görüldüğü için kadının sadece güzelliğiyle anılmasına karşı çıkan bir kadın aydındır. Dolayısıyla Nihal, Osmanlı toplumunu kötü gidişattan kurtarmak isteyen Osmanlı erkek aydınını değişimden yana gördüğü için onların eskiden beridir var olan bu kadınlık algısına karşı çıkmalarını beklemiştir. Nihal, bugünün kadınının, “sürmesine, düzgününe, saçlarının, kollarının güzelliklerine değil vazifelerini yerine getirirkenki erdemine, zekâsına ve irfanına”⁴⁹⁷ saygı gösterilmesini beklediğini ifade etmiştir.

İncelenen makalelerde erkek aydınların kadınların çalışma hayatına girmesine karşı gösterdikleri itirazların da tenkit edildiği görülmüştür. Örneğin Ulviye Mevlan, kadınların daha medeni ve mesut bir hayat yaşamak ihtiyacıyla istedikleri "çalışma" taleplerine, Hüsnü Fehmi Bey'in karşı çıkmasını eleştirmiştir. Mevlan, dönemin önemli erkek aydınlarından Hüsnü Fehmi Bey'e şu sözlerle karşı çıkmıştır:

“.....Biz erkeklere ne diyoruz? Bizde mesai-i umumumiye karışalım, hak sahibi, iş sahibi olalım. Erkeklerin pek ağır olan yüklerini tahfif edelim [hafifletelim]. Müşterek bir sâi [çalışan]

⁴⁹⁶ Şükûfe Nihal, “İçtimaiyat: Bizde Kadın Telakkisi”, *Türk Kadını*, 17 Teşrin-i Evvel 1334[1 Ağustos 1918], s.162

⁴⁹⁷ Şükûfe Nihal, “İçtimaiyat: Bizde Kadın Telakkisi”, *Türk Kadını*, 17 Teşrin-i Evvel 1334[1 Ağustos 1918], s.162.

ile daha mesut, daha medeni bir hayat yaşayalım ve yaşatalım. Bizim bu latif ve şefkatimize: “Hayır olmaz!” cevabı vermek makul müdür?.....Kadınların bir işçi, bir mebus, hatta bir nazır olabilmesi haysiyet-i ictimâîyelerin kadına, kadının say’ine ihtiyacından tevellüt [doğmak] eder bir neticedir, bir haktır. Demek isteriz ki kadın hod-be-hod [kendi kendine] hayata karışacaktır. Cem’iyyet-i beşeriyenin ona içtimayen, iktisaden ihtiyacı, kendisini hayata karıştıracaktır. Ve biz zanederiz ki bu ihtiyaç bugün vücuda gelmiştir. Bina aleyh her ihtiyaç bir hak vücuda getirir. İşte hali hazırda kadınlık insaniyetin ihtiyacına tekabül eden hakkını istiyor. Hüsnü Fehmi Bey kadınlığa: “mademki o vazifeleri, o hakları istiyorsunuz o halde mükellifiyet-i askeriye kanuna da tabi bulunmanız iktizâ eder [lazım gelir]” diyor. Biz zann ediyoruz ki Hüsnü Fehmi Bey Çanakkale’de ateş yağmuru, bütün sebâtları [sözünde durarak] ile ifâ-ı vazife eden Türk kadınlarını, muhterem Hilal-i Ahmer kadınlarının ifa ettikleri vazifeleri unutmuşlar. Ve hükümetimizin bir iki ay evvel kadın taburları, bölükleri hakkındaki teşkilatından dahi haberleri yok. Kadın pek çok zamanlar erkekler kadar cesurâne bir surette harbe iştirak etmişlerdir. Tarihte bize binlerce yerde bunu gösteriyor. Zaten Hüsnü Fehmi Bey dahi bir tanesini zikr buyuruyor. Bugün kadınlık uyanmıştır. Bir hak sahibi, bir insan olduğunu anlamaya çalışmaktadır. Kendisi için cem’iyyet-i beşeriyenin saadeti için hür yaşamak istiyor. Bunu istihsâl [meydana gelince] edince beşeriyete daha mâkul bir hayat bahş edebilecektir. Milyonlarca insanların ölmesi, milyonlarca yuvanın harap olmasını intâc eden [sonuçlanan] ihtiras mücadelelerini de ortadan belki kadın kaldıracabilecektir. Çünkü onlar beşeriyet-i terbiye ve ıslah edecektir. Daha insani bir yolda yürüyecektir.....”⁴⁹⁸

Erkek aydınlara yapılan bir diğer eleştiri de Emine Semiye’den gelmiştir. Emine Semiye Hanım, Şükûfe Nihal’e hitaben yazdığı "Terakkiyat-ı Nisvaniye'yi Kimden Bekleyim?" isimli makalesinde hürriyetin ilanından önce de sonra da dönemin önde gelen erkek aydınlarının, kadınların durumlarını düşünmediklerinden yakınmıştır. Emine Semiye, bu makalesinde, Osmanlı erkeklerine, kadınların kurtuluşuna yardımcı olacakları noktasında güvenmediğini, ancak kadınların kendi kurtuluşlarını kendilerinin bulabileceğini şu sözlerle ifade etmiştir:

“.....Himmemât-ı âliyesiyle vatanına pek büyük hizmetler etmiş ve hâlâ da etmekte bulunan müterakki ve mütemeddin [medeni] bir zat-ı âli-İlan-ı hürriyetten evvel vatanın tahsiline, hürriyetin istirdâdına [geri alınmaya] çalışıldığı zamanlarda bir gün kendisinden Nisvân-ı İslâm için de bir hassa-i meşrua talep etmiştim. O zat bize pek kavi [sağlam] teminat vermişti. İlk irticayyun vakasında unutulmuş olan hukukumuzun hiç olmazsa nisvânın müdafaası suretinde icrasını ihtar lüzum gördüğümde bakınız o gayretperverden şu mealde cevap almıştım. __Biz hürriyeti kurtardık, fakat kale-yi taasubun henüz bir taşını kaldıracabildik! Bakınız, terrakkiyat-ı nisvânın zamanı da gelecektir. Sizin gibi erbâb-ı hamiyet me’vus [ümitsiz] olmaz fütûr

⁴⁹⁸ Ulviye Mevlan, “Düşünüyorum”, *Kadınlar Dünyası*, 6 Nisan 1918, s.2.

[bezginlik] getirmeyerek çalışır. Bu cümleden anlıyorsanız ya!.. Bizim terakkimiz yine bizim himmetimize bırakılıyor! Ricâlimizin bizi düşünmediklerini...İhtimâl en sonra da düşüneceklerini şimdiden bizler düşünelim de Nisvân-ı âtiyemizin [kadınlarımızın geleceğini] âlem-i medeniyete [dünya medeniyetine] yaraşacak halde yetişmelerini kadınlığın, insanlığın hukuk ve müzâyakasının hiç birinden mahrumiyetini icab etmediğini anlayan kadınlarımızdan bekleyelim. O kadınları millet-i istikbâlde sizin gibi genç kızlarda bulacaktır.....”⁴⁹⁹

İncelenen makalelerde kadın aydınların, Osmanlı erkekleri kadar yabancı erkek aydınları da tenkit ettikleri görülmektedir. Fatma Aliye “Bir Fransız Muharriri” isimli makalesinde, Mösyö Julyar’ın Türk Kadınları’nı anlattığı kitabındaki, Türk Kadınlığı ile ilgili yanlış bilgileri eleştirilmiştir. Fatma Aliye, kitapta öncelikle İslâm kadınlarının camiye bile kabul edilmediklerine, namaz dahi kılmaktan ve Allah’a yakarmaktan men edilmiş olmalarına ilişkin son derece yanlış bilgiler bulunduğunu ifade etmiştir. Ayrıca Aliye, bu kitabın yazılış maksadının her meslekte çalışma isteğinde olan Avrupalı kadına “sizden kötü durumda olan kadınlar da var demek” gayesiyle yazıldığını iddia etmiştir. Fatma Aliye, Mösyö Julyar’ı şu sözlerle tenkit etmiştir:

“.....Bir de Türk kadınları, bir ecnebi madam gördükleri zaman hemen üzerindeki başındaki elbise ve eşyayı ve ne yediklerini ve kocası ona çok hediye alıp almadığını sorarlarmış. Bir memlekette türlü türlü terbiyede insanlar bulunabileceğinden ve hatta Paris’te ve sâir Avrupa bilâd-ı meşhuresinde [Avrupa’nın meşhur milletlerinde] dahi birçokadi insan olabileceğinden bizde dahi böyle kadınlar bulunması muhtemeldir. Fakat bu sözü umuma isnâd caiz olamaz. Memleketimiz içinde müterakki olamayanların bulunduğu da münker [inkâr edilmiş] olamayıp bu hal kadınlar âlemini âdeta yek-diğerine yabancı kalan birçok kısımlara bölmüştür. Bir cem’iyyet içinde âdeta birbirlerinin sözünden anlamayanlar da oluyor. Bunlar birbirleriyle görüşmüyorlar. Ülfet ve insaniyet edemiyorlar. İşte Mösyö Julyar’ın dediği gibi kadınlar da bunlar içinde bulunabilirse de Türk kadınları o birkaç kişiden mi ibarettirler? Ve Türk kadınlarının âlemi o sınıftan mı ibarettir. Hatta Paris’te hep nisvân müteallim [okuyan, talebe] ve müterakki olan kadınlar âlemi dahi esnâf âlemi ve kibar âlemi diye iki sınıfa münkasım [kısım kısım] değil midir? Bunlardan aşağıda bir adi takım yok mudur?.....”⁵⁰⁰

⁴⁹⁹ Emine Semiye, “Terakkiyat-ı Nisvaniyyeyi Kimden Bekleyelim?”, *Mehasin*, Eylül 1325 [Eylül 1909], s. 735.

⁵⁰⁰ Fatma Aliye, “Nisvan-ı İslâm Bir Fransız Muharriri”, *Hanımlara Mahsus Gazete*, 12 Kanun-i Evvel 1312[24 Aralık 1896], s.2.

3.9. “Biz Türkler, en çok da Fransızlara meclûbuz”: Hayranlık ve Taklitçilik Konusu

Halide Edip "Büyük Kadınlar" isimli makalesinde, farklı fikir cereyanlarından bahsederek, bu akımlara her ileri giden milletlerin en üst tabakasında olan aydınların içinde olabileceğini söylemiştir.⁵⁰¹ Edib'in aynı makalede "Panslavizm, Panjermanizm, Panislâmizm, Pandahabilmemnenizm" olarak ifade ettiği akımlar, incelenen dönemde, Osmanlı aydınının zihniyet dünyasında önemli bir yer tutmuştur. Batı'da “Panislâmizm” olarak da ifade edilen kavram İslâm dünyasında, yeniden dirilme ve canlanma anlamlarına da gelen “tecdid, ihya, reform” gibi kelimelere karşılık gelmektedir. Bu hareket, Mısır'da Cemaleddin Efgani (1839-1897), Efgani'nin talebesi Muhammed Abduh (1845-1905), Hindistan'da Seyyid Ahmet Han (1817-1898), Türkiye'de ise aynı dönemde *Sırat-ı Müstakim*, *Beyanu'l Hak*, *Volkan* gibi yayın organlarında yazan Mehmet Âkif Ersoy, Said Halim Paşa, Ahmet Hamdi Akseki, İsmail Hakkı İzmirli, Şeyhülislâm Mustafa Sabri, Babanzade Ahmet Naim, Musa Kâzım, M. Şemseddin Günaltay gibi önemli Osmanlı aydınları tarafından temsil edilmiştir.⁵⁰² Diğer bir görüşe göre ise Panislâmizm; Panslavizm ve Pancermenizmin karşıtı olarak 1860'lı yıllarda Jöntürk olan gazeteciler tarafından savunulmuş; ancak II. Meşrutiyet'in ilanından sonra medrese eğitimi almış aydınlar arasında gittikçe yaygın olarak kabul edilmeye başlayan bir akım olmuştur.⁵⁰³

Kimi yerde İslâmcılık kimi yerde İttihad-ı İslâm veya Panislâmizm olarak ifade edilen düşünce akımı belirli ön kabuller üzerine oturmaktadır. Buna göre İslâm dünyası askeri, ekonomik ve teknolojik açıdan bir gerileme ve çöküş süreci içindedir. Fakat bunun sorumlusu İslâm inancının kendisi değil, geleneksel ve yerleşik kurumlardır. Bu durumu düzeltmesi gereken din âlimleri ise yanlışlığı gidermek yerine pekiştirmektedirler. İslâmcılık ideolojisi bu durumdan kurtuluş yolu olarak Kur'an ve Sünnet'e dönmeyi, ulema ve bilginlere içtihad kapısını açmayı, cihad ruhunu uyandırarak emperyalist (sömürgeci) Batılı devletlere karşı koymayı önermiştir. Batı'dan gelen saldırılara Müslüman devletlerin karşı koymaları için İslâm dünyası çapında bir birlik

⁵⁰¹ Halide Edip, “Büyük Kadınlar”, *Bilgi Yurdu Işığı*, 15 Eylül 1333[15 Eylül 1917], s.81.

⁵⁰² Ayrıntılı bilgi için bkz., İsmail Kara, *Türkiye'de İslâmcılık Düşüncesi Metinler Kişiler I*, Risale Yayınları, İstanbul 1986.

⁵⁰³ Caner Arabacı, “Eşref Edip Fergan ve Sebürüşad Üzerine”, *Modern Türkiye'de Siyasi Düşünce*, cilt 6, İletişim Yayınları, İstanbul 2004, s.96.

sağlanmalıdır. Bu düşünceye göre İslâm'ın "ilerlemeye" mani olduğu yönündeki görüş çürütülmelidir; çünkü İslâm dini özünde ilim dinidir. Bu nedenle bugün "ileride" olduğu söylenen Batılı devletlere öykünmeye, onlar gibi hal ve tavır içine girmeye gerek yoktur.⁵⁰⁴

Batı hayranlığı ve Batı'yı taklitçilik konusu İslâmcılık tezi içinden çıkmıştır. Bu bakımdan, Batı'ya ayak uydurmak için kendi kültüründen, dininden veya içinden çıkmayan Batı'nın iktibası şeklinde bir takım kanunların topluma sokulması eleştirilmiştir. Bu eleştiriler, kadınların toplumdaki konumlarına ilişkin yapılan hukuksal düzenlemeleri de kapsamıştır. Kadınlık konusu ilk olarak Mısır'da hararetli tartışmalara yol açmış; daha sonra bu tartışmalar Osmanlı'ya *Sırat-ı Müstakim* gazetesi vasıtasıyla taşınmıştır. Mısır'ın liberal düşünürlerinden Kasım Emin'in yazdığı *Hürriyet-i Nisvân* (1899) isimli kitabı, büyük itirazlara ve tartışmalara yol açmış, onun bu tezini çürütmek üzere Muhammed Ferid Vecdi *Müslüman Kadını* (1901) isimli kitabını yayınlamıştır. Mehmet Âkif'in tercümesini yaptığı bu eser önce *Sırat-ı Müstakim*'de bölüm bölüm yayınlanmış sonra da 1325 (1908) yılında Sırat-ı Müstakim Kütüphanesi'nin 5. kitabı olarak basılmıştır. Önsöz'de Mehmet Âkif, böyle bir eseri yayınlamak için hürriyet ortamını beklemek gerektiğini not düşmüştür.⁵⁰⁵ Muhammet Ferit Vecdi eserin girişinde kanaatini açık bir dille ifade ederek, kadın meselesinde diğer meselelerde olduğu gibi diğer milletlerden herhangi birini taklit edip onun gittiği yola gitmenin gerekli olduğunu düşünenlerin karşısında yer aldığını belirtmiştir. Yazara göre, "taklit" kelimesi, zayıf milletler tarafından kuvvetli milletlerin tesirinden ve ona boyun eğmekten başka bir şey değildir. Bundan dolayıdır ki Muhammet Ferit, taklit edilen milletlerin taklit eden milletlere üstün gelmek suretiyle onları kendilerine benzettiklerini ifade etmektedir.⁵⁰⁶

Buraya kadar kısaca özetlediğimiz "Batı hayranlığı ve taklitçiliğinin" kadın makalelerinde de işlendiği görülmüştür. İncelenen kadın yazılarında "Batı hayranlığı ve taklitçiliğinin" iki şekilde görünürlük kazandığı söylenebilir. Bunlardan ilki, bizzat Batı hayranlığı şeklinde tezahür eden Batı'ya ve Batı'daki kadının durumuna, Batı'nın önde gelen kadın aydınlarına ve yaptıklarına beslenen bir hayranlıktır. Bir diğeri ise "Batı'ya

⁵⁰⁴ Ali Bulaç, "İslâm'ın Üç Siyaset Tarzı veya İslâmcıların Üç Nesli", *Modern Türkiye'de Siyasi Düşünce*, cilt 6, İletişim Yayınları, İstanbul, 2004, s.48-67.

⁵⁰⁵ Vecdi, *Müslüman Kadını*, s.11.

⁵⁰⁶ Vecdi, *Müslüman Kadını*, s.11.

duyulan hayranlığın" kadın yazarlarca bizzat tenkit edilmesidir. Öncelikle, Batı hayranlığı konusuyla ilgili olarak Batı'nın "ileri, modern" toplum yapısına öykünüldüğü, Osmanlı'nın içinde bulunduğu kötü durumdan, ancak Batılı müttefiklerin dostlukları sayesinde kurtulunabileceği ifade edilmiş olduğu görülmüştür. Emine Semiye'nin yazmış olduğu "Fransızlar ve Biz" isimli makalesi bu duruma örnektir. Emine Semiye, söz konusu makalede, "Biz Türkler her millettten ziyâde Fransızlara meclûbuz [tutkun]" sözleriyle Batı'ya olan hayranlığını gizleyememiş, Türklerle Fransızlar arasında ruhani bir benzerlik olduğunu, onların ilmi, edebi kültürüyle, Türk kültürünün fikri ve ruhani dünyasının geliştiğini ifade etmiştir.⁵⁰⁷ Diğer taraftan Emine Semiye, Osmanlı milletinin "ahlâk ve âdâbı"nı, diğer bütün milletlere göre üstün tutmuştur. Semiye'ye göre, "ahlâk ve âdâbın" koruyucusu ve kefilisi İslâm dinidir. Bu nedenle Semiye, Avrupa memleketlerinde uygulanan kanunların Osmanlı toplumuna uyarlanmasında ihtiyaç bulunmadığını ifade etmiştir.⁵⁰⁸

İncelenen dönemde Batı'nın değerlerinin olduğu gibi alınmaması gerektiği fikrinin Türkçülük akımını benimseyen erkek aydınlar tarafından da savunulduğu görülür. Osmanlı aydını, "teknik ve ilmen" Batı'nın örnek alınması, fakat "kültür ve manevi değerler" açısından yerli kalınması modelini benimsemiştir.⁵⁰⁹ Bu düşünceye paralel bir biçimde kadın aydınların yazılarında da bu tutumun benimsenmiş olduğu görülmüştür. Örneğin Halide Edip, Garp hayranlığını "taklitçilik" olarak nitelendirmiş nasıl ki bir zamanlar edebiyat vasıtasıyla cemiyet hayatımıza, fitratımıza uygun olmasa da Acem fikirlerini, bakış açısını ve felsefesini sokarak onların ahlâkını, âdetini almış ve onlara esir kalınmışsa; şimdi de Fransızlar'a meyil ederek, bir kanun değişimi söz konusu olduğunda Fransız Kanunları'nın tatbikine kalkışıldığı şu sözlerle eleştirilmiştir:

“.....Evvelce edebiyat vasıtasıyla ahlâkımıza, cem'iyetimize, fitratımıza muhalif olmakla beraber, nasıl Acem fikirleri, Acem nokta-i nazarları, Acem felsefesi sokarak onların ahlâk, âdetine asırlarca esir kaldıksa şimdi de Fransızlara geçerek onların düşüncelerine nokta-i nazarlarına esir kalmaya mütemâyyil [meyil eden] görünüyorum. Ama bizim hayat-ı ictimâiyemize en muvâfık [uygun] olanı değilmiş. Fakat en kolayı ya! İşte gençler, kadınlar

⁵⁰⁷ Emine Semiye, "Fransızlar ve Biz", *Hanım*, 1 Eylül 1337 [1 Eylül 1921], s. 7.

⁵⁰⁸ Emine Semiye Hanım, "Âdab-ı Umumiye?", *Hanımlara Mahsus Gazete*, 3 Temmuz 1312, s.1.

⁵⁰⁹ Tarık Zafer Tunaya, *Türkiye'de Siyasi Partiler 1859-1952*, Tıpkı Basım, Arba Yayınları, İstanbul, 1995, s.168.

hakkında eski nazariyeyi değiştirmek lazım gelince yanına gözlerinin önünde olan Fransız mevâddilini [kanunlarını, nizamlarını] tatbika kalkışıyorlar.....”⁵¹⁰

Her ne kadar Halide Edip "Batı hayranlığını ve taklitçiliğini" eleştirse de Osmanlı'da ilk kadın üniversitesinden mezun olan Şükûfe Nihal "Memnun musunuz?" isimli makalesinde isim belirtmese de Halide Edip'i muhatap alarak onu İngiliz hayranı olmakla suçlamıştır. Nihal, söz konusu makalede Edip'in kendi insanını küçümseyerek vatan zor durumdayken İngiltere'ye kaçışını eleştirmiştir. Nihal'in ifadeleriyle Halide Edip, Batı hayranı olmakla şu sözlerle suçlanmıştır:

“.....Ve ben, o uçurumun başında bu bedbaht vatani yuvarlamak için yumruklarınızı atmağa müheyya [hazır] vaziyetinizle onların arasında sizi de görmekten kendimi alamıyorum. Bana sizden iki seneden beri bahs ediyorlardı. Zekâ ve irfanınızla sizi tanıyanların arasında pek müstesnâ bir hürmetle yâd olunuyordunuz. İki ay evvel bir tesadüf sizi tanıyama sebep oldu. Evvelâ mağrur nazarlarınız, muntazam hitabetinizle bende de bir tesir yapacaktınız. Lakin yazık ki muhakemenizi idare edemediniz. Kof, ziyankâr hislerinizi ketm etmeğe [saklamaya] muvaffak olamadınız. Evvelâ! Ciddi, müdekkik [inceleyen, araştıran] bir lisanla memleketin milletin noksanlarından, kadınların cehlinden, terbiyesinden şikâyet ederek tenkitler yaparken sizi görenler hamiyet hisleri galeyan etmiş bir vatanperper kahraman zan ederlerdi. Kaşlarınız çatılıyor. Gözleriniz büyüyor. Yumruklarınız sıkılıyor? Sesiniz ancak romanlarda hayalen görebildiğimiz kahramanlar kadar şiddet ve heyecanla gürleyerek her şeye taaruzlar, teessüfler yağdırıyordu. Nihayet o galeyan içinde ruhunuzun bütün ma'yubatını [ayıp veya kusur sayılan] örten, gizleyen perdeler birbir açıldı. Ve siz... bir hiç oluyordunuz. Şeddesinin bütün hakkını vererek tavsif ettiğiniz [vasıflarını söylediğiniz] “Eşşek Türkler” sizi pek muazzib ediyordu. Siz harpten sonra artık onların, o insan bozuntularının arasında yaşamaya tenezzül, tahammül edemeyerek çocukluğunuzdan beri perestîş-kârı [taparcasına sevmekte] olduğunuz İngiltere, onların medeni muhitine koşacak ve avdet etmemek [geri dönmek] üzere orada yerleşecektiniz. Çünkü siz bu milletin bilhassa bu milletin kadınlarından çok yüksektiniz(!). Onların arasında yaşlanarak hayatınızı ziyan etmek istemiyordunuz. Burada insan yoktu! Buranın insanlarında fazilet, irfan, medeniyet, vakar hiç hiçbir şey yoktu. İşte siz harpten sonra bu bedbahtlar memleketinden kaçacak perestîş ettiğiniz İngilizler arasında mesut olacaktınız. Size o zaman sormuştum: “Doğru düşündüğünüze emin misiniz hanımefendi?” Madem ki fenalıkları görebilecek bir nüfuz-u nazara maliksiniz, mademki halimizden müştekiniz [şikayetçi], müteessirsiniz, o halde bunları ıslah için göstereceğiniz en ufak mesai, fedakârlık size milletinizden, vatanınızdan vazgeçerek yabancı topraklarda arayacağınız saadetten daha ziyâde ve daha vicdani bir saadet temin edemez mi? O zaman sözleriniz mecrasını şaşırdı. Tev'il etmek [başka bir yorum getirmek] istediğiniz kendinizi tebriye [temize çıkarmak] için

⁵¹⁰ Halide Salih, “Mehasin'i Okuyan Kardeşlerime”, *Mehasin*, Şubat 1324[Şubat 1909], s. 418.

küçükken Amerikan kolejde geçen bir vakadan bahs ettiğiniz: Dersinizi anlayamadığınız bir gün, piyano muallimesi size tıpkı bugün sizin, hislerinizin bütün kabalığıyla bize sarf ettiğiniz gibi....”Eşşek Türk!” demiş, siz o zaman bu tahkîr [küçümseme, aşağılama] karşısında köpürmüş, mektep idaresine şikâyet etmişiniz. Ne olur, bu milli gururunuz sizi terk etmeseydi!..Ne yazık ki bir çoğumuzda olduğu gibi siz de girdiğiniz muhitte seciyenizi muhafazaya muktedir olamayarak nihayet toprağınızın, milletinizin en hain bir düşmanı olmuşunuz.....⁵¹¹

İncelenen kadın aydınlar arasında “Batı hayranlığı ve taklitçilik” konusuna en çok değinen kadın aydın Fatma Aliye olmuştur. “Batı hayranlığı ve taklitçilik” konusunda Fatma Aliye’nin görüşlerinin Panislâmizm fikir akımıyla benzer özellikler taşımakta olduğu görülmüştür. Fatma Aliye, yazılarında Batı karşısında Doğu’yu, Hristiyan dünyası karşısında İslâm dünyasını savunmaktadır. Bu nedenle Aliye, yazılarında, hemen hemen her konuda, Osmanlı kadınlarına sahip oldukları değerleri tanıyarak bu değerlere sarılmalarını, Avrupa kadınları karşısında kendilerini aşağı bir konumda hissetmemelerini öğütlemiştir. Ayrıca Fatma Aliye, Osmanlı toplumsal düzenini Avrupalı milletlerin düzeninden de üstün tutmuştur. Fatma Aliye, Osmanlı toplum yapısını değiştirebilecek bir kanun hazırlanması konusunu yakından takip etmiş, Fransızlar’ın medeni kanunu hakkında incelemelerde bulunarak bu konudaki görüşlerini *Hanımlara Mahsus Gazete*’de ifade etmiştir. Fransa’nın en eski halkındaki evlilik ve boşanma kanunlarından başlayarak medeni kanunun hazırlanmasına kadar “kadınların hukukunu” inceleyen Fatma Aliye’ye göre, kadın tamamen kocasının hükmü altına olmuş, miras ve mal-mülk edinme haklarından mahrum bırakılmışlardır. Bu nedenle Fatma Aliye, Osmanlı aydınlarının Fransa’daki kanunları tatbiki kalkışmalarına karşı çıkmıştır. Fatma Aliye’ye göre, İslâm medeniyetinde kadının her zaman hakları korunmuştur ve bundan dolayı Avrupalılar’a özenmek yersizdir. Fatma Aliye yine aynı makalede Code Civil’i (Fransız Medeni Kanununu) incelemiş ve bu konudaki fikirlerini şöyle izah etmiştir:

“.....Bi’l-âhire verâsetin büyük ve erkek evlada ait olması meselesini fesh ve lağv eyleyen “1791” kanunu kız evlatları da mirasta erkeklere müsavi kıldı. Fransa’da ondan sonra vâzı’ olunan kavâin [kanunlar] bu meseleyi daha ziyâde te’kid [sağlamlaştırma] ve takviye etti. Lâkin bir kız evlat erkek evladı gibi miras yediği halde malını serbest tasarruf hakkına ancak müteehhil [evli] olmadığı surette mâlik olabilirdi. Sonradan vâz’ olunan kavâin kadınlara erkekler ile müsâvi olarak miras yemek hakkını vermiş ise de kadının malını bey’ [satma] ve

⁵¹¹ Şükûfe Nihal, “Memnun musunuz?”, *Türk Kadını*, 28 Teşrin-i Sani 1334 [28 Kasım 1918], s.195.

istirâ' [alma] ve istediği gibi tasarruf hususunda adem-i salâhiyeti [yetki] meselesini fesh eylemiş olduğundan kadın ancak müteehhil olmadığı zamanlarda malının serbest sahibi olabilip izdivaç ettikten sonra o hakkını kaybederdi. Bu mesele halen dahi böyledir. Şu kadar ki “Kod Sivil”⁵¹²’in 940’ıncı bendi kadına hibe edilen bir şeyin ahzında [kabul etme] ve vasiyetnâme tanziminde kadının kocasından müsaide ahzına ihtiyaç bırakmamıştır.⁵¹³ Ve yine kanun-u mezkûrun [zikredilen kanun] “1096”ıncı bendinde izdivaç esnasında kendisinden müsaadesiz hibe edilen bir meblağı kadının iptal edebilmesi hakkında sarâhat [ibarede açıklık] verilmiştir.⁵¹⁴ Yine mezkûr kanunun “935”inci bendinde valideye sinn-i reşidde bulunmayan çocuğuna hibe edilen bir şeyin kabul hakkı verilmiştir.⁵¹⁵ Kadın zevcin müsaadesi olmaksızın hiçbir kontrat akd edemez ve ondan dolayı ikâme-yi dava eylemez ve murâfî [duruşmaya giden] olamaz. Hatta izdivaçlarının feshini talep eden kadının mahkemeye müracaatı için zevcinden müsaadesi bulunmak icap eylediği meselesi de meydan-ı bahse konulmuştur. Garip değil mi? Hâlâ dahi Fransa’da kadınlar bir şey alıp satmakta ve malını tasarrufta zevcinden müsaadesiz hareket edememesi meselesi câridir [buna dayanak söylenmiştir].....”⁵¹⁶

⁵¹² İngilizce olarak “Code Civil” şeklinde yazılıp, “kod sivil” şeklinde okunan sözcük Osmanlıca metin içinde yazıldığı gibi değil, okunduğu gibi yazılmıştır. 21 Mart 1804 tarihli, Fransız Medeni Kanunu anlamına gelmektedir.. Fransa Medeni Kanun, bu kanunu düzenleyen dört yasa koyuculardan olan Jean, Etienne, Marie ve Portalis tarafından; “aynı coğrafyada yaşayan bireyler arasındaki aile, sosyal ve iş alanlarındaki ilişkileri düzenlemeye yönelik olarak hazırlanmıştır” şeklinde tanımlanmıştır (http://moj.gov.vn/en/ct/Lists/TalkingLaws/View_Detail.aspx?ItemID=95). Tanzimat sonrasında hukuk alanında yapılan düzenlemeler nedeniyle yeni bir Medeni Kanun hazırlanmasına gereksinim duyulmuştur. Tanzimat’ttan itibaren Batı’dan alınan kanunların genellikle Fransız kökenli olmasının da etkisiyle dönemin ünlü Medeni Kanunu olan Fransız Medeni Kanunu’nun (Code Civil) iktibas edilmesini savunan dönemin önemli aydınlarından Âli Paşa ile Ahmet Cevdet Paşa’nın önderliğindeki İslâm Hukuku yandaşları arasında büyük bir mücadele yaşanmıştır. Âli Paşa’nın karşında yer alan Cevdet Paşa ve yandaşları, Hristiyan bir ülkeden Müslümanlar için Medeni Kanun alınmasını, hükümlerin halka uymayacağı gerekçesiyle red etmişlerdir. Bu tartışmalar sonunda Cevdet Paşa’nın İslâm Hukuku’ndan yararlanarak bir kitap yazılması görüşünü kabul etmişlerdir. Rüştü Molla Efendi’nin başkanlığında dört üyeden oluşan Mecelle Cemiyeti tarafından 1868-1876 yılları arasında kısaca adı Mecelle olan “Mecelle-i Ahkâm-ı Adliyye” isim ile hazırlanan kitap Şeyhülislâm aracılığıyla padişaha sunulmuş ve kanunlaştırılmıştır. Ülkedeki medeni kanun boşluğunu doldurmak amacıyla yola çıkılmış olmasına rağmen Mecelle’de kişi, vakıf, aile ve miras hukukuna ilişkin hüküm bulunmamaktadır. Mecelle’de düzenlenemeyen, bir medeni kanunda bulunması gereken konularda yine fıkıh kurallarının uygulanmasına devam edilmiştir. Dolayısıyla, medeni hukuka ilişkin konularda eski fıkıh ve fetva kitaplarına başvurulmuştur (Bozkurt, s.159-s.162).

⁵¹³ Bu kanunun 940. bendine göre: “Bu tutanak mülk kadına verilmişse kocanın talebi üzerine yapılır; ve koca bu formaliteden memnun olmazsa kadının bir yetki almasına gerek kalmadan işleme devam edebilir. Bağış reşit olmayanlara, hacir altına alınmış kişilere veya kamu kurumlarına yapılacaksa işlem vasilerin, kayyımların veya yöneticilerin talebi ile yapılacaktır.”

⁵¹⁴ Bu kanunun 1096. bendi’ne göre:” Evlilik süresince evli kişiler arasında yapılan bağışlar her zaman yaşam boyu hakları olmasına rağmen iptal edilebilir. İptal yasalarca veya koca tarafından yetkilendirme olmadan kadın tarafından yapılabilir. Bu bağışlar çocuğun durumu nedeniyle iptal edilemez.”

⁵¹⁵ Bu kanunun 935.bendine göre:” Özgür olmayan ergin kişi vasisinin yardımını kabul edebilir. Özgür olmayan veya olan ergin kişinin anne ve babasına veya diğer atalarına bakılmaksızın ne reşit olmayanın kayyımları ne de vasileri aracılığıyla ana ve babasının yaşamı süresince yardım kabul edemez.”

⁵¹⁶ Fatma Aliye, “Eslaf-ı Nisvan”, *Hanımlara Mahsus Gazete*, 5 Kanun-i Evvel 1312 [17 Aralık 1896], s.1.

Bununla birlikte Fatma Aliye, "Batı hayranlığı ve taklitçiliği " konusunu genç kızlara verilen eğitim üzerinden de eleştirmiştir. Fatma Aliye "Ta'lim ve Terbiye-i Benat-ı Osmaniye" makalesinde belirttiği üzere; eğitim alan genç kızların, Fransa tarihini mükemmel şekilde bilseler de dâhil oldukları İslâm medeniyeti tarihinden habersiz olarak eğitim görmekte olduklarını söylemiştir. Aliye'ye göre Osmanlı genç kızları, Avrupa'nın önde gelen kadınları olan Jeanne d'Arc, Hachette, Madame de Stael, Madame Sevigne ve George Sand hakkında bilgi sahibi iken kendi kültürlerinin ve medeniyetlerinin önde gelen tanınmış İslâm kadınlarını bilmemekteydiler. Bu nedenle Aliye, böylesi bir eğitimin halk nazarında bir itibârı olamayacağı gibi Avrupalı nazarında da bir kıymeti olmadığını ifade etmiştir.⁵¹⁷

Fatma Aliye'ye göre Batı âdetlerini ve kültürünü tanımakla Batı'yı taklit etmek aynı şey değildir. Aliye, Osmanlı hanımının kendisiyle görüşen bir ecnebi madamın yanında küçük düşmemek için Batı âdet ve terbiyesine aşina olması gerektiğini; fakat Batı âdetlerine göre yaşamaması gerektiğini düşünmüştür. Aliye, bu durumun aksine hareket eden Osmanlı kadınlarını, yaşadıkları topluma yabancı kalacakları ve mutsuz olacakları yönünde eleştirmiştir. Bununla birlikte Aliye, bir kısım Osmanlı hanımının taklit ettiği Avrupa milletlerinin hiçbirinde böyle bir adet bulunmadığını şu sözlerle izah etmeye çalışmıştır:

".....Her halkın bir suret-i terbiyesi vardır. Bir Amerikalı ve İngiliz kızına kendi âdât ve ahvallerine göre terbiye verildiği gibi, Fransız veya sair kızlar da öylece kendilerine mahsus olan bir surette terbiye görürler. Meselâ bir Amerikalı veya İngiliz misisin yanına lüzum olmadığı halde biri terfîk edilip sokağa gönderilmek, onun için bir nevi hakaret demek gibidir, zira vakar ve haysiyetinin muhafazası, adetlerince o kızın yed-i idaresine tevdi olunmuştur. Bir İngiliz ve Amerikalı kız ekseriya yalnız başına seyâhat eder. Fransızlarda ise bir matmazelin yalnızca gezmeye dahi çıkması hoş görülemez. Akıbasından kimsesi bulunmasa, konusundan komşusundan birini alır. Avrupa'da bir Fransız kızı Amerika kızları kadar tahsil görür, ama yine kendine mahsus olan terbiyeyi alır. Bir Amerikalı ve İngiliz kızı da Fransızca öğrenir ve Fransız tuvaletini de yapar da yine kendi âdât ve ahvaline göre hareket eyler. Bizde ise Fransız muallimesi ile terbiye edilen kıza Fransız terbiyesi veriliyor. İngiliz muallimesinden tederrüs edilen [ders alan] kıza İngiliz terbiyesi veriliyor. Alman veya sair muallimler ile terbiye edilenler de o terbiyeyi alıyor. Suret-i terbiyedeki [eğitim şekli] bu tenevvü [çeşitlilik] ve

⁵¹⁷ Fatma Aliye Hanım, " Ta'lim ve Terbiye-i Benat-ı Osmaniye", *Hanımlara Mahsus Gazete*, 25 Kanunuevvel 1311 [6 Ocak 1896], s.1-2.

karışıklık, nisvân-ı Osmaniye için hoş görülemez. Bu suretle Türklük ve Osmanlılık terbiyesi nerede kalıyor?....”⁵¹⁸

Ayrıca, Fatma Aliye İslâm dininin kadına yeterince hak ve özgürlük verdiği için Osmanlı toplumunda Batı’daki gibi bir kadın hareketine gerek duyulmadığını da ifade etmiştir. Aliye, "Bablörden İbret Alalım" isimli makalesinde ise dönemin önde gelen Avrupalı kadınlarından olan Madam Montagu ve Madam Sevingne’den bahsetmiştir. Bu makalesinde Aliye, Avrupa’da kadın hareketini savunan bir takım muellife, sanatkâr ve muharrireye "bablör (mavi çoraplılar)" ismi takıldığından bahsederek, bu kadınların Osmanlı kadınlarına örnek olamayacağını şu sözlerle dile getirmiştir:

“...Madame Montagu’nün ve sair bazı bablörlerin kendilerini böyle halkın lisanına düşürecek bazı münâsebetsiz halleri bulunduğu gibi, o zamanın erkeklerinin dahi kadınları umûr-i kalemiyyeye teşrik [ortak etmek] hususunda hüsn-i delâletten men edecek hıfzet-mizaçları [hoppalık] varmış. İşte biz bu gibi emsâlden ibret almamız da kendimizi onlara benzetmemeye çalışmalıyız. Ta ki bi’l-âhire tarih bizde dahi gerek haklı gerek haksız gerek bir suret-i lâtifede [güzel bir şekil, tarz] ve gerek bir suret-i galizede[kaba bir şekil, tarz] muaheze [sorgulama, çekiştirme] parmağına dolayacak bablörleri arayamamalı! Evet! Biz bablörelere halef olmamalıyız! Biz eslaf-ı İslâmdan [önceki müslümanlar]gelmiş olan meşahir [meşhurlar] ve nâmdârân-ı zenâna [meşhur kadınlar] halef olmalıyız! Bize örnek olmak için kendi büyük ninelerimizin hal ve şânı varken biz bablörleri kendimize model ittihaz etmemeliyiz...”⁵¹⁹

Yukarıdaki metinde bahsedildiği üzere, Fatma Aliye, Osmanlı kadını mavi çorapla gezmek gibi "hoppaca" ve tuhaf davranışları asla sergileyemeyeceğini, bu davranışların Batılı kadına özgü davranışlar olduğunu ifade ettiği görülmüştür. Bu nedenle, Fatma Aliye, "Bablörden İbret Almalıyız" sözünü, “Avrupalı kadınlara özenmemeli, onları taklide kalkışmamalıyız” anlamındakullanmıştır. Fatma Aliye eğer Türk kadını için bir halef aranacaksa; önceki Müslümanlar içinde meşhur kadınların halef alınması gerektiğine inanmıştır. Makalelerinde de aynı düşüncenin izlerini görmek mümkündür. Fatma Aliye, Madam Montagu ve Madam Sevingne gibi Batı dünyasında çokça bilinen iki önemli kadın şahsiyetten bahsettikten sonra, iki makalesini geçmişteki önemli İslâm kadınlarının hikâyelerine ayırmıştır.

⁵¹⁸ Fatma Aliye Hanım, “Ta’lim ve Terbiye-i Benat-ı Osmaniye”, *Hanımlara Mahsus Gazete*, 25 Kanunuevvel 1311 [6 Ocak 1896], s.1-2.

⁵¹⁹ Fatma Aliye, “Bablörden İbret Alalım”, *Hanımlara Mahsus Gazete*, 24 Ağustos 1311[5 Eylül 1895], s.2-3.

Fatma Aliye, bir taraftan Batı hukukuyla İslâm hukukunu mukayese etmiş diğer taraftan da gelmiş geçmiş önemli İslâm kadınlığından örnekler vererek İslâm kadınlığının da Avrupa kadınlığından geride olmadığını ispatlamaya çalışmıştır. Fatma Aliye'nin yaşadığı dönemde birçok Osmanlı aydınına benzer şekilde, İslâm dininin terakkiye (ilerlemeye) engel olmadığını kanıtlamaya ve İslâm dinine yönelik, Avrupalılar'ın inandığı bu olumsuz kanıyı yıkmaya çalıştığı görülmüştür. Fatma Aliye'nin makalerine bakıldığında İslâm dini üzerindeki bu olumsuz ve yanlış ön yargıların ortadan kalkmasını istediği görülmüştür. Bu bakımdan Fatma Aliye, İslâm dininin kadına bir esir hayatı yaşattığı, İslâm dininde kadının hiçbir değerinin olmadığı yönündeki sözlere karşı dönemin önemli İslâm kadınlarını tanıtmakla işe başlamıştır. Böylece Aliye, İslâm dininin kadına verdiği önem ve değeri göstermeye çalışmıştır. Fatma Aliye "Meşahir-i İslâmiyeden Biri" başlıklı yazısında kendisinin dâhi İslâm dünyasındaki çok sayıdaki kadın âlim hakkında bilgi sahibi oldukça duyduğu şaşkınlığı dile getirmiştir. Aliye, Avrupalılar'ın İslâm kadınlığı hakkında hiç bilgisinin olmamasını ise şu sözlerle anlatmıştır:

“.....Dedim ki : “Aman yârab! Biz de bu kadar âlimeler fâzılalar profesörler gelsinler de biz Avrupalıların kendi yüzümüze İslâmiyet mâni-i terakki nisvândır demelerine karşı boynumuzu eğip önümüze bakalım ha! Onlar bir iki tanecik meşair-i nisvânlarıyla övünsünler de biz bakınız bizde dahi neler gelmiş demeyelim ha!” dedim. Ondan sonra İslâmiyette kadınların mahkûm-u esâret olmalarından taht-ı hakarete [son derece hakaretvârî] bulunmalarından bahs eden ecnebiye ben bu güzel isimlerden birkaçını sayıp fazâillerini tafsil eyledim [ayrıntılı olarak açıkladım]. Fakat bunlar kıskanmadılar! Biz onların madam”Sevingne”lerini madam “Steal”lerini madam “Montagu”larını nasıl seviyor isek onlar da bizimkileri sevmeye hazırlandılar. İsimlerini yazdırdılar evsâflarını [vasıflarını, sıfatlarını]kayıt eylediler. Seve seve cüzdanlarını kapayıp sinelerini koydular. İslâmiyet’in nisvân hakkındaki ahkâmına [hükümlerine] dair kendilerine verilmiş olan fikirlerin yanlış olduğunu görmelerinden memnun ve mahzûz [haz almak] oluyorlardı. Fakat şunu da söyleyelim ki Meşâhir-i Nisvân-ı İslâm hakkında bu derece vukufsuzluk Amerikalı kadınlarda ve İngiliz kadınlarında da olmayıp sâir Avrupalı kadınlardadır.....”⁵²⁰

Aynı makalenin devamında Fatma Aliye, sadece İmam "Süyyutî" Hazretleri'nin halka-i tedrisinden geçen yüzlerce şeyheden bahsederken; bu şeyhelerden hepsinin Acem olmayıp içlerinde "Safiye-i Zahide" gibi Türk tekye [tekke] şeyhelerinin de olduğunu

⁵²⁰ Fatma Aliye, “Meşâhir-i Nisvan-ı İslâmiyeden Biri: Fatma bint-i Abbas, *Hanımlara Mahsus Gazete*, 14 Eylül 1311 [26 Eylül 1895], s.3-4.

vurgulamıştır. Son olarak Fatma Aliye, dönemin önemli İslâm şeyhelerinden olan Fatma bint-i Abbas'ın yaşamından kesitler sunmuştur. Aliye söz konusu makalede, Fatma bint-i Abbas'ınve zamanın İslâmâlimi kadınlarının fenni ve ilmi bilgisine bugünkü Avrupa'daki profesörlerin dâhiyetişemeyeceğini iddia etmiştir. Fatma Aliye Hanım'a göre bütün kadın şeyhelerin ortak özelliği; kendilerini ibadete verdikleri kadar ilim ve faziletleriyle de meşhur olmalarıdır. Ayrıca makalede, Fatma bint-i Abbas, kadınların madden ve manen desteklendiği bir hângâh olan “Bağdadiye” hângâhının şeyhesi olması bakımından önemli bir İslâm kadını olarak anlatılmıştır. Makalede, Bağdadiye hângâhının, kadınların eğitime, kocalarından boşanan ya da kocası tarafından uzaklaştırılmış olan kadınların barınmalarını sağlayan bir sığınak olduğu ifade edilmiştir.⁵²¹ Fatma Aliye'nin İslâm'ın ilk yayıldığı zamanlarda, eşi tarafından terk edilen kadınlar için bir dergâh bulunduğu bilgisini vermesi, modern çağın başında bile, kocası tarafından sokağa atılan ve sığınacak bir yeri olmayan Batılı ülkelerdeki kadınların durumlarıyla kıyaslandığında önemli bir bilgidir. Aliye'nin bu bilgiye yer vermiş olması, kadınların haklarının gözetilmesi konusunda İslâm toplumlarının Batı toplumlarından daha ileri bir seviyede olduklarını göstermek istediği izlenimi vermektedir.

İncelenen makalelerde Fatma Aliye ile birlikte, Halide Edib'in de tarihteki “büyük kadınlar”dan bahsettiği görülmüştür. Halide Edib'in "Büyük Kadınlar" başlıklı yazısında her milletin başını yükseltecek, o milleti onore edecek erkekler olabileceği gibi kadınlar da olabileceğinden bahsetmiştir. Edib'e göre kahramanlık gösteren ya da bir sanat eseri meydana getiren bir kişiyle, kadın ya da erkek farketmeksizin bir millet, kendi milletine ait olduğu için onur duyacak ve iftihar edecektir. Edib'in büyük kadınlar olarak bahsettiği kadınlar, milletin iftihar edeceği kadınlardır. Edip, büyük kadınları üçe ayırmıştır: Siyaseten büyük kadınlar, fikren büyük kadınlar ve ruhen büyük kadınlar. Edib'in sınıflandırmasına göre siyaseten büyük kadınlar, ekserisi hükümdâr ve hükümdâr ailesine mensup olan ve vatanperver kadınlardır. Fikren büyük kadınlar ise âlim ve edip kadınlardan oluşurken; ruhen büyük kadınlar milletin dini, ahlâki ve insanî yönden gelişiminde önemli katkıları bulunan kadınlardan oluşmuştur.⁵²²

⁵²¹ Fatma Aliye, “Meşâhir-i Nisvan-ı İslâmiyeden Biri: Fatma bint-i Abbas, *Hanımlara Mahsus Gazete*, 14 Eylül 1311 [26 Eylül 1895], s.3-4.

⁵²² Halide Edip, “Büyük Kadınlar”, *Bilgi Yurdu Işığı*, 15 Eylül 1333 [15 Eylül 1917], s.81.

Sonuç olarak incelenen makalelerden yola çıkarak Osmanlı kadın aydınların zihnindeki “Batı Hayranlığı ve Taklitçilik” konusunun yazarlara göre farklı anlamlara geldiği tespit edilmiştir. Osmanlı kadın aydınların bakış açılarındaki farklılığın sebebi, dönemin farklı fikir hareketlerinden beslenmiş ve etkilenmiş olmalarını düşündürmektedir. Örneğin, Türkçülük ve Milliyetçilik tezine yakın olduğu bilinen Halide Edip, bir milletin ahlâki ve fikri yönden gelişimini sağlayacak büyük kadınların, vatanperver kadınlar olduğunu söylerken; Fatma Aliye’nin bir milliyet ayrımı yapmadan İslâm kadınlarını, Osmanlı kadınlarına örnek göstermiş olması ilgi çekicidir.

3.10. “İlerlemenin Parlak Yıldızı Kadın”: İlerleme İdeali

“İlerleme ideali”, Osmanlı’dan Cumhuriyet’e kadar aydınların zihniyet dünyalarını şekillendiren bir kavram olmuştur. Osmanlı son dönem, bir milletin bir taraftan savaşlarla diğer taraftan iç karışıklarla sarsıldığı, eski gücünü giderek yitirdiği yıllardır. Dolayısıyla Osmanlı aydını, ülkeyi içinde bulunduğu kötü durumdan çıkaracak kurtuluş yolları aramıştır. Osmanlı aydınlarına göre Osmanlı’nın bu durumda olmasının en önemli sebebi, Batılı modern devletler seviyesine çıkamamış olmasıdır. Muasır medeniyet seviyesi olarak görülen bu seviyeye çıkabilmek, yani toplumun bulunduğu noktadan bir adım öteye adım atmak olarak görülen ilerlemenin gerçekleşmesi, her şeyden önce bu fikre inanan ve bu fikri benimseyen nesillerin yetişmesiyle mümkün olacaktır. Bu noktada Osmanlı aydını, Osmanlı toplumunun ilerlemesi için toplumun çekirdeği olan ailedeki çocukları yetiştiren annelerin bu fikirle yetişmeleri gerektiğini düşündükleri için “kadınların eğitime” büyük önem vermişlerdir. Bu fikrin yankılarını, dönemin önde gelen fikir adamlarının yazılarında görmek mümkündür. Osmanlı kadın aydınları da içinde yaşadıkları toplumdaki gelişmelerden ve fikirsel tartışmalardan bağımsız ve soyut olarak düşünmemişlerdir.

Osmanlı kadın aydınları kadının ilerleyebilmesinin ön koşulu olarak; kadının "ilim ve maarifete" sahip şekilde yetişebilmesini görmüşlerdir. Kadın aydınlar yazılarında; ancak “ilim ve marifete” sahip kadınların sanayide, ticarete, iktisatta yaşamın her sahasındaki varlıkları sayesinde vatanın ilerleyebileceğini ifade etmişlerdir. Kadın aydınlar ayakta kalabilen milletleri, medeni milletler tarafından yutulmamak için erkeği ve kadınıyla birlikte çalışabilen milletler olarak görmüşlerdir. İncelenen kadın aydınların yazılarında

sıklıkla yer verdikleri en temel kavramlardan biri olan “devrin ihtiyacına göre” kavramı, söz konusu dönemin bir “modernleşme çağı” olduğuna işaret etmektedir. Bu bakımdan kadın aydınlar, her modernleşen toplum gibi Osmanlı toplumunun da sanayi, ilim ve ticarete ileri bir seviyede olması gerektiğine inanmışlardır.

Ayrıca kadın aydınlar, sanayileşerek kalkınacaklarını, ülkenin eski gücüne yeniden kavuşacağını düşündükleri için bu zihniyetle yetişen bireylerin vatanı ilerletebileceğini düşünmüşlerdir. Dolayısıyla kadın aydınlar, Osmanlı kadınlarına hem “ilim ve meslek” öğrenerek aktif işgücü olarak sanayiye katılmalarını istemişler, hem de kadınların “annelik” rollerine bağlı olarak bu zihniyete sahip çocuklar yetiştirmelerini beklemişlerdir. Örneğin Şükûfe Nihal, Beyoğlu’nda kadınlar tarafından açılan ve işçilerinin büyük bir kısmı kadınlar tarafından oluşan bir ticarethaneyi örnek göstererek kadınların çocuklarını farklı bir zihniyetle yetiştirmeleri gerektiğini şu sözlerle dile getirmiştir:

“.....İşte bizim bugünün kadınlığı: Çocuklarımıza artık “paşalık”ninnilerini söyleyemiyoruz. Nesl-i sâbıkın[gelmiş geçmiş nesil]ihtiyarlamış ananelerine bedel bugünkü valideler evlatlarına icabet ve ihtiyacat-ı asra göre sanayi tesisi, ticaret tesisi söyleyerek evlatlarımızı başka bir zihniyet ile büyötmekteyiz. Bu gayemizi esaslandırmak için memuriyet hayatından ziyâde ticaret hayatını, sanayi hayatını, işçilik hayatını ihyaya ve ona göre kendimizi ihzâra [hazırlanma] çalışmaktayız.....”⁵²³

Şerif Mardin’in de belirttiği gibi devrin ihtiyacına uygun bireyleri cahil annelerin yetiştiremeyecekleri düşünülmüştür.⁵²⁴ Kadınların yetişmesi yeni nesillerin de yetişmesi olarak düşünüldüğü için aile içinde kadının eğitim alarak doğru bilgilerle çocuklarını yetiştirmeleri beklenmiştir. Bu düşünce biçiminin, Osmanlı kadın yazılarına yansıdığı yazılardan biri de Mevlan’a aittir. Toplumun ilerlemesini kadının ilerlemesi olarak gören Ulviye Mevlan, kadının “anne” olması sıfatıyla yeni nesiller yetiştirecek olan taraf olması sebebiyle fen bilimleri öğrenmesi gerektiğini şu sözlerle ifade etmiştir:

“Bir milletin terâkkisine, teâlisine hâdim [hizmet eden] olacak âmil [sebe] nedir? Halimize bakıyorum milel-i mütemeddin [medeni olan] pek geride, hatta pek dîn[aşağı] seviyede kalmış olduğumu görüyorum. Demek ki âmil-i terakki ve teâliyi biz henüz keşfetmemişiz seyrânımızda müstakim [doğru] bir yol takip edememişiz. Bu düşünce (..) dimağımı çok yoruyor. Zira görüyorum yaşayan milletler, yaşamaya azim eden medeni milletler kendilerini

⁵²³ Ulviye Mevlan, “Düşünüyorum”, *Kadınlar Dünyası*, 25 Mayıs 1918, s.2.

⁵²⁴ Şerif Mardin, *Türkiye’de Din ve Siyaset*, Makaleler 3, İletişim Yayınları, İstanbul 1995, s.76.

ezdirmemek bel'ettirmemek [yutmak, yutulmak] için her nevi teçhizata gece gündüz, fakat el birliğiyle kadın, erkek ellerinin ittihâdıyla birleşmesiyle çalışmaktadırlar. Hayat-ı milelin müthiş mübârezesinde [savaşında] daima galip mevkियette bulunabilmek için her nevi vesâit-i müdafaayı [müdafaaya vasıtaları] bu dört elin ittihadı ihzâr etmektedir. Yine görüyorum ki bu vesait-i müdafaaya siyasette ricalin kudretinden, top da tüfek de zırhlılar, tayyarelerde adedin kesretinden [çokluğundan] ziyâde hayat-ı sanayideki inkişaf sayesinde temin edilir. Hangi milletin sanayisi, ilmiyesi çok isehangi milletin ticarette sanayide ve sa'i var ise hangi milletin tabaka-ı avamı daha ziyâde münevver ve vesait-i iştigali daha ziyâde mebzûl [bol çok] ise o millet mastaba-yı teâlîde [yükselme aşamaları] mesut yaşıyor ve yaşatıyor. Yine esefle görüyorum ki çarşılarımızda pazarlarımızda mağazalarımızın cemakanlarını tezyin eden envai eşya, hep başka ellerin, yabancı ellerin mahsülü... Ve biz ister istemez onlara müftekir [muhtaç] bir haldeyiz. Veriyoruz veriyoruz. Ve bu vergi ile girdab-ı sefalette boğulacağımızı, hatta hissiyat-ı millîye ve ahlâkımızı dahi tezelzüle [sarsılmaya] uğratacağımızı ve belki de bütün bütün temessül [benzemek] ve bel' [yutulmak] edileceğimizi görüyorum. Erkekler!...Çare-i necatimizi arayalım. Teraneye [tekerlemeye] ehemmiyet vermeyelim. Türehât [saçma sapan] daima cehaletten doğar. Maksudı düşünelim, azimkâr olalım. İkilik mahsülü ile, hem de ilmimiz iki tembellik mahsülü ile Avrupa'nın vukuf ile, ilim ile fen ile çalışan dört eline yetişilebiliyor mu? Her tarafta ekseriyet halktır. Avamdadır. Biz zengin sınıflarını düşünmüyoruz. Onlar varınlara servetlerine güvensinler, mağrur olsunlar ve istedikleri gibi yaşasınlar biz tabaka-i avamı kadın erkek tenvire muhtaç mesaiye muhtaç, çalışmaya muhtaç görüyoruz. Bunlara meydan verelim. Ana ile evlat eli nasıl birbirine yabancı olabiliyor? Bu iki el birbirine şefikdir. Hem de maşuktur. Kadın hayat-ı mesaide hür olunca erkeğin dahi gayreti artar. Şimdiki tembel eller gayet çalışkan olur. Kadınları hayat-ı iktisadiden, hayat-ı ictimâiyeden, hayat-ı mu'aşeretden ve hatta hayat-ı siyasiden hariç yaşamak da devam edilirse ne kazanılacak. Hayat- umuminin şubâtından [şubelerinden] bi haber olan validelerin yetiştirip evlatları hayat-ı dağdağasına atacakları evlattan ne beklenir. Bu yolda yetiştirilen evlatların şüphe edilmesin, daima gözleri kör, fikirleri boş olur. Kadın yalnız beşeriyet validesi değildir, medeniyetinde anası ve temelidir. İlk terbiyeyi çocuğa kadın verir. Bu terbiyeyi ilim üzerine bina etmek, yani insan binasının temelini ilim üzerine kurmak daha nâfi olmaz mı?.....»⁵²⁵

Osmanlı aydını Türk milletinin döneceği istikameti Batı olarak görmüştür. İncelenen kadın makalelerine bakıldığında, Osmanlı kadın aydınlarının zihninde de, “Garb'a doğru yönelmenin ilerlemeye doğru yönelmek” ile aynı anlama geldiği görülmüştür. İlerleme düşüncesi daha önce ifade edildiği gibi, "modern bir toplum" olma yönünde evrilmeyi ifade etmektedir. Osmanlı toplumu da Tanzimat'tan itibaren bir modernleşme yoluna girmiştir. Bu modernleşme yolunda Osmanlı kadın aydınları da, ilerleme idealine en

⁵²⁵ Ulviye Mevlan, “Düşünüyorum”, *Kadınlar Dünyası*, 20 Nisan 1918, s.2.

çok hizmet edecek hatta “ilerlemenin parlayan yıldızı”⁵²⁶ olacak taraf olarak kadınları görmüşlerdir. Kadın aydınlara göre her millet bir anadan doğmaktadır ve toplumu terbiye edecek olan kadındır. Bu nedenle kadın toplumun hem anası hem de tabii mürebbibesidir. Osmanlı kadın aydınlara göre kadınları ilerleyen bir toplumun kendisi de yükselecektir. Osmanlı kadın aydınlardan Ulviye Mevlan, milletleri ileri taşıyacak olan kuzey yarım kürenin en parlak yıldızı olarak betimlediği “kadın”ın ilerlemesinin toplumun da ilerlemesi anlamına geleceğini şu sözlerle ifade etmiştir:

“...Bir hayat-ı ictimâîyede teceddüdün en büyük amili kadındır. Milletlerin tâ’liyesinde [yükseltme] ed-deberân [semânın kuzey yarım küresinde bulunan boğa burcunun en parlak yıldızı] en büyük rolü oynayan daima kadındır. Evet bugün teceddüdün lüzumunu âlimimiz, cahilimiz hissediyoruz. Tâ’li etmek, milletler arasında temayüz etmek [kendini göstermek] gayretindeyiz. Fakat bu şâh-râh-ı [şasırlması mümkün olmayan doğru ve açık yol] teceddüde [yenilenmeye] acaba kadınsız girebilmek mümkün olabilecek mi? Yüzlerce senelerden beri medid [çok uzun] bir esaretin tesiriyle bünyemizde vücuda gelen her nevi atalet ve miskinnet zan edilebiliyor mu ki kadınıımız faaliyet-i tebdil edebilsin? Cehl-i taasupyerine ilm ve maarifet kaim olabilsin [ayakta durabilsin]. Sanayide, ticarete, iktisadiyenin her safhasında kadınıımız terakki imkânı hatta vatan ve millet duygusu o yana yayılsın. Zira her millet kadından doğar, kadının terbiyesiyle itilâ eder [yükselir]. Kadın iyi bir ana, erkeğe müşfik bir refik, mesaisine esaslı bir şerik [ortak, arkadaş] olmaz ise ne teceddüd ne de teâlî olabilir itikadındayız.”⁵²⁷

Son olarak modernleşmenin nüvelerinden biri olan “ilerleme ideali”, Osmanlı kadın aydınlarının zihniyet dünyalarını da şekillendirmiştir. İlerleme ideali, incelenen kadın aydınlara makalelerinde ortak bir konu olmuştur. Osmanlı kadın aydınlara kadının hem anne ve eş rollerine hem de toplumun çalışan iş gücü olarak çalışan kadın rolüne işaret ederek, Osmanlı toplumunu diğer Batılı toplumların seviyesine çıkaracak unsur olarak “kadın”ı görmüşlerdir. Bu bakımdan Osmanlı kadın aydınlara, modern kadın kimliğini, iffet, namus, âdâb gibi önemli erdemlerle birlikte, ilim ve fen ile aydınlanmış olma, meslek sahibi olma ve vatanı için fedakârca çalışma ideali üzerinden kurmuşlardır. Böylece, Osmanlı toplumunun hem sanayide, hem ticaret ve ilimde kalkınıp gelişeceğini düşünen kadın aydınlara, “kadın”ı ilerlemenin parlayan yıldızı olarak tasavvur etmişlerdir.

⁵²⁶ Ulviye Mevlan, “Düşünüyorum”, *Kadınlar Dünyası*, 22 Haziran 1918, s.2.

⁵²⁷ Ulviye Mevlan, “Düşünüyorum”, *Kadınlar Dünyası*, 22 Haziran 1918, s.2.

3.11. Rasyonel Akla Duyulan İnanç ve “Kadın Aydınlanması”

Aydınlanma çağı olarak ifade edilen çağda Batı modern bir toplum yaşamına geçerken Batı’nın modern insanı, kilisenin baskısından, akla uygun olmayan hurafelerden kurtularak "Orta Çağın karanlığından" akıl yoluyla kurtulacağına inanmıştır. Aynı yüzyılda Osmanlı toplumunda ise modernleşme çabalarının bir ürünü olarak “ilerleme” düşüncesiyle birlikte, Osmanlı aydınlarının zihinlerini şekillendiren bir diğer kavram olan “aydınlanma” kavramı doğmuştur. Osmanlı toplumunda aydınlanma kavramından doğrudan bahsedilmemiştir. Osmanlı aydınları aydınlanma yerine “aklın cehaletten ilim yoluyla kurtulması” ifadesini kullanmayı tercih etmişlerdir. Osmanlı aydınları özellikle de pozitif ilimlerle yetişen bir nesle ihtiyaç duyulduğundan bahsetmişlerdir. Osmanlı aydınlarına göre, Osmanlı toplumunu, Batı toplumlarının bulundukları refah seviyesine taşıyacak olan pozitif ilimlerle yetişen, geleneğin ve âdetlerin ördüğü hurafelerden ve Batıldan kurtulan kadın ve erkeklerin yetişmesi olarak düşünülmüştür.

Dolayısıyla Batı gibi “modern” olabilmek için neredeyse dünyayı sadece “akılla” kavranan bir dünya olarak algılamak gerekmiştir.⁵²⁸ “İlerleme” ve “çağın ihtiacatına göre davranma” görüşünü savunan Osmanlı kadın aydınları yazarlarında sıklıkla toplumun geri kalmışlığını, “kadının fenni ve ilmi bilgi” ile donatılmamış olmasına bağlamışlardır. Osmanlı kadın aydınlara göre Osmanlı toplumunun geride kalmasının en önemli nedeni “kadınlarının” “cehalet” ve “esaret” altında yaşamalarıdır. Ayrıca onlara göre, Osmanlı kadınlarının yaşayışları ve düşünüş biçimleri, “eski âdetler ve alışkanlıklar” olarak ifade edilen akla dayanmayan fakat toplumda genel kabul görmüş gündelik alışkanlıklara yerleşmiş bilgiye dayanmıştır. Osmanlı kadın aydınları “cahilce” “hurafe, eski âdetler” olarak nitelendirilen bu gündelik ritüellerin terk edilmesini, modern bir çağa uygun olarak fenni ilimlere (pozitif) bir bilgiye dayalı düşünme biçiminin benimsenmeye başlamasını istemişlerdir. Dolayısıyla Osmanlı kadın aydınlar “aklın” dışında başka kaynaklara dayanan diğer bilgileri eleştirmiş ve kabul etmemişlerdir. Osmanlı kadın aydını da erkek aydını gibi, ilerlemenin önündeki en büyük engellerden biri olarak toplumu ileriye taşıyacağı düşünülen kadınların bâtıl bırakılmasını görmüştür.

⁵²⁸ Hilmi Yavuz da, Osmanlı entelijansiyasının zihninin ulaşmak istediği şeyin, aslında Batı’nın sahip olduğu “aydınlanma” düşüncesi olduğunu belirtmiştir (Hilmi Yavuz, *Modernleşme, Oryantalizm ve İslâm*, Buke Yayınları, İstanbul 2000, s.40).

Osmanlı kadın yazarlar, yüzyıllardan beridir kadının cahil, eğitim ve bilgidan mahrum bırakıldığı konusunda hemfikirdirler. Osmanlı kadın aydınlara göre kadınların cahil bırakılmaları Osmanlı toplumuna iki açıdan zarar vermiştir. Öncelikle kadınlar, yeni nesilleri yetiştirecek olan anneler olarak görüldükleri için annelerin cahil kalması hem bedenem hem de ruhen iyi nesillerin yetişmesi yönünde en önemli engellerden biri olarak görülmüştür. İkinci olarak kadınların cahil bırakılmasının sebebi ise geleneksel anlatıya bağılı olan “kadınlık algısı”dır. Kadın aydınlara göre toplumdaki “kadınlık algısı” toplum ve aile yapısına zarar vermiştir. Kadın aydınlar Osmanlı toplumunda kadınların eğitimini, toplumdaki cehaletin yok edilmesi olarak görmüşlerdir. Örneğin Şükûfe Nihal, okuma hevesi olan genç kızların öğrenme meraklarını ve heveslerini yücelterek, cehaletle olan savaşta öğrenme aşkıyla dolu olan genç kızların birer kurtarıcı olduklarını şu sözlerle ifade etmiştir:

“...Mektep talebesi deyince, bi’l hassa sultaniler [lise], darülfünunlar [üniversiteler] gibi tâli, âli mektepler talebesi hatırıma gelir ve gözlerimin önünden, hayatın bütün âdi zevk düşüncelerinden uzak ateşin bir iştîyâk [şevklenme] ulvi bir heyecan ile bir cennet-i aleme [cennet dünyasına] koşan sade nezih[temiz] ruhanî genç kız hayalleri geçer... Bu hayaller o kadar vâkârdır [ağırbaşılıdır], o kadar mânidardır ki onların bu kesin açık alınlarında insanlığın en kutsî, en manevi düşüncelerini süzerek saatlerce kendilerine dalarım. Onlar hayatın zûlmetlerini nurlarıyla örten, cehlin korkunç ve sırtkan dişlerini kıran ızdıraplar önünde eğilerek şefkatler döken birer halaskârdırlar [kurtarıcıdır]...”⁵²⁹

Cehalet, Osmanlı kadın aydınların savaştığı önemli konulardan biri olmuştur. Bu bakımdan kadın yazılarında ilerleme düşüncesinin bir parçası olarak kadının rasyonel bir hale getirilmesi her şeyden önce Batı düşüncesindeki akıl-akıl dışı ikileminin de Batı dışı toplumlardaki bir yansıması olarak ortaya çıkmıştır. Kadınların eğitime önem veren kadın aydınlar, erkeklere öğretilen bilgiler olarak bahsedilen pozitif ilimlerin kadına da öğretilmesi istemişlerdir. Bu nedenle, Halide Edib’in makalesinde görüleceği üzere, edebiyat, şiir ve müzik eğitiminden ziyade, kadının pozitif bilimlere (tabiat kanunlarına), doğanın gerçek bilgisine yaklaştıracak bir eğitim verilmesi gerektiği şu şekilde savunulmuştur:

“...Kadınların teâlisi için mevzûaların sırf kadınlığa ait olması lazım değildir. Kadınlar erkekler kadar öğrenmeye, her şeyi öğrenmeye muhtaçtırlar. Bu hususta kadınların mevzusu erkeklerinkinden başka olamaz. Onlar da yıldızların ne olduğunu, dünyanın nasıl taksim

⁵²⁹ Şükûfe Nihal, “İçtimaiyat: Mekteplerde Kıyafet”, *Türk Kadını*, 15 Ağustos 1334 [17 Ekim 1918], s.98.

edildiğini [bölüştürüldüğünü], nebat-ı nedimin olduğunu, vücut-u insanın a'zasını[organlarını] ve vezâifesini, etrafındaki eşyânın safahât-ı hakikiyesini [nesnelerin yapım aşamasını] öğrenmek isterler. Çünkü efkâr-ı bâtilıdan [batıldan arınmış düşünceler] arî [arınmış] dürüst muhakemeli çocuklar yetiştirmek için hem bunları bilmeye hem bir çocuk lisanını tercümeyle anlatabilmeye muhtaçtırlar. Onlara öğretilen şeyler, ne kadar her günkü hayatımızda temasta bulunduğumuz şeylerin mahiyetini nâlık [söylenen, konuşulan], ne kadar bu mâlûmatı ef'al [iş, amel] ve hareketinde ve muhakemelerinde kullanabilirlerse o kadar daha nafi'adır...⁵³⁰

İncelenen kadın makalelerine bakıldığında bu düşünce biçiminin Cumhuriyet döneminde de sürdürüldüğü ve keskin bir şekilde Cumhuriyet ideolojisiyle de somutlaştığı görülmektedir. Örneğin, Nezihe Muhittin, "Kurun-ı vusta[Orta Çağ] zihniyeti" olarak ifade ettiği Batı'nın Orta Çağ zihniyetine vurgu yapan "Cumhuriyet'in Türk Kadınlığı Üzerindeki Feyzi" isimli makalesinde, Türkiye'de bir "ilericilik" ve "muhafazakârlık" tartışmasının varlığına değinerek; bu tartışmayı "ilericiler"in kazanmış olduğunu söylemiştir. Ayrıca, bu durumdan kadınların kazandığını ifade eden Muhittin, eski zihniyetin "Orta Çağ zihniyeti" olarak tanımlayarak, önceki düzenin kadınların haklarının tanınmadığı ve onlara esir hayatı yaşatan bir toplum düzeni olduğunu şu sözlerle anlatmıştır:

"...Türk'ün Garb'a doğru ileri hareketleri, şimdiye kadar birçok manilerle karşılaştı. Asrın terakkiyatından bizi pek geride bırakan bu engellerin mahiyeti iki kelime ile hulasa edilebilir: Kurûn-ı vustâ [Orta Çağ] zihniyeti - fikir esareti... Bizde her yeni şey, her hayırlı inkılâp, muhakkak bu esaretin zincirleriyle bağlandı; ileri gidemedi, hareketinden mahrum olan her şey gibi zevale [yok olmaya] mahkûm oldu. Fakat çok teşekkür olunur ki Türkiye'de asırlardan beri devam eden muhafazakârlık – teceddut-perverlik [ilericilik] mücadelesinde ilk defa olmak üzere ikinci ve hayırlı kuvvet galebe çalmıştır..... Esaret-i fikriyenin hükümlerinde olduğu o devirlerde, zulmün en büyük hissesi, en zayıf telakki olunan kadınlara isabet etti. Türk kadınlığı çok geride kaldı. Bundan da heyet-i içtimaiyemiz mutazarrır oldu [zarar gördü]. Merdud [kabul edilmeyen] bir hod-binlik [bencillik], derin bir gafletle kendi nısfını [yarısını], cehalete ve esarete mahkûm bırakan bir milletin terakki etmesi kabil değildi..."⁵³¹

Sonuç olarak, Osmanlı kadın aydınları, Ulviye Mevlan haricinde kadınların durumlarının değiştirilmesini, temel hak ve özgürlükler noktasından değil Osmanlı

⁵³⁰ Halide Salih, "Mehasin'i Okuyan Kardeşlerime", *Mehasin*, Şubat 1324[Şubat 1909], s. 418.

⁵³¹ Nezihe Muhittin, "Cumhuriyet'in Türk kadınlığı üzerinde feyzi", *Kadın Yolu*, s. 2 (23 Temmuz 1341 [1925]), 18. [Nezihe Muhiddin. Bütün Eserleri 4. Mor Kitaplık Kadın Tarihi ve Eserleri Kitap yayınevi, 2006, ss.225-227]

toplumunun kurtuluğu geri kalmışlığın bir sebebi olan “cehaletin giderilmesi”, daha ileri bir toplum olabilme ve “kendi milletini daha ileri bir seviyeye taşıma” argumanlarından yola çıkarak istedikleri görölmüştür. Dolayısıyla kadın aydınların fikirleri ile Osmanlı erkek aydınlarının fikirlerinde paralellikler olduğu düşünölmektedir. Osmanlı kadın aydını da toplumun ilerlemesinin ve vatanın kurtuluğu önünde en büyük engel olarak kadınların “cehalet ve atalet seti” ile çevrilmiş olmalarını görmüştür. Osmanlı kadın aydınları aklın önündeki en büyük düşmanın “cehalet” olduğundan Aydınlanma Çağı’nın ruhuna uygun olarak pozitif bilimlerin (fen bilimleri, matematik, tıp gibi) öğretilmesine dayanan bir müfredatın hem kadınlara hem erkeklere okutulması gerektiğini düşünmüşlerdir.

SONUÇ

Aydınlanma çağıyla birlikte doğa bilimlerdeki gelişmelere bağlı olarak, insan daha önce bilinemez doğa karşısındaki korkularından bilgi yoluyla kurtulma yolunu bulmuştur. İnsanın doğa karşısındaki görgül bilgisi arttıkça da, doğaya hükmetmeye, onu yeniden şekillendirmeye başlamıştır. Böylece, doğanın yaratıcısı olan “Tanrı” kavramının yerini, doğayı bilgisi yoluyla egemenliği altına almaya çalışan insan, “özne” kavramı almıştır. Ancak, Batı’da fikirsel alanda yaşanan aydınlanma çağı neticesinde rasyonel akılla ergin bir bireye ulaşabilme düşüncesi hâkim olmaya başlamıştır. Ancak rasyonel akla sadece yurttaş olarak kabul edilen erkeklerin ulaşabileceği düşünülmüştür. Kadınlar, Antik Yunan’dan itibaren “akla sahip” bir varlık olarak değerlendirilmediği gibi yasalar önünde hakları olan özgür bireyler olarak da kabul edilmemişlerdir. Böylece kadınlar, 19.yy’a kadar çok uzun bir süre eğitim alma, çalışabilme, kanun önünde eşit haklara sahip birey olabilme gibi temel hak ve özgürlüğünden yoksun kalmışlardır. Batı’da kadınların durumları sanayileşme ve savaşlar neticesiyle iş gücü olarak istihdam edilmeleriyle birlikte değişmeye başlamıştır.

Batı’da ekonomik bağımsızlıklarını kazanan kadınlar, kendi hayatları hakkındaki söz haklarını kendi ellerine almaya başladıkça bir birey olarak ortaya çıkmışlardır. Şehirlere göç eden kadınlar, eskiden aileleri tarafından belirlenmiş olan kurallarla yaşarken, göç ettikleri şehirlerde hayatlarını kendi belirledikleri kurallara göre yaşamaya başlamışlardır. Böylece kadınlar giderek özgürleşerek modern toplumun bireyleri yani özneleri olmuşlardır. Kadınların birey olarak kamusal alana çıkışı, hak talebiyle örgütlenerek hükümetlere baskı yapabilecek konuma gelmelerini sağlamıştır.

Batı’da kadınlar bireycilik ideolojisinin devamı olarak hak talebiyle ortaya çıkarken, bütün bu gelişmeler Osmanlı kadın aydını tarafından da yakından takip edilmiştir. Osmanlı kadın aydınları yazılarında sıklıkla Batı’daki kadının değişen durumuyla Osmanlı’daki kadınların durumunu mukayese etmişlerdir. İncelenen kadın yazılarına

bakıldığında bu mukayesenin iki minvalde yapıldığı görülmüştür. Öncelikle Osmanlı kadını aydını Batı'daki kadın hareketi içinde sürdürülen eylemleri aşırı bulmuştur. Vatan düşman işgalinde olduğu ve millet sıkıntılı bir dönemden geçtiği için kadınların hak talebiyle ortaya çıkması bencilik olarak değerlendirilmiştir.

İkinci olarak, Osmanlı kadın aydınların yazılarında Osmanlı kadının nitelikleriyle Batı kadının sahip olduğu nitelikler karşılaştırılmış; Osmanlı kadınının vasıfları üstün tutulmuştur. İncelenen dönemde ulaşılmak istenen modern Batı olmasına rağmen Osmanlı kadın aydınının zihnindeki modern kadın Batılı kadın olmamıştır. Kadın aydınlar, “ıffet, namus, hürmet, merhamet, şefkat, vakar, fedakârlık” gibi niteliklere sahip olmaları dolayısıyla Osmanlı kadınlarını Batılı kadınlardan üstün bulmuşlardır. Kadın aydınlar arasında “ıffet ve namus” kavramları üzerinde en çok duran kadın aydın Fatma Aliye olmuştur. Fatma Aliye’ye göre “ıffet ve namus” kavramı İslâm inancına sahip olmakla ilgili bir kavramdır. Fatma Aliye, Osmanlı kadınının başka birinden korktuğu için değil inancı nedeniyle “namus ve ıffetini” koruyacağını söylemiştir. Fatma Aliye gibi “ıffet ve namusu candan aziz tutan” bir diğer yazar da Emine Semiye olmuştur. Öte yandan Emine Semiye Osmanlı kadınının nitelikleri arasında “vakar, şefkat ve merhamet”i öne çıkarmıştır.

Ele alınan makalelerde kadın aydınların modern olarak nitelendirdiği kadının “eğitilmiş kadın” olduğu ortaya çıkarılmıştır. Kadının eğitilmiş olması ise kendi değerlerine yabancı olması değil tam tersine kendi milletinden ve kültüründen gelen üstün vasıfları bilmesi ve koruması demektir. Eğitilmiş kadının hangi özelliklere sahip olacağı konusunda Şükûfe Nihal, Halide Edip ve Nezihe Muhittin’in aynı doğrultuda düşündükleri görülmüştür. Bu kadın aydınlara göre Türk kadını herşeyden önce vatanseverdir. Vatanseverlik kavramı, kadınların “aşkın ve süsün peşinde olmamaları ve vatan sevgisini her türlü sevginin üstüne koymaları” ile anlatılmıştır. Dolayısıyla Türk kadının sahip olması gereken nitelik idealist olmasıdır. Türk kadını masraflı bir süslenme çabası içinde olmayan, "mütefekkir" yani düşünen, okuyan, bilgili olan kadındır. Kadın aydınlar toplumu yetiştirecek taraf olarak kadını gördükleri için genç kızların eğitimine önem vermişlerdir. Bu düşüncenin bir yansıması olarak Halide Edip Türkiye’nin istikbâli olarak gördüğü kadınların “modern kadın kimliklerinin”, “annelik ve mürebbiyelik” rolleriyle çelişmemesi gerektiğini belirtmiştir.

Özellikle Tanzimat’la başlayan modernleşme çabalarıyla Osmanlı aydınının zihninde yer işgal etmeye başlayan “çağın ihtiyacına göre davranmak gereklidir” ifadesi incelenen kadın makalelerinde de sıklıkla vurgulanmıştır. Osmanlı kadın aydınları, kadınlara haklar tanınmasını, yaşanan modernleşme çağına uyum sayılabılmenin bir koşulu olarak ifade etmişlerdir. İncelenen makalelerde ortaya konulan modern kadın tasavvurunun kadın modernleşmesinin temel belirleyicileri ve unsurları olan “ilerleme, aydınlanma (kadın aydınlanması), kamusal alana çıkarak birey olma (bireycilik)ve eski değerlerin sorgulanması” temalarıyla iç içe geçtiği görülmüştür. Kadın yazarların makalelerine bakıldığında, “modern kadın tasavvurunun” dönemin “modern insan tasavvuru” ile örtüştüğü söylenebilir. Her şeyden önce kadın aydınların hem kadının hem de erkeğin çağın ihtiyacına uyum sağlayabilecek özellikte donatılmasını ve modern bir eğitimden geçmelerini bekledikleri anlaşılmaktadır. Ulus-devletlerin ortaya çıkışı, bir diğer modernleştirici tema olan “ilerlemecilik” fikrini doğurmuştur.

Batılı devletlerin bilim ve teknikte yaşadıkları hızlı ilerleme, özellikle de sanayileşme neticesinde yaşadıkları refah hayat seviyesi, Batılı olmayan devletleri harekete geçirmiştir. Diğer ulusların önünde olabilme isteği ve Batı toplumundaki bu müreffeh yaşam, diğer devletleri, “Batılı devletlerin ulaştıkları seviyeye ulaşabilme” idealine itmiştir. “İlerleme fikri” kadın modernleşmesi bağlamında ele alındığında, neredeyse toplumun ilerlemesiyle “kadının ilerlemesini” bir tutan düşünce şeklini almıştır. Kadın modernleşmesi konusunun anahtar kavramlarından biri olarak “kadının ilerlemesi” fikrine incelenen makalelerde sıklıkla başvurulmuştur. Buna göre, toplumu yetiştiren annelerin cahil bırakılması, Osmanlı toplumunun geri kalmasını ve çöküşünü hazırlamıştır. Toplumun en küçük birimi olan aile, kadın ve erkek unsurlarından oluşmaktadır. Dolayısıyla kadın aydınlar, aileyi kuracak erkek ve kadının birbirine denk olacak şekilde, zihnen, fikren ve ruhen yüceltilmesi gerektiğini düşünmüşlerdir.

Bu bakımından, incelenen metinlerde “kadınların yükseltilmesi” temasının modernleşmenin diğer bir teması olan “kadın aydınlanması” temasıyla birlikte işlendiği görülmüştür. Kadın aydınların yazılarında, “ilerleme ideali” doğrultusunda toplumu yetiştiren annelerin hurafelerden arınmış; modern bir zihniyete sahip olması için eğitim yoluyla gerçekleştirilecek bir “kadın aydınlanması” modeli ortaya konulmuştur.

Aydınlanma Çağı'nın ruhuna uygun olarak aklın önündeki en büyük düşman “cehalet” şeklinde tanımlandığı için kadın yazarlar, kadınların eğitiminde pozitif bilimlerin (fen bilimleri, matematik, tıp gibi) derslerinin okutulmasına dayanan bir müfredatı önermişlerdir. Kadın yazarlar arasında kadınların eğitimi konusuna makalelerinde en çok yer veren aydınlar Halide Edip ve Şükûfe Nihal olmuştur. Bununla birlikte diğer kadın aydınların yazılarında da “kadınların eğitimi” konusunda makalelere rastlanmıştır. Osmanlı kadın aydınların tamamı kadınların eğitim görmesini gerekli görmüş fakat kadınların eğitiminde farklı modeller ortaya koymuşlardır. Kendi kendini yetiştirmiş ve evliliğinin ilk yıllarında, okuması eşi tarafından yasaklanmış olan Fatma Aliye, “genç kızların eğitim alması”nın İslâm dinine aykırı bir durum olmadığını makalelerinde sıklıkla vurgulamıştır.

Buna mukabil Fatma Aliye makalelerinde, İslâm medeniyetindeki bilinen; bilgisi ve nitelikleriyle dönemin önemli ulemâsı tarafından takdirle karşılanmış kadın şeyhelerin hayat hikâyelerine yer vermiştir. Aliye, yazılarında ifade ettiği üzere, bu kadın âlimeleri Batı'da en çok bilinen kadın şahsiyetlerden, bilgilerindeki derinlik ve insanlığa olan katkıları bakımından üstün tutmuştur. Bu bakımdan Aliye, kadınların eğitiminde sadece Batı'lı bir eğitim modelinin yerine “Benât-ı Osmanlı (Osmanlı'nın kızları)”nın mensup olduğu medeniyet ve sahip olduğu kültürel değerleri bilerek; onlara sahip çıkarak yetişebileceği bir eğitim modeli önermiştir. Diğer bir taraftan Halide Edip ise kadın aydınlanmasında kadınların birbirini eğitmesi suretiyle bir öğrenme modeli ortaya koymuştur. Edip'e göre, kadınlardan eğitilmiş olanları cahil kalanları çeşitli yerlerde konferanslar ya da dersler vererek eğitmek için gayret göstermelidirler. Edip eğitimle ilgili yazısında, kadınların eğitim alması için gösterişli salonlara ihtiyaç olmadığını her yerde eğitimin olabileceğini; bu bakımdan salaştan bir sıranın bile yeterli olabileceğini ifade etmiştir. Kadınlara pozitif bilimlerin ışığında bir eğitimin verilmesi gerektiğini savunan Edip, geçmişten beri kadınlara sadece dış görünüşleri itibarıyla değer verildiği için edebiyat, müzik ve sanatsal konular gibi hafif içerikle oyalayıcı bir eğitimin verildiğini iddia etmiştir. Edip'e göre, doğa bilimlerinden bir eşyanın yapılış aşamasına kadar erkeklere öğretilen her konunun kadınlara da öğretilmesi gerekmektedir. Halide Edip her ne kadar Batı'nın pozitif bilimi üzerine bir eğitimi gerekli görmüş olsa da Fatma Aliye gibi Osmanlı kızlarının Batılı mürebbiyeler elinde yetişmesini istemediğini ifade etmiş olması dikkat çekicidir. Bununla birlikte Halide Edip, Aliye'den farklı

olarak Batılı milletlerin “metinlik, sakinlik” gibi özelliklerinin örnek alınmasında bir sakınca görmemiştir.

İnas Darülfünun’dan ilk mezun Türk kadını Şükûfe Nihal ise, genç kızlara verilecek eğitimin niteliğinde onları ciddi bilgiler üzerine düşünmeye sevk edecek özelliklerin bulunması gerektiğine dikkat çekmiştir. Genç kızların eğitimini her şeyden daha değerli ve üstün bulan Şükûfe Nihal’in yazılarında genç kızların eğitiminin çok önemsenmiş olması göze çarpmaktadır. Nihal’in modern Türk kadının en önemli vasfının eğitim olduğunu söylemesi ve zihnini ciddi bilgilerle donatmış bir kadına herkesin saygı duyacağını ifade etmiş olması kadınların eğitime verdiği değeri göstermesi açısından önemlidir. İttihat ve Terakki Mektepleri’ni gezerek genç kızların eğitimi konusunda raporlar hazırlayan Emine Semiye ise, “genç kızların eğitiminde” hem pozitif bilimleri içeren hem de Osmanlı kızlarını el işleri, ev idaresi, çocuk bakımı gibi bilgi ve becerilerle donanmalarını sağlayacak bir eğitim modelini öne çıkarmıştır. Semiye, diğer yazarlardan farklı olarak, yazılarında genç kızlara verilecek eğitimin mesleki becerilerle birlikte onları ileride “iyi bir eş ve anne” olmaya hazırlayacak becerileri de kazandırması gerektiğini söylemiştir. Tanzimat’ın ilanından sonra modernleşme çabaları içinde eğitimin modernleşmesi kadınlara erkekler gibi eğitim alabilme şansı sunmuştur. Böylece toplumdaki konumlarını sorgulayan, eleştiren, talep eden genç bir kadın aydın yazar topluluğu doğmuştur. Osmanlı toplumunda kadınlar eğitim aldıkça kendi konumlarını daha fazla sorgular hale gelmiş ve bir birey olarak tanınmak ve kabul görmek istemişlerdir. Bu kadın aydınlar, kadın dergileri aracılığıyla ilk defa seslerini duyurabilecekleri bir mecra bulmuşlardır. Böylece Osmanlı’da ilk defa dönemin egemen basını Bâb-ı Âli’ye alternatif bir basın olarak kadın basını doğmuştur. Bu yayınlar aracılığıyla kadınların eğitimini ve çalışmasını modern bir toplum olmanın gereği olarak gören bir anlayış yerleştirilmeye çalışılmıştır. Kadın yazılarında modern kadının en önemli iki niteliğinin “eğitimli ve çalışan” kadın olduğu belirlenmiştir. Kadın aydınlara göre, imparatorluğun kurtuluşu önündeki en büyük engel, kadınların birer tüketici olmaları yani çalışmamalarıdır. Bu durum incelenen kadın makalelerinde “atalet ve miskinet” içinde olma durumuyla ilişkilendirilmiştir.

İncelenen yazılarda “kadınların çalışma hayatına katılması” konusunda en çok yazının Ulviye Mevlan’a ait olduğu görülmüştür. Mevlan’ın kadınların çalışmasına karşı çıkan Osmanlı erkek aydınlarına cevaben yazdığı yazılar dikkat çekmektedir. Mevlan,

kadınların erkeklerden zekâ ve yetenek bakımından daha aşağı bir seviyede olduğu yönündeki söyleme karşı zekâ ve yetenek bakımından noksan olan kadınların çalışmasından korkulmamasını ifade etmiştir. Mevlan makalelerinde, erkeklerin, kadınların çalışmasına karşı çıkmadan önce, onlara bir iş vererek bu işi başarıp başaramayacaklarına bakarak karar vermeleri gerektiğini söylemiştir. Yine Mevlan, Beyoğlu'nda çalışanları sadece kadınlardan oluşan bir dikişhaneye dikkat çekerek kadınların çalışma hayatına katılımının ülke sermayesinin menfaatine uygun bir durum olduğunu anlatmaya çalışmıştır. Mevlan'ın Osmanlı kadınlarının, çocuklarını Batı'nın zihniyetine göre yetiştirmesi gerektiğini vurgulamış olması “çağın ihtiyacına uygun bireylerin yetişmesi”ne yani modern toplum modern birey düşüncesine yaptığı bir gönderme olarak okunmuştur. Dolayısıyla yaşadığı dönemde incelenen kadın yazarlar arasında en feminist ses olarak adlandırılan Mevlan'ın bile kadınlara Osmanlı toplumunun ihtiyaç duyduğu modern bireyleri yetiştiricilik yani “annelik” görevi yüklemiş olduğu tespit edilmiştir.

Bununla birlikte, eski toplum yapısından bir kopuş yaşayan modern (Batı) toplumundaki kadın yayınları aracılığıyla dile getirilen “eski düzen eleştirisi”nin Osmanlı kadın yazılarında da yer aldığı görülmüştür. İncelenen makalelerde “eski düzen eleştirisi”nin iki biçimde yapıldığı ortaya çıkarılmıştır. Bunlardan ilki kadının gündelik yaşamda karşılaşmak zorunda kaldığı cinsiyetine özgü durumlar ve geleneksel kadınlık algısının eleştirisidir. İkincisi ise Osmanlı toplum ve aile yapısına zarar verdiği düşünülen evlilik âdetleri çok eşlilik gibi eski alışkanlıkların sorgulanmasıdır. Öncelikle Osmanlı kadın aydınları geçmişten beri kadını sadece bir süs bebeği gibi gören toplumun kadına olan bakışını eleştirmişlerdir. İncelenen makalelerde eleştiri konusu olan “kadınlık algısı”nın ortak bir tema olduğu tespit edilmiştir. İkinci olarak kadın aydınlar ev dışındaki mekânlarda ve ulaşımında kadınların yaşadıkları sorunları dile getirmişlerdir. İncelenen kadın aydınlar arasında Fatma Aliye'nin kadınların ulaşımında yaşadıkları sorunları dile getirirken; Emine Semiye'nin çarşıda, pazarda kadınların dinlenip yemek yiyebilecekleri mekân yokluğundan yakındığı görülmüştür. Ayrıca Semiye sosyal yaşam içinde kadının durumunu düzenleyen kanunlar yapılmasını dile getirmiş olması Semiye'yi diğer kadın yazarlardan ayırmıştır.

Öte yandan Osmanlı kadın aydını geleneksel olarak sürdürülen bir takım âdet ve geleneklere karşı çıkmışlardır. Bunların başında eski evlilik usulleri gelmiştir.

Toplumsal en küçük birimi olarak aileyi gören kadın yazarlar aile kurumunun birliğini ve işlevini önemsemişlerdir. Kadın yazarlar, sağlıklı bireylerin sağlıklı ailelerde yetişebileceğini düşünmüş, mutlu bir yuvanın kurulması için birbirine akları ve ruhen denk olan çiftlerin evlenmesini uygun bulmuşlardır. Dolayısıyla, incelenen makalelerde aile yapısına zarar verdiği düşünülen görücü usulü, çok eşlilik, evlilik ve boşanma kanunlarındaki çift standarda bağlı uygulamalardan doğan mağduriyetlerin konu edildiği belirlenmiştir. Kadın yazarlar arasında Fatma Aliye, Avrupa’da kadınlarının boşanma hakkı olmadığını, İslâm’ın kadınlara bu noktada birçok haklar tanıdığını savunması bakımından diğer kadın yazarlardan ayrılmaktadır.

Osmanlı kadın aydını Batı’daki kadın yazılarında görüldüğü gibi “eski düzen eleştirisi” ortaya koymuşlardır. Ancak, Batı’dakinden farklı olarak, Osmanlı kadın aydını kadının geleneksel rollerine tamamıyla karşı çıkmamıştır. Osmanlı kadın aydını, kadının eğitim almasını, çalışma hayatına katılmasını, toplumdaki konumu ve değerinin yükseltilmesini isterken; kadının “iyi eş ve anne” olarak özel alan içinde olmasına karşı çıkmamıştır. Osmanlı aydınına göre kadın, erkeğin hayat arkadaşı, maddi ve manevi olarak ona yardımcı, yoldaşı olarak düşünülmüştür. Bu bakımdan Osmanlı kadın aydınları, modern kadının çalışmasını ancak aile içinde kadınlık vazifelerini de aksatmamasını beklemişlerdir. Eğitim, “modern kadın”ın bir birey, bir kişilik olarak ortaya çıkmasını sağlamıştır. Modernleşen bir toplum yapısında birey özgürlüğü ve temel hakların kazanılması konusu kadınların da temel hak ve özgürlüklerini talep ederek örgütlenmesi sonucunu doğurmuştur. Bununla beraber sanayileşen toplum yapısındaki iş bölümü kavramının gündeme gelmesiyle kadın emeğine duyulan ihtiyaç kadınların özel alan dışında düşünölmelerini sağlamıştır. Kadınlar aktif olarak hayata katıldıkça, kendi durumları ve geleceklerini etkileyen politikalar hakkında fikir sahibi oldukça, bu politikaları yönlendiren kararlarda etkili olmak istemişlerdir. Dolayısıyla söz konusu dönemde Osmanlı’da ve Batı’da kadınlar özellikle seçme ve seçilme hakkını elde etmek için çaba göstermişlerdir. Her ne kadar Osmanlı kadınları arasında kadın mücadelesinin yöntemi konusunda bir fikir birliği olmasa da, Osmanlı kadınları başta eğitim olmak üzere vatandaşlık haklarının kazanılmasına kadar kadının toplumdaki durumunun yükseltilmesi için fikir birliği içinde olmuşlardır.

Diğer yandan Osmanlı’da kadınların, Ulviye Mevlan haricinde Cumhuriyet’in ilanına kadar kadınlara seçme ve seçilme konusunda yazmadığı tespit edilmiştir. Batı’da

kadınlara seçme ve seçilme hakkının tanınması üzerine tartışmaların yaşandığı dönemde, yarı otokrasiyle yönetilen Osmanlı toplumunda temsili demokrasi adımları bile henüz sindirilememişken, kadınlara seçme ve seçilme hakkının gündeme gelmesi düşünülemezdi. Ne var ki kadın yazarlar arasında Ulviye Mevlan kadınların kâtiplikten devlet reisliğine kadar her işi yapabileceğini söyleyerek kadınlara seçme ve seçilme hakkının tanınmasını desteklemesi kayda değer bir cesarettir. Ayrıca Mevlan “Düşünüyorum” köşesinde dünyada seçime katılan oy kullanan kadınlardan haberler vermiştir. Yine dünyadaki sufrag kadın kongreleri ve toplantılarının da Mevlan’ın yazılarında yer bulduğu görülmüştür. İncelenen dönemde “kadınlara seçme ve seçilme hakkını” savunan bir diğer yazar da Nezihe Muhittin olmuştur. Muhittin’in yazıları Cumhuriyet’in ilanından sonraki bir döneme rastlamıştır. Batı’da kadınlar, kendi çıkardıkları dergilerde, vergi ödedikleri ve savaflara katıldıkları gerekçesiyle vatandaş olarak oy kullanma hakkını talep ederlerken, Muhittin yazılarında oy hakkının tanınmasını inkılâpların tamamlanmasının koşulu olarak talep etmiştir. Son olarak, kadın yazılarının geneline bakıldığında, Osmanlı kadın modernleşmesi içinde serpilen kadın taleplerinin Batı’daki gibi “bireycilik” temasıyla birlikte ortaya çıkmadığı görülmüştür. Batı’daki “bireycilik” temasının parçası olan kadın talepleri Fransız İhtilâli ile birlikte temel haklardan eşit oranda yararlanma düşüncesinin doğal bir sonucu olarak gelişmiştir. Oysa Osmanlı’dakadınların hak talepleri “bireycilik” temasından ziyâde toplumun ilerlemesi adına “kadınların yükseltilmesi” fikrinden yola çıkarak ortaya atılmıştır.

KAYNAKÇA

- Adburgham, Alison, *Women in Print: Writing women and women's magazines from the Restoration to the accession of Victoria*, Allen and Unwin, London 1972.
- Ağaoğlu, Ahmet, *İslâmiyet'te Kadın*, (Çev.: Hasan Ali Ediz), Birey Toplum Yayınları, Ankara 1985.
- Aksoy, Nazan, *Kurgulanmış Benlikler*, İletişim Yayınları, İstanbul 2009.
- Akyüz, Yahya, *Türk Eğitim Tarihi (başlangıçtan 1993'e)*, Kültür Koleji Yayınları, İstanbul 2004.
- Alexander, Sally, *Becoming a woman and other essays in 19th and 20th Century Feminist History*, New York University Press 1995.
- Aliye, Fatma, *Nisvan-ı İslâm*, (Haz.: Hülya Argunşah), Kesit Yayınları, İstanbul 2012.
- Aliye, Fatma, *Ahmet Cevdet Paşa ve Zamanı 1332 (1914)*, Kanaat Matbaası, Bedir Yayınevi, İstanbul 1995.
- Aliye, Fatma, *İslam Kadınları*, (Çev.: Ayhan Pekin ve Amine Pekin), İnkılap Yayınevi, Erkam Matbaası, İstanbul 2009.
- Ansal, Hacer, "Kapitalist Üretimde Cinsiyetçilik", *11.Tez*, Alan Yayıncılık, İstanbul 1989.
- Arabacı, Caner, "Eşref Edib Fergan ve Sebürüşad Üzerine", *Modern Türkiye'de Siyasi Düşünce*, Cilt 6, İletişim Yayınları, İstanbul 2004, s.96-128.
- Argunşah, Hülya, *Bir Cumhuriyet Kadını Şükûfe Nihal*, Timaş Yayınları, İstanbul 2011.
- Aydın, Hakan, "Kadın (1908–1909): Selânik'te Yayınlanan İlk Kadın Dergisi Üzerine Bir İnceleme", *Selçuk Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi*, Sayı: 22, Konya 2009, s.147-156.
- Aydoğan, Ahmet, *Şehir ve Cemiyet*, İz Yayıncılık, İstanbul, 2005.

- Aziz, Aysel, *Sosyal Bilimlerde Araştırma Yöntemleri ve Teknikleri*, 7.Basım, Nobel Yayınevi, Ankara 2013.
- Babel, August, *Kadın ve Sosyalizm*, (Çev.: Saliha Nazlı Kaya), İnter Yayınları, İstanbul 1991.
- Badia, Gilbert, *Sınırsız Feminist Clara Zetkin*, (Çev.: N. Rikkat Çobanoğlu), Pencere Yayınları, İstanbul 2002.
- Balcı, Hülya, “1920’lerde Kadın Kimliği ve Türk Kadın Yolu”, *Toplumsal Tarih*, Sayı:52, İstanbul 1998.
- Ballaster, Ros, Beetham, Margaret, Frazer, Elizabeth and Hebron, Sandra, *Women’s Worlds İdeology, Feminity and the Women’s Magazine*, The Macmillian Press Ltd. London 1991.
- Banks, Olive, *Faces of Feminism*, Martin Robertson&Company Ltd. Oxford 1981.
- Bartley, Paula, *The Changing Role of Women 1815-1914*, Hodder&Stoughton, London 1996.
- Bellaigue, Christina De, *Educating Women: Schooling and Identity in England and France 1800-1867*. Oxford University Press, New York 2007.
- Bendason, Ney, *Başlağıçtan Günümüze Kadın Hakları*, (Çev.: Şirin Tekeli), İletişim Yayınları, İstanbul 1994.
- Berkes, Niyazi, *Türkiye’de Çağdaşlaşma*, Yapı Kredi Yayınları, İstanbul 2009.
- Berktaş, Fatmagül, “Salemin Cadılarının Ekonomi Politikası”, *Toplumsal Tarih*, Mart 2000, Sayı 195, s.139-157.
- Berktaş, Fatmagül, “Felsefenin Kadına Bakışı”, *Türkiye’de Toplumsal Cinsiyet Çalışmaları Eşitsizlikler Mücadele ve Kazanımlar*, (Der.: Hülya Durudoğan, Fatoş Gülşen, Bertil Eurah Oder, Deniz Yüksek), Koç Yayınları, İstanbul 2010, s.23-35.

- Berman, Marshall, *Katı Olan Herşey Buharlaşıyor*, (Çev.: Bülent Peker ve Ümit Altuğ), İletişim Yayınları, İstanbul 2013.
- Bock, Gisela, *Avrupa Tarihinde Kadınlar*, (Çev. Zehra Aksu Yılmaz), Literatür Yayınları, İstanbul 2004.
- Bozkurt, Gülnihal, *Batı Hukuku'nun Türkiye'de Benimsenmesi Osmanlı Devleti'nden Türkiye Cumhuriyeti'ne Resepsiyon Süreci (1839-1939)*, Türk Tarih Kurumu Basımevi, Ankara, 2010.
- Braithwaite, Brain, *Women's Magazines*, The First 300 Years., Peter Own Publishers, London 1994.
- Brown, Kathleen, "The History of Women in United States to 1835", *Women's History in Global Perspective*, (Ed. Bonnie G. Smith), University of Illinois Press, Chicago 2005.
- Bulaç, Ali, "İslâm'ın üç siyaset Tarzı veya İslâmcıların Üç Nesli", *Modern Türkiye'de Siyasi Düşünce*, cilt 6, İletişim Yayınları, İstanbul 2004, s.48-67.
- Canbaz, Firdevs, *Çok Eşlilik Taadid-i Zevcat*, Hece Yayınları, Ankara 2007.
- Caporal, Bernard, *Kemalizmde ve Kemalizm Sonrası Türk Kadını*, İş Bankası Yayınları, İstanbul 1982.
- Chowdhury, Anupama, "Historicizing Theorizing and Contextualizing Feminism", *IUP Journal of English Studies*, March 4(I), The Icfai University Press, Miami 2009, p. 28-39.
- Cowie, Anthony Paul and Lewis, J.Windsor, *Oxford Advanced Learner's Dictionary*, Oxford University Press, London 1978.
- Coyner, Sandra, "Bir Akademik disiplin olarak kadın araştırmaları", *Farklı Feminizmler Açısından Kadın Araştırmalarında Yöntem*, (Çev.: Belkıs Kümbetoğlu), (Haz.: Serpil Çakır, Necla Akgökçe), Sel yayıncılık, İstanbul 1990, s. 15-34.

Çaha, Ömer, Sivil Kadın, *Türkiye’de Kadın ve Sivil Toplum*, Savaş Yayınevi, Ankara 2010.

Çakır, Serpil, “Osmanlı Kadın Hareketi: XX. yüzyılın Başında Kadınların Hak Mücadelesi”, *Türkiye’de Toplumsal Cinsiyet Çalışmaları Eşitsizlikler Mücadeleler Kazanımlar*, (Der: Hülya Durudoğan, Fatoş Gökşen, Bertil Emrah Oder, Deniz Yüksek), Koç Üniversitesi Yayınları, İstanbul 2013, s.99-115.

Çakır, Serpil, “Tarih içindeki görünürlükten kadın tarihine Türkiye’de kadın tarihi yazmak”, *Farklı Feminizmler Açısından Kadın Araştırmalarında Yöntem*, (Haz.: Serpil Çakır, Necla Akgökçe), Sel yayıncılık, İstanbul, 1990, s.222-230.

Çakır, Serpil, “Ulviye Mevlan Civelek”, *A biographical dictionary of Women’s Movements and Feminism, Central Eastern and South Eastern Europe 19th and 29th Centuries*, Central Euopean University Press, 2006, p.336-340.

Çakır, Serpil, *Osmanlı Kadın Hareketi*, Genişletilmiş ve Gözden Geçirilmiş Üçüncü Basım, Metis Yayınları, İstanbul, 2011.

Çalışlar, İpek, *Biyografisini Sığmayan Kadın Halide Edip*, Everest Yayınları, İstanbul 2010.

Çiğdem, Ahmet, *Bir İmkan Olarak Modernite*, İletişim Yayınları, İstanbul 2002.

Davaz, Aslı, *Eşitsiz Kız Kardeşlik Uluslar arası ve Ortadoğu Kadın Hareketleri, 1935 Kongresi ve Türk Kadın Birliği*, Türkiye İş Bankası Yayınları, İstanbul 2014.

Davaz, Aslı, *Hanımlar Alemi’nden Roza’ya*, Kadın Eserleri Kütüphanesi, Tarih Vakfı Yurt Yayınları, İstanbul 1998.

Deckard, Barbara Sinclair, “The Women’s Movement: Political, Socioeconomic and Psychological Issues”, *Harper&Row Publishing*, New York 1970.

- Demir, Fevzi, “Tarihsel Süreç İçinde Kadın Hakları ve Kadınların Çalışma Hayatı İçindeki Yeri”, *Tuhis İş Hukuku ve İktisat Dergisi*, Cilt:21, Sayı:4, Ankara 2008.
- Demir, Zekiye, *Modern ve Postmodern Feminizm*, İz Yayıncılık, İstanbul 1997.
- Demirdirek, Aynur, *Osmanlı Kadınlarının Hayat Hakkı Arayışının Bir Hikâyesi*, Ay izi Kitap, Ankara 2011.
- Denman, Fatma Kılıç, *Bir Jön Türk Dergisi Kadın*, Libra Tarık Dizisi, İstanbul 2009.
- Doğan, İsmail, “Tanzimat Sonrası Sosyo-Kültürel Değişmeler ve Türk Ailesi”, *Sosyo-Kültürel Değişme Süreci’nde Türk Ailesi, T.C. Başbakanlık Aile Araştırma Kurumu*, Ankara 1992, s.168-190.
- Donovan, Josephine, *Feminist Teori*, (Çev.: Aksu Bora) İletişim Yayınları, İstanbul 2009.
- Duby, Georges ve Perrot, Michelle, *Kadınların Tarihi*, (Çev.:Ahmet Fethi), Cilt IV, İş Bankası Yayınları, İstanbul 2005.
- Durakbaşı, Ayşe, “ Halide Edip Adıvar”, *A biographical dictionary of Women’s Movements and Feminism, Central Eastern and South Eastern Europe 19th and 29th Centuries*, Central European University Press, pp.120-124.
- Durakbaşı, Ayşe, *Halide Edip Türk Modernleşmesi ve Feminizm*, İletişim Yayınları, İstanbul 2009.
- Engels, Fredrich, *Ailenin Özel Mülkiyetin ve Devletin Kökeni*, (Çev.: Kenan Somer), Sol Yayınları, Ankara 2008.
- Enginün, İnci, *Halide Edip Adıvar’ın Eserlerinde Doğu-Batı Meselesi*, Dergâh Yayınları, İstanbul 2007.
- Evans, Richard J., “The Feminist Movement in Germany 1864-1933”, *Sage Studies in 20th Century History*, Volume 6, Sage Publications, Beverly Hills, London 1976.

- Fraser, Hilary, Green, Stephanie and Johnston, Judith, *Gender and the Victorian Periodical*, Cambridge University Press, Cambridge 2003.
- Frevert, Uta, *Women in History. From Bourgeois Emancipation to Sexual Liberation*, (Trans.: Stuart Mc Kinnon, Evans Terry Bond, Barbara Nordan), Berg Publishers, Oxford, London 1988.
- Gall, Susan, *Women's History: Chronology of Women Workhouse People, Places of Events that Changed*, (Ed. Lynne Brakemen), Gale Publisher, Detroit New York 1997.
- Giddens, Anthony ve Pierson, Christopher, *Anthony Giddens'la Söyleşiler: Modernliği Anlamdırmak*, (Çev.: Serhat Uyurkulak ve Murat Sağlam), Alfa Yayınları, İstanbul 2001.
- Glasgow, Maude, *The Subjection of Woman and Traditions of Men*, M I Glasgow Press, New York 1940.
- Goldberg, Claire Moses, *French Feminism in the 19th Century*, State University of New York Press, New York 1984.
- Gordon, Felicia ve Cross, Máire, *Early French Feminisms 1830-1940: A Passion for Liberty*, Edward Elgar Publishing, Cheltenham 1996.
- Göle, Nilüfer, *Modern Mahrem*, Metis Yayınları, İstanbul 2008.
- Göze, Ayferi, *Siyasal Düşünceler ve Yönetimler*, Genişletilmiş 12.Baskı, Beta Basım, İstanbul 2011.
- Griffe, Gabrielle and Rosi, Braidotti, *Thinking A Reader in European Women's Studies Differently*, Zed Books, London 2002.
- Guennon, Rene, *Modern Dünyanın Bunalımı*, (Çev. Mahmut Kanık), Yeryüzü Yayınları İstanbul 1979.
- Güzel, Mehmet Şehmus, "Tanzimat'tan Cumhuriyet'e Toplumsal Değişme ve Kadın", *Tanzimat'tan Cumhuriyet'e Türkiye Ansiklopedisi*, Cilt 3-4, İletişim Yayınları, İstanbul, 1985 s.803-827.

- Habermas, Jurgen, *Modernlik: Tamamlanmamış Bir Proje*, (Çev.: Güleğül Naliş, Dumrul Sabuncuoğlu ve Deniz Erksan), Kıyı Yayınları, İstanbul, 1994.
- Hamit, Halil, *İslâm'da Feminizm*, (Çev.: Kemal Kızıltoprak), Okumuş Adam Yayıncılık, İstanbul, 2001.
- Heyd, Uriel, *Türk Ulusçuluğunun Temelleri*, (Çev.: Cemil Meriç), Kültür Bakanlığı Yayınları, Ankara 1979.
- Hymowitz, Carol and Wissman, Micheale, *A History of Women in America*, Bantham Books, Toronto, New York 1978.
- İlyasoğlu, Aynur ve Deniz, İnsel, “Kadın Dergilerinin Evrimi”, *Türkiye’de Dergiler Ansiklopediler (1849-1984)*, Gelişim Yayınları, İstanbul 1984.
- İmançer, Dilek, *Medya ve Kadın*, Ebabil Yayıncılık, Ankara 2006.
- Jaggar, Alison M., *Feminist Politics and Human Nature*, The Harvester Press, Sussex 1983.
- Kadioğlu, Süheyla, *Bitmeyen Savaşım*, Sel Yayınları, İstanbul 2001.
- Kaplan, Leyla, *Cemiyetlerde ve Siyasi Teşkilatlarda Türk Kadını (1908-1960)*, Atatürk Araştırma Merkezi/ Yayınevi Genel Dizisi, İstanbul 1998.
- Kara, İsmail, *Din ile Modernleşme Arasında Çağdaş Türk Düşüncesinin Meseleleri*, Dergah Yayınları, İstanbul 2003.
- Karren, Offen, “Defining Feminism: A Comparative Historical Approach”, *Chicago Journal*, Vol. 14, No.1 (Autumn, 1988), p.119-157.
- Kızılçelik, Sezgin, *Sosyoloji Teorileri*, Yunus Emre, Konya 1994.
- Kodaman, Bayram, “Tanzimat’tan Sonra Türk Kadını”, *19 Mayıs Üniversitesi Eğitim Fakültesi Dergisi*, Samsun 1990, s.131-178.
- Kodaman, Bayram, *Abdülhamid Devri Eğitim Sistemi*, Türk Tarih Kurumu, III. Baskı, Ankara 1999.

- Kraditor, Aileen S., *The Ideas of the Woman Suffrage Movement/1890-1920*, W.W. Norton Company, London 1981.
- Kurnaz, Şefika, *Cumhuriyet Öncesinde Türk Kadını (1839-1923)*, BAAK Yayını, Ankara 1991.
- Kurnaz, Şefika, *Osmanlı Kadın Hareketinde Bir Öncü Emine Semiye Hayatı, Eserleri, Fikirleri*, Timaş Yayınları, İstanbul 2008.
- Kurnaz, Şefika, *Yenileşme Sürecinde Türk Kadını (1839-1923)*, Ötüken Yayınları, İstanbul 2015.
- Kurt, Songül Keçeci, *Haremde Mektebe Osmanlı Devleti'nde Kadın Eğitimi*, Yitik Hazine Yayınları, İstanbul 2011.
- Kutlar, Mithat, *Nuriye Ulviye Mevlan ve Kadınlar Dünyası'nda Kürtler*, Avseta Yayınevi, İstanbul 2010.
- Küçük, Mehmet, *Modernite versus Postmodernite*, Vadi Yayınları, Ankara 1994.
- Lacey, Ann Candida, *Barbara Leigh Smith Bodichon and the Langham Place Group*, Routledge&KeganPaul Publishing, London 1986.
- Loo, Hans Van Der ve Reijen V. William, *Modernleşmenin Paradoksları Sosyolojik Bir Yaklaşım*, İnsan Yayınları, İstanbul 2003.
- Mahir, Elif, “Şükûfe Nihal’in Penceresinden Türk Kadını”, *Toplumsal Tarih*, Sayı 167, Kasım İstanbul 2007.
- Mardin, Şerif, *Türkiye’de Din ve Siyaset*, Makaleler 3, İletişim Yayınları, İstanbul 1995.
- Matthews, Jean V., *Women’s Struggle for Equality The First Phase 1828-1876*, Ivan R. Dee Publishing, Chicago 1997.
- Meulenbelt, Anja, *Feminizm ve Sosyalizm*, (Çev.: Erman Demirci), Yazın Yayıncılık, İstanbul 1987.
- Mill, John Stuart, *The Subjection of Women*, Hesperus Press Limited, London, 2008.

- Millet, Kate, *Cinsel Politika*, (Çev.: Seçkin Selvi), Payel Yayınları, İstanbul 1987.
- Mitchell, Juliet, *Kadınlar: En Uzun Devrim*, (Çev.: Feraye Tınç, Gülnur Savran, Gülseli İnal, Şirin Tekeli, Şule Torun, Yaprak Zihnioğlu), Agora Kitaplığı, İstanbul 1992.
- Mithat, Ahmet, *Fatma Aliye Bir Osmanlı Kadın Yazarının Doğuşu Biyografisi*(1911), (Çev.: Bedia Ermat), Sel Yayıncılık, İstanbul 1994.
- Molyneux, Maxine, “Sosyalist Toplumlarda Kadınlar Teori ve Pratik Sorunları”, *11.Tez*, Ankara 1989, s.23-57.
- Nazlı, Aylin, “Modernin Ötekisi: Kadın ve Bedeni”, *Kadın Çalışmaları Dergisi I (I)*, 2006, s.10-15.
- Özen, Hatice, *Tarihsel Süreç İçinde Türk Kadın Gazete ve Dergileri 1868-1990*, Şahıs Yayınları, İstanbul 1990.
- Paletschek, Sylvia and Ennker, Bianka Petrov, *Women's Emancipation Movements in the 19th Century, An European Perspective*, Stanford University Press, California 2004.
- Passerini, Loisa and Pulcini, Ellena, “European Female Identity and the idea of Passion in Politics,” *Thinking a reader in European Women's Studies Differently*, (Eds.: Gabriele Griffen and Rosi Braidotti), Zed Books, London 2002, p. 97-110.
- Petschauer, Peter, *The Education of Women in Eighteenth Century Germany*, The Edwin Mellen Press, Newyork 1989.
- Purvis, June, *Emimeline Pankhurt A Biography*, Routledge, New York 2003.
- Quataert, Donald, *Sanayi Devrimi Çağında Osmanlı İmalat Sektörü* (Çev.: Tansel Güney), İletişim Yayınları, İstanbul 2000.
- Rakow, Lana F. ve Kramarae, Cheris, *The Revolution in Words Righting Women, 1868-1871*, Vol IV, Women's Source Library, Routledge, New York 2010.

- Rowold, Katherina, *The Educated Women. Minds, Bodies and Women's Higher Education in Britain, Germany and Spain 1865-1914*, Routledge, London 2010.
- Said, Edward W., *Şarkiyatçılık*, (Çev.: Berna Ünler), Metis Yayınları 1991,
- Sami, Şemsettin, *Kadınlar*, (Çev.: İsmail Doğan), Gündoğan Yayınları, İstanbul 1996.
- Sancar, Serpil, *Erkeklik: İmkânsız İktidar*, Metis Yayınları, Ankara 2009.
- Sancar, Serpil, *Türk Modernleşmesinin Cinsiyeti Erkekler Devlet Kurar Kadınlar Aile Kurar*, İletişim Yayınları, İstanbul 2014.
- Schroeder, Süheyla Kırca, *Popüler Feminizm*, Bağlam Yayıncılık, İstanbul 2007.
- Scott, Joan W, *Toplumsal Cinsiyet: Faydalı Bir Tarihsel Analiz Kategorisi*, (Çev.: Aykut Tunç Kılıç), Agora Kitaplığı, Feminist Kitaplık Dizisi, İstanbul 2007.
- Selçuk, Hava, "Osmanlı Toplumunda Kadının Annelik Vasfından Doğan Hakları (1650-1750) Yıllarında Kayseri Örneği", IV. Kayseri ve Yöresi Tarih Sempozyumu Bildirileri (10-11 Nisan 2003), *Kayseri ve Yöresi Tarih Araştırmaları Merkezi Yayın No:6*, Erciyes Üniversitesi Yayını, Kayseri 2003, s.443-455.
- Selçuk, Hava, *Türk Tarihinde Kadın ve Savaş*, Çizgi Kitabevi, Konya 2014.
- Shayegan, Daryush, *Yaralı Bilinç*, (Çev.: Haldun Bayrı), Metis Yayınları, İstanbul 2007.
- Shevelow, Kathryn, *Women and Print Culture The construction of Femininity in the Early Periodical*, Routledge, London 1989.
- Simmel, Georg, *Modern Kültürde Çatışma*, (Çev.: Tanıl Bora ve diğerleri), İletişim Yayınları, İstanbul 2005.
- Smart, Carol, *Regulating womanhood. Historical essays on marriage, motherhood and sexuality*, Routledge, Newyork 1992.

- Smith, Harold L., *The British Women's Suffrage Campaign, 1866-1928*, Longman, Pearson Education Ltd., Edinburg Gate 2010.
- Somel, Selçuk Akşin, *Osmanlı'da Eğitimin Modernleşmesi (1839-1908) İslâmlaşma, Otokrasi ve Disiplin*, İletişim Yayınları, İstanbul 2010.
- Şerifsoy, Selda, “Aile ve Kemalist Modernizasyon Projesi, 1928-1950”, *Vatan Millet Kadınlar*, (Der.: Ayşe Gül Altınay), İletişim Yayınları, İstanbul 2009, s.167-199.
- Şimşek, Hasan, “Eğitim Tarihi Araştırmalarında Yöntem Sorunu”, *Ankara Üniversitesi Eğitim Fakültesi Dergisi*, Sayı: 42, No: 1, Ankara 2009, s.33-51.
- Taşdemirci, Ersoy, “Yüzyılımızın başından Günümüze Kadar Türkiye’de Öğretmen Yetiştirme Sisteminde Çağdaş Pedagoji Akımları”, *Erciyes Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi*, 8.Yıl, Kayseri 1999.
- Thompson, Dorothy, “The Chartists: Popular Politics in the Industrial Revolution”, *The American Historical Review*, Vol.90, No.2, New York 1984, p.414-415.
- Toprak, Zafer, *Türkiye’de Kadın Özgürlüğü ve Feminizm, Tarih*, Vakfı Yurt Yayınları, İstanbul 2015.
- Toprak, Zafer, *Türkiye’de Popülizm 1908-1923*, Doğan Kitap, İstanbul 2013.
- Tourine, Alain, *Modernliğin Eleştirisi*, Yapı Kredi Yayınları, Cogito, İstanbul 2002.
- Tunaya, Tarık Zafer, *Türkiye’de Siyasi Partiler 1859-1952*, Arba Yayınları, İstanbul 1995.
- Turner, Jonathan H., Beeghley, Leonard and Powers, Charles, *Sosyolojik Teorinin Oluşumu* (Çev.: Ümit Tatlıcan), Sentez Yayınları, İstanbul 2010.
- Uğurcan, Sema, “Tanzimat Devrinde Kadının Statüsü”, *150. Yılında Tanzimat*, Atatürk Türk Dil ve Tarih Kurumu Yayınları, Ankara 1994.
- Ülgener, Sabri F., *Aydınlar ve İzmler Toplu Eserler 4*, Derin Yayınları, İstanbul 2006.

- Ülken, Hilmi Ziya, *Türkiye’de Çağdaş Düşünce Tarihi*, Ülken Yayınları, İstanbul 2005.
- Vecdi, Muhammet Ferit, *Müslüman Kadını*, (Çev.: Mehmet Âkif Ersoy), (Haz.: Muhammet Yetim), Erkam Yayınları, İstanbul 2007.
- Weber, Max, *Sosyolojinin Temel Kavramları*, (Çev.: Medeni Beyaztaş), Bakış Yayınları, İstanbul, 2007.
- White, Cynthia L., *Women’s Magazines in 1673-1968*, Micheal Joseph Ltd., London 1970.
- Wingerden, Sophia A., *The Women’s Suffrage Movement in Britain, 1866-1928*, Macmillan, Basingstoke 1984.
- Wollenscraft, Mary, *Kadın Haklarının Gerekçelendirilmesi*, (Çev.: Deniz Hakyemez), Türkiye İş Bankası Yayınları, İstanbul 2007.
- Woolf, Virgina, *Kendine Ait Bir Oda*, (Çev.: Suğra Öncü), Afa Yayınları, İstanbul 1992.
- Yaraman, Ayşegül, *Resmi Tarihten Kadın Tarihine*, Bağlam Yayıncılık, İstanbul 2001.
- Yavuz, Hilmi, *Modernleşme, oryantalizm ve İslâm*, Büke Yayınları, İstanbul 2000.
- Yeni Harflerle Hanımlara Mahsus Gazete (1895-1908)*, Kadın Eserleri Kütüphanesi ve Bilgi Merkezi Vakfı 20.yıl Özel Yayını, Haz. Mustafa Çiçekler, Fatih Andı, Hanlar Matbaası, İstanbul 2009.
- Yeni Harflerle Kadın Yolu/Türk Kadın Yolu (1925-1927)*, Kadın Eserleri Kütüphanesi ve Bilgi Merkezi Vakfı 20.yıl Özel Yayını, Haz. Nevin Yurdsever Ateş, Monad Film ve Tanıtım Hizmetleri Ltd.Şti., İstanbul 2009.
- Yeni Harflerle Kadın (1908-1909)*, Kadın Eserleri Kütüphanesi ve Bilgi Merkezi Vakfı 20.yıl Özel Yayını, (Haz.: Fatma Kılıç Denman), Monad Film ve Tanıtım Hizmetleri Ltd.Şti., İstanbul 2010.

Yeni Harflerle Kadınlar Dünyası (1913-1921), Kadın Eserleri Kütüphanesi ve Bilgi Merkezi Vakfı 20.yıl Özel Yayını, (Haz.: Fatma Büyükkarcı Yılmaz, Tülay GençTürk Demircioğlu), Hanlar Matbaası, İstanbul 2009.

Yeni Harflerle Türk Kadını (1918-1919), Kadın Eserleri Kütüphanesi ve Bilgi Merkezi Vakfı 20.yıl Özel Yayını, (Haz.: Dr. Birsen Talay Keşoğlu, Mustafa Keşoğlu), Hanlar Matbaası, İstanbul 2010.

Yıldırım, Ali ve Şimşek, Hasan, *Sosyal Bilimlerde Nitel Araştırma Yöntemleri*, Seçkin Yayıncılık, Ankara 2006.

Zihnioğlu, Yaprak, “Bir Osmanlı Türk Kadın Hakları Savunucusu”, Sayı:18, Toplumsal Tarih, İstanbul 1999, s.152-159.

Zihnioğlu, Yaprak, “Kadın Inkılabı”, Tarih ve Toplum, Sayı 207, İstanbul 2001, s.27-29.

Zihnioğlu, Yaprak, *Kadınsız Inkılap Nezihe Muhittin*, Kadınlar Halk Fırkası, Kadın Birliği, (Haz.: Müge Gürsoy Sökmen), Metis Yayınları, İstanbul 2003.

Zihnioğlu, Yaprak, *Nezihe Muhiddin Bütün Eserleri*, 4. Mor Kitaplık Kadın Tarihi ve Eserleri Kitap Yayınevi, İstanbul 2006.

Süreli Yayınlar

“İki üç satır”, *Süs*, 1.sene, Numara:1, 13 Haziran 1339 [13 Haziran 1923].

Emily Burton, “New Woman Ideal or Real?”, *The Woman’s Signal*, 30 April 1876.

Emily Burton, “New Woman Ideal or Real?”, *The women’s Era*, January 1876.

Christabel Pankhurst, “An independent Newspaper: The Suffragette”, *The Suffragette*, 17 April 1914.

Emine Semiye, “Fransızlar ve Biz”, *Hanım*, 1 Eylül 1337[1 Eylül 1921].

Emine Semiye, “Âdab-ı Umumiye?”, *Hanımlara Mahsus Gazete*, 3 Temmuz 1312[15 Temmuz 1896].

Emine Semiye, “Kadın Mecmuası Muhteremesine Edirne’den”, *Kadın*, 8 Kânunuevvel 1324 [21 Aralık 1908] .

Emine Semiye, “Selânik Terakki Mektebi”, *Hanımlara Mahsus Gazete*, 23 Temmuz 1314 [4 Ağustos 1898] .

Emine Semiye, “Şefkat-ı Nisvan”, *Hanımlara Mahsus Gazete*, 30 Nisan 1314 [12 Mayıs 1898].

Emine Semiye, “Şu Asr-ı Terakkide Fâzılât-ı Muharriratımızın En Kıdemlisi”, *Hanımlara Mahsus Gazete*, 24 Kânunuevvel 1314/5 Ocak 1899.

Emine Semiye, “Terakkiyat-ı Nisvaniyyeyi Kimden Bekleyelim?”, *Mehasin* ,Eylül 1325/ Eylül 1909.

Emine Semiye, “Validelere Nasihat: Vakar”, *Hanımlara Mahsus Gazete*, S. 88, 14 Tesrinisani 1312 [26Kasım 1896] .

Fatma Aliye, “ Ta’lim ve Terbiye-i Benat-ı Osmaniye", *Hanımlara Mahsus Gazete*, 25 Kanunuevvel 1311 [6 Ocak 1896] .

Fatma Aliye, “Bablörden İbret Alalım”, *Hanımlara Mahsus Gazete*, 24 Ağustos 1311 [5 Eylül 1895] .

Fatma Aliye, “Eslaf-ı Nisvan”, *Hanımlara Mahsus Gazete*, 5 Kanun-i Evvel 1312 [17 Aralık 1896] .

Fatma Aliye, “Haftalık Sûs Risalesine”, *Sûs*, 26 Kânunusani 1340 [26 Ocak 1924] .

Fatma Aliye, “Meşâhir-i Nisvan-ı İslâmiyeden Biri: Fatma bint-i Abbas, *Hanımlara Mahsus Gazete*, 14 Eylül 1311 [26 Eylül 1895] .

Fatma Aliye, “Nisvan-ı İslâm Bir Fransız Muharriri”, *Hanımlara Mahsus Gazete*, 12 Kanun-i Evvel 1312 [24 Aralık 1896] .

Fatma Aliye, “Terbiye-i İçtimaiye”, *Mehasin*, S. 10, Eylül 1324 [Eylül 1908] .

Fatma Aliye, “Zevce”, *Hanımlara Mahsus Gazete*, 29 Teşrin-i Evvel 1314 [10 Kasım 1898] .

Halide Edip, “Büyük Kadınlar”, *Bilgi Yurdu Işığı*, 15 Eylül 1333 [15 Eylül 1917] .

Halide Salih, “Mehasin’i Okuyan Kardeşlerime”, *Mehasin*, Şubat 1324 [Şubat 1909] .

Kadın, 9 Şubat 1324 [22 Şubat 1909].

M. A. Biggs, “Fifty Years Old”, *The Englishwoman's Review*, 15 December 1908.

Şükûfe Nihal, “Hatıra Defterleri”, *Türk Kadını*, 26 Eylül 1334 [9 Ekim 1908] .

Şükûfe Nihal, “İçtimaiyat: Bizde Kadın Telakkisi”, *Türk Kadını*, 17 Teşrin-i Evvel 1334 [1 Ağustos 1918] .

Şükûfe Nihal, “Memnun musunuz?”, *Türk Kadını*, 28 Teşrin-i Sani 1334 [28 Kasım 1918] .

Şükûfe Nihal, “Kadın.....Ne yapar?”, *Süs*, 7 Temmuz 1339 [7 Temmuz 1923] .

Şükûfe Nihal; “Evli barklı hanımlar”, *Türk Kadını*, 1 Ağustos 1334 [1 Ağustos 1918] .

Şükûfe Nihal; “Fırkamızın Mefkûresi”, *Süs*, 30 Haziran 1339[30 Haziran 1923] .

Şükûfe Nihal; “Gençler Aradıklarını Niçin Bulamıyorlar”, *Türk Kadını*, 12 Eylül 1334 [25 Eylül 1908] .

Şükûfe Nihal; “İçtimaiyat: Mekteplerde Kıyafet”, *Türk Kadını*, 15 Ağustos 1334 [17 Ekim 1918].

The Revolution, 8 January 1868.

Ulviye Mevlan, “ Hayat-ı Cemiyette Kadın”, *Kadınlar Dünyası*, 3 Kanun-i Sani 1330 [16 Ocak 1915] .

Ulviye Mevlan, “Düşünüyorum”, *Kadınlar Dünyası*, 1 Haziran 1918.

Ulviye Mevlan, “Düşünüyorum”, *Kadınlar Dünyası*, 20 Nisan 1918.

Ulviye Mevlan, “Düşünüyorum”, *Kadınlar Dünyası*, 22 Haziran 1918.

Ulviye Mevlan, “Düşünüyorum”, *Kadınlar Dünyası*, 25 Mayıs 1918.

Ulviye Mevlan, “Düşünüyorum”, *Kadınlar Dünyası*, 27 Temmuz 1918.

Ulviye Mevlan, “Düşünüyorum”, *Kadınlar Dünyası*, 4 Mayıs 1918.

Ulviye Mevlan, “Düşünüyorum”, *Kadınlar Dünyası*, 6 Nisan 1918.

Votes for Women, December 1907.

Votes for Women, September 1908.

İnternet Kaynakları

http://moj.gov.vn/en/ct/Lists/TalkingLaws/View_Detail.aspx?ItemID=95, Erişim:

13.06.2013.

Bowen, A. Glen, “Document Analysis as a Qualitative Research Method”, *Qualitative Research Journal*, 2009, Vol.9, No:2, p.27, <http://rmitpublishing.com.au/qrij.html>, Erişim: 07.05. 2015.

Trautrim, Alexander and Grant, B. David, “Using the documentary method” to analyse qualitative data in logistics research”, *International Journal of Physical Distribution & Logistics Management*, Vol.42, No:8/9, 2012, pp.832-833, <http://emeraldinsight.com/0960-0035.htm>, Erişim: 13 05. 2015.

Cochrane & E. Muir, Freeday, “Demonstrating rigor using thematic analysis: A hybrid approach of inductive and deductive coding and theme development”, *International Journal Qualitative Methods*, 5(1), 80-92, March 2006, https://www.ualberta.ca/~iiqm/backissues/5_1/PDF/FEREDAY.PDF, Erişim: 12. 05. 2015.

Tezler

Çakır, Kevser, Yüksek Lisans Tezi, Salahaddin Asım'ın “Türk Kadınlığının Tereddidi Yahut Karışmak” adlı Eserin Transkribi ve Tahlili. Erciyes Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Kayseri, 2001.

EKLER

EK I: Kadın Dergileri Bibliyografyası (1869-1927)

Terakki (Terakki-i Muhadderat): Haftalık, 48 sayı çıkmış, Yayınlayan: Ali Raşit, Derginin ismi dış kapakta: Terakki, iç kapakta: Terakki-i Muhadderat olarak geçmektedir, 28 Haziran 1869, İstanbul

Ayine: Haftalık, 39 sayı, Yayınlayan: Mustafa. Sahib-i İmtiyaz Vekili: Mahmut Hamdi, 4 Kasım 1875, Selânik

Vakit yahut Mürebbi-i Muhadderat: Haftalık, 8 sayı çıkmış, Sahibi: Filip, İmtiyaz Vekili: Lütü, 4 Aralık 1875, İstanbul

Aile: Haftalık, 3 sayı çıkmış, Sahibi: Mihran, Muharriri: Ş.Sami, 10 Haziran 1880

İnsaniyet: Aylık, 2 sayı çıkmış, Muharrir: Mahmut Celalettin, Ayı belirtilmemiş 1882, İstanbul

Hanımlar: Aylık, 1 sayı çıkmış, Muharriri: Cafer, 12 Kasım 1882, İstanbul

Âlem-i Nisvan: Haftalık, 1 sayı çıkmış, Sahib-i İmtiyaz: İsmail Gasprinski, İdare Müdürü: Şefika Y., Kırım, 24 Mart 1906

Şüküfezar: Süresi belirsiz, 5 sayı çıkmış, İmtiyaz Sahibi: Arife, Muharrirleri: Münire, Fatma Nevber, Arife, 1887

Mürüvvet: Haftalık, 9 sayı çıkmış, Müdürü: Mehmet Ziyaettin, Yazı İşleri Adına: Mehmet Celalettin, 28 Şubat 1887, İstanbul

Parça Bohçası: On beş günlük, 1 sayı çıkmış, Kurucuları: Hatice Semiha, Rebia Kamile, 1889, İstanbul

Hanımlara Mahsus Malumat: Haftalık, 17 sayı çıkmış, Müdür ve Muharriri: Mehmet Tahir, 5 Ağustos 1895, İstanbul

Hanımlara Mahsus Gazete: Haftada iki kez, 612 sayı, Müdürü: Mehmet Tahir, 1 Eylül 1895-25 Haziran 1908, İstanbul

Demet: Haftalık, 7 sayı çıkmış, İmtiyaz sahibi: Hakkı, Başmuharriri: Celal Sahir, 30 Eylül 1908, İstanbul

Kadın Selânik: Haftalık, 30 sayı çıkmış, İmtiyaz Sahibi: İbrahim, Müdürü: Enis Avni, 26 Ekim 1908, İstanbul

Mahasin: Aylık, 12 sayı çıkmış, İmtiyaz sahibi ve Mesul Müdürü: Asaf Muammer, Müdür ve sermuharriri: Mehmet Rauf, 1 Eylül 1908, İstanbul

Musavver Kadın: Haftalık, 7 sayı çıkmış, Sahibi ve İmtiyaz Müdürü: Nizamettin Hasip, 16 Nisan 1911, İstanbul

Kadın/İstanbul: On beş günlük, 13 sayı çıkmış, Sahibi: Nizamettin Hasip, Müdürü: Süleyman Bahri, 24 Ağustos 1911, İstanbul

Erkekler Dünyası: 1 sayı yayınlanmış, Mesul Müdürü: Rıfat (Mevlan), 19 Ocak 1913, İstanbul

Kadınlar Dünyası: Haftalık, 208 sayı çıkmış, İmtiyaz Sahibi: Nuriye Ulviye Mevlan, Mesul Müdürü: Emine Seher Ali, 17 Nisan 1913, İstanbul

Kadınlık Hayatı: Süresi belirsiz, 1 sayı çıkmış, Mesul Müdürü: Emine Seher Ali, 13 Eylül 1913, İstanbul

Kadınlık: Haftalık, 12 sayı çıkmış, İmtiyaz Sahibi: Hacı Cemal; Nigar Cemal (Kadın Duygusu, bir sayı, 3 Temmuz 1330/21 Recep 1332), Sermuhariresi: Nigar Hanım, Mesul Müdürü: Süleyman Tevfik, 21 Mart 1914, İstanbul

Seyyale: Süresi belirsiz, 1 sayı çıkmış, İmtiyaz Sahibi: Adile Necati, Yazı İşleri Kadrosu: İskender Fahrettin, Prof. Cevat, Mesul Müdiresi: Şekibe Ali, Sermuhariresi: Salime Servet Seyfi, 4 Haziran 1914, İstanbul

Siyanet: Haftalık, 3 sayı çıkmıştır, İmtiyaz Sahibi: M.M, Mesul Müdiresi: Zalime Hayriye, 4 Haziran 1914, İstanbul

Kadınlar Âlemi (Osmanlı Kadınlar Âlemi): Haftalık, 9 sayı çıkmış, Heyet-i Tahririye Müdürü: M. Ekrem, Başmuharriri: Feriha Kamran, Mesul Müdürü: (elif). Eşref; İmtiyaz Sahibi: Naci (3.sayıdan itibaren), 4 Haziran 1914, İstanbul

Bilgi- Yurdu Işığı: Aylık, 17 sayı çıkmış, Müdür ve Sermuharrir: Ahmet Edip, Macit Şevket, 15 Nisan 1917, İstanbul

Hanımlar Âlemi: Haftalık, 32 sayı çıkmış, İmtiyaz Sahibi: Mehmet Asaf; Mesul Müdürü: Ahmet Cevdet, 27 Mart 1918, İstanbul

Genç Kadın: On beş günlük, 1 sayı çıkmış, İmtiyaz Sahibi: Seyyit Tahir, Müdire: Hatice Refik, 24 Kasım 1918, İstanbul

Türk Kadını: On beş günlük, 21 sayı çıkmış, Kurucusu ve Müdürü: Muallim Ahmet Halit, 23 Mayıs 1918, İstanbul

Genç Kadın: On beş günde bir çıkar, 10 sayı çıkmış, İmtiyaz Sahibi: Karahisarlı Muallim Fuat Şükrü, Mesul Müdürü: Süleyman Tevfik, Müdiresi: Fatma Fuat, Edebi Kısım Müdürü: Hüseyin Zati, 4 Ocak 1919, İstanbul

İnci/ Yeni İnci: Aylık, 37 sayı çıkmış, İmtiyaz Sahibi ve Yayımcısı: Sedat Simavi, Müdür-i Mesul: Selahattin Hüsnü, 1 Şubat 1919, İstanbul (Haziran 1922'den sonra "Yeni İnci" adını almıştır.

Diyaner: On beş günlük, İmtiyaz sahibi: Seza Poh, Sermuharriri: Hayriye Melek Hunç, 10 Mart 1920, İstanbul, Türkçe-Çerkesçe

Hanım: Aylık, 2 sayı çıkmış, Yayımcı: Sedat Simavi , 1 Eylül 1921, İstanbul

Süs: Haftalık, 55 sayı çıkmış, Mesul Müdürü: Mehmet Rauf, Sermuharriri: Mehmet Rauf, Muazzez Yusuf, Hüseyin Remzi, 16 Haziran 1923

Ev Hocası: Süresi belirsiz, 1 sayı çıkmış, 1 Temmuz 1923, İstanbul.

Firuze: Haftalık, iki sayı çıkmış, Süs mecmuasının devamı olduğunu söylüyor, Sermuharriri: Muazzez Yusuf, 29 Eylül 1924, İstanbul

Asar-ı Nisvan: On beş günlük, 25 sayı çıkmış, Sahip ve Müdür-i Mesul: Fevziye Abdürreşit, 26 Ocak 1925, İstanbul

Çalıklıuşu: Haftalık, 2 sayı çıkmış, Sahibi ve Edebi Müdürü: Hamamzade İhsan, 3 Haziran 1926, Trabzon

Kadın Yolu: Haftalık, 19 sayı çıkmış, Sahibi: Nezihe Muhittin, 4. Sayıdan sonra Türk Kadın Yolu olmuş, 16 Temmuz 1925-1 Ağustos 1927, İstanbul

ÖZGEÇMİŞ

1979 yılında İstanbul, Üsküdar'da doğdu. Üniversite öğrenimini Konya Selçuk Üniversitesi İletişim Fakültesi'nde 2002 yılında tamamladı. Mezun olduktan sonra, beş yıl özel sektörde, müşteri temsilciliği ve eğitim dokümantasyon birimlerinde çalıştı. 2006 yılında, Erciyes Üniversitesi Gazetecilik Anabilim dalında araştırma görevlisi olarak işe başladı. 2008 yılında, aynı birimde "Türkçe Popüler Müzik İçinde Popüler Kültür Göstergeleri'nin Aranması" isimli master tezini bitirdi. Master tezini tamamladıktan sonra yine Gazetecilik Anabilimdalı'nda doktora programına başladı. Doktora tez aşamasında, altı ay süreyle, Londra Metropolitan Üniversitesinde, misafir araştırmacı olarak bulundu. Popüler kültür, toplumsal cinsiyet, kadın dergileri ve modernleşme konularıyla ilgilenmektedir. Osmanlıca ve İngilizce bilmektedir.